

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆ

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

ՏԱՍԸ ՇԱՏՈՐՈՎ

Շատոր երրորդ

*Լեզենդներ, բալլադներ, պոեմներ,
դրամատիկական երկեր, երգիծանք եւ հումոր*

ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ - 2010

ՀՏԴ 891.981-8 Խանյան
ԳՄԴ 84Հ
Խ 256

**Կազմեց՝ Սոկրատ Խանյանը
Խմբագրեց՝ Հովհիկ Մուսայելյանը**

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ 80-ամյակի
կապակցությամբ հատորները տպագրվում են
ԼԴՀ գրողների միության վարչության և
Արցախի պետական համալսարանի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ

ԽԱՆՅԱՆ Ս. Ա.

Խ 256 Ընտիր երկեր: Երրորդ հատոր: Լեզենդներ, բալլադներ, պոեմներ, դրամատիկական երկեր, երգիծանք և հումոր: Սոկրատ Խանյան: «Սոնա» գրահրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2010 թ.: 480 էջ :

Հատորում տեղ են գտել Սոկրատ Խանյանի
լեզենդները, բալլադները, պոեմները, դրամատիկական երկերը, երգիծական ստեղծագործությունները:

ISBN 978-99941-58-37-9

ԳՄԴ 84Հ

© Ս.Խանյան, 2010

© «ՍՈՆԱ» ԳՐԱԿՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆ - 75

Լրացավ բանաստեղծ, թարգմանիչ, գրականագետ, լրագրող ու հասարակական գործիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Արցախի պետական համալսարանի գրականության ու ժուռնալիստիկայի ամբիոնի վարիչ Սոկրատ Աղալարի Խանյանի ծննդյան 75-ամյակը: Դժվար է հավատալ, որ մեր սիրելի Սոկրատը 75 տարեկան է, թեպետ նրա հետ գրական առաջին փորձերից սկսած անցել են գրեթե կես դարի ստեղծագործական դժվարին ու ինքնահաստատման մի երկար ճանապարհ, որի սկիզբն ազդարարել են նրա «Կարկաչ» եւ իմ «Բարի ճանապարհ» երախայրիքները դեռելու 1959 թվականին: Ասում են՝ դժվար է հավատալ, որովհետեւ տարիների խանդավառ, կենսախիղճ, եռանդուն, գեղեցիկ ու շիկ Սոկրատի եւ այսօրվա 75-ամյա բանաստեղծի պահվածքի ու կեցվածքի, կենսասիրության, ստեղծագործական անսպառության միջեւ ոչ մի փոփոխություն չի զարնվում աչքիդ: Սակայն մի հայացք նետելով նրա գրական անուրանալի ու անժխտելի վաստակին՝ այնուամենայնիվ մտածում ես՝ չէ՞ որ այն տարիների արգասիք է, տասնյակ տարիների, որոնց ստեղծագործական հանրագումարը 75-է:

Գրական ասպարեզ իջնելով 1950-ական թվականների սկզբից, նա ընթերցողների դատին ներկայացրեց 15 բանաստեղծական ժողովածու, ավելի քան մեկ տասնյակ գրականագիտական ուսումնասիրություն, գրականագիտությունն ու պոեզիան զուգորդելով իրար՝ հասնելով ակնառու հաջողությունների:

Ծնվել է 1930 թվականի հունվարի 22-ին, Հադրութի շրջանի Աղբուլաղ (այժմ՝ Ակնաղբյուր) գյուղում, 1947 թվա-

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈՒՄԱՐԵՆ

Կանին գերազանց գնահատականներով ավարտել է Էդիլլու (այժմ՝ Ուխտաձոր) գյուղի միջնակարգ դպրոցը, այնուհետև 1953-ին՝ Բաքվի Վ.Ի.Լենինի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի բանասիրական ֆակուլտետի հայոց լեզվի եւ գրականության բաժինը: Աշխատանքային գործունեությունը նա սկսեց Բաքվում հրատարակվող «Կոմունիստ» (հայերեն) թերթից՝ որպես լրագրող, միաժամանակ սովորելով ասպիրանտուրայում, որն ավարտեց 1965 թվականին՝ պաշտպանելով «Ն. Ջարյանի դրամատուրգիան» թեմայով թեզ, ստացավ բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան եւ մինչեւ 1969 թվականն աշխատեց իր ավարտած բուհի հայոց լեզվի եւ գրականության ամբիոնում որպես դոցենտ: 1969 թվականին Ս.Խանյանը տեղափոխվեց Ստեփանակերտ եւ առ այսօր հայ գրականությունն է դասավանդում Արցախի պետական համալսարանում:

Բեղմնավոր է Ս.Խանյանի գիտամանկավարժական գործունեությունը: Չբավարարվելով ձեռք բերածով, նա ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում «Հայրենիքի ճակատագիրը հայ պոեզիայում (1950-90-ական թթ.)» թեմայով պաշտպանեց թեզ՝ ստանալով բանասիրական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան: Ս.Խանյանը 1984 թվականից ղեկավարում է նախ ԱրՊՀ-ի հայոց լեզվի եւ գրականության, ապա՝ գրականության եւ ժուռնալիստիկայի ամբիոնը:

Ս.Խանյանի 1959 թվականին «Կարկաչ» խորագրով բանաստեղծությունների ժողովածուին հաջորդեցին «Սիրտս քեզ հետ է», «Արեւսար», «Լեռների երգը», «Քո անունից», «Կարոտի կրակներ», «Արցախյան ղողանջներ», «Իմ ծիածանը» եւ այլ ժողովածուներ: «Արցախի արծիվը» պոեմի համար արժանացավ ԼՂՀ նախարարների խորհրդի

ԱՌԱՏՎՔԱՆԻ ՓՈՒՍՏԱՔԵՆ

Եղիշեի անվան մրցանակի: Ս.Խանյանը ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ է 1958 թվականից, այժմ ԼՂՀ եւ Հայաստանի գրողների միության անդամ է: Բանաստեղծի ստեղծագործությունները պատշաճ գնահատականի են արժանացել Ն.Զարյանի, Մ.Արմենի, Մ.Կորյունի, Ս.Սողոմոնյանի, Դ.Գասպարյանի, Հ.Սերոբյանի, Ս.Արզումանյանի եւ այլ գրականագետների եւ բազմահազար ընթերցողների կողմից ու պատահական չէ, որ նա մի շարք մրցանակների դափնեկիր է, արժանացել է ԼՂՀ «Վաչագան Բարեպաշտ» մեդալի: Հիրավի, անուրանալի ու պատշաճ գնահատականի է արժանի Սոկրատ Խանյանի ստեղծագործական, գրականագիտական ու գիտամանկավարժական վաստակը: Նա այսօր էլ երիտասարդական խանդավառությամբ ու ավյունով շարունակում է իր ճակատագրական առաքելությունը, արժանանալով բոլորիս ու համընդհանուրի սիրուն ու հարգանքին: Սրտանց շնորավորենք մեր ընկերոջն ու բարեկամին ծննդյան 75-ամյակի առթիվ եւ ամենայն բարին մաղթենք մեր մշակույթի անխոնջ նվիրյալին:

Արմեն ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

«Արցախի Կոմունիստ», հունվար, 2005 թ.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԵՐ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳՈՅԱՄԱՐՏԻ

Մեր ամենօրյա խոսք ու գրույցի մեջ մշտապես հղվում ենք վանք, եկեղեցի բառերը, եւ չենք նկատում, որ դրանք հաճախ մեր հոգու մեջ ու մեր լեզվի վրա փոխարինում են բերդ հասկացությամբ: Դա հատուկ է հայերիս մտածողությանը, որովհետեւ դարերի ընթացքում մեր ամենաապահով տունը միշտ էլ եղել են վանքերն ու եկեղեցիները՝ աստվածային մեր բերդերը:

Հայոց հինավուրց բերդերից է Գոչապանքը, որի շուրջն էլ հիմնականում ծավալվում են այն գործողություններն ու իրադարձությունները, որոնք պատկերվում են նշանավոր բանաստեղծ Սոկրատ Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմում: Այս գործը մեկ տարի առաջ կարդացել էի ու ողջունել ավագ գրչեղբորս՝ այս համարելով մեր գրական նորօրյա ձեռքբերումներից մեկը: Պատկերման առանձնահատկությունները, հոգեբանական բացահայտումները, ժողովրդական մտածողության ընդգծված խորությունն ու հստակությունը առաջին իսկ ընթերցումից գրավեցին իմ ուշադրությունը: Եվ ցանկությունն առաջացավ բարի ճանապարհի խոսք ասել դրամատիկ շեշտերով հարուստ մեր պատմությունը գեղարվեստորեն ներկայացնող այս ստեղծագործու-

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՍԱՐԵՆ

թյանը, որը մեզանում հաջողված առաջին փորձերից մեկն է: Բանաստեղծը դարեր առաջ կատարված փաստերն ու իրադարձությունները մեկնաբանում, ներկայացնում է այնպիսի թարմությամբ ու համոզիչ պատկերներով, ասես դրանք տեղի են ունենում հենց հիմա, մեր մարտաշունչ օրերում: Եվ դեռ հողի մեջ չներծծված նույն այդ հողի համար կյանք տվող հայ քաջորդիների արյունը, պատմության տողերն արդեն ծաղկվում են բանաստեղծի վրձնով: «Ութը հարյուր հիսուներեքին» ծավալված գործողությունների տակ քիչ է մնում դնել այսօրվա գոյամարտի տարեթիվը՝ 1994 ամսի... Խոսքը պոեմում հեռու է ավելորդ պանճանքներից ու, ինչպես մեծ մտածողը կասեր, «արվեստի թուլյնից»:

*Սար չէր, Եսայու սպիտակ ձիւն էր ձյունի պես շողուն,
Որ խրխնջում էր իր թռիչքի մեջ՝ Զիրսին հավասար:*

Նշենք, որ «Արցախի արծիվը» պոեմի մեջ առկա են էպոսային տարրեր, որոնք եւ գրողի խոսքը դարձնում են ավելի գունեղ ու անմիջական: Հովսեփի, Եսայի Ապու Մուսեի, Շուշանի, Բուղայի եւ մյուս կերպարները բարձրացվել են գեղարվեստական պատշաճ մակարդակի վրա: Եսայու կերպարը ստեղծելիս հեղինակի հայացքն ավելի շատ սնունդ է առել մեր նորօրյա գոյամարտի հերոսներից, նրանց հայրենանվեր սիրագործություններից: Հենց դրանում պետք է փնտրել ինչպես Եսայու, այնպես էլ մյուս հերոսների կերպարների ամբողջական ու համոզիչ լինելը: Արցախյան գոյամարտի նահատակների անուններով հավատավոր մեր ժողովուրդը դեռ կկառուցի վանքեր ու եկեղեցիներ, մա-

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՈՎԱԲԵՆ

տուուներ, որոնցով է՛լ ավելի կբարձրանան մեր լեռնագագաթները, է՛լ ավելի կսրբանան: Հիրավի, մեր մարտիրոսված քաջորդիների անուկները մեզ համար նոր բերդեր են դառնում: Ու նրանցով Արցախն անառիկ է մնում:

Պատմահերոսական այս պոեմում բանաստեղծը հարուստ գույներով է ներկայացնում մեր ժողովրդի կյանքի ու կենցաղի այնպիսի մանրամասներ, որոնք ստեղծագործության ընդհանուր հյուսվածքին տալիս են պարզություն ու անմիջականություն, խոսքի համն ու հոտը տեղը պահում, գործողությունները դարձնում ակնահաճո... Այդպիսիք են, օրինակ, նշանդրեքի, հարսանիքի, գորահանդեսի, Եսայու շրջագայության, ճակատամարտի եւ այլ պատկերներ:

«Արցախի արծիվը» պոեմը ընդհանրության մեջ ընկալվում է որպես հին ու նոր ժամանակների խորքից ելած տաղանդավոր մի գրչի հիշատակարան: Հիշատակարան հայոց հին ու նոր գոյամարտի:

Վարդան ՀԱԿՈՒՅԱՆ

«Արցախի Արծիվը» պոեմի
առաջաբանը, 1995թ.

ԱՋԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ՝ ԷՊԻԿԱԿԱՆ ՇՆՉՈՎ

Ռոմանտիկական-գեղագիտական կայուն կառույցը նրան, ի վերջո, հանգեցրեց բանաստեղծական նոր ենթաժանրի բնագծի նվաճման: 1995-ին լույս տեսավ Ս.Խանյանի «Արցախի արծիվը» պատմական պոեմը, ուր իններորդ դարի հերոսամարտերի շնորհիվ պատկերվում է հին ու նոր Արցախի ազատաբաղձ ոգին: Պոեմի գործողությունները ծավալվում են հրաշակերտ Դիզակ աշխարհում, Գտչավանքի բարձրաբերձ տեղանքներում: Այդ շրջանում մեր պատմական թշնամիները արաբներն էին հավանաբար, այստեղից էլ պատումի դյուցազնական շունչը, որը Էպիզմի գերակա լիցքով գրեթե նորանոր քայլ է Ս.Խանյանի բազմամյա ստեղծագործական փորձառության մեջ: Մեր նշած Էպիզմը իր վարպետ փոփոխական կշռույթով,- հաճելիորեն հիշեցնում է Սասնա երգը, նրա անհաշիվ պատումները:

Պատմական նյութեր բանաստեղծը քաղել է Թովմա Արծրունու երկասիրությունից՝ այն հարստացնելով ժամանակակից ենթիմաստներով, վերհանելով թշնամու դեմ պայքարի մշտահմա բովանդակությունը: Հայրենի բնության խոր ճանաչումն օգնում է Ս.Խանյանին՝ առարկայական դարձնել երկիրը, հողը շնչով ու տրոփով լցնել մի հանգամանք, որ անուղղակի զորացնում է սերը, ընթերցողին ամրակայում դյուբիչ ծննդավայրում, կյանքի իմաստը այսպես միահյուսում ազատագրության սրբազան հրին:

Շարաբա ցեղից ավազակապետ Բուղան, որ մինչև այդ ավերել է Վասպուրականն ու Սասունը, հրդեհել Սյունաց երկիրն ու Դվինը, հասել մինչև Գարդմանն ու Ուտիք, որ հնազան-

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՒՍԱՔԵՆ

դեցրել էր Շիրակի աշխարհը՝ իր ծառայամետ Սմբատ ու Մուշեղ Բագրատունիներով, իր մահն է գտնում Տողա անտառներում, այն Դիզակա բարձունքներում, որը պատսպարել էր իր վախկոտ սիրտը: Հագարացիները այստեղ հանդիպում են Եսայ դյուլցագնի ու նրա կամարի զինվորների հուժկու, միասնական բռունցքին, զինվորներ, որոնք բանաստեղծի գտած արտահայտությամբ՝ պտտահողմ էին ու ցասման եռք:

Հայ միջնադարյան էպոսին բնորոշ հատկանիշներով հարուստ այս ստեղծագործության մեջ մենք տեսնում ենք նաև հավատարմությունն թափառիկ, ավանդական պատումին, ինչպես, ասենք, երբ երկու կողմի հսկաները ելնում են մեծամարտի՝ վճռելով պատերազմի ելքը: Այդպես էլ Եսայը եւ Բուղան՝ «մեկը մայր հողից բուսած մի բարձունք», մյուսը՝ «նեմզ վիշապ», «սեւագույն մի արջ»: Մեծամարտի եռաշերտ պատկերների մեջ Սոկրատ Խանյանը ուրվագծում է այս երկու հակադիր կերպարները՝ դարձյալ ելնելով ավանդավեպի փորձառությունից իր հողը պաշտպանողը բարի է, արդարամիտ, զորեղ, բայց եւ զիջել գիտի, քանի որ վստահ է իր ուժերի ճիշտ բաշխմանը: Ահա թե ինչու նրա վերջին հարվածը անկասելի է: Եսայը սպանում է ոչ այնքան իր թշնամուն, որքան պատժում է չարը: Մինչդեռ Բուղայի կերպարում իշխում է պարծենկոտությունը, տիրակալի կիրքը, վավաշոտ, ավարառու եւ լկտի պահվածքը: Եթե Բուղան զոհվում է կռվի մեջ՝ զիջելով ուժեղին, Եսային սպանում են նեմզությամբ, թիկունքից, ընդհանուր հաղթանակի, ցնծության պահին...

Ինչ խոսք, «Արցախի արծիվը» պոեմի ծնունդը այս միջոցին խիստ խորհրդանշական է, այն տողորում է անվերեր արցախցուն՝ իր այսօրվա պայքարում իմաստավորում հին ու նոր կռիվները՝ հավերժի տեսանկյունից: Նորագույն ժամանակներում ի հայտ են գալիս նոր հովսեփներ ու եսայներ, թեև փոփոխական է թշնամին ու նրա պայքարի ձեւերի ընտրությունը:

ԱՌԱՏՆԱԿԱՆ ՓՈՒՍՊԱՆ

Անփոփոխ է միայն պայքարի ոգին, մեկ էլ՝ Եսայի, այսինքն՝ քաջության զարմն է անվախճան:

Բայց նրա ոգին թեև քախքում է Արցախի վրա.
Սեզ Տողասարի Գտիչն ու ոգին փարվում են իրար:
Սարը՝ պատվանդան, վանքը՝ սուրբ գիրը, իսկ ոգին՝ ճրագ,
Մեկը՝ թանկ օջախ, մեկը՝ մագաղաթ, իսկ մեկը՝ կրակ:
Սարը կանգուն է, գիրը հոլովվող, կրակն անմարում,
Եվ այդ կրակով Եսայն ապրում է Հայոց աշխարհում:
Տեսել են նրան՝ դարերի անթեք ճամփեքը մտած,
Արցախի գրկում իր վրնջացող նժույգին նստած,
Տեսել են նրան, նրան տեսնում են ու կտեսնեն դեռ՝
Թուրն ու խաչն առած՝ որպես Արցախի հավերժական տեր:

Խոսքը կապում է ժամանակները, Եսային դարձնում ազատության խորհրդանիշ: Այն տարողունակ է, հետապնդած իմաստը՝ ավելի քան պարզ, քանի կա Տեսանողը՝ Բանաստեղծի աչքը, անպարտ է Արցախը՝ հայատրոփ ու հայաշունչ: Նոր ժամանակի մեջ այդպիսի Տեսանող է ավագ սերնդի բանաստեղծներից՝ Սոկրատ Խանյանը, իսկ դա արդեն մատնանշում է յուրովի հոբելյան նշող բանաստեղծի թերեւս գլխավոր առանձնահատկությունը:

Սուրեն ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
24 հունվարի, 1996թ.

«ԱՐՑԱԽԻ ԱՐԾԻՎԸ» ԱՍՔ Է

Անվանի բանաստեղծ Սոկրատ Խանյանի ստեղծագործության վերջին տարիների հիմնական թեման արցախյան գոյամարտն է: Հայտնի են նրա «Նահատակ լուստ» պոեմը՝ նվիրված լեգենդար Ավոյին, հերոս տանկիստ, սուրբ նահատակ Մհեր Դանիելյանի քաջագործությունները պատկերող «Մհեր» վավերագրական պոեմը, բանաստեղծական շարքերը:

Իսկ նրա «Արցախի արծիվը» պատմական պոեմը գեղարվեստական հետաքրքիր մի ասք է Արցախի հերոսական ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի պատմական կարեւոր ժամանակահատվածի հերոսապատումի մասին: Այն հատկապես հնչել է մեր օրերում, երբ դեռ շարունակվում են գրվել մեր մեծ պատմության անթառամ էջերը: Այս ստեղծագործությունը սերունդ դաստիարակող գեղեցիկ գործ է: Հեղինակը, չնայած իր պոեմի թեման ընտրել է 9-րդ դարի դեպքերն ու իրադարձությունները, բայց կարծես նկարագրում է մեր ժողովրդի ազատագրական պայքարի այսօրվա հերոսությունները: Իշխան Եսայու, Հովսեփի եւ մյուս նվիրյալների մասին կարդալիս, մեր հայացքի առջեւ վեր է հանում հայ ժողովրդի հավաքական կերպարը, աննկուն ու աննահանջ արցախցին՝ միշտ պատրաստ իր արյան գնով պաշտպանելու հայրենի հողը: Ասես տեսնում ենք մեր օրերի հերոսներին՝ լեգենդար Ավոյին, գեներալներ Սամվել Բաբայանին ու Սեյրան Օհանյանին, գնդապետներ Մովսես Հակոբյանին եւ Կարո Բաբայանին, Սամվել Հարությունյանին... եւ շատ շատերին, որոնց կյանքի գլխավոր նպատակը Արցախի ազատագրական սուրբ գործն է:

Բանաստեղծ Սոկրատ Խանյանը հավատարիմ է մնացել այն ժամանակվա շրջանի ոգուն եւ միջավայրին, որը դարձել է ստեղծագործության առանցքը: Նրանում տեսնում ենք Գտիչ վանքն ու Տողասարը, Ամարասն ու Ազոխը, մեր այրուձիերի հերոսական հաղթարշավը, թշնամու պարտված զինվորների հուսահատ փախուստը... Այստեղ ամեն ինչ արցախական է՝ մետաքսակար չուխան հագին քաջ Խաչի պապին, Հովսեփը՝

ԱՌԱՋԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՔԵՆ

սուրբ գիրքն առած, ակոսների մեջ՝ եզներ լծած, զորականներ, զորք ու զորագլուխ՝ ինչպես ամուր լեռնապար, Շուշանիկը՝ շուշանահոտ, խնջլոզ, ավելուկ, փիփերթ, թանով, չորաթան, ժենգյալով հաց, ջրջրլախտի...

Բանաստեղծ Վ. Հակոբյանը Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմը գնահատել է որպես «Հիշատակարան մեր հին ու նոր գոյամարտի»: Գրքի նախաբանում Հակոբյանը գրել է, որ այդ գործը մեր գրական նորօրյա ձեռքբերումներից մեկն է իր պատկերման առանձնահատկություններով, հոգեբանական բացահայտումներով, ժողովրդական մտածողության ընդգծված խորությամբ եւ հստակությամբ: Գրքի բոլոր բաժինները սերտորեն կապված են միմյանց: Նախերգանքում հետաքրքիր գույներով նկարագրվում են Գտիչ վանքը, լեռնապարը՝ ուր աստղացող դարերի շունչն ու շքերթն է, վրնջացող այրուձիտերը, այրերը քաջասիրտ, պայազատներն Արցախի:

«Հարկահավաք» բաժինը կարդալիս, թվում է, թե նախկին սովետական կարգերում ենք, երբ ադրբեջանական իշխանությունները ամեն կերպ ձգտում էին Ղարաբաղը պահել այնպիսի ծանր կացության մեջ, որ արցախցիները թողնեն հայրենի հողն ու տունը եւ բռնեն պանդխտության ուղին, այդպիսով՝ լուծելով նաեւ Ղարաբաղի հայաթափման խնդիրը: Ահավասիկ.

*- Յուսուֆը կանչեց հարկահավաքին,
Ասաց.- Արդլլահ, Արցախը քոնն է,
Կհասնես այնտեղ բերքահավաքին,
Իրար կխառնես ծեսեր ու տոներ,
Առաջին հերթին կչափես ոսկին
Եվ հետո կառնես, առանց մի խոսքի,
Ամեն մի շնչից ուղիղ չորս դիրհեմ,
Ամեն երդիկից մի պարան, մի գորգ,
Մի ձիատոպրակ, ձեռնոցներ բրդե,
Մի ջորի՝ թեկուզ տերը լինի որբ...*

Եվ այս տխուր պատկերներից հետո հաճելի ապրումներով ենք կարդում այն տողերը, ուր նկարագրվում է Եսային՝ ասես մի նոր Սասունցի Դավիթ...

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՒՄԵՆ

- Դատ լինի, թե դատաստան,
Վճիռը Եսայիցն է,
Ճրագը Դիզակա տան
Ամենուր իր ձեռքին է...
Մարտերի ոգին է կուռ,
Սարսափը հագարացոց...

Ոճական հետաքրքիր ձևեր է օգտագործել բանաստեղծ Ս. Խանյանը, նրա տողերը մերթ կրակված են, այրող, մերթ՝ հանդարտ ու հանդիսավոր... Եւ դրան հասնում է վարպետորեն, հաճախ էլ, դրանք միավորելով, ստեղծում մի հետաքրքիր ու բարդ գամմա...

Պոեմն ունի նաեւ ճանաչողական մեծ արժեք, նրանում բանաստեղծական պատկերավոր լեզվով հարուստ տեղեկություններ են հաղորդվում Արցախի պատմության, մեր դարավոր եկեղեցիների, սուրբ այրերի, զարմանահրաշխաչքարերի եւ մեր հերոսական ժողովրդի մասին, այն ասես ազգագրական գողտրիկ տեղեկատու է, այստեղ մենք տեսնում ենք մակարների խումբ, հարսանիքի թամադա, զուռնաչիների, ընծաներ՝ արծաթ գոտի, մետաքս ու կերպաս եւ այլն:

Բանաստեղծ Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմն ունի դաստիարակչական մեծ արժեք, սերունդ կրթող գործ է, երիտասարդների մեջ ձեւավորում է հայրենասիրական սուրբ զգացմունքներ, վրեժի եւ ցասման կողքին՝ մարդասիրություն, հարգանք, սիրո կողքին՝ ատելություն՝ թշնամու ու բարբարոսների նկատմամբ, ծնողասիրություն, ազնվություն, բարոյական այլ վսեմ հատկանիշներ: Պոեմը ժամանակի ծնունդ է եւ կունենա երկար կյանք:

Արկաղիա ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

Բանաստեղծ, մանկավարժական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

«Եղիցի լույս», դեկտեմբեր, թիվ 9, 1995 թ.

ԽԱԶԻ ՕՐՆԱՆՔՆ ՈՒ ԹՐԻ ՇԱՌԱՉՆ

Սուրատ Խանյանը օրերի հետ համաչափ քայլող բանաստեղծ է: Նա ապրել է բարդ, բազմակողմանի եւ ներդաշնակ կյանք: Ե՛վ անձնական, ե՛ւ քաղաքացիական մտահոգությունները նրան օր-օրի հարստացրել են, իմաստնացրել: Ժողովրդի ճակատագրի հետ կապված բոլոր մտահոգիչ հարցերին նա պատասխանել է ե՛ւ որպես բանաստեղծ ու լրագրող, ե՛ւ որպես գրականագետ, ե՛ւ որպես

հասարակական գործիչ: Նա անդադար հետեւել է ինքնաստուգման եւ ինքնաճանաչման սկզբունքին: Ինչ արել է, համարել է քիչ, ձգտել է ավելին անել, եւ որ կարելորդ է, բյուրեղացալ: Ղարաբաղյան պրոբլեմի լուծման հենց առաջին օրվանից բանաստեղծը առաջին շարքերում էր: Նկատի չունենալով Պոլյանիչկո-Սաֆոնովյան ռեժիմի սարսափելի հետեւանքները, նա արդարացի իր խոսքն էր ասում հանրահավաքներում, տարբեր երկրներից ժամանած պատվիրակների հետ հանդիպումներում, ելույթ էր ունենում ռադիոյով, հեռուստատեսությամբ, թերթերի եւ ամսագրերի էջերում: Մոսկվայից Ադրբեջանի կառավարող շրջանների պատվերով Ստեփանակերտ ժամանած իրավապահ մարմինների կողմից բազմիցս կանչվել է Ս. Խանյանը: Նա հայ ժողովրդի պատմության իր իմացությամբ ապացուցում էր, որ Արցախը, Ուտիքը, Մեծ Հայքի 10-րդ եւ 11-րդ նահանգներն են, որ այդ տարածքում ստեղծված նյութական եւ հոգեւոր մշակույթի հուշարձանները հայկական մշակույթի խոսուն վկայություններ են, ապացուցում էր

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՍԻՆ

Լեւոնի եւ Ստալինի ապօրինությունը Ղարաբաղի, Նախիջեանի հարցում:

Խանյանը Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի մանկավարժ-գիտնականների հետ միասին հետամուտ էր լինում ադրբեջանցի վայ գիտնականների ելույթներին, հողվածներով եւ ցամակներով պատասխանում, ապացուցելով նրանց գեղծարարությունը հայ ժողովրդի, հատկապես արցախահայ հատվածի պատմության վերաբերյալ:

1990թ. ապրիլի 24-ին Հայոց Մեծ եղեռնի 75-ամյակի առթիվ Ստեփանակերտում՝ Մեծ Հայրենականի, Սումգայիթի եւ հայոց երկրաշարժի հիշատակին կառուցված համալիրում հավաքված ժողովրդի առջեւ ելույթ ունենալու պատճառով, երկու օր անց, դաժանորեն քաջջելուց հետո Պոլյանիչկո-Սաֆոնովյան ոհմակի հրամանով ձերբակալեցին բանաստեղծ Ս. Խանյանին, Գ. Գաբրիելյանին, Հ. Բեգլարյանին, Ա. Թովմասյանին, դոցենտներ Հ. Գրիգորյանին եւ Ռ. Բալայանին: Նրանց նախ բանտարկեցին Ստեփանակերտի ջրի մաքրման շենքում: Այն ժամանակվա կուսակցության մարզկոմի շենքի առջեւ ժողովուրդը ցույց կազմակերպեց, պահանջելով ազատ արձակելու իր մտավորականներին: Գեներալ Սաֆոնովի հրամանով խորհրային զինվորները կրակ բացեցին ցուցարարների վրա՝ եղան վիրավորներ:

Սակայն հալածանքը հայ մտավորականների դեմ դադար չի առել: Չնայած այդ ամենին, Արցախի մտավորականները, այդ թվում եւ Ս. Խանյանը, շարունակել են իրենց գործունեությունը՝ ժողովրդին համախմբելու, նրա գոյամարտը գեղարվեստորեն արտացոլելու ուղղությամբ:

Ինչպես երբեք, չափազանց բեղմնավոր գտնվեց Ս. Խանյանի գրիչը դարաբաղյան շարժման եւ պատերազմի տարիներին: Նա ընթերցողին հանձնեց բանաստեղծական իր ժո-

ղովածուները. «Կարոտի կրակներ» (1990), «Արցախյան դր-
դանքներ» (1991), «Ցավի եւ սիրո պոեզիա» (մենագրություն
Վ. Հակոբյանի ստեղծագործության մասին), «Թ. Հուրյանի սխ-
րանքը» (գիտական ուսումնասիրություն), «Բ. Ջանյանի
պոեզիան», «Գ. Գաբրիելյանի աշխարհը», «Տաղանդի լույսը»
(Ժ. Անդրյանի մասին), «Արցախյան պատերազմը եւ հայ պոե-
զիան» աշխատությունները: Բացի դրանցից, Ս. Խանյանը սիս-
տեմատիկորեն հանդես եկավ բանաստեղծական նոր շարքե-
րով, սեղանին դրեց «Արցախի արծիվը», «Մհեր» եւ «Նահա-
տակ լուսո» պոեմները: «Արցախի արծիվը» պոեմի համար Ս.
Խանյանը արժանացավ ԼՂՀ նախարարների խորհրդի 1992թ.
Եղիշեի անվան մրցանակին: «Նահատակ լուսո» պոեմից ա-
ռանձին հատվածներ տպագրվեցին «Հայ գինվոր» եւ «Մար-
տիկ» թերթերում: Պոեմը նվիրված է լեգենդար հերոս Մոնթե
Մելքոնյանի (Ավոյի) սուրբ հիշատակին:

Ս. Խանյանի ժողովածուների մասին տպագրված գրախո-
սականներում համարյա բոլոր քննադատները նկատել են, որ
նրան հաջողվում է ստեղծել բանաստեղծական սյուժեներ: Եվ
ոչ միայն այդ: Դեռեւս երրորդ՝ «Սիրոս ձեզ հետ է» գրքում
(1966) Ս. Խանյանը գետեղել էր «Հայրենի գյուղ» քնարական
պոեմը: Անդրադառնալով գյուղական թեմային, Ս. Խանյանը
բավականին հաջող թեմաներով ստեղծել է սրտառուչ մի երկ,
որի մեջ ճշմարտացիորեն արտացոլված են արցախցու սերը
դեպի իր հայրենի օջախը, նրա խիզախությունը, հայրենասի-
րությունը եւ հայրենի հողից բարիքներ քամելու նրա հմտու-
թյունն ու վճռականությունը: Հինգ մասից բաղկացած պոեմում
ընթերցողի առջեւ բացվում է հետաքրքիր մի աշխարհ՝ իր ու-
րույն գույներով, մարդկանցով, երազանքներով:

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՔԵՆ

Խանյանի հաջողությունները պոեմի ժանրի բնագավառում առավելագույնս բացահայտվեցին «Արցախի արծիվը», «Նահատակ լուսո», «Մհեր» ծավալուն ստեղծագործություններում:

* * *

Արցախյան պատերազմի տարիներին Ս. Խանյանը դրսևորեց իր ստեղծագործական կարողությունները նոր երանգներով, նոր ընդգրկումներով: Նա ուղղակի նոր թռիչքներ ունեցավ: «Արցախի արծիվը» պոեմը հանդիսացավ բանաստեղծի հարուստ փորձի արգասիքներից մեկը: Մի հայացք ձգելով գրականության պատմությանը, հանդիպում ենք բազմաթիվ օրինակների, երբ արվեստագետը մտքի վերելքի շրջանում լրիվ բացահայտում է իր տաղանդը, իհարկե, շարունակելով նախորդ շրջանի իր ձեռագիրն ու նախասիրությունները: «Արցախի արծիվը» Խանյանի համար նման օրինակի դրսևորումներից է: Պետք է նշել, որ Խանյանը իր ստեղծագործություններում մի անգամ չէ անդրադարձել մայր ժողովրդի անցած հերոսական էջերին: Հայաստանին եւ Արցախին նվիրված նրա բանաստեղծությունների շարքում մենք զգում ենք այդ հանգամանքը: Տարիների կուտակումները այստեղ կատարեցին իրենց դերը: Կենսական խորը տպավորություններով եւ գեղարվեստական հնարանքների ձեռքբերումներով հարուստ բանաստեղծը ձեռք մեկնեց 9-րդ դարին, մի ժամանակահատված, երբ հայ ժողովուրդը հեծում էր արաբական խալիֆայության ծանրածանր լծի տակ: Հայ պատմագրության ականավոր ներկայացուցիչ Թ. Արծրունին իր «Արծրունյաց տան պատմություն» գրքում հանգամանորեն նկարագրել է արաբական զավթիչների դեմ այն կենաց եւ մահու պայքարը, որ

ԱՌԱՏՎՈՒՄՆԻ ՓՈՂՈՎՆԻ

մղել է հայ ժողովուրդը Հայոց աշխարհի տարբեր մասերում: Անմահ պատմիչը դարերին է հանձնել առանձնապես Մուշում, Սասունում եւ Արցախում տեղի ունեցած հերոսական այն ընդվզումները, որ կատարել է մեր ժողովուրդը: Մուշում Յուսուֆ զորավարի, այնուհետեւ Բուղայի ոտնձգություններն ու հալածանքները հայ ժողովրդի դեմ պատմիչը նկարագրել է անհուն ցատունով: Հայտնի է, որ 850թ. Մուշում Յուսուֆ ոստիկանի սպանությունից հետո Հայաստան ներխուժեց արաբ զորավար, ծագումով թուրք Բուղան բազմահազարանոց բանակով: Նա հրի ու սրի մատնելով հայոց գյուղերն ու քաղաքները, հասել է Դիզակի գավառի Տող գյուղին: Այն ժամանակ Դիզակի առանշահիկ իշխան Եսայի ապու Մուսեմ իր փոքրաթիվ զորքերով դիմակայեց Բուղայի բազմահազարանոց բանակին եւ ջախջախիչ հարված հասցրեց նրան: Թ. Արծրունին հպարտության զգացումով է նկարագրում Եսայի ապու Մուսեմի հերոսամարտը 853 թվականին, որը մոտեցրել է հայ ժողովրդի պետականության վերականգնումը 885 թվականին: Ս. Խանյանը որպես թեմա ընտրելով պատմական այս իրադարձությունը, փաստորեն, արձագանքել է արցախյան արդի պատերազմին, որի ընթացքում հերոսացան Եսայի ապու Մուսեմի թոռները հանդիսացող բազում արցախցիներ: Պատմությունը լեզու առած խոսեց Խանյանի պոեմում՝ հանուն այսօրվա հաղթանակի եւ ապագա խաղաղ կյանքի:

Պատմության ընկալման իր փիլիսոփայությանը Խանյանը նկարագրում է հայ ժողովրդի հերոսական էջերը, այն ներկայացնելով որպես դաս այսօրվա սերնդի համար: Օտար բռնակալների դեմ մղած պայքարը հայ ժողովրդի կենսագրության մեջ ստեղծել է ապրելու եւ գոյատևելու յուրովի կենսահայեցողություն: Առաջին հերթին նա ընդգծել է ժողովրդական իմաստությունը, որ սրով եկող թշնամու դեմ պետք է մարտնչել

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈԱՐԵՆ

սրով, այլապես չես ապրի: Այս կենսահայեցողությունն էլ հենց ընկած է Խանյանի պոեմի հիմքում:

Պոեմը բաղկացած է նախերգից, վերջերգից եւ երեք մասից: Առաջին մասը կազմված է հինգ գլխից, երկրորդ մասը՝ վեց, երրորդ մասը՝ ինը: Այն աչքի է ընկնում կուռ կառուցվածքով, պատկերային թարմ հյուսվածքով, գաղափարական հստակ ու առողջ լուծումներով: Սկզբից մինչեւ վերջ զգացվում է պոեմի հղացման երակը, այն է՝ սրից եկողը սրով էլ կընկնի: Կառուցվածքային տարրերի յուրահատկությամբ պոեմը հայ դասական պոեմի ավանդույթների գեղեցիկ շարունակությունն է: Պոեմի նախերգում Խանյանը ընթերցողին տեղափոխում է Գտիչ վանք: Նա, թերթելով անցյալի գիրքը, հոգու եւ մտքի աչքերով տեսնում է մեր պապերի հերոսական գոյամարտը: Դա մի դաս է, որ ազդարարում է միշտ.

*Հող ու թրի լուսե ոգին
Գիրն է ազգի եւ մարդու,
Ով դրանցով կամքը կոփի,
Ծնկի չի գա իր կյանքում:*

Խանյանը նախերգում դիմում է տեսիլքի հնարանքին: Սա պայմանական մի ելակետ է, որ հնարավորություն է տալիս ընթերցողին մտքով տեղափոխվելու անցյալի գիրկը: Տվյալ դեպքում Տողասարի գագաթին եղած հեքիաթային աշխարհի մասին է խոսքը, ուր երեսում են վրնջացող այրուձիեր, զինվորյալներ, արիասիրտ այրեր, ահարկու զորավարներ, բիրտ ցեղեր, հարկահավաքներ, հարկատուներ եւ այլ ֆոնի վրա Արցախի պայագատները: Բանաստեղծը նշում է իր տեսիլքային հանդիպումը իշխան Եսայու հետ, որի հագին «Մետաքսակար չուխան» է, կողքին կապած «Թուրը Առան»: Բանաստեղծը իշխան Եսայու հանդեպ եղած իր ժառանգորդի սերը ընդգծելու

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՈՒՄԵՆ

համար նրան համեմատում է Խաչի պապի հետ: Հայ մարդու սովորությամբ Եսայը բացում է մառանի դուռը, իր թրծած գավաթով առնում գինի ու հաց, պապեճական հավատով խմում երեք կենաց: Հեքիաթային իմաստուն ծերունու պես Եսայը առաջինը խմում է Արցախյան հողի, երկրորդը՝ այդ հողը պաշտպանողների, երրորդը՝ արցախցու կենացը: Կենացները առաջարկելուց հետո իշխան Եսայը հեծնում է իր ձին եւ սլանում Բուղայի դեմ, որ վիշապի պես չոքել էր Տողասարի լանջերին: Բանաստեղծը, իրեն համարելով այդ պայքարի պատմագիր, դիմում է ընթերցողներին.

*Եվ բերում եմ իմ այս գիրը,
Որ ձեր սրտի հետ խոսի,
Պատմի անմահ քաջի մասին,
Մեր պապերի հավատով,
Եվ Եսայու կենացն ասի
Հենց իր թողած գավաթով:*

«Արցախի արծիվը» պոեմի նախերգանքում Ս. Խանյանը ընթերցողի մեջ ստեղծում է համապատասխան տրամադրություն: Նա ընտրելով տեսիլքային տարրը, ակնարկում է իշխան Եսայու հերոսական պայքարը, որ այնուհետեւ ցույց է տալիս պոեմի ընթացքում: Խանյանը պոեմի առաջին մասի առաջին գլխում նկարագրում է Տողասարի գագաթին թառած Գոչավանքի մի բարեժպիտ առավոտ, լիքը աչքալուսանքով: Գավառապետ Հովսեփի տանը տղա է ծնվել: Բանաստեղծը հենց պոեմի սկզբից դիմել է բանահյուսական, էպոսային նկարագրության հնարանքներին, եւ դա մեծապես հաջողվել է նրան: Գոչավանքում թեւին է տալիս Հովսեփի տղա ունենալու լուրը, անմիջապես սկսվում է նորածնի փառաբանությունը:

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՈՒՄ ԵՆ

Մանուկ չէ նա, հրաշք է մի,
Աչքերն արեւ,
Լուսնաշողիկ այտեր ունի,
Թմփլիկ թելեր:
Ժամերով է աճում տղան
Բարուրում պերճ,
Քիչ է մնում նստի, խաղա
Մի օրվա մեջ:

Առասպելական երեւոյթը ուրախացնում է ժողովրդին եւ նորածնի հորը առաջին հերթին այն բանի համար, որ տղան մեծանալով, «Հոր թիկունքը դառնա, գավառ պահի, Պիտի նստի իր Դիզակա Պապի գահին»: Հովսեփը պատմական անձնավորութիւնն է: Թ. Արծրունին հայտնում է, որ նա առանջահիկներից է, եղել է երեց, բայց սիրել է թուրը, հզորացրել ու շեցացրել գավառը: Նա իր որդուն կնքել է Եսայ մարգարեի անուրով: Ինչպես նկարագրում է բանաստեղծը՝ Եսայի ծննդյան լուրը ամբողջ Արցախում հնչում է որպէս այսորժալուր երգ: Դա բնական զգացում է, որովհետեւ Դիզակը հանդիսացել է Արցախ աշխարհի հարավային դարպասը՝ փոխած Արաքսի ակունքի՝ ընդգրկելով բավականին ծավալուն տարածք:

Ս. Խանյանը հմտորեն եւ անմիջական-հոգեբանական շտրիխներով է պատկերում Հովսեփի հայրական զգացումները.

Իսկ Հովսեփը թեւածում էր
Արծվի նման,
Երգ էր ասում, սեղան բացում,
Որդեհմա:
Թուրն էր հագել, գոտին կապել,
Հայկածին էր,
Չարի դուռը պիտի փակեր,-
Արցախցի էր:

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈՊՈՎԱՆ

Ս. Խանյանը իր կենսափիլիսոփայությամբ, մտածողությամբ, զգացմունքներով կարողացել է թափանցել ստեղծագործության բուն էության խորքերը եւ գեղարվեստորեն բացահայտել դեպքերն ու իրադարձությունները, կերպավորել իր հերոսներին: Պոեմն ունի սուր կոնֆլիկտ, բանաստեղծը կոնֆլիկտի հիմքում դրել է հայ ժողովրդի ըմբոստ պայքարը արաբական խալիֆայության դեմ: Այս հանգամանքն էլ հենց պոեմին հաղորդել է էպոսային բնույթ: Պոեմի սկզբից մինչեւ վերջը հանդես են գալիս ներհակ ուժերը՝ ազատաբաղձ հայ ժողովուրդը եւ զավթիչ խալիֆայությունը: Վիպական երկի թելադրանքով Խանյանը խմբավորել է իր հերոսներին: Որոշակի հարաբերությունների մեջ դնելով դրական եւ բացասական կերպարներին, Խանյանը ստեղծել է հայրենասիրական մի հիանալի երկ: Ելնելով պոեմի սյուժեից, բանաստեղծը ներկայացնում է հաջորդաբար ծագող ու լուծվող երեւույթները, հակադրությունները: Դրանով է բացատրվում պոեմի իրադարձությունների ժամանակագրական նկարագրությունը: Այն սկսվում է գլխավոր հերոսի՝ Եսայու ծննդով, բայց բավականին տեղ է հատկացված նրա հորը՝ Գավառապետ Հովսեփին: Հովսեփը հաջողված կերպար է: Խանյանը կարողացել է նրան ներկայացնել հայ-արաբական փոխհարաբերությունների ֆոնի վրա: Հենց առաջին մասի առաջին գլխում ցույց է տրված Հովսեփի համբավը ոչ միայն Արցախ աշխարհում, Հայաստանում, այլեւ արաբական խալիֆաթի մոտ: Նրա անունը լսելով, խալիֆաթը հոխորտում էր եւ ձգտում վրեժխնդիր լինել նրան՝ հանդուգն բնավորության համար: Հովսեփը լավ գիտեր թշնամուն՝ նենգ խալիֆին:

*Գիտեր, որ նա մի հրեշ է,
Վիշապ է, ցին:*

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Ուստի միշտ պատրաստ էր՝ դիմակայելու հագարացոց զո-
րաբանակներից:

Առաջին մասի երկրորդ գլխում նկարագրված է արդեն
տասնութամյա Եսայու բնավորությունը: Այդ տարիքում նրա
առջեւ բացվել էին «Գիտության կապ ու հնար»: Եսայը հան-
ճարաշուրթ երիտասարդ է, հմուտ գրիչ է, կարգվել է վարդա-
պետ, եղել է Արցախի բոլոր գավառներում:

Նա տիրապետում է հունարենին, պարսկերենին, արաբե-
րենին: Բայց ամենից կարեւորը, ինչպես ներկայացնում է բա-
նաստեղծը, այն է, որ.

*Սերտել է թրի լեզուն,
Գնդեր է վարում հոր հետ,
Զինվոր էր մի Հայկազուն,
Դարձել է ռազմագետ:
Թե հայրը կռվի մեկնի,
Թիկունքին Եսայն է քաջ:
Հոր միտքը ինչ էլ երկնի,
Որդին է քննում առաջ:
Դատ լինի, թե դատաստան,
Վճիռը Եսայինն է,
Ճրագը Դիզակա տան
Ամենուր իր ձեռքին է:*

Եսայը ժողովրդական հերոսի համբավ է ձեռք բերում: Նա
ջջլախտի է խաղում գյուղացիների զավակների հետ, նրանց
հետ լինում կիրճերում ու ձորերում: Նա «Իշխանի հետ իշխան
է, Մշակի մոտ՝ ռամիկ»: Տասնութամյա Եսայը արդեն հասցրել
է դառնալ մարտերի ոգին: Լուրը հասնում է Յուսուֆ ոստիկա-
նին, որ Հովսեփի գործերը արդեն վարում է որդին...

ԱՌԱՏՎՈՒՄՆԻ ՓՈՊՈՍՏՆԻ

Գնալով պոեմում ավելի հարստանում եւ բացահայտվում եմ հերոսների ըմբռնումները, նրանց հոգեբանությունը: Երրորդ գլուխը, որ կոչվում է «Հարկահավաք», ճշմարտացի ներկայացնում է արաբական խալիֆայության ծանր հարկահանություններն ու դրանց արյունալի հետեւանքները: Հիմք ընդունելով հայ պատմիչներ Սեբեոսի, Մ. Կաղանկատվացու, Ղեւոնդի, Հ. Մամիկոնյանի, Թ. Արծրունու, Հ. Դրասխանակերտցու պատմագրություններում եղած հաղորդումները արաբական հարկահանությունների եղանակների ու չափերի մասին, Խանյանը գեղարվեստորեն հաջողված պատկերներով նկարագրում է դրանք:

Հարկահավաքին հաջորդում է զորահավաքը: Հենց «Զորահավաք» էլ վերնագրված է պոեմի չորրորդ գլուխը: Խանյանի բանաստեղծական կուտակումներն այստեղ տվել եմ իրենց արդյունքը: Թարմ ու անպաճույճ մի պատկերով է սկսվում գլուխը: Նկարագրելով աշնանային Արաքսը, Խանյանը նուրբ շտրիխներով պատկերում է Դիզակը եւ նրա դիրքը Արցախի համար: Հարավային սահմանը՝ Արաքսը, Հյուսիսայինը՝ Իջխանագետը: Երկու քույրեր, մեկը մյուսին հարեւան, բայց վրդովվել եմ նրանք: Մուշից հասել է ահարկու բոթը, որ հինգ բյուր գորքով նենգ հարկահավաք Աբդլլահը մահվան կոծնչով սուրում է դեպի Դիզակ, դեպի Արցախ: Դիզակցին աշխատանքը թողած գեւք է վերցնում՝ պաշտպանելու իր օջախն ու տունը: Խանյանը վարպետորեն է նկարագրում պատերազմի հետեւանքով թափուր մնացած դաշտերն ու արտերը, այգիներն ու մառանները: Բանաստեղծական հրաշալի մի պատկեր է հետեւյալ հատվածը.

*Ու վրդովվել է դիզակցու հոգին,
Զթոցը թողած թթեճու գոգին,*

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈՒՄԱԲԵՆ

Յորեւնը կալում, խնձորը ծառին,
Աշնան նոր լոբին ձիգ քոլասարին,
Բացված բամբակը անծիր դաշտերում,
Քաղցր խաղողը մեծ-մեծ տաշտերում,
Եզները անլուծ, ճիպոտը մաճին,
Մեռոնված գինու գավաթը փարջին,
Թողած նոր խուզը ոչխարի հոտի,
Վերցրել է թուրը ու կապել գոտին...
Տունն ու գործերը հանձնելով կանանց,
Այրերն իջել են կիրճերը անանց...

Արցախյան անձնանուններից օգտվելով, Խանյանը ժողովրդական զորաբանակի հայրենաշունչ մի հմայիչ պատկեր է ստեղծել: Կարդալով այն, զգում ես, որ հայրենյաց կռիվը մղում են երեկվա մշակն ու դարբինը, ուսուցիչն ու հոգեւորականը: Այս պատկերը արցախյան կոլորիտի վառ նմուշ է: Թվարկելով մարդկանց ու գյուղերի անունները, բանաստեղծը ընդգծում է նաեւ պատմական Դիզակի սահմանները: Ջորաբանակի մեջ են տողեցի Ջանին, քոչբեկցի Փանին, տումեցի Ադամը, թաղասեռցի Արամը, ազոխցի Արշամը, ջրակուսցի Սարգիսը: Իրենց խմբերով պայքարի են ելել Հադրութի, Էտիլի, Հարավի, Ակնաղբյուրի, Յորի, Մեծ Թաղերի գյուղացիները:

Ժողովրդական զորաբանակը ղեկավարում է Հովսեփը, որի մոտ որդին է՝ Եսայը: Նրանց համեմատելով Մոսկի եւ Քիրսի, ինչպես նաեւ Մասիսների հետ, Խանյանը ընդգծում է հայրենի լեռների եւ նրանց տերերի հավերժացած եւ կենսական ավիշ դարձած անխախտելի կապը: Ջորաբանակը Տողի կիրճերից պիտի գնա ափը Արաքսի, դեպի ստորոտը Մյուս Հաբանդի, դեպի Հորադիզ, որտեղով պիտի խուժի Աբղլահը: Պատերազմական գործողությունները պիտի ծավալվեն Արաքսի ափին:

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՔԵՆ

Հովսեփը իմաստուն եւ քաջ զորապետ է: Նա գործում է ժողովրդական կենսափորձին ապավինած: Իր շուրջը համախմբելով զորքն ու զորականներին, խորհուրդ է տալիս բռունցքվել, հիշեցնելով.

*Ամեն մի երկիր՝ իր մեջ բաժանված, միշտ էլ կչոքի,
Միասնությունն է կռիվների մեջ ոսոխին գերում:*

Շփվելով ժողովրդի հետ, Հովսեփը լավ գիտե ոամիկներին, ազատին, մեծին, ազատորդուն, գիտե, թե «մարտի մեջ թշնամու վիզը ով խիստ կոլորի, ով դիտակետը կարող է հսկել գիշերներն արթուն»: Նրա խոսքը հակիրճ է, վճռական. «Կամ պիտի մեռնենք, կամ կյանք պարգեւենք մեր որդիներին»:

Հոգեբանական պատկեր է ստեղծվում այստեղ, չէ՞ որ Հովսեփի մոտ հենց իր որդին է՝ Եսայը. «Եթե մեկտեղ են, ամեն մի սառույց կարող են ջարդել»:

Խանյանը ուսումնասիրել է հայոց այրուձիու պատերազմական արվեստի մասին եղած հաղորդումները եւ հմտորեն օգտագործել պոեմում: Հենց այս գլխում նա ներկայացնում է Դիզակի այրուձիու մարտական գործողությունները, որ հաճելի տպավորություն են թողնում: Թշնամին անհամար է: Պատմիչ Թ. Արծրունու գրքից օգտվելով, բանաստեղծը նկարագրում է թշնամու բանակի ամբողջ կազմը, որի մեջ են փահլեւան-ըմբշամարտիկներ, բազում դրոշներ, անքանակ փողեր, անհամար թմբուկներ, նիզակակիրներ, նետաձիգներ, կապարճակիրներ, տապարակիրներ, մեքենաներ: Նրանց դեմ առ դեմ կանգնած է Դիզակի այրուձին: Երեք կողմից սեղմելով թշնամուն, արցախցիները հրաշքներ են գործում:

Տեղի է ունենում ճակատամարտ: Կճռական ու հանդուգն այդ գոյամարտը պատկերային համոզիչ հյուսվածքով է ստեղծված պոեմում: Երկու կողմերի անզիջում պայքարը,

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՍԻՆ

Հովսեփի եւ Եսայու զորավարությունը, հայ զինվորների խիզախությունը նկարագրված են ասես ականատեսի կողմից: Հոգեբանական մի լուծում է մտցված այստեղ: Թշնամին շուրջկալ է անում Եսայուն, նրա մահն անխուսափելի էր, սակայն Հովսեփը կրծքով պաշտպանում է որդուն, ինքը դառնալով թշնամական միգակի զոհը: Մարտը վերջանում է դիզակցիների հաղթանակով: «Մայր Արաքսի գրկից բարձրանում է արեւը նորից», ուսերի վրա զորքը տուն է բերում ընկած քաջերին: Հովսեփին հասցնում են Գտիչ վանքը եւ հանձնում հողին: Ինչպես բանաստեղծն է ասում.

*Աստղերով լեցուն Հայոց մատյանում այդ օրը գրվեց.
«Հովսեփը գնաց, եկավ Եսայը՝ իր հորն արժանի»:*

Արցախյան կոլորիտն ստեղծող ու ժողովրդական ավանդույթները ներկայացնող պատկերները պոեմին հաղորդում են էպոսային բնույթ: Այս առանձնահատկությունը իրեն զգացնել է տալիս նաեւ երկրորդ մասում: Այստեղ հատկանշական են համարյա բոլոր բաժինները: «Հանդիպում» գլխում նկարագրված են Քիրսա սարի լանջերին փոխած անտառները, որ ժողովուրդն անվանում է Արեւսար: Եսայը ամեն տարի՝ ձմեռ թե աշուն, ընկերների հետ որս էր անում: Մի անգամ էլ որսի ժամանակ հանդիպում է Տումի գյուղի տանուտեր Ադամի աղջկան՝ Շուշանիկին: Եսայը Սասնա ծռերին հատուկ բնավորությամբ իր սերն է հայտնում Շուշանիկին, իսկ վերջինս էլ ասես Ծովինարի, Դեղծուն Ծամի, Խանդուբ Խաթունի եւ Գոհարի ժառանգորդն է, նրանց ամոթխածությամբ եւ սիրո ազնվագույն ընկալմամբ պատասխանում է քաջին: Երկրորդ մասի երկրորդ գլուխը կոչվում է «Նշանդիք»: Հաճելի լուրը տարածվում է Տողում, որ քաջ իշխանը աղջիկ է ընտրել: Այդ մասին կարդում ենք.

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Տումուց մինչեւ Տող թեւում է լուրը,
Կամուրջ են հյուսում երկու գերդաստան,
Աղոթք էր դարձել ե՛ւ Թթու ջուրը,
Որպես զույգերի հանդիպման վկան:
Սուրբ Դիզափայտը ժպտում էր Քիրսից,
Որպես սրբազան՝ ձեռքին բուրվառը,
Աշնան երփներանգ գորգերը ուսին
Աչքալուսանք էր հղում Թարթառը:

Այդ աչքալուսանքին մասնակցում է ամբողջ Արցախը՝ ծայրեծայր: Բնության անձնավորման եղանակով Խանյանը ընդգծում է Դիզակի երիտասարդ իշխանի հանդեպ առաջացած համաժողովրդական մաքուր սերը: Դա երկրի եւ հերոսի համաձուլյ ըղբրկման եւ փոխադարձ նվիրվածության խորհրդանիշ է, ժողովրդական բանահյուսության ավանդույթներով ստեղծված հիանալի պատկեր: Նորափեսայի նշանդրեքը նկարագրվում է որպես ժողովրդական տոնահանդես: Առանձին շտրիխներով Խանյանը ստեղծել է արցախյան սովորույթները վերծանող հետաքրքիր պատկերներ, որոնցից զգում ես մեր հնօրյա նահապետական նիստ ու կացի գեղեցկությունն ու բույրը:

Բանաստեղծական թարմ պատկերների մի ամբողջությունն է նշանդրեքի նկարագրությունը: Խորապես ծանոթ լինելով արցախահայության ավանդույթներին, Խանյանը ներկայացնում է նշանդրեքի ամբողջ ընթացքը, ծնողների զգացումներն ու նվիրատվության հետ կապված օրհնանքները: Անզուգական մի օրինակ է Եսայու մոր հուզաշխարհը եւ ակնկալությունները նկարագրող այս պատկերը՝ կապված հարսնացուի հետ.

Եսայու մայրը մոտեցավ նրան,
Թանկ նվերները մեծ սինու վրա:
Ընծայեց նախ մի ոսկե մատանի,
Ասաց. «Մայրիկը քո ցավը տանի,

ԱՌԱՏՎՄԱՆԻ ՓՈՒՄԱՐԵՆ

Ոսկու պես լինես իմ որդու համար,
Ինձ էլ ընդունես ոնց հարազատ մայր»:
Ընծայեց արծաթ-ոսկեմախշ գոտի,
Ասաց. «Թող լինեք միշտ իրար կողքի»:
Բազուկին հագրեց նուրբ ապարանջան,
Ասաց. «Իրարից լսեք միայն ջան»:
Նվիրեց մետաքս եւ ականջօղեր,
Ասաց. «Իմ որդուն պարգեւես շողեր»:
Ընծայեց փայլուն մի ոսկե շղթա,
Ասաց. «Ինչ ուզես, Վերինը քեզ տա»:
Սինիից վերցրեց ոսկե զարդասեղ,
Ասաց. «Մաղթում եմ քեզ պատիվ ու սեր»:
Հետո նվիրեց ուլունքներ շողուն.
Ասաց. «Ձեր կյանքը անցնի միշտ Տողում...
Այնուհետեւ ինձ ի՞նչ է հարկավոր,
Մի գեղեցիկ հարս, այն էլ հարգելու:
Քեզ շատ է հավան Եսայս, Շուշան,
Միշտ ծաղկես ինչպես բուրավետ շուշան,
Մեր մի օջախը թող տասը դառնա,
Դիզակը քեզնով միշտ հպարտանա»:

Նշանորեքը նկարագրվում է նաեւ ժողովրդական երախտագիտության եւ հիշողության պայծառ ֆոնի վրա: Թեւում է գովեստը՝ քաջին արժանի, իսկ հիշում եմ «Ջոհերին ոտքի վրա»:

Սիրո հավատարմության, հայրենի օջախի հետ անհատի ճակատագրի սերտ կապի, կանացի տագնապի, տղամարդու կամքի ուժի եւ անձնուրացության հրաշալի պատկեր է երկրորդ մասի երրորդ գլուխը, որ կոչվում է «Երագ»: Շուշանի երագը ոչ միայն նշանվող զույգերի ներկան պատկերող կանխագագում է, այլեւ օրինակելի ընտանիք կազմելու վերաբերյալ արցախից զույգերի պատրաստակամությունը ցուցադրող ասք: Հեքիաթային-տեսիլքային կենսական է Շուշանի երագը:

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Նա Եսայուն պատմում է, որ երազում իրենք թելում եւ հասնում են Վերին Միակին, որի մոտ Որդին էր, իսկ դեմը՝ Հոգին: Նրանք արցախցի զուլգին նստեցնում են իրենց քով, ողջունում: Արարիչը ջրդեղում է Եսայու թուրը, Քրիստոսը օծում է մեռոնով, իսկ Հոգին զինում է Եսայու ոգին: Նրանք հաղթության պակ են դնում Եսայու գանգուրներին.

*Ասացին. «Երկիր ունես՝ մի եղեմ,
Կխուժեն ձախից, կխուժեն աջից,
Պարտություն երբեք չի լինի աջիդ...»:*

Քրիստոսը բուրվառը ձեռքին զուլգին սրբության ծիրանի է հագցնում եւ մաղթում.

*Դուք դառնալու եք
Հարգված պապ ու տատ,
Օջախով ամուր ու պարսպապատ:
Արցախը ձեզնից դաս է առնելու,
Ու ձեր պատկերի առաջ փառավոր,
Խոնարհվելու են սերունդները մոր:*

Կարդալով այս տողերը, աչքերիդ առջեւ հառնում է տանդանավոր քանդակագործ Ս. Բաղդասարյանի «Մենք ենք մեր սարերը» քանդակը, որ խտացնում է արցախցի պապի ու տատի հավատարիմ սերը միմյանց նկատմամբ եւ հայրենի օջախին ու լեռներին կապված լինելու նրանց երազն ու կյանքը: Կասկածից դուրս է, որ Խանյանը իր այս պատկերը ստեղծելիս նկատի է ունեցել նաեւ ականավոր արվեստագետի աշխարհին ծանոթ հուշակոթողը: Երկու դեպքում էլ՝ ե՛ւ քանդակագործը, ե՛ւ բանաստեղծը արցախցու առջեւ առաջին հերթին բացում են հենց արցախցու մաքրամաքուր հոգու աշխարհը՝ որպես ինքնաճանաչման, ինքնահաստատման խորհրդանիշ:

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՍԱՐԵՆ

Գեղարվեստական խոսքի նրբություններով Խանյանը պոեմի երկրորդ մասի չորրորդ գլխում նկարագրում է Եսայու եւ Շուշանիկի հարսանիքը: Ժողովրդական կյանքի, ավանդույթների, սովորույթների, կենցաղի խոր իմացությամբ միայն կարելի է ստեղծել նման պատկեր: Ամբողջ գլուխը, որ անվանված է «Հարսանիք», փայլում է խոսքի հղկվածությամբ, ժողովրդական հոգեբանության, մտածողության եւ բառ ու բանի հագեցվածությամբ, պատկերավորությամբ, երաժշտականությամբ: Պոետական նրբերանգներով նախ ներկայացվում է հարսանեկան արարողությունը աղջկա տանը՝ թագավորացի սոսնի գյուղում՝ «պատվասեր, հպարտ ու բարբերով խիստ»: Փեսայի տնից մակարների խումբն է եկել՝ հեծած հրեղեն ձիեր, եկել են «Եսայու համար հարս տանելու»: Արցախական հարսանիքի օրենքները պահպանվում են կարգ ու կանոնի թելադրանքով.

*Կրակ են կտրել, երգում են, պարում,
Հարս ու փեսային գովում են անվերջ,
Թամադան բեղի ծայրն է ոլորում,
Հարսանքում չկա ոչ կռիվ, ոչ վեճ:*

Պատկերի ամեն մի տող աչքի է ընկնում այս կամ այն կերպարի բնութագրական հագեցվածությամբ: Առաջին հերթին խոսք է գնում Ադամի մասին, որ «Քաջն Հովսեփի գինակիցն էր», «Խորհրդատուն է հիմա՝ փեսայի»: Ինչպես բանաստեղծն է դիպուկ ընդգծում, «Փորձն ու եռանդը երբ որ միանան, Սարեր շուռ կտան, կթեքեն գետեր»: Հրաշալի մի գեղանկար է հարսանիքի առավոտվա նկարագրությունը: Մակարները քննարկում են, թե ո՞ր գյուղերով, պար ու նվագով «Հարս ու փեսային պիտի տանեն տուն», «Ով պիտի նստի օժիտի վրա»: Հարսանեկան հանդեսի դարավոր սովորույթների նկարագրությամբ Խանյանը հասել է անժխտելի հաջողության: Ամ-

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

բողջ գլուխը մի հսկա կտավ է ասես, որի վրա կարելի է դրսե-
տրել հարսանիքի ընթացքը՝ բոլոր մասնակիցներով եւ արարո-
ղություններով: Աղջկան հոր տնից դուրս բերման էպիզոդը
դրամատիկ մի հոյակապ պատկեր է, որ չես կարող կարդալ ա-
ռանց հուզմունքի...

Մարտական քնքշանքի եւ տագնապի, հայրական խորհրդի
եւ վստահության հոյակապ պատկեր է ստեղծված, որի մեջ
շողշողում է ժողովրդական անբիծ հոգեբանությունը, ծնողա-
կան անաղարտ սիրո հմայքը:

Այնուհետեւ մեջբերվում է Նանի օրհնանքը, որից հետո
մակարները հարս ու փեսի հետ Տումի գյուղից պիտի հասնեն
Տող-Գտչավանք: Հայկական հարսանիքի ավանդական արա-
րողությունների հաջորդականությամբ այնքան բնական եւ ան-
միջական է պատկերը, որ հոգուդ խորքերում ասես զգում ես
նվազի ձայնը, մտքի աչքերով տեսնում շքերթը.

*Եվ Ներսես քեռին իր գուռնան զլեց,
Կարոտի մի երգ սարերում ծլեց.
«Վո՛ւյ, աման, ադե ջան, տանում եմ,
Հորից-մորից հանո՛ւմ եմ»:*

Հարսանեկան ուղեկցողի քարավանը շարժվում է դեպի
Մոխրեմես գյուղը, հետո ճամփան իջնում եւ փարվում է Հակա-
կու գյուղին, այնտեղից՝ Մեծ թաղեր: Հին սովորության համա-
ձայն հարագատները սեղաններ են բացում բակերում, զույգին
ընծաներ նվիրում:

Հարսանքավորները հասնում են Գտիչ, այսին հարսի ոտքի
տակ փսես է դնում, որ փջրի «որպես դարերից եկող մի նշան,
բարության, սիրո խորհրդանշան».

*Իսկ մայրը առած ընկույզ ու դրամ,
Առատ ցանում է Գտիչի դրան,
Ասես աստղեր է ցանում նա վերից,*

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՂՈՎԱՐԵՆ

Արծաթ դրամն է փայլում արեւից,
Պատանհներն են հավաքում ուրախ,
Օրհնանք ու ժպիտ շրթների վրա:

Երեկոն իջնելուն պես տղայի տանը շարունակվում է հարսանիքը:

Խանյանը ստեղծագործական արվեստի խորաթափանցությամբ, ժողովրդական կենցաղային միջավայրի իմացությամբ ներկայացնում է հարսանիքը փեսայի տանը՝ ստեղծելով տվյալ ժամանակաշրջանի ամբողջական մի պատկեր: Նվագողների, գուսանների, հարսանքավորների պատկերմամբ, կենցաղային դրվագների ընդգրկմամբ բանաստեղծը հասել է հաջողության: Գյուղական հարսանիքի միջավայրը ներկայացվում է բյուրեղյա մաքրությամբ, հերոսները աչքի են ընկնում իրենց անաղարտությամբ ու հոգեկան գեղեցկությամբ: Խանյանը մահապետական ժամանակների բացահայտմամբ, գեղարվեստորեն խորացնում եւ ընդհանրացնում է ժողովրդական սովորությունները: Հարսանիքի նկարագրման ընթացքը կապված է Եսայու եւ Շուշանիկի ջերմ սիրո, հայրենի օջախի հետ կապված տագնապի եւ պատասխանատվության զգացումի հետ: Այդ են վկայում ե՛լ գուսանների ձոներգերը, ե՛լ հարսանքավորների սարումները: Օգտագործելով հայ ժողովրդական էպոսի գեղարվեստական առանձնահատկությունները, Խանյանը մեջբերում է տարեց եւ ջահել գուսանների գովքը Եսայու մասին:

Խանյանը գուսանների երգից հետո հեգեթանական մի նոր էջ է բացահայտում: Ակնադբյուրցի տանուտեր Խաչին, որ մասնակցում է հարսանիքին, հայտնում է հաճելի լուրը, որ գուռնաչի Ներսես քեռին հյուսել է մի պարեղանակ, որ կոչվում է «Շուշանիկի»: Հայտնի է, որ «Շուշանիկի»-ն հայ ժողովրդական պարեղանակների մեջ կարելուր տեղ է բռնում: Այն առանձնապես տարածված է եղել Արցախում: Խանյանը

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՒՇԱՔԵՆ

Ելնելով պարեղանակի անունից, այն կապում է իր հերոսունու Շուշանի հետ: Դժվար է ասել, որ պատմականորեն փաստը այդպես է եղել: Բայց դա չէ կարելորդ: Կարելորն այն է, որ «Շուշանիկի» պարեղանակը ընծայված է հայունու հոգեկան գեղեցկությանը, բարոյական մաքրությանը, քնքշությանը, սիրո վեհությանը: Բանաստեղծը օգտագործել է երեւույթը՝ փառաբանելու պոեմի հերոսունուն, որն էլ իր հերթին հայ կնոջ բարեմասնությունների խտացված պատկերի մի հիանալի օրինակ է: Այստեղից էլ պոեմում այդ պարեղանակի բնութագրման համոզիչ ու հուզական երանգը: «Շուշանիկի» եղանակի մասին կարդում ենք.

*Նվազ չէ դա, սարի հով է,
Յարին փարվող գարնան զով է,
Ե՛վ կարոտ է, ե՛լ տրտմություն,
Հրե եռք է, ուրախություն,
Սիրո կանչ է, սիրո երազ,
Նվիրում է, կարմիր մուրազ...*

Հուզիչ տեսարան է նաեւ պարեղանակի տակ հարս ու փեւի թեւաբաց պարի պատկերը:

Խանյանը տագնապալից այդ օրերի հարսանիքը նկարագրում է նաեւ հայրենասիրական մղումների տեսանկյունից: Այն ոչ միայն զվարճալի հարսանիք է, այլև «տոն է գինավարժության»: Չէ՞ որ ալեկոծված է Հայոց տան սիրտը, Բուղան չոքել է Վասպուրականում, ամբողջ լեռնաստանում արյուն է ու մահ: Բուղան կատաղած ինչպես չար հողմ, վառելով անգամ անտառները, ավերում էր հայոց երկիրը: Բորբոքվել է նաեւ հայ ժողովրդի ցասումը.

*Արցախը ծառս էր եղել ալեկոծ,
Բուղան գալիս է ինչպես թունոտ օձ:
Դիզակն՝ Արցախի դարպասը ամուր,*

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՍԱՐԵՆ

Արցախը՝ Հայոց Աղվանքի կտուր,
Ձայն էիմ տալիս մայր Հայաստանին.
- Մենք զավակներն ենք հայկյան Առանի,
Չարամիտ Բուղան թող գա դեպի մեզ,
Մենք նրան միջից կանենք երկու կես:

Գնալով ետում է հարսանիքը: Խմում են Եսայու կենացը, բայց նա պապական կարգով շնորհակալություն հայտնելով խնջուլքի մասնակիցներին, առաջարկում է խմել արցախցիցների կենացը, որոնք երբեք չեն ների ոսոխներին: Նա վստահորեն երգիծում է թշնամուն, ասելով.

Մեր ոտքերի տակ կչոքի Բուղան,
Ոնց փղի վրա հաչող շան թուլան:

Եսայու այս շանթակուտակ խոսքից սկիզբ է առնում ծաղրատոն մի կատակ, որ կրկնում են ահել ու ջահել: Նրան միանում է նաև Ծուռանը, միաժամանակ տագնապալից հիշելով հոր խոսքը.

Մենք չենք ունեցել երբեք խաղաղ քուն,
Կռվում փառք ու մահ մեկ են շառաչում,
Թուրքն իշխան-մշակ-սեր չի ճանաչում:

Եսայը այդ խոհերից հանում է Ծուռանին եւ հրավիրում պարի.

Թվում էր երգն էր իշխում աշխարհում,
Ոչ թե այս զույգը, Գտիչն էր պարում՝
Հոգում օրհնանքը սրբազան խաչի,
Չեռքերում ուժը պսակվող քաջի...

Խանյանը իր գլխավոր հերոսի ճակատագրի հետ կապված ամեն մի գեղման մեջ հոգեբանական մի նոր էջ է բացահայտում: Եսայը ամուսնանում է, անցնում է տարին, եւ նա տղա է ունենում: Ցնծություն են ապրում Եսայու տատը, մայրը, վեր-

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈՊՈՎԱՆ

հիշում Հովսեփի երազանքը՝ կապված հարազատ օջախի եւ Դիզակա տան ապագայի հետ: Հովսեփը երազում էր, որ արու թոռ ունենար, որ իր «Պողպատե թուրը առներ, Խաղացներ ոնց խաղալիք ու ծիծաղեր ալիք-ալիք», որպեսզի.

*Ձայնը հասներ Արարտան,
Հաստատեր, որ կա՛ Հայաստան,
Որ ծնվում են Հայկ ու Վարդան,
Թե՛ Արցախում, թե՛ Սասնա տանն:
Որ չի մարել օջախը մեր,
Որ միշտ կապրի Արցախը մեր:*

Եսայը հոգեկան երջանկություն, նոր լիցք է ստանում տղայի ծնունդով: Նա ուրախությամբ փայփայում է մորը, նանիհն, վանքում աղոթում, որ Վերինը բարի աչքով նայի իր ընտանիքին, Արցախին, Հայոց աշխարհին: Եսայու առաջարկով քահանան զավակին կնքում է Մովսես անունով, որ խելոք լինի, ինչպես Խորենացին: Այսպիսով, Դիզակա իշխանի երազանքի մեջ միասնական է շափաղում մտքի եւ ուժի, հոգեկան եւ ֆիզիկական առողջ միասնության գաղափարը: Եսայի իշխանի համբավը այնպիսի համարում ուներ ամբողջ Արեւելքում, որ խալիֆը նրան որդու անունով կոչում է «Ապու Մուսե, Ասել է թե՛ Մովսեսի հայր»:

Համարձակությամբ Ս.Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմը կարող ենք համարել Արցախի միջնադարյան կյանքի հանրագիտարան: Մինչեւ հիմա ոչ մի բանաստեղծ լայն կտավի վրա այնպես խոր ու ճշմարտացի, գեղարվեստական անսահուն ճանաչման հատկություններով չի պատկերել արցախահայությանն ճիշտ ու կացը, մարտական ոգին, անզիջում պայքարը արաբական խալիֆայության դեմ այնպես, ինչպես Խանյանը այս պոեմում: Այս առնչությամբ կարող ենք միայն ճշել

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Վ. Հակոբյանի «Տաճարն աստծո» պոեմը: Երկուսն էլ միանգամայն ինքնատիպ, առանձնահատուկ լեզվաոճական փայլատակումներով, կերպավորման արվեստով, գաղափարական լուծումներով արդի հայ պոեզիայի մեջ հիանալի ներդրումներ են:

«Արցախի արծիվը» պոեմում էջից-էջ, գլխից-գլուխ նոր երանգներ են երեւան գալիս, ընդգրկում հստակ ու պատկերավոր խոսքի, հոգեբանական լիցքավորման նոր ելեւէջներ: «Շրջագայություն» գլուխը, որով ավարտվում է պոեմի երկրորդ մասը, պոետական վարպետության մի նմուշ է: Ըստ սովորության Եսայ իշխանը շրջագայում է Դիզակի բոլոր բնակավայրերում, ծանոթանում գավառի առօրյա պրոբլեմներին, կարգ ու կանոնին, հանդիպում մարդկանց, սեղան նստում նրանց հետ, շնորհավորում նորապսակներին, հիշում նահատակներին, մի գավաթ մաճառ խմում, աղոթում սրբատներում: Խանյանը ուղղակի նկարել է արցախյան նիստ ու կացը, խոհանոցը, ժողովրդի ապրելակերպը: Բերենք մի հատված.

*Հաց է կտրել շատերի հետ,
Կերել խնջլոզ, ավլուկ, փիփերթ,
Ճաշակել է մի տեղ թանով,
Մի տեղ խաշիլ` չորաթանով:
Մի տեղ կուրկուտ ու լոբաճաշ,
Մի տեղ փլավ ու կճեխաշ,
Մի այգու մեջ հոնի կաթուկ,
Մի օջախում` մոշաթթու,
Մի տեղ որսի թարմ խորոված,
Կանաչ լոբի` լավ սխտորած,
Մի ավանում` ժանգյալով հաց,
Միշտ ժպտադեմ ու սրտաբաց:
Կարճ է խոսել, չի սիրել ճառ,
Խմել է մի գավաթ մաճառ,*

ՄԱՌԱՏՃԱՔԱՆԻՓ ՓՈՂՈՎԱՐԵՆ

*Խնդրել Աստծուն բարեհամբույր,
Որ չամտեսի սեր ու համբույր,
Դիզակին լավ աչքով նայի,
Բերք ու բարիք չխնայի...*

Իշխանը նշել է ժամանակի ամենատազնապալից հոգսը, այն, որ իր բանակին դեպի Տող է քշում Բուղան, «Որի առաջ պետք չէ սողալ, պետք է խմբվել, դառնալ բռունցք, Եվ անել միջտ ոսոխի հունձք, որ հասկանա մեր թշնամին, որ մենք հողմ ենք, ոչ թե քամի»: Իշխանը ժողովրդական երգիծանքի խարազանիչ հարվածով ծաղրում է Բուղային:

*Չի խնայում նա ոչ ոքի,
Դիվային է նրա հոգին,
Սատանա կա ամեն պոզին,
Պիտի ջարդենք մենք այդ բոզին...*

Խանյանը համոզիչ գույներով ցույց է տալիս համաժողովրդական սերը իշխանի հանդեպ, արցախցիների պատրաստականությունը՝ զորահավաք լինելու դեպքում պատրաստ ներկայանալ Գոչավանք:

Էպիկական շնչի տեսակետից առանձնապես աչքի է ընկնում պոեմի երրորդ մասը: Այստեղ բանաստեղծը ցույց է տալիս Բուղայի գլխավորությամբ արաբական զորքի ներխուժումը Ուտիք եւ ապա Արցախ: Երրորդ մասի առաջին գլուխը կոչվում է «Դեպի Տող»: Խանյանը լավ է հասկանում իր կերպարների հոգեբանությունը: Նա Բուղայի արտահայտությունների միջոցով ընդգծում է նրա ամբարտավանությունը, խարդախությունը, դաժանությունը: Ավերելով Պարտավը, նա երազում է Արցախի դարպասը հանդիսացող Դիզակի ավերումը եւ ավարումը: Հիրավի, Բուղայի զինվորների ոտքերի տակ «մոխրանում էին շեները մեկ-մեկ, Մի ճենճերահոտ երկինք էր բռնել Ուտիքի հո-

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՈՒՄԵՆ

ղում»: Բանաստեղծը պատկերային համոզիչ հյուսվածքով ներկայացնում է Բուղայի եւ նրա զորքի դաժանությունը:

Այդպես կատաղած, նա հասնում է Արցախի հնագույն բնակավայրերից՝ Տող, որի մոտ, բարձունքի վրա թառած է Գտիչ վանքը, իջխան Եսայու օրրանը:

Օգտվելով Թ. Արծրունու գրքից, Ս. Խանյանը բանաստեղծական նոր հնարանքներով բերում է Բուղայի նամակ-հոխորտանքը՝ ուղղված Եսայուն, նրանց միջեւ տեղի ունեցած առաջին ճակատամարտը, այդ ֆոնի վրա Սմբատ Բագրատունու անբացատրելի ծառայությունը Բուղային, Սմբատի որդու՝ Մուշեղի նախատիմքը հորը:

«Ծուղակ» չորրորդ գլխում ցույց է տրված խալիֆաթի զինվորների նեմգությունը հայ հայրենասերների հանդեպ: Գերված հայ զինվորներից մեկի՝ Հաբեթնակի խոսքը հնչում է որպես ժողովրդական իմաստության եւ խաղաղասիրության, անձնուրացության եւ ոգու արիության խորհրդանիշ:

Բուղան հրամայում է գերված Հաբեթնակին, որ իր յոթ հոգուց բաղկացած խումբը հավատափոխ լինի, օգնի բռնելու Եսայուն:

Բուղայի հրամանով գլխատում են Հաբեթնակին եւ նրա զինակիցներ Վարուժանին, Վարդանիկին, Եղիշեին, Գրիգորիսին: Սարգսին հաջողվում է ազատվել եւ լուրը հասցնել Եսայուն:

Երրորդ մասում բացահայտվում են Բուղայի բնավորության անմարդկային գծերը եւ հակակշիռ նրան՝ Եսայու վեհությունն ու խիզախությունը: Հետաքրքիր է Բուղայի հրովարտակի բանաստեղծական մեջբերումը: Բուղան վերջին անգամ զգուշացնում է Եսայուն, որ բարձունքից իջնի եւ հպատակվի իրեն, հիշեցնելով իր հաջողությունները եւ արյունալի ճակատամարտերը Հայոց գավառներում: Բուղայի վերջին ճիգը արտահայտված է վերջնագրում: Սակայն նա անսպասելիորեն ստանում է Եսայու նամակը: Թ. Արծրունու «Պատմության»

ԱՌԱՏՁԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՒՄԵՆ

Մեջ բերված է իշխան Եսայու այդ պատասխանը: Հարագատ մնալով բնագրին, Խանյանը հաջողությամբ բանաստեղծականացրել է այն, որ պոեմի հրաշալի էջերից է:

Խաղաղասեր Եսայը այլ կերպ գործել չէր կարող: Նա հարկադրված է թուր վերցնելու՝ հայրենի աշխարհը պաշտպանելու համար: Եթե Եսայ իշխանի գործողություններում հիմնականը Արցախի պաշտպանության շահերն են, ապա Բուդայիճը՝ ավերելու եւ ավարելու տենչն է, որոնք էլ նրան տանում են կործանման: Երկու հակադիր կողմերի այս ձգտումներով էլ պայմանավորված են նրանց գործողությունները: Հերոսներից յուրաքանչյուրի բնավորությունը կոնկրետանում է այս հիմնական պրոբլեմի շուրջ: Պոեմի սյուժեն բացահայտվում է հայրենիքի պաշտպանության գաղափարի հիման վրա: Եսայը հայկյան Առանի նետ ու աղեղով ոտքի է ելնում արաբական խալիֆայության դեմ՝ լավ հասկանալով, որ առանց պայքարի հնարավոր չէ փրկել ու պահպանել օջախ հայրենին: Պոեմի նախավերջին՝ «Հաղթանակ» գլխում Խանյանը դրսևորել է էպիկական ժանրի մեջ ունեցած իր տաղանդը: Հարագատ մնալով ժողովրդական վիպերգերի, առանձնապես Էպոսի ավանդույթներից, Խանյանը ինքնատիպ ու թարմ պատկերներով ցույց է տվել պարտության դատապարտված բռնակալի վերջին փորձերը եւ նրա դիմաց հայրենի հողից ուժ ու կամք առած Եսայու խորտակիչ հարվածը: Բանաստեղծը գունեղ ու տեսանելի պատկերներով ներկայացնում է մի կողմից դեպի Գտիչ վանք սողացող թշնամական բանակի գործողությունները, մյուս կողմից՝ իշխան Եսայու ժողովրդական զորագնդի իր պատրաստականությունը՝ ոսոխին խորտակիչ հարված հասցնելու համար: Եսայը գորքի առջեւ

*Ասաց. «Մենք գիտենք ինչի համար ենք ելել պայքարի,
Մեր ոտքերի տակ հայրենի հողն է, օրրանը մեր թանկ,*

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Որ մեր օջախի անմար կրակը երբեք չմարի,
Պիտի ոսխիճ իրեն հասնելիք պատասխանը տանք»:

Բացելով բերդի կուռ դարպասները, հեղեղի նման դուրս է հորդում Եսայու զորքը: Բուրից առաջ շողում էր գավառապետի թուրը: Դիզակա զորքը քառաթել խաչ էր կազմել, զինվորյալները մոնչում էին, գետնին նետում ոսխիճ: Եսայու աշխարհագորայիներին ոգի էին հաղորդում Գտչավանքի հոգեւորականները: Ժողովուրդը մի բռունցք է դառնում: Արաք զորքը նահանջում է, կռվի դաշտում հանդիպում են Եսայն ու Բուղան: Նրանք մեծամարտում են ինչպես Սասունցի Դավիթն ու Մարա Մելիքը: Էպոսին հատուկ առասպելական չափազանցություններով Խանյանը պատկերում է երկու դյուցազունների անզիջում կռիվը: Հաղթանակը շահում է Եսայը՝ տապալելով Բուղային: Արցախի իշխանի նիզակից ճեղքվում են Բուղայի կուրծքը եւ որովայնը: Հայոց զորքը ցնծություն է ապրում: Սակայն Բուղայի օգնական Աբդին խախտում է օրենքը եւ դարան մտնում անտառի խորքում: Քրտնած Եսայը քրտնած մոուլգով իջնում է գետը, որ իր ձեռքերով լվանա ձիու մեջքը, թփերի միջից կատաղած Աբդին կանգնում է Եսայու դեմ-դիմաց: Եսայը առյուծի ուժով ուլորում է թշնամու վիզը: Սակայն ձորից հագարացիների խումբը Եսայուն տանում է անտառի խորքը: Բոթը հասնում է Գտչավանք, հայ զինվորյալները իջնում են գետափ, որոնում Եսայուն, բայց իզուր: Չկար Եսայը: Իսկ Աբդին Տողասարում պարտվելուց հետո ներկայանում է խալիֆին: Վերջինս արհամարհանքով է ընդունում նրան, համարում թույլ ու անկամ, իսկ Բուղային՝ ոչնչություն: Պոեմում Խանյանը Տողում Բուղայի պարտությունը եւ մահը գնահատում է որպես արժանի հատուցում, իսկ այդ պատերազմում Եսայու հետ կապում է նրա անմահության գաղափարը: Ինչպես բանաստեղծն է գրում.

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

*Չկար եսայը, որտե՞ղ հեղեցին արյունը քաջի,
Որտե՞ղ է ննջում, ո՞ր կաղնու ներքո կամ ո՞ր ժայռի տակ,
Որտե՞ղ թաղեցին առանց սաղմոսի եւ առանց խաչի,
Ո՞ր հողին ձուլվեց, որտե՞ղ մոխրացավ նրա սիրտը տաք:*

Պոեմի յուրաքանչյուր գլուխ, յուրաքանչյուր էպիզոդ-բանաստեղծական կատարման, բովանդակության եւ ձևի միասնության օրինակելի պատկեր է: Դրա լավագույն վկայու-թյուններից է «Հաղթանակ» գլխի հատվածներից մեկը՝ նվիր-ված Արցախա նահատակների հավերժությանը:

«Հաղթանակ» գլխի վերջին պատկերում նկարագրված է Բուղայի օգնական Արդիի հանդիպումը խալիֆի հետ: Նա ծն-կաչոք պաղատում է, որ խալիֆը ների պարտության համար, որ նոր գորքեր տա՝ թողած ավարը Արաբստան բերելու: Խալի-ֆը Բուղայի պարտությունը համարում է խայտառակություն, այսպեսնում նրա հիշատակը.

*Իսկ Գոչավանքում մեծ հաղթանակի շունչն էր թեւածում,
Երգասանները գովքն էին անում արցախցիների,
Որ ութը հարյուր հիսուններեքին, սրերով հատու,
Հայոց պետության վերածննդի հիմքերը դրին:*

Պոեմի վերջին գլուխը վերնագրված է «Հյուրը»: Թ.Արծ-րունցին իր «Պատմության» մեջ այնպես է նկարագրել Արցա-խը, այնպիսի ոգեւորությամբ է պատմել արցախցիների հերո-սական պայքարը, որ թվում է, թե նա եղել է Արցախում: Հաս-տատված չէ, արդյո՞ք նա եղել է պատմական Հայաստանի այդ նահանգում: Ս. Խանյանը պատկերում է Թ. Արծրունու այ-ցը Արցախ, կոնկրետ՝ Ամարաս: Հանդիպմանը ներկայանում են Արցախի տասներկու գավառների աշխարհիկ եւ հոգեւոր դասե-րի ներկայացուցիչները, արժանին հատուցելով մեծ պատմի-չին եւ զոհյալ մարտիկների հիշատակին: Թովման իր ելույ-թում ընդգծում է.

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՒՄԱՔԵՆ

Պիտի ապրի քաջ Եսայը զրույցներում հավերժաբառ,
Քաջերի հետ նա կմտնի մատյանիս մեջ մետրոպատառ:
Արժանի է քաջ Եսայը, արժանի է մեր ասքերին,
Նրա թուրը նոր ուժ տվեց արցախական հրաջքներին:
Դարերի մեջ Արցախը սեզ արծիվներ է ծնել անթիվ,
Դիզակեցի իշխանին էլ անվանում են լեռան արծիվ:

Պոեմը ավարտվում է վերջերգով, որի մեջ Խանյանը մեր պատմական անցյալի հերոսական ոգին կապում է ներկայի եւ ապագայի հետ: Այդ ընթացքում խորհրդանշվում են Տողասարի գագաթին թառած Գտչավանքը, Եսայու ոգին եւ հայոց գիրը, «Սարը կանգուն է, գիրը՝ հոլովվող, կրակն անմարում», այդ կրակով Եսայն ապրում է Հայոց աշխարհում: Բանաստեղծը Եսայի անմահությունը տեսնում է Արցախա լեռներում տեղի ունեցած բոլոր իրադարձությունների եւ գործողությունների մեջ: Սերունդները նրան տեսել են իր նժույգին նստած մերթ սելջուկների դեմ մարտնչելիս, մերթ՝ մոնղոլների, մերթ՝ թուրքերի.

Հիմա տեսնում են Մռովի, Քիրսի կանաչ լանջերին,
Նժույգին հեծած, ականջն Արցախա արդար կանչերին:
Սուրը հանել է թուրք բուղաների սերնդի հանդեպ,
Որ մեր Արցախը ապրի դարեդար, ինչպես հայոց բերդ,
Տեսել են նրան, նրան տեսնում են ու կտեսնեն դեռ,
Թուրն ու խաչն առած որպես Արցախի հավերժական տեր:

Ս. Խանյանը «Արցախի արծիվը» պոեմը գրելիս հմտորեն շարունակել է ժողովրդական էպոսի եւ ավանդավեպերի գեղարվեստական մշակումների ավանդույթները: Բանաստեղծը հարազատ մնալով պատմական իրադարձություններին, յուրովի մեկնաբանություն է տվել թեմային: Օգտվելով Թ. Արծրունու եւ մյուս պատմիչների գրքերից, իր կերպարներին ցույց է տվել պատմական-քաղաքական կոնկրետ հարաբերությունների ոլորտում: Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը ներ-

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈՂՈՎՆԻ

Կայացվում է որպես արդարացի գոյամարտ: Այդ ֆոնի վրա էլ ցույց է տրվում երկու հակադիր ուժերի, հակամարտ նպատակների բախում: Հայ-արաբական հակամարտ հարաբերությունների ընթացքում հանդես են գալիս հայ ժողովրդի բնավորության գծերն ընդհանրացնող իշխան Եսայը եւ արաբական խալիֆայության դաժանությունը մարմնավորող Բուղան: Հայ ժողովուրդը խաղաղասեր է, աշխատասեր, նրա միակ նպատակն է պաշտպանել իր հայրենի հողն ու ազգային, ընտանեկան սրբությունները: Արցախա զինվորյալները ինքնակամ նետվում են մարտի, Եսայու ղեկավարած ազատագրական պայքարին մասնակցում անձնուրաց: Եսայը բարձր է գնահատում հայրենիքի անկախության, եւ խաղաղության արժեքը եւ իրեն զոհաբերում է Արցախ աշխարհի, ամբողջ Հայաստանի անկախության ճանապարհին:

Եսայը հայրենասեր լինելու հետ մեկտեղ ժողովրդասեր է, ընտանիքի պատիվը բարձր պահող այր, անձնագոր ընկեր է, մարտական ընկեր: Խանյանը այս ամենը բացահայտել է գեղարվեստական թարմ պատկերներով:

Նույն հաջողությամբ նա ստեղծել է Հովսեփի, նրա զինակիցների, արաբական խալիֆայության դաժանությունը ներկայացնող Յուսուֆի, Բուղայի, Աբդլլահի, Աբդիի կերպարները:

Առինքնող, ռեալիստական նուրբ երանգներով են ստեղծված արցախցի կանանց կերպարները: Առանձնապես հաջողված է Շուշանիկը: Նա հայ կնոջ բարեմասնությունների խտացումն է: Նա հավատարիմ կին է, քնքույշ մայր, հայրենիքի ճակատագրով ապրող զինվոր:

«Արցախի արծիվը» պոեմը վերջին տարիներից ստեղծված լավագույն ստեղծագործություններից է, արդի հայ պոեզիայի գեղեցիկ էջերից մեկը:

* * *

1994թ. Ս. Խանյանը գրեց «Նահատակ լուսո» պոեմը՝
 Գվիրված Ղարաբաղյան պատերազմի լեգենդար հերոս Մոնթե
 Մելքոնյանի (Ավոյի) սուրբ հիշատակին: «Արցախի արծիվը»
 երկից հետո այս պոեմը մի նոր երանգ ավելացրեց Խանյանի
 ստեղծագործական աշխարհին, ապացուցեց, որ բանաստեղծը
 վերելք է ապրում, ավելի են բյուրեղանում նախասիրություննե-
 րի շրջանակները: Դրանք առանձնապես նկատվեցին հերոսու-
 թյան թեմայի շրջանակներում: Այդ մոտիվը, ինչպես տեսանք,
 կարմիր թելի պես անցնում է բանաստեղծի բոլոր ժողովածու-
 ների միջով: Մեր ժողովրդի անցած դժվարին ճանապարհն է
 թելադրում այդ թեման: Դրանով պետք է բացատրել այն երե-
 տույթը, որ հայ գրականության մեջ իշխող է եղել հենց հերոսա-
 կանության մոտիվը: Արդի հայ պոեզիայում նոր գույներով բա-
 ցահայտվեց խնդրո առարկա թեման, որն արդեն Ադրբեջանի
 կողմից արցախահայությանը պարտադրված պատերազմի թե-
 լադրանքն է: Հերոսականության արտացոլմանը ձեռնամուխ ե-
 դան արդի բոլոր հայ բանաստեղծները ոչ միայն Արցախում,
 այլև աշխարհի չորս ծայրերում եղած գրական բոլոր օջախ-
 ներում, որովհետև Ղարաբաղյան պատերազմը ոչ միայն Ար-
 ցախի խնդիրն է որոշում, այլ հայ ժողովրդի ճակատագրի: Այդ
 կապակցությամբ երիցս ճիշտ էր Ավոն, երբ ընդգծում էր, որ
 Արցախը տանով տալով, մենք կշրջենք հայոց պատմության
 վերջին էջը: Ուստի թեմայի աշխուժացումը պետք է դիտել որ-
 պես համահայկական երեուլթ: Ահա թե ինչու բանաստեղծնե-
 րը նորից հետադարձ հայացք ձգեցին դեպի մեր պատմության
 խորքերը, այն շաղկապելով ներկա օրերի հերոսական շնչի,
 կոնկրետ՝ Արցախյան գոյամարտի հետ: Ս. Խանյանը, ինչպես
 համոզվեցինք, ակտիվորեն մասնակցեց այդ պատվաբեր գոր-
 ծին, պատմության կանչով ընթերցողին հանձնեց «Արցախի

արծիվը» եւ ապա մերօրյա հերոսականության պատվերով «Նահատակ լուսոն»:

Ժանրային առումով «Նահատակ լուսոն»-ն հերոսական պոեմ է՝ քնարական շաղախով: Նրանում առկա են ռեալիստական խոր ընդհանրացումներ, հոգեբանական նուրբ վերլուծություններ, զգացմունքային խտացումներ: Պոեմի նյութը իրական է: Գլխավոր հերոսը զորապետ Մոնթե Մելքոնյանն է, ֆոնը՝ Արցախի զորագնդերի մահու եւ կենաց գոյամարտը ազերի զավթիչների դեմ: Բանաստեղծը փառաբանում է լեգենդար Ավոյի փառքն ու արտասովոր սխրանքը: Պոեմը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասը ընդգրկում է յոթ գլուխ, երկրորդը՝ ութ: Ավոյի համառոտ կենսագրությունը, Արցախում պատերազմական գործողություններին մասնակցելը հիմնական ատաղձ են ծառայել պոեմի համար: Երկի հյուսվածքի մեջ մեծ դեր է կատարել բանաստեղծի երեւակայությունը: Ռեալ իրականության եւ գեղարվեստական հնարանքի եզրերը միաձուլյ են, իրար լրացնող: Հայրենասիրական զգացմունքը Խանյանին հնարավորություն է տվել երկին հաղորդել հուզականության ջերմ լիցք: Պոեմի հաջողությանը մեծապես նպաստել է հայ ժողովրդի պատմության առնչությունը Ավոյի կենսագրության հետ: Հերոսի արմատները կապվում են Սասունի, հայոց մեծ եղեռնից տեղահան եղած մի տոհմի, այսինքն՝ արեւմտահայության ճակատագրի հետ: Պոեմի մուտքը ընթերցողին տանում է հենց այդ ճակատագրի հետքերով: Առաջին գլուխը, որ վերնագրված է «Ծնունդ», անմիջապես ներկայացնում է Մոնթե-Ավոյի ճակատագիրը:

Պոեմի երկրորդ մասը նվիրված է Մոնթեի գործունեությանը Արցախում: Այստեղ Խանյանը պատկերում է գործողությունների կուլմինացիոն կետերը՝ այդ շրջանակներում բացահայտելով հերոսի հայրենասիրական մղումներն ու փիլիսոփայությունը: Մոնթեյն ներկայացվում է ե՛լ որպես զինվոր, ե՛լ որպես քա-

ԱՌԱՏՎԱԿԱՆ ՓՈՐՏԱՐԵՆ

Ղաքագետ: Պոեմից իմանում եմք, որ Մոնթե Մելքոնյանը Արցախ է հաճախել 1991թ. աշնանը: Նա սեպտեմբերին արդեն մասնակցում էր Շահումյանի շրջանի՝ պատմական Գյուլիստանի մարտերին: Նա հենց առաջին պահից աչքի է ընկնում ռազմավարական իր արվեստով, քաջությամբ, վճռականությամբ: Գյուլիստանի Մանաշիդ, Բուզլուխ, Էրքեջ, Կարաչինար, Վերին-Չեն գյուղերում Մոնթեն չի խնայում կամք ու հնար: Տարածվում է լուրը, որ նա սովորական զինվոր չէ: Չորս ամիս Գյուլիստանում մարտնչելուց հետո Մոնթեն 1992-ի Ամանորին Մարտուհիում՝ Հին Վարանդայում, դառնում է հանուր հրամանատար: Երկրորդ մասի երկրորդ գլխում, որ կոչվում է «Երդում», սրտառու է զեղումներով պատկերվում են հերոսի որդիական սերն ու զգացումները Արցախի հանդեպ: Դա Մոնթեի բնավորության գլխավոր հատկությունն է: Խանյանը կարողացել է ցույց տալ, որ իր հերոսի վարմունքը առաջին հերթին բխում է դեպի իր պապեցական հայրենիքն ու մայր ժողովուրդն ունեցած որդիական ազնիվ սիրուց: Երկրորդ, նրա արցախասիրությունը ակունքվում է հայ ժողովրդի ներկայի եւ ապագայի համար Արցախի դերի գիտակցումից եւ երրորդ, այդ գիտակցական վարմունքից էլ բխում է նրա անձնագոհությունը: Ահա, այդ ամենի խտացումից ծնվում է Մոնթեի բարոյական կերպարը: Փորձության տարբեր աստիճաններում բացահայտվում են հերոսի բնավորության գծերը: Մոնթեի միտքն ու հոգին լուսավորում են նրա ճանապարհը: Նրա բոլոր գործողությունները ներքնաբովս մղումների արդյունք են: Խանյանը պատկերային թարմ հյուսվածքներով, հերոսի շրթերով ցույց է տալիս նրա ազնիվ վարքը: Մոնթեն Արցախ է եկել իր պապերի արյան կանչով, եկել է փրկելու Արցախի կապույտ երազը՝ Մայր Հայաստանին վերամիավորվելու նրա արդար տենչը: Եկել է դարձել Եմիշճան գյուղի բնակիչ եւ Արցախմոր առջեւ խոստովանում է.

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՔԵՆ

Ջիւնվորի երդում ես քեզ եմ տալիս,
Ու պիտի անսամ քո հրամանին,
Երբ հրամանը մորից է գալիս,
Այնտեղ անելիք չունի թշնամին:

Խանյանը պոեմում չի սքողել դառն ճշմարտությունը: Նա բացահայտում է թշնամու դիմագիծը: Այսօրվա ազերի սպան ու զինվորը երեկվա Ալի-Արսլանի, Թալեաթ փաշայի թոռներն են, որոնք ուրիշի հողերին եւ ստեղծածին տիրելու ծարավով կանգ չեն առնում ոչնչի առջեւ, դիմում են նեւագութայան, խաբեության, պատմության զեղծարարության, դաժանության, վերածվում արյունախում մարդակերների: Ազերի սպայի անմարդկային վարմունքն է ցույց տրվում «Դաժանություն» երրորդ գլխում: Մարտունու շրջանի Ամիրանլար ազերական գյուղը, հիրավի, դարձել էր չարիք շրջակա հայկական գյուղերի համար: Պատկերվում է հայ գյուղացիների ծանր սպրումները եւ նրանց անելանելի վիճակը: Հայտնի է, որ պատերազմի առաջին ամիսներին արցախյան շատ ընտանիքներ որոշել էին հեռանալ Արցախից, մարտադաշտում թողնելով միայն կռվող ազատամարտիկներին: Ավոն դեմ էր նման քայլին: Պոեմում լուսաբանված է այդ իրողությունը: Եվ ահա, երբ մի անգամ կանայք, ծերերը դիմում են Ավոյին, թե ինչպես վարվեն նման պահերին, ո՞ր գնան, Ավոն պատասխանում է.

- Ո՞ր պիտի գնանք,- ասում է Ավոն,-
Ո՞ւմ պիտի թողնենք մեր լավ շեները,
Հին ու նորօրյա երազով, ցավով,
Մենք Արցախինն ենք, Արցախը՝ մերը:
Պիտի բռունցքով ենք՝ ճակատ ու թիկունք,
Պիտի պաշտպանենք հենց ինքներս մեզ,
Արցախցին ե՞րբ է ցույց տվել թիկունք,
Դժվարությունն այս կանցնի ծխի պես:

ԱՌԱՏՎՈՒՄԻ ՓՈՊՈՒՄԵՆ

Խանյանը ստեղծել է հակադրություն իր հայրենիքը պաշտպանող հայ զինվորի եւ ուրիշի հողին աչք տնկած ազերի ասկերի միջեւ: Արցախցին լույս է տանում հայրենի բարձունքն ի վեր, իսկ ազերին ուզում է վառել ողջ Արցախը: Ասկերը դարձել է պատմության զեղծարարներ թուրք պատմաբանների զոհը: Նրան հավատացնում են, որ հայն Արցախում գաղթական է, որ այստեղի վանքերը, եկեղեցիները թուրքն է կերտել:

*Որ Մովսես ու Դավթակ թուրք են,
Թուրք են Գոշն ու Արեւելցի,
Որ Ալավկա Որդին թուրք է,
Թուրք է նաեւ Գանձակեցին.
Որ թուրքինն են խաչքարերը,
Կամուրջները կամարակուռ,
Որ թուրքինն են եւ դարերը,
Եվ դարավոր վանք ու մատուռ:*

Բանաստեղծը ցույց է տալիս հայ զինվորի արյունակցական կապը պատմական անցյալի հետ: Նա գիտակցում է, որ թուրք մտավորականները դիմում են հերյուրանքի, որ սեփականեն Արցախի հողն ու մշակույթը: Արցախցին ինչպե՞ս կարող է հաշտվել նման ստի հետ.

*Արցախցին ինչպե՞ս չասի,
Պասիս տունն ու տեղը հայ է,
Շիրիմը հայ, խաչքարը հայ,
Սրբավայրն ու մատուռը հայ,
Աղբրի ակը եւ ջուրը հայ,
Պատի հիմքում պատգամը հայ,
Կալի ե՛ւ թին, ե՛ւ կամը հայ,
Պասեճական խոսքը արդար*

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՈՎԱԲԵՆ

Ե՛վ հայերեն, ե՛լ հայատառ...
Ամարասի պատերը կուռ
Հայերեն են խոսում դարեր,
Հայերեն են աղոթք կարդում
Գտչավանքի վեմ ու քարեր,
Հայերեն են միշտ գրուցում
Գանձասարի պատերը սեգ,
Հայերենն է իր մատուցում
Դադիվանքը ինչպես մի բերդ:

Ս. Խանյանին հաջողվել է Ավոյին ցույց տալ որպես ուժեղ անհատականություն: Հերոսը բազմակողմանի հատկությունների կրողն է: Նա հայրենասեր է, ժողովրդասեր, ընկերասեր, թշնամու հանդեպ ցասումնալից, օջախի պատիվն իմացող:

Հայտնի է, որ Ավոն իր գորագնդով մասնակցել է Արցախի բոլոր վճռական ճակատամարտերին: Նա իր գորավարական տաղանդն է ցուցաբերել Շուշվա, Ջրաբերդի, Քյալբաջարի, Ասկերանի եւ այլ շրջանների թշնամական կրակակետերի ոչնչացմանը: Պոեմում գեղարվեստորեն հետաքրքիր հնարանքերով պատկերված է Ավոյի խիզախությունն ու ունակությունը այդ բախտորոշ գործողություններում: Ավոն ցույց է տրված որպես կանթեղ, նրբազգաց, անգամ հողի լեզուն հասկացող իմաստուն այր: Նա պայքարի է նետվում «հողի կոչով ու հորդորով», հայրենի հանդին, դաշտին, արտին բացելով իր սիրտը որդիական սիրով: Ավոն իր ժողովրդի պատմության գիտակն է, նա ցավ է զգում, երբ տեսնում է, որ թշնամին արմատներ է նետում հայոց հին ավաններում ու գյուղերում:

Պոեմն ավարտվում է «Խիզախում» հատվածով, որտեղ նկարագրվում է Ավոյի հերոսական կյանքի վերջին էջը: Հարագատ մնալով պատերազմական իրադարձությունների հաջորդա-

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈՊՈՎԱՆ

կանությանն ու ճշմարտությանը, Խանյանը ներկայացնում է Ավոյի շրջափակման մեջ ընկնելու պատմությունը, խորին ասիստանքով ու սրտի ցավով ցույց տալիս լեգենդար զորապետի ողբերգական մահը: Պոեմի վերջին հատվածը հուզական լիցքով ներկայացնում է 1993թ. հունիսի 12-ին Ավոյի նահատակության դեպքը եւ այդ կապակցությամբ տեսիլքային պատկեր՝ նվիրված հերոսի հավերժացած խորհրդին: Թշնամին ջախջախվել է.

*Բայց չկա Ավոն՝ Աստվածը մարտի,
Քնել է խաղաղ, հավիտյան քնով,
Ծիածանվել է ասես շրթերին
«Արցախ իմ, քայլիք հաղթության հունով
Ծառայել եմ քեզ որդիական սիրով,
Անհունի մեջ էլ որդիդ կմնամ,
Հոգիս վառել եմ քո հոգու հրով,
Կռվող ոգուդ մեջ մարտի կգնամ,
Կգնամ մարտի ցավով աններում,
Մինչեւ կհասնես քո հաղթանակին,
Երջանիկ եմ ես, մայր իմ, որ հեռվում
Չայնդ լսեցի ճիշտ ժամանակին,
Եկա, մի հյուլեն դարձա հույս-շողիդ,
Եկա, ձուլվեցի սրբազան հողիդ,
Չակնկալեցի ոչ փառք, ոչ համբավ,
Իմ վերջին խոսքն է. «Քեզ բարի ճամփա»:*

Խանյանի «Նահատակ լուսո» պոեմը արցախյան գոյամարտին նվիրված մի հրաշալի հերոսապատում է, արժանի լեգենդար Ավոյի անվանն ու փառքին: Ուշագրավ է նաեւ «Մհեր» պոեմը՝ նվիրված նահատակ հերոս Մհեր Դանիելյանի խիզախությանը:

Արցախյան շարժման ու պատերազմի տարիներին Ս.Խանյանի գրիչը եղավ բեղմնավոր, ինչպես երբեք: Նա բացի իր վերոհիշյալ պոեմներից, գրել է բանաստեղծությունների շարքեր, որոնք մի ստվար ժողովածու կարող են կազմել: Տեղն է նշել, որ Արցախում թնդանոթների որոտի հետ բանաստեղծների մուսաները ավելի ակտիվացան: Արցախյան պոեզիան, հիրավի, այդ տարիների ընթացքում վերելք ապրեց: Գրքեր ու շարքեր տպագրեցին ոչ միայն ավագ սերնդի ներկայացուցիչները, այլև երեսան եկան տասնյակ երիտասարդ պոետներ, ընթերցողի հետ հանդիպեցին ոչ միայն առանձին բանաստեղծություններով, այլ գրքերով: Ավագ սերնդից Գ.Գաբրիելյանի, Վ.Հակոբյանի, Հ.Բեգլարյանի եւ մյուս տաղանդավոր գրողների հետ իր ազդեցիկ խոսքն ասաց Խանյանը: «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթում, «Արցախ» ամսագրում, շրջանային մամուլում Խանյանը հաճախակի է հանդես եկել: Նրա հրաշալի բանաստեղծական շարքերը տպագրվեցին Երեւանում «Հայ գրող», «Դաշնակցություն» թերթերում, հաղորդվեցին ռադիոյով եւ հեռուստատեսությամբ: 1989թ. սկսեց լույս տեսնել ԼՂ Գրողների կազմակերպության օրգան «Արցախ» ամսագիրը: Հենց առաջին համարում զետեղվեցին Խանյանի «Իմ Ղարաբաղը» բանաստեղծությունը, հատված «Արցախցիները» պոեմից:

Ամեն անգամ, երբ ժողովրդի ճանապարհին խտանում են սեւ ամպերը, երբ սպառնում է թշնամին, զինվորագրվում է գրականությունը: Պատմությունը նման պահերին լեզու առած խոսում է նոր սերնդի հետ: Արցախյան պատերազմի տարիներին էլ մեր գրականությունը հարստացավ պատմական անցյալին նվիրված ստեղծագործություններով: Խանյանի գրական հունձքում եւս պատմական թեմատիկան հնչեցվեց՝ կապված արդիական խնդիրների հետ:

ԱՌԱՏՎՈՒՄԻ ՓՈԴՈՒՄԵՆ

Այդ առումով արժե նշել «Արցախ» ամսագրի 1990թ. 5-6 համարներում տպագրված շարքը, որի մեջ մտնում են «Կավագ վանքը», «Տեսիլք», «Պապիս պատիվը», «Ես Արցախն եմ» հիանալի բանաստեղծությունները: Կավագը պատմական Դիգակի վանքային համալիրներից է՝ կառուցված 12-13-րդ դարերում: Այն գտնվում է Արեւսարին դեմ-դիմաց, բարձունքի վրա: Խանյանը նկարագրելով կիսավեր վանքը, հաստատում է, որ մինչևե հիմա էլ այն հայոց «դարերի կնիքը վրան, էլի շնչում է եւ վշտոտ, եւ նուրբ»: Դեռ ավելին,

*Աշխարհի վրա մատ է թափ տալիս,
Մատից աստղերի շողեր են ցայտում,
Քիրսը՝ դեպ իրեն, ինքը՝ դեպի Քիրս,
Քայլում են անվերջ, բայց չեն հանդիպում:*

Վանքը այսօր սելջուկ-թուրքերին կանչում է դատի այն բանի համար, որ նրանց թոռները կեղծում են պատմությունը, որ իբրեւ իրենք են կառուցել: Եթե այդպես է, ապա ինչո՞ւ հենց այդ սելջուկի թոռը ավարեց վանքի դուռը, ջարդեց խաչը: Վանքը լեզու առած հայտարարում է.

*Ջինվորյալներ են ուխտավորներս,
Փրկության ժամին շեփորն է հնչում,
Ծլարձակում են թաղված հույսերս,
Հիմքերս կյանքի ավիշ են շնչում:
Մրսած բառերս կարթնանան նորից,
Կշարականվեմ հոգեւոր մարտում,
Կհառնեմ մի օր մթամած ձորից,
Կրկին կդառնամ խղճի դպրատուն:*

Ինչպես նկատում ենք, բանաստեղծության մեջ հնչում է պայքարի կոչը: Հետաքրքիրն այն է, որ այս շարքն ստեղծվել է այն օրերին, երբ դեռեւս Արցախում մոլեգնած էր խորհրդային

ԱՌԱՏՎՈՒՄԻ ՓՈՒՍՎԱԾՆԻ

Իշխանության երկաթե օրենքը՝ հովանի դարձած Պոլյանիչկո-Սաֆոնովյան ոհմակից, երբ յուրաքանչյուր արդար խոսքի համար հայ մտավորականին հալածում էին, նետում Շուշվա բանտը, մեղադրում ազգայնամոլության, սեպարատիզմի, ազգային թշնամանք սերմանելու մեջ: Սակայն ի հեճուկս հայ ժողովրդի հանդեպ բացահայտ այդ թշնամանքի, հնչում է ազատության եւ անկախության կոչող երգը: «Կավագ վանքը» երգի անմիջական շարունակություն կարելի է համարել Խանյանի «Տեսիլք» բանաստեղծությունը: Այստեղ նկարագրության օբյեկտը Ամարասն է: Բանաստեղծը գրում է, որ արցախցիներին «գատել են իր անցյալից, քանդել մեր սուրբ տունը»- խաբված Ստալինի սուտ խոստումներից: Այդպես, տառապել ենք տարիներ շարունակ եւ այսօր «հողն է տնքում մեր ցավերից»: Դառը խոհերի մեջ բանաստեղծը փարվում է Ամարասին, ուր լսում է «Մեծ Մաշտոցի» ծայնը, խոսում Գրիգորիսի հետ: Բացվում է տեսիլքը՝ կապված արցախցիների նորօրյա պայքարի հետ.

*Ապավինած խաչ ու գրին
Շարք են կանգնում սրբերը բյուր՝
Իսկ դեմ-դիմաց հենված թրին,
Ժպտում է մի Արցախա ծուռ:
Իսկ նրա շուրջ գորքն Արցախի,
Խաչ ու թրի հովանու տակ,
Հիմնն է երգում առանց վախի,
Գո՛վում կռիվ ու հաղթանակ:
Եվ օրհնելով պայքար ու հող,
Թուր են տալիս ինձ պողպատե,
Որ Արցախի բախտով վառվող
Սերունդներին ես կտակեմ:*

Պատմական անցյալի սրբազան քաջերը, անմարում հիշատակ դարձած պապերը, Արցախ աշխարհը դարավոր ոսոխների

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Կարձակումներից պաշտպանած այրերը Խանյանի հայրենասիրական եւ պայքարի երգերում դարձել են խորհրդանիշեր, նոր սերունդներին գոյամարտի կոչող դաս ու ազդակներ: Բանաստեղծական թարմ ու ինքնատիպ պատկերներով, հոգեբանական համոզիչ բացահայտումներով շարքի մեջ ընդգծվում է «Պապիս պատիվը» ստեղծագործությունը: Պատիվը՝ կապված արցախցու քաջության, հայրենասիրության, վճռականության հետ, շնչավորված է այստեղ: Պապի պատիվը քնարական հերոսի ուսերին թառել է ինչպես առասպելական թռչուն, նրա ձայնը զրնգում է քնարական հերոսի ականջներում, հույսերին ժպտում Քիրսա սարը, ծփում՝ Արեւսարը: Բանաստեղծը մեջբերում է հայոց սրբազան քաջերի անունները, վերհիշում Դիզակա հերոսներին՝ տումեցի Թեաւնին, ականաղբյուրցի Աբգարին.

*Նժդեհի ձին է խրխնջում Գեղում,
Արձագանքում է նրան անտառը,
Թշնամիների հենց պարտված տեղում
Դրոշ է դառնում նրա հանճարը:*

Պատմական անցյալի հերոսներն ու հերոսամարտերը տեսիլքի փոխված գոյամարտի են կոչում նոր գինվորյալներին, որ զորախմբվում են Քիրսի լանջերին ու ծածանում պայքարի դրոշը: Ծարքն ավարտվում է «Ես Արցախն եմ» բանաստեղծությամբ: Բանաստեղծի հավատը հայրենի օջախի հավերժության հանդեպ վառ է եւ շողշողուն: Առհավատչյան մեր հին կոթողներն ու երգերն են, որոնք խոսում են հայերեն: Ոգեւորված բանաստեղծը բացականչում է.

*Հայեր են սեզ սարերս,
Խաչքարերս էլ՝ հայեր են,
Իմ հայածին դարերը,
Կպայքարեն հայերեն:*

Ինչպես տեսնում ենք, արցախյան շարժման հենց առաջին օրերից բանաստեղծը իր գրչեղբայրների հետ միասին հնչեցնում է պայքարի կոչը՝ համոզված լինելով, որ հայրենի երկրամասի անկախությունը կապահովվի միայն ազատագրական գոտեմարտի միջոցով:

Հերոսության թեման ժամանակի թելադրանքով դառնում է Ս. Խանյանի վերջին տարիների ստեղծած գործերի էլյտմոտիվը:

Լեռնային Ղարաբաղի ազատության եւ անկախության խնդիրը, որպես իրական հող, հերոսական բովանդակություն է հաղորդում Ս. Խանյանի նոր ստեղծագործություններին: Ընթերցողները ջերմորեն ընդունեցին Խանյանի բանաստեղծությունների նոր շարքերը «Հայ գրող» (2 մարտի, 1992, հ. 3) եւ «Դաշնակցություն» (հուլիս, 1992, հ. 12) թերթերի էջերում: «Հայ գրող»-ում տպագրված շարքը սկսվում է «Մաշտոցն Արցախում» բանաստեղծությամբ: Պատահական չէ այդ թեմայի աշխուժացումը հայ պոեզիայի արցախյան հատվածում:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ ադրբեջանական գեղժարար գիտնականները Արցախ աշխարհը համարում են պլանական-ադրբեջանական-թուրքական, դրանով իսկ ժխտում հայության պատմական արմատները Մեծ Հայքի տասերորդ այդ լայնարձակ նահանգում: Ծրջանցում են այն բոլոր հուշարձանները, որոնք հառնել են հայի ձեռքերով եւ կրում են մեր ժողովրդի ոգու կնիքը: Պարզ է, որ նման պարագայում հայ մտավորականությունը չպետք է լռի: Ճիշտ է, ժամանակին Բ. Ուլուբաբյանը, Պ. Սեւակը եւ ուրիշներ պատասխանել են թուրք գեղժարարներին, սակայն արածը դեռ քիչ է, որովհետեւ թուրքական արշավը Հայոց Արցախի պատմության դեմ նոր թափով շարունակվում է նաեւ այսօր: Եվ ահա, երբ Ադրբեջանը սանձագերծել է պատերազմ արցախցիների դեմ, հայ ազատամարտիկների կողքին գեներալ ուժգնությամբ մարտնչում է նաեւ գրականությունը՝ առաջին պլանի վրա մղելով ոչ միայն առօրյայի խիզախություն-

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈԴՍԱՐԵՆ

Նր, այլև անցյալի հերոսական էջերը եւ հայտնի անհատների գործունեությունը: Այդ տեսակետից հատկանշական են Խանյանի «Մաշտոցն Արցախում», «1992-Ամանոր», «Ջահելացրեք անտառը» բանաստեղծությունները: Խանյանը Մաշտոցի անվան հետ է կապում Արցախի հայաշունչ ոգով մեռնվելը, անմար լուստ խորան դառնալը, ինչպես պոետն է ընդգծում.

*Նրա շնչից ծնվեց դպիրն Ամարասի,
Պատմագիրը ծնվեց, երգիչը մեծ,
Հայոց երգերը հին նման մեղվապարսի,
Շուրջպարի մեջ առան բարձունք ու քերծ:
Ու շքերթը ծնվեց մեսրոպանուն մանկանց,,
Մեսրոպացան օջախ, սեր ու հարգանք,
Անգամ բողբոջներին ու թերթերին ծաղկանց,
Հովը պար էր բռնում նրա անվամբ:
Եվ նա եկավ Արցախ՝ լույսը հոգու վրա,
Եվ դարերում դարձավ նրան սատար,
Նրա աղոթքներով, օրհնանքներով նրա
Ողջ Արցախը դարձավ մեսրոպատառ:*

«1992-Ամանոր» բանաստեղծությունը հեղինակի ծանր սարսափների արդյունք է: Հայտնի է, որ 1992-ի տարեմուտին Արցախը ռմբակոծվում էր չորս կողմից, Ստեփանակերտը դեռևս օղակման մեջ էր: Բանաստեղծը դառնացած է աշխարհից, Ամանորի թեւերին տեսնում է Արցախի արյունը, արթնացել է մարդակեր գազանը, ձգտում է քերել հայոց տառերը Արցախաբերդերից, զավթել անգամ մեր երգերը.

*Խլացած աշխարհը նորից
Չի լսում օգնության կանչերս,
Կուրացած աշխարհը նորից
Չի տեսնում անարդար տանջվելս:*

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈՂՈՎԱՐԵՆ

Սակայն բանաստեղծը չի հուսալքվում, նա «Ջահելացրեք անտառը» հրաշալի բնաստեղծության մեջ քնարական հերոս ընտրելով իր Խաչատուր պապին, արդար է համարում այն պատերազմը, որ զոհեր խլելով հանդերձ, ապահովում է ժողովրդի ազատությունն ու անկախությունը: Բանաստեղծությունը գրված է քնարական շնչով, ժողովրդական մտածելակերպի, արտահայտամիջոցների կնիքով: Խաչատուր պապը խորհուրդ է տալիս ջահելացնել անտառը: Բազմանշանակ նա ասում է.

*Ուր նայում ես՝ ծերերն են շատ,
Կարծես ստերջ է դարը,
Փոքրերով է տունն արելշատ,
Ջահելացրեք անտառը:*

Բանաստեղծը վերհիշում է իր մանկության օրերին հնչած այս խորհուրդը եւ որ ընկալում էր միանշանակ, ուղղակի.

*Ինձ թվում էր՝ հայրս, քեռիս,
Պիտի գնան մեր սարը,
Ճյուղահատեն ծառերը հին,
Ջահելացնեն անտառը:
Կռիվ եղավ, տունն չդարձան
Իմ քեռին ու եղբայրը,
Պապիս խոսքը նոր հասկացա՝
Ջահելացրեք անտառը:*

Շարքի հաջողված գործերից են «Ես էլ այսպես թող ապրեմ», «Լորիս Ճգնավորյանին», «Խորհուրդ» բանաստեղծությունները, որոնք վերը նշված ստեղծագործությունների համաձուլվածքում նոր խոսք են բանաստեղծի համար:

«Դաշնակցություն» թերթը Խանյանի նոր բանաստեղծությունների շարքը տպագրել է համառոտ անտոսցիայի ուղեկցությամբ, որ բերում ենք որոշ կրճատումով.

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՔԵՆ

«Բանաստեղծ, թարգմանիչ Սոկրատ Խանյանը ապրում եւ ստեղծագործում է Ստեփանակերտում: Բանաստեղծը 12 ժողովածուների հեղինակ է: Վերջերս Երեւանի պետական համալսարանի հրատարակչությունը լույս ընծայեց նրա նոր գիրքը՝ «Արցախյան դղանջները», որի քնարական հերոսը հարազատ քերծ ու քարափներին կառչած, իր պապեական հողն ու օջախը կրծքով պաշտպանող հպարտ արցախցին: Այս հրաշալի գրքի հուզաթաթալ բանաստեղծությունների տողերի միջից բաբախում են մարտնչող սիրտն ու հավատի ոգին:

Ծանր է տաղանդավոր բանաստեղծի ճակատամարտը՝ իր սքանչելի տաճարների զանգերի լեզվակը հատել փորձող բիրտ ուժերի դեմ, ինքն էլ քաջ գիտե, սակայն այլ ճանապարհ չկա, պիտի մարտնչել նաեւ գրչով: Ու դեպի թշնամու դիրքերը մղվող ազատամարտիկի աներերությամբ մարտնչում է Սոկրատ Խանյանի հոգնել չիմացող գրիչը՝ շանթ ու որոտ տեղալով ոսոխի վրա: «Ի վերջո, հաղթանակը մերը կլինի, քանզի մենք գիտենք՝ ինչի համար ենք կռվում»: Սրանից մեկ տարի առաջ ասված նրա խոսքերն ենք հիշում, որ այսօր իրականություն են դարձել, վկան՝ մեր վերջին հաղթանակները եւ ամենամեծը՝ Շուշիի ազատագրումը...»:

Ծարքը բացվում է «Ո՞նց մնամ» սրտառուչ բանաստեղծությամբ: Զնարական հերոսը գործի բերումով Արցախում չէ: Նրա հարազատը հորդորում է, որ չվերադառնա Արցախ, որովհետեւ այնտեղ պատերազմ է ընթանում, վտանգավոր է: Զնարական հերոսը հիշում է Արցախից իրեն կանչող ձեռքերը, հերկերը, վերքերը, պապի խիղճը, թողան ճիչը եւ ընդհանրացնում.

*Իմ կյանքն ու բախտն են կանչում այնտեղից,
Պատիվն ու թախտն են կանչում այնտեղից,
Իմ սուրբ օջախն է կանչում այնտեղից,
Ինչպե՞ս չգնամ:
Արցախն է կանչում, ասա, ո՞նց մնամ...*

ԱՌԱՏՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈԴՈՒՄԵՆ

Այս բանաստեղծությունը արցախյան ցավի արձագանքն է: Հայտնի է, որ պատերազմի սկզբնական շրջանում որոշ արցախցիներ հեռացան հարազատ օջախներից եւ ծվարեցին հեռուներում: Արդարացված եւ չարդարացված այս լքումները համաժողովրդական քննարկման առարկա դարձան: Ս. Խանյանը այդ երեսույթի թարմ հետքերով գրեց բանաստեղծությունը, որի հիմնական ատաղձը մարտնչող Արցախի գինվորը դառնալու լուսավոր գաղափարն է:

Շարքի «Արծիվը» բանաստեղծության մեջ Խանյանը պատմական էքսկուրս է կատարում: Նա հայ ժողովրդի ուժի խորհրդանշանը հանդիսացող արծվի բանաստեղծականացման միջոցով նշում է մեր պապերից ժառանգած հերոսականությունն ու վճռականությունը: Պատկերելով ժայռի անհաս կատարին բազմած արծվի եւ իր ձագերի թռիչքները, բանաստեղծը ընդհանրացնում է.

*Պարզ է, թե ինչու քաջ պապերը մեր
Ուժի խորհուրդը արծիվն են ընտրել:*

«Կարոտս» բանաստեղծության քնարական հերոսը իր կարոտը ներկայացնում է որպես «չհոգնող ճամփորդ», որ «թռչում է լուսից էլ արագ»: Խոսք բացելով ընթերցողի հետ, նա ընդգծում է, որ իր կարոտը Սիփանն ու Կարագն են, Աստղիկի մեծ սերն է, Տիգրանի համբավը, Մաշտոցի գրերն են եւ Կարդանի արշավը: Իր կարոտը նա կամրջում է ներկայի հետ, այն համարում Արցախի թեւերը:

Որդիական ոգեշունչ մի խոսք է «Երկիր Հայոց» բանաստեղծությունը: Զնարական հերոսը իրեն համարում է հայրենիքի երգով բարուրված որդի, որ հիմա օրորում է նրա երգը: «Եվ ասի՜դ մեջ հասակ առած, քեզ առել եմ իմ ասիի մեջ» - ընդգծում է քնարական հերոսը եւ խոստանում, որ առանց սուրբ Հայրենիքի իր ապրելը իմաստ չունի: Շարքի վերջին ստեղծագործությունը կոչվում է «Դարերդ ի վեր»: Բանաստեղծը դիմելով Արցախ աշխարհին, ներկայացնում է նրա հերոսական պատմու-

ԱՌԱՋԱՔԱՆԻ ՓՈԴՍԱՔԵՆ

թյունը՝ արհուրյունը, աշխատասիրությունը: Բայց 20-րդ դարում «Մի նենգ ուղեղ» եւ «Մի սեւ ձեռք» Արցախը նետեցին կառափնարան: Սակայն Արցախն ապրեց՝ անկախության երազը հոգում եւ ոտքի ելավ վերամիավորվելու իր մորը՝ Հայաստանին: Նպատակը հստակ է, երազը՝ վճռական.

Քո պատիվն եմ ուզում պահել,

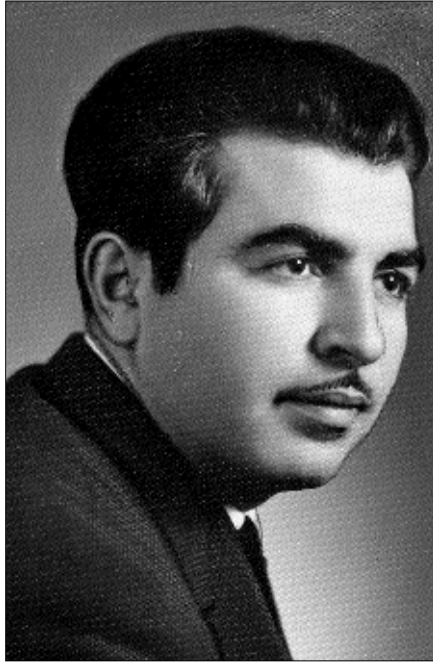
Քո անունը, քո լեզուն...

Թշնամին ուզում է Արցախից խլել լեզուն, խաչել նրան, սակայն գուր ջանքեր են դրանք, որովհետեւ հայրենիքը պայքարում է իր պատվի համար: Շարքն ավարտվում է «Խաչենաձոր» հրաշալի բանաստեղծությամբ: Նկարագրելով Արցախի երակներից մեկը՝ Խաչենաձորը, բանաստեղծը նրա սարերը համեմատում է այրուձիու հետ, ծառերը՝ նետերի, ժայռերը՝ սրած թրերի: Անձնավորելով Խաչեն գետը, Խանյանը հիշում է իր Խաչի պապի արծաթ գոտին: Արյունակցական այդ կապը բերում հասցնում է մեր օրերին: Խաչեն ձորում ապրած մեր պապերի հուշերին գումարվում են մեր սրտերի երազները:

Ճանապարհը շարունակվում է: Ս. Խանյանի նոր ստեղծագործությունները ապացուցում են, որ նա նման է իսկ եւ իսկ իր մայր Արցախի բնությանը՝ միշտ թարմացող, բուրրող, ինքն իրենցից վերընձյուղվող: Հավատացած ենք, որ բանաստեղծը դեռ շատ հանդիպումներ կունենա ընթերցողների հետ, - նոր կուտակումներով, նոր ժողովածուներով:

ԱՆԱՀԻՍ ԱԹԱՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԼՂՀ գիտության վաստակավոր գործիչ
«Կարոտի եւ սիրո կրակներ», «Սոնա» հրատ., 2000թ.

Արցախցիները պողպատից կարծր են,
Վեհ են ու բարձր են եւ անողոր,
Բարեկամների դիմաց միշտ քաղցր են,
Իսկ չարերի դեմ՝ բռունցք, բողոք:
Դարի ոգին են արցախցիները,
Խղճի դրոշմ են ազգերի մեջ,
Արցախցիները նոր աստվածներ են՝
Կվառեն կյանքի կանթեղն անշեջ:

ՀԱՅՐԵՆԻ ԳՅՈՒՂ

(Քնարական պոեմ)

1.

Ողջո՛ւյն քեզ, ողջո՛ւյն, գյուղ իմ հայրենի,
Դու իմ օրորան, իմ մայր կաթոգին,
Ծամփա աշխարհում ուր էլ որ տանի,
Դարծյալ քեզ հետ է իմ վառվող հոգին:
Անունների մեջ՝ շրթերիս վրա,
Առաջինը քո անունն է հնչում.
Ուր էլ լինում եմ, անուշ մոր նման,
Կարոտով դու ես, դու ես ինձ կանչում:
Քո գրկի մեջ եմ ես հասակ առել,
Դու ես ինձ սնել քո անուշ կաթով,
Քո հույզերն են իմ կրծքի տակ վառվել,
Քեզ եմ պարտական իմ երգով, կյանքով:
Ուրախացել ես իմ ամեն քայլով,
Ուսուցանել ես ինձ՝ սիրել կյանքը,
Ասել ես, որդիս, աշխատանքով է
Գալիս ու ծփում մարդու բերկրանքը:
Դու աշխատավոր, դու աշխատասեր,
Մայր հողի լեզվի աննման թարգման,
Դու առատության անսպառ ակունք,
Իմաստուն մշակ, բարի պարտիզպան:
Քո գիրկն են եկել ես զարման հետքով,
Արբել են կրկին լույսերով քո հորդ,
Քո ծիլ ու ծաղկով, այգիներով քո,
Որպես քո որդին, ոչ որպես ճամփորդ:
Վաղուց ու վաղուց երազել են ես

Թանկագին իմ մայր, քո գովքը երգել,
Բայց ամեն անգամ սիրող որդու պես
Լեզուս լռել է, սիրտս տրոփել:
Քո զավակների՝ իմ եղբայրների,
Ազնիվ ջանքն է միշտ թեւավորել ինձ,
Ախ, որի՞ մասին գրեմ ես, որի՞:
Բոլորն հերոսներ, քաջ՝ մեկը մյուսից:
Դուք ինձ կներեք, եղբայրներ իմ բյուր,
Մեկիդ մասին եմ գրում այս անգամ,
Մեկիդ եմ ծոնում իմ այս երգը հուր,
Թե շտապում եք, անունը կտամ:
Դուք գիտեք նրան, սիրում եք, հարգում,
Դուք ձեր պարծանքն եք համարում նրան,
Ահա քայլում է նա ձեր արանքում,
Գյուղատնտես է, անունը՝ Արամ:

2.

Այգիների միջով մենք քայլում ենք դանդաղ,
Գարնան շունչն ենք զգում ամեն քայլափոխում,
Ձյունը սարերից է շողում հայացքով պաղ,
Հողը արդեն զարթնել, իր զգեստն է փոխում:
Վազի շունչն ենք զգում բողբոջելուց առաջ,
Հոնին ձորում դեղին իր լաչակն է փռել,
Հեռվից հասնում է մեզ գարնան ջրի շառաչ,
Սալորենին ասես նորահարս է դառել:
Թփերի տակ կապույտ մանուշակն է ժպտում,
Իր բուրմունքը խառնում հողի թարմ գոլորշուն,
Կտուց-կտցի դրած գառ հավքերն են երգում,
Իրենց բույնի տեղն են ասես թե որոշում:
Արամն այնպես է իր շուրջը տարված նայում,

Ասես էլ չի տեսել այսպիսի մեծ զարթոնք,-
Բնությունից չքնաղ ի՞նչ կա այս աշխարհում,-
Ասում է նա, շնչում, հպարտ ու լիաթոք:
Հասկանում են նրան, հայացքի մեջ կարդում
Մի չգրված պոեմ՝ մի սեր անհուն, անբիծ,
Մի սեր, որ իր կյանքն է մայր հողի հետ կապում,
Մի սեր, որ իր կյանքն է դարձնում իմաստնալից:
Զրուցում ենք ջերմին... Նա պատմում է մեկ-մեկ,
Թե որ այգին իրենք երբ, ինչպես են գցել,
Թե որ վազը քանի տարեկան է հիմա,
Թե որ օղակ երկրին ինչքան բերք է հանձնել:
- Պետք է վագի լեզուն լավ իմանալ, թե չէ
Նա բերք չի տա երբեք, կխռովի մարդուց,
Այս խորհուրդը բարի մեր պապերի խոսքն է,
Խորհուրդն այս իմաստուն լսել են դեռ մանկուց:
Արամն ավարտում է խոսքը իր սրտառուչ
Ու հայացքը ձգում այգիների հեռուն,
Որտեղ տրակտորն է կուրծքը ճեղքում հողի,
Որտեղ նվիրական աշխատանքն է եռում:

3.

Մենք հասնում ենք խնձորենուն՝
Հառնած այգու շենքին,
Մի պահ տխրությունն է իջնում
Արամի թուխ դենքին:
- Ի՞նչ պատահեց,- հարցնում են ես,-
Ինչո՞ւ դու տխրեցիր,
Արամ, ասա, ինչո՞ւ այդպես
Հանկարծ ընկճվեցիր:

- Այս ծառի հետ պատմություններ,
Բյուր հուշեր կան կապված:
Այստեղ իմ ժիր մանկությունն է
Անցել երազ դարձած:
Հայրս հմուտ այգեգործ էր,
Ամենուրեք հայտնի,
Երբեք, երբեք նա իր փորձը
Չէր թողնում գաղտնի:
Գալիս էին մոտ գյուղերից
Ու խորհուրդներ հարցնում,
Ուր էլ լիներ, այգու կողքով
Անտարբեր չէր անցնում:
Ջահելներին խրախուսում էր,
Սիրով օգնում թույլին.
- Հողը, որդիս,- նա ասում էր,-
Նախատում է ծուլլին:
Ամեն անգամ, երբ ճիպտորը
Մի փայտե ձի դարձրած
Գալիս էի ես հորս մոտ,
Գրկում էր ինձ հուզված:
- Գյուղատնտես պիտի դառնաս,-
Միշտ դիմում էր նա ինձ,
Անուն պիտի հանես, տղաս,
Բարիք քամես հողից:
Երբ դպրոցը ավարտեցի,
Քաղաքում ինձ գտա,
Հորս տենչը կատարեցի,
Ինստիտուտ մտա:
Երեք տարի ուսանեցի,
Գրքից միշտ անբաժան,

Բայց հայրենի հողը խուժեց
Մեր ոսոխը դաժան:
Հայրս թողեց սիրած այգին,
ճակատ նետվեց գյուղից,
Ընկերների հետ իմ անգին
Ես էլ՝ երրորդ կուրսից:
Եվ պատահեց՝ Բեռլինի մոտ
Հանդիպեցինք իրար,
Մեր սրտերում անհուն կարոտ,
Տենչեր, հույզեր վարար:
Հայրս այնպես գրկել էր ինձ,
Փայփայում էր այնպես,
Թվում էր, թե փայտե իմ ձին
Հեծած մանուկն եմ ես:
Մենք մի վաշտում, իրար կողքի
Կռիվ էինք մղում,
Եվ մայրիկիս՝ հայր ու որդի
Ջերմ ողջույններ հղում:
Այդ թեժ պահին նենգ թշնամու
Գնդակը ինձ կպավ,
Հայրս ցասման հուրն իր սրտում,
Տխուր ինձ մոտ եկավ:
Նա փաթաթեց ձեռքիս վերքը
Ու գրոհեց կրկին,
Եվ բարձունքի վրա հանկարծ
Ընկավ՝ վերքը կրծքին:
Վերջին խոսքը ու պատվերն էր,
Որ լավ անուն հանեմ,
Որ մայրիկիս եւ գյուղը մեր
Ես մտահան չանեմ...

... Ամեն անգամ այգու միջով
Երբ այստեղ եմ գալիս,
Դեմս է ելնում պատկերն իմ հոր,
Սիրտս արցունք է լալիս:
Մինչ Արամը կվերջացներ
Պատմությունն իր տխուր,
Թռվալով մեզ մոտ վազեց
Մանուկն իր՝ թեժ մի հուր:
Եկավ եւ հոր գիրկը նետվեց,
Իր փայտե ձին ձեռքին,
Եվ ժպիտը դանդաղ փայլեց
Արամի թուխ դեմքին...

4.

Արտի եզրին կանգնել է նա
Ու նայում է հոգեհմա
Դեպի կանաչ հեռուն,
Հայրենական դաշտը անծիր,
Արտի ամեն-ամեն մի ծիլ
Նոր տենչեր են բերում:
Նա ցորենի ծիլն է շոյում,
Աչքերի մեջ խինդն է շողում,
Կապում ոսկի կամար,
Չէ՞ որ քանի՛-քանի՛ տարի
Պայքարել է կամքով արի
Այդ տեսակի համար:
Թեկուզ գոհ է, բայց անհանգիստ,
Դաշտի միջով արեւամիստ
Նա քայլում է խոհուն,
Պարզած թելերն իր խոր մտքի,

Նոր բարձունքի, նոր թռիչքի
Համար է նա խորհում:
Խորհում է նա. ինչպե՞ս անել,
Ինչպե՞ս մի նոր գագաթ հանել
Հայրենի գյուղն իրենց,
Որ երջանիկ ամեն մի տան,
Առատության ծովը ծփա՝
Անսպառ ու անվերջ:
Ու գտնում է, գտնում է նա
Առատություն բերող ճամփան.
- Այո՛, դիմել հողին,-
Բարիքները իր հմայուն՝
Հողը երբեք չի խնայում
Հնուտ խնամողին:
...Արամն ահա տուն է գալիս,
Որդուն համբույրներ է տալիս,
Փայփայուն ու շոյուն,
Իսկ որդին էլ սիրունատես,
Թռվում է թիթեռի պես
Ծաղկանկար շորում:
Կինը թերթն է բերում օրվա,
Ողջագուրվում, ասում.- Արամ,
Շնորհավոր լինի...
Գյուղում ուրախ երգն է հորդում,-
Մեծարում են Հերոս որդուն,
Որդուն իր արժանի:

5.

Հայրենի գյուղ իմ աննման,
Դու ծաղկեփունջ բուրուննավետ,

Ջրուցեցի եղբոր նման
Քո քաջ որդու՝ Արամի հետ:
Ջրուցեցի եւ հիացա
Նրա խելքով, նրա ջանքով,
Քո լուսառատ գալիքին նա
Նվիրվել է ամբողջ հոգով:
Ամեն մի թիզ հողդ գիտե,
Գիտե նրա քաղցր լեզուն,
Ամենուր էլ նա քեզ հետ է,
Դու ես, դու ես նրան հուզում:
Դու նրանով ուրախ ես շատ,
Ես այդ գիտեմ, հայրենի գյուղ,
Դու դարավոր կաղնի մի ծառ,
Նա քո բնից հառնած մի ճյուղ:
Դու սնունդ ես տվել նրան,
Նա իր ուժն է քեզ պարգեւում,
Տես ինչպես է իր շուքի տակ
Քեզ փայփայում, քեզ պարգեւում,
Տես ինչպես է իր շուքի տակ
Քեզ փայփայում, քեզ արեւում:
Դու բարիքներ ծնող մի մայր,
Նա քո կրծքից բխած աղբյուր,
Դու բարձունքներ տանող ճամփա,
Նա քո ճամփին ծաղիկ ու բույր:
Գուցե իր ջերմ սիրո մասին
Նա քեզ ոչինչ, ոչինչ չասի,
Սակայն որդուդ անցած ճամփան
Ձգվում է ոնց բարի համբավ,
Բարի համբավ, որի համար,
Հպարտ է միշտ ամեն մի մայր:

1965թ., գ. Ակնաղբյուր

ՈՒԽՏԱԶՈՐ

(Լեզունդ)

Հիանալի մարդ էր պապս,
Նա բարի էր, իմաստուն,
Մինչեւ մի գործ չէր կատարում,
Երբեք հացի չէր նստում:
Նրա շուրթերից, ուր էլ լիներ,
Հուշ ու հեքիաթ էր հոսում,
Պապ էր, բայց իր պապի մասին
Հրճվանքով էր միշտ խոսում:
Նայում էր նա մեր դաշտերին,
Մեր սարերին երկնաքեր,
Պատմում. նրանց անունները,
Որ դարից են մեզ հասել:
Մի անգամ էլ, գարնան մի օր,
Մենք բարձրացանք Արեւսար,
Մեր դեմ-դիմաց Ուխտաձորն էր՝
Անտառապատ ու անձայր:
Պապս նայեց, նայեց երկար,
Ու խոսք բացեց մեղրածոր,
Թե ինչու է մեր անտառը
Կոչվում այսպես՝ Ուխտաձոր:

... Եկել էր նա՝ Չինգիզ խանը,
Ամպ էր իջել Կովկասին,
Պիտի անցներ մեր անտառով
Իր զորքի հետ միասին:
Պիտի անցներ նա Արեւմուտք,
Հասներ՝ աչքը ուր կտրեր,

Ով հանդգներ ճամփին կանգնել,
Նրա լեզուն կկտրեր:
Բայց մեր հողի այն ո՞ր քաջն էր,
Որ ոտխին վիզ ծռեր,
Ոչ մի հերոս թշնամու դեմ
Սուրը պատյան չի դրել:
Հավաքվել են ամեն կողմից,
Հերոսները Արցախի,
Հավաքվել են, պարիսպ դառել
Ճանապարհին ոտխի:
Իմացել է Չինգիզ խանը
Ու վագրի պես կատաղել.
«Վաղն Արեւսար պիտի հասնենք,
Էլ չպետք է հապաղել»:
Ու հետեւյալ լուսաբացին
Շառաչել են բյուր թրեր,
Չինգիզ խանը ահաբեկված
Կատաղել է ու փրփրել.
«Պիտի փոխել ճանապարհը,-
Դիմել է նա զորքերին,-
Դեռ չեմ տեսել այսպիսի մարտ,
Չեմ հավատում աչքերիս»:
Պարտված, ջարդված հեռացել է
Արյունարբու թշնամին,
Հաղթանակն է թելին տվել
Մեր սարերում այդ ժամին:
Նահատակված մեր քաջերին
Բերել են մի առավոտ
Ու թաղել են այդ անտառում,
Կարկաչահոս առվի մոտ:

Ու նրանց սուրբ գերեզմանը
Դարձել է մի ուխտավայր,
Իսկ անտառը մեր դարավոր
Նրանց շիրմին լացող մայր:
Հաջորդել է դարը դարին,
Սերունդներ են եկել նոր,
Եվ անունը մեր անտառի
Մնացել է Ուխտաձոր:

1967թ., գ. Ակնաղբյուր

ԱՐԵՎԸ

(Լեզենդ)

Արեւն աստղերի քույրն էր ոսկեվարս՝
Հրաբորբ, հրակ,
Նրա մեծ սիրտը եռացող օվկիան,
ճարճատող կրակ:
Թեժ էր էությամբ, թվում էր՝ չար էր,
Հաճախ աստղերի նախանձն էր շարժում...
Ու եկավ մի օր, Արեւը մենակ
Այնքա՛ն դառնացավ,
Որ իր քույրերից թաքուն հեռացավ:
Բեղը նոր ծլած Երկիրն իր ճամփին
Հանդիպեց նրան,
Սիրեց, սեր առավ
Ու կյանք արարեց իր կրծքի վրա:
Երկիրը երդվեց Արեւի սիրով,
Արեւի հրով վառեց բյուր ջահեր,
Ու մինչեւ հիմա նրա սիրով է
Մնում միշտ ջահել:

... Երկրի-Արեւի սերն անցավ մարդկանց,
Սակայն մի գաղտնիք մնաց առեղծված,
Թե ինչո՞ւ Արեւն առանց Սեր-Երկրի
Կարող է ապրել, սնել տիեզերք,
Առանց Արեւի՝ Երկիրը... երբեք:

1967թ., գ. Ակնադրյուր

ԱՐԵՎՍԱՐ (Լեզենդ)

Մեր Արեւսարը դյուցազուն է մի,
Ուքերը հողում, գլուխն աստղերում,
Նա հազարամյա կնճիռներ ունի,
Երազներ ունի հոգու խորքերում:

Արեգ է եղել անունը նրա,
Եղել է անվախ ու քաջաբազուկ,
Ուր գնացել է՝ իր ճանապարհը
Միշտ զարդարել է գործերով բազում:

Հովազի նման եկել է մի օր,
Զինգիզ խանը նենգ,
Մեր շեն գյուղերը մատնել կրակին
Եվ արտ ու արոտ արյունով ներկել:

Արեգը խիզախ զինվորների հետ
Թշնամու դեմ է ելել քաջարի,
Սրեր են շաչել գիշեր ու ցերեկ,
Հողն է տնքացել ոտքի տակ չարի:

Ծանր օրեր են հաջորդել իրար,
Դեղնել են հրից դաշտերն անմշակ,
Եվ ժողովուրդը դիմել է նրան.
«Ի՞նչ անենք, Արեգ, ասա, ո՞ւր գնանք»:

Արեգն, ասում են, մի սար է դարձել,
Սրտում կուտակած ցասում ու կրակ,
Ծեղքել է կուրծքը, հրաբուխ բացել,
Թշնամուն թողել ժեռ քարերի տակ:

Ու երբ փրկվել է հողը հայրենի,
Ուրախությունից արտասվել է նա,
Աղբյուր է դարձել արցունքը վճիտ,
Որ ծառ ու ծաղիկ ծարավ չմնան:

Եվ ժողովուրդը սիրով մի անհուն,
Կուրծքն է զարդարել ծաղկունքով հազար
Եվ նահատակված որդու անունը
Դարերին հանձնել որպես Արեսար:

1971թ., գ. Ակնաղբյուր

ԷՍՔԻՉՆԵՐ

Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս
Սուրեն Աղամյանին

1.

Սիրելի հերոս,
Չենք տեսել իրար,
Չենք ողջագուրվել որպես սրտակից,
Երբեք չենք եղել մենք զրուցակից,
Սակայն, հավատա,
Որ միշտ էլ սիրոս հպարտացել է
Քո լավ անունով,
Խիզախ գործերիդ
Խորք ու անհունով:
Ուր որ եղել եմ՝
Սիբիրում լինի,
Թե Կարպատներում,
Ամենահզոր կառույցում դարի,
Մեր բոլոր-բոլոր քաջերի կողքին
Անունդ եմ լսել, մեկ էլ... ճարտարի:
Եվ ոչ միայն ես...
Երգի է փոխվել քո կյանքը արդեն,
Երգով են դիմում մարդիկ քեզ հիմա,
Իմ այս նամակն էլ ընդունիր, հերոս,
Թեկուզ մենք կյանքում չենք տեսել իրար:

2.

Թեկուզ այդպես էլ չհանդիպեցինք
(Մարշալներ էիր ընդունում այդօր,
Հպարտանում է իմ սիրտը դարձյալ),
Բայց քո փոխարեն մեզ հետ խոսում էր
Խաղողի վազը,
Ու մեր հարցերին
Պատասխանում էր նռենու այգին,
Պատասխանում էր
Գալիքի ձայնը ձեր դաշտ ու հանդի:
Քո փոխարեն մեզ
Պատասխանում էր մի այգեգործի
Ինքնագոհ ժպիտ,
Մի հողագործի ցորնագուլյն հայացք,
Եվ օղակավար մի թուխ աղջկա
Սրտաբուխ հիացք:

3.

Մեզ ասում էին լռակյաց ես քիչ,
Չես սիրում երկար խոսել ու ճառել,
Որ քիչ էլ բարդ ես, որ հաճախ մարդիկ
Դժվարանում են հասկանալ հոգիդ:
Ես լսում էի ու շուրջս նայում՝
Հարազատ գյուղիդ:
Նա մի հրաշք է, վարդերի մի փունջ,
Որ ճառագել է արդար վաստակով,
Նրա քարակերտ ամեն մի շենքից
Ես տեսնում էի ժպիտները քո:

Պարզ երեւում էր քո բյուրեղ հոգին
Մեծ պալատների շքեղ խոյանքում,
Քո խոհերը ջինջ, քո ձգտումները
Ես տեսնում էի ամեն խոյակում:
Եվ չեն սխալվում, քո հոգին բարդ է,
Բարդ՝ մեր հմայիչ խոյակների պես,
Բարդ է, բայց շքեղ, ոնց մայիսյան վարդ,
Գույների հյուսվածք, ծիածանն ինչպես:
Մարդու անունը վաստակի մեջ է,
Լավ գործերով է մարդն անմահանում,
Յոգիդ տենչերի մի ելեւջ է,
Որ քեզ դարերի գագաթն է տանում:

4.

Թվերն, ասում են, միշտ չոր են լինում,
Բայց քո թվերը թռիչք են, թելեր,
Յոգի նուրբ լեզուն ով հասկանում է,
Նա կարող է լոկ վերընթաց թելել:
Երանի նրան, ով որ կարող է
Յոգի հետ քեզ պես քաղցր զրուցել,
Քեզ պես հասկանալ նրա զարկերը,
Քեզ նման հողից բարիքներ հնձել:
Ես չեի կարող չգրել երգն այս,
Ընդունիր խոսքս որպես հիացմունք,
Թող քո բարության տաղանդը պայծառ
Գյուղդ միշտ տանի բարձունքից-բարձունք:

1971թ., գ. Ճարտար

ԴԵՊԻ ՅԱՎԵՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

Յ.Թումանյանի պայծառ հիշատակին

1.

Լոռու սարերում աստղերի շուրջպար,
Ձորերում Լոռու գետերի համերգ,
Լեռների լանջին ծաղկունքի աշխարհ,
Ջերմ աչքալուսանք, օրորոցի երգ:
Աշխարհ էր եկել Լոռում մի մանուկ,
Բարուրվել վառվող աստղերի ցլքում,
Աշխարհ էր եկել՝ առասպելների
Յերոսների պես հրդեհներ հոգում:
Կրակված սրտով Դավիթ էր մի նոր,
Յասակ էր առնում նա սարերում լուրթ,
Միտքը սեգ Լոռու անդունդներից խոր,
Ժպիտը Լոռվա ծաղկունքի պես նուրբ:
Միրտը երգերի թրթիռով լեցուն,
Ղողանջն էր խնում իր հոր նվագի,
Աշխարհի հեքիաթ դռներն էր բացում,
Սրտում ցլքերը արեւածագի...

2.

Դսեղում ծաղկունք, Դսեղում աստղեր,
Մանկական խաղեր, այբուբեն, տառկապ,
Ջալալօղլիում իր պես ժիր տղերք-
Ջալալօղլիում գրքերի աշխարհ:
Դսեղի բուրող ծաղիկների հետ
Գիտելիքների իր փունջը կապեց,
Յույզը հորձանքվեց ոնց լեռնային գետ,

Երգի աշխարհում իր ուժը չափեց,
«Յոգուս հատորը» թառավ շրթերին
Եվ երազների օվկիանը մտավ,
Այդ օրից դարձավ երգերի գերին,
Երգի քարքարոտ ճանապարհն ընկավ:
Ջալալօղլիից ճամփան ոլորվեց,
Բյուր կեռմաններով հին Թիֆլիս տարավ,
Բայց բավիղներում նա չմոլորվեց,
Երգի նոր թասը իր ձեռքը առավ:

3.

Լոռին հոգու մեջ նա Թիֆլիս բերավ,
Չուլվեց Թիֆլիսի ուրույն աշխարհին.
Ներսիսյան դպրոց... գիտության ծարավ...
Լուսավոր դեմքեր այն դաժան դարի:
«Ձեյթունցիների քայլերգը» լսեց,
Ու սեղմեց Րաֆֆու ձեռքը հաղթական,
Նա Ադամյանի Յամլետով տարվեց
Եվ Քաթիպայի երգերը կարդաց:
Խմեց հայ երգի առատ ակունքից,
Երգերն աշխարհի ամբարեց իր մեջ,
Գեղեցիկ խոսքի անհաս բարձունքից
Սկսեց սերմանել կրակներն անշեջ,
Սկսեց սերմանել՝ ինչ ջերմ է ու լավ,
Բռնկվեց գալիք լույսի ծարավով,
Կյանքի դառնության դաշտերը ելավ,
Սիրտը մղկտաց մշակի ցավով...

4.

Նա Վերնատանն էր, բայց սիրտը՝ Լոռուն,
Օրհնանքն էր լսում նա իր պապերի,
Սաքոյի ծայնը խավարչտին ձորում,
Մոր ողբն էր լացում անբախտ Մարոյի:
Նա հյուր էր լինում Սարոյին, Մոսուն,
Յորդորում՝ գերի չմնան հնին,
Անուշի համար արցունքն էր հոսում,
Խմում էր կյանքի դառնության գինին:
Նա ծերունու հետ բոստան էր մտնում
Ու վառվում նրա հառաչանքներով,
Չորբան Չատու հետ սարերն էր ելնում,
Տառապում նրա տառապանքներով:
Մտքի թելերով մտնում էր Սասուն
Ու ողջագուրվում Մեծ Մհերի հետ,
Դավթի բերանով ոսոխին սաստում՝
Ամբողջ էությանը դարձած սեր ու երգ:

5.

Արարատի պես մի հսկա դարձավ,
Շեփորվեց նրա անունն ամենուր,
Եղավ Ջավախքում, տեսավ Փարվանան՝
Ալիքների մեջ՝ սիրո անշեջ հուր:
Նա Թմկաբերդի լեգենդը լսեց,
Յյուր եղավ ասես անվախ Թաթուլին,
Բերդի ծայները հավաքեց, հյուսեց,
Նզովեց չարը, օրհներգեց բարին:
Թիզ առ թիզ շրջեց դաշտն Արարատյան,
Յմայվեց նրա կենսաբեր հողով,

Անիւն մտավ գիրկը պատմության,
Սիրտը բռնկված որդիական դողով:
Անցած դարերը տեսավ բազմահեծ,
Ոտք դրեց ամեն կածան, ճանապարհ,
Հայոց բարձրագահ լեռներին փարվեց,
Ինքը դառնալով մի հայոց աշխարհ:

6.

Իր ժամանակի արձագանքն էր նա,
Սրտի զարկերն էր իր ժողովրդի,
Բախտ էր վիճակվել հողմաշունչ մի դար,
Եվ փոթորկված էր նրա ծով հոգին:
Նա ծնվել էր վարդ ցանելու համար,
Սակայն ստիպված վերք էր դարմանում,
Ցարը ազգերն էր հանում իրար դեմ,
Ինքը հաշտության խոսքեր էր ցանում:
Ժողովուրդներին իր ձայնն էր հղում՝
Երգերը փոխած սպիտակ դրոշի,
Նրանց ճամփեքին նա սեր էր հեղում,
Իսկ թշնամանքը դարձնում էր փոշի:
Կովկասի երեք հին եղբայրներին
Կոչ էր անում՝ չար հողմերը վանել,
Չլսել արյամբ սնված ցարերին,
Ռուս ժողովրդին միշտ ապավինել:

7.

Նա մարմնացումն էր լավի ու բարու,
Բայց լավի ճամփան փշոտ էր, քարոտ,
Նա ցանկանում էր արեւ ու գարուն,

Երազում՝ կյանքում լուսե առավոտ:
Ամեն մի երգը մի ողջ աշխարհ էր,
Ամեն մի բառը դարման էր ու դեղ,
Բայց եկան մի օր դաժան ուժերը,
Ձերբակալեցին, նետեցին Մետեխ:
Պետերբուրգ տարան ու տարան Մոսկվա,
Արդարությունն էր նրա հետ քայլում,
Կապանքների մեջ ու բանտում անգամ
Նրա հուր հոգու արեւն էր փայլում:
Նա՝ հալածական մեծ բանաստեղծը
Կրկին տուն դարձավ, իր սիրած Կովկաս,
Կրկին մայր հողի հառաչը լսեց,
Յյուսեց երգերը իր անմահական:

8.

Երգերի թեով արցունք էր սրբում,
Յույս էր ներարկում տառապած սրտին,
Յուր էր պարգեւում մրսողին ցրտում,
Ձով անում մարդուն՝ ամառվա տապին:
Երկրի բախտով էր սիրտը բաբախում՝
Իր ժողովրդի դառնացած կյանքով,
Յույս ու հավատի դռներն էր բախում,
Իր արեւային ծովածուփի հոգով:
Երազում էր նա մի լույս հանգրվան,
Երբ պատերազմի կրակը ծփաց,
Երբ հուր ու մոխիր դարձան Մուշ ու Վան,
Յայկական-Պարը փլվեց որբացած:
Յայրենի Ջանգուն արցունքով լցվեց,
Պոետի վշտի դուռը ճռնչաց,

Բզկտված երկրի վշտերին լծվեց,
Անհուն ցավերից իր սիրտը ճչաց:

9.

Որբի լեռներում, վշտի լեռներում,
Իր պայծառ հույսի դրոշն էր պարզել,
Նա սփոփում էր ու քաջալերում,
Ցանում էր հավատ ու ցանում էր սեր:
Դավերի միջից լույս էր նշմարում,
Հայացքը հառած հեռու Հյուսիսին,
Նրա հավատը երբեք չէր մարում,
Երգ էր օրորում գալիքի մասին:
Երբ Հոկտեմբերի թեւերին թառած
Լույսի հեղեղը ծփաց Կովկասում,
Նա իր զրնգուն քնարը առած
Ողջույնի խոսքն իր ասաց իմաստուն:
Ժողովուրդների մեծ ընտանիքով
Հնայված՝ երգն իր պարզեց աշխարհին,
Եվ իր աստղալից, տառապած հոգով
Նվիրվեց երկրի նոր ճանապարհին:

10.

Երգի շուկներ կային կրծքի տակ,
Տենչերի անշեջ արեւներ կային,
Թեւաբախում էր նրա սրտում տաք
Ավերված, ծնված հողը հայրենի:
Զգտում էր մի նոր դեղ-դարման ցանել
Տարագիրների խորախոր վերքին,

Զգտում էր ցավն ու մրմուռը վանել
Դարերով հյուժված իր ժողովրդի:
Բայց մահը եկավ ու չոքեց դռան,
Երգերի օվկիան սիրտը հալածեց,
Եկավ, փոթորկեց հույզերը նրա,
Եկավ ու ծաղկուն այգին խորշակեց:
Ու լռեց նրա քաղցրախոս լեզուն,
Ժպտուն աչքերը փակվեցին հավետ,
Թողեց մի աշխարհ՝ երգերով լեցուն
Եվ ընկերացավ հավերժության հետ:

11.

Նրա անունը մեր սրտի մեջ է,
Նրանով երգի անհունն ենք չափում,
Յոգու խռովք է, երազ է, տենչ է,
Արվեստի սար է՝ լույսով ճառագուն:
Գեղեցիկ խոսքի վկայական է,
Աշխարհի երգուն պարոլ է անմեռ,
Մորմոք է, խինդ է, մի Հայաստան է,
Երգերի ներկան ու գալիքն է մեր:
Նրա երգերով սեղան ենք նստում
Ու շուրջպար բռնում նրա երգերով,
Սիրո աշխարհում տալիս ենք խոստում
Եվ հասունանում նրա հերկերով:
Դարերի առաջ ճակատն է մեր բաց,
Նա մեր քերթության Արարատն է մեծ,
Նա հողագնդի վշտով տառապած
Մի ազնիվ սիրտ է, անհաս բանաստեղծ:

1969թ., Բաքու

ԲԱԼԼԱԴ ՍԻՐՈ ՄԱՍԻՆ

Այգի տարավ ինձ ճամփաս,
Ես նստեցի մի քարի,
Լսում էի հիացած
ճռվողյունը հավքերի:
Հանկարծ... քրտնած ու շփոթ,
Մի զույգ կանգնեց իմ դիմաց,
Վիճում էին կրակոտ,
Վիճում էին սրտաբաց.
- Ես ասում եմ սեր չկա,
Սերը հնում է եղել,-
Ձայնն էր հնչում աղջկա,-
Սերը վաղուց է մեռել:
- Սեր կա, բայց շուտ է մարում,
Նա հավերժ չէ մշտական,
Այսօր սիրտ է պարուրում,
Վաղը տեսար էլ չկա:
Ես ցնցվեցի ու ելա,
Ասես սիրտը իմ խոցվեց,
- Ո՞նց թե սերը էլ չկա,
Սիրո դուռը ո՞վ գոցեց:
Սերն ապրում է հավիտյան,
Հարցրեք սիրող սրտերին,
Առանց սիրո աշխարհում
Ձմռան շունչը կտիրի:
Սերը հաճույք չէ միայն,
Սերը իմաստն է կյանքի,

Առանց սիրո ոչ մի մարդ
Չի հասնի իր բերկրանքին:
Սերը համբույր չէ թեթել,
Հառաչանք չէ անհմաստ,
Պուրակների զարդ չէ նա,
Որ նայես ու հիանաս:
Վիճում էինք... եւ... զարմանք...
Կարծես մի ձայն հասավ ինձ.
- Սերն եմ,- ասաց,- սերն եմ,- կամ,
Հավիտյան է իմ հոգին:
Օջախների սյունն եմ ես,
Կյանքի հուրն եմ ու գինին,
Թե չլինեմ, սրտերում,
Չարը ոստայն կհինի:
...Ասաց սերը ու զնաց,
Ինչպես զարնան թարմ արեւ,
Իսկ այն աղջիկն ու տղան
Ամաչեցին ինձ նայել:

1970թ., Բաքու

ԱՐԵՎՍԱՐԻ ՅԵՔԻԱԹԸ (Բալլադ)

Արեւսարը ամեն օր
Լուսաստղի հետ արթնանում
Եվ իր չուխան փեշավոր
Պապիս նման է հագնում:

Առած բահը դարավոր,
Ջրում է մարգ ու այգի,
Նա մերթ դառնում է հնձվոր,
Մերթ էլ գնում է փայտի:

Ապա հեքիաթն է պատմում
Անմահական կրակի,
Ինքն էլ ասես թե փոխված
Հավերժական ճրագի:

- Սիրեք լույսը, բալիկներ,
Սիրեք գիրը ու բարին,
Խելոք եղեք, իմացեք
Անցուդարձը աշխարհի:

Ով պաշտում է իր հողը,
Նրա ճամփան է ծաղկում,
Հայրենի հող սիրողը
Միայն սեր է վաստակում:

Այս հեքիաթն է քաղցրաբառ
Պատմում ցրտին ու տապին
Արեւսարը մեր կանաչ՝
Միշտ սիրելի մեր պապին:

1975թ., գ. Ակնադրյուր

ԲԱԼԼԱԴ ՄԱՍՈՒՆՑԻ ԵՎ ՀՈՂԻ ՄԱՍԻՆ

*Սոցիալիստական աշխատանքի
հերոս Սամվել Մամունցին*

Գարնան քնքուշ առավոտ էր,
Մանուշակի անուշ հոտն էր,
Խառնվում շողին.
Նա տազնապած այգի մտավ,
Շրջեց, շրջեց, հուզաթաթավ
Բարեւեց հողին:

Հողը լսեց ծայնը նրա,
Ձեռքը դրեց կրծքի վրա,
Բարեւը առավ,
Սակայն տխուր տեսավ որդուն,
Ինչ-որ թախիծ իջավ հոգուն
Ու հարցմունք արավ.

ՀՈՂ

Ի՞նչ է եղել, որդիս,- ասաց,-
Ինչո՞ւ ես դու այդպես հուզված,
Ինչո՞ւ ես տրտում,
Քեզ չեմ տեսել այդպես երբեք,
Սիրում ես դու նվազ ու երգ,
Ի՞նչ կա քո սրտում:

ՍԱՄՎԵԼ

Սեւ ամպեր կան Մռով սարին,
Ծանր պիտի անցնի տարին՝
Անձրեւով անվերջ,
Ջահել այգին մեր ջրարբի,
Հիվանդությամբ կտառապի
Թոռ ու թացի մեջ:

ՀՈՂ

Դալար մնա կուռդ, որդի,
Մի պղտորի խաղաղ հոգիդ,
Մի տխրի այդպես,
Դու ընկերներ ունես արի,
Որ պահերին քո դժվարին
Թել-թիկունք են քեզ:

ՍԱՄՎԵԼ

Շնորհակալ եմ, մայր իմ բարի,
Թող որ կյանքիս ճանապարհին
Միշտ լույսդ հորդի,
Որտեղ էլ որ նեղն եմ ընկել,
Սիրով միշտ քո մոտն եմ եկել՝
Բարի խորհրդի:

ՀՈՂ

Վազը քնքուշ փայփայեցեք,
Թե պետք լինի՝ անքուն կացեք,
Սնուցեք դեղով,
Ամեն հատիկ, ամեն ողկույզ,
Պահպանեցեք ոնց աչքի լույս
Դուք սրտի դողով...

...Այգիներուն բերքը ծփաց,
Հողը ծաղկեց, հողը խնդաց,
Կանաչեց նորից,
Որդին այնպե՛ս ուրախացավ,
Ասես համբույր նա ստացավ
Հարազատ մորից:

Մռով սարը կանչեց ժպտուն.
- Հաղթանակի հեւքը սրտուն
Ծնվեց նոր փարոս...
Մի ողջ երկիր ծափահարեց,
Սամվել որդուն սիրահարվեց,
Անվանեց հերոս...

1975թ., Մարտակերտ

ՎԱՐՊԵՏԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Ավ. Իսահակյանի
պայծառ հիշատակին

Ես հրաշքով գարնան մի օր,
Հավերժական ճամփորդ դարձա
Ու շրջեցի աշխարհով մեկ,
Որոնցի ոտնահետքերը Վարպետի:
Սահարայով անցա, հասա Արաքստան,
Ու բացվեցին դարպասները հին Բաղդադի,
Աբու-Լալա-Մահարի մեծ բանաստեղծը
Նստած էր իր հավերժությամբ օծված թախտին.
- Նա այստեղ էր, ինձ մոտ էր նա,
Երգ էր կարդում հոգեհմա,
Նրա հոգին տիեզերք էր մի լայնահուն,
Շատ ըմբոստ է եւ կրակոտ,
Ավետիքին որոնեցեք արեւի մոտ...
Ես Պարսկաստան հասա մի օր,
Ու վարդերի բուրոզ պսակ Շիրազ մտա,
Արեւելքի հսկա երգչին՝
Ծեր Սաադուն այնտեղ գտա...
- Հենց քիչ առաջ Ավետիքը իմ հյուրն էր թանկ,
Նա իմ վերջին գարնան մասին
Իր իմաստուն խոսքը կարդաց,
Գարունների եղբայրն է նա,
Մի դեզերեք հեռուններում,
Ավետիքին որոնեցեք գարուններում...
Իտալական անտառները ինձ կանչեցին,
Ճամփաս տարավ դեպի Հռոմ,

Գարիբալդուն հանդիպեցի.

- Նրան գիտեմ,

Իմ զինվորի արի կամքը, ուժը երգեց.

Նա այնտեղ է, ուր մարդն է դեռ կապանքներում,

Ավետիքին որոնեցեք ազատության ճամփաներում...

Ցուպը ձեռքիս գերմանական հողը հասա,

Գյոթեն ասաց.

- Ավետիքին տեսա այստեղ,

Գիտունների հետ էր վիճում,

Որոնեցեք նրան այնտեղ,

Որտեղ կյանքի, երգի մասին

Վեճ է լինում մի անգիջում...

Հասա Յյուսիս,

Որին միշտ էլ նայել եմ ես ինչպես հույսիս,

Սիրտս ցնծաց, երբ Պուշկինին

Տեսա կապույտ Նեւայի հետ զրուցելիս,

Երբ որ տեսա Լերմոնտովին՝

Պոեմները իր հյուսելիս...

Խոնարիվելով նրանց առաջ,

Հարցունք արի, թե չե՞ն տեսել մեր Վարպետին:

- Վարպետն,- ասին,- եղավ բոլոր երկրներում,

Առած ցուպը իր ճամփորդի,

Նա աշխարհի ամեն փորձն ու գործը տեսավ,

Գնաց գիրկն իր ժողովրդի,

Նրա սիրտը տառապեց ու հարստացավ,

Հողագնդի հերկերի մեջ,

Ավետիքին որոնեցեք

Ժողովրդի վերքերի ու երգերի մեջ...

Հասա Կովկաս,

Մեծ Շոթային տեսա այնտեղ,
Սայաթ-Նովա մեծ գուսանին,
Շրջում էին Քռի ափին սիրով անհուն:
Ու նրանց էլ ես Վարպետի մասին հարցրի.
- Նա քիչ առաջ թամադան էր՝
Եղբայրական մեր խնջույքի,
Եղբայրության օջախներուն
Որոնեցեք Ավետիքին...
Քռի ափից եկա, հասա
Պապենական հանդ ու կալին,
Հարցնունք արի ես մաճկալին,
Մաճկալը նախ ձեռքը դրեց
Կրծքի վրա ու շշնջաց.
- Նա այստեղ է...
Հրագդանին հարցնունք արի,
Ժպտաց, ծփաց.
- Նա այստեղ է...
Մաքառունի միջով անցա
Ու միացա նոր օրերի բախտն իր գտած
Ժողովրդիս մեծ շքերթին,
Հոգուս խորքում ղողանջները նրա երգի,
Կոպերիս տակ այգաբացի գույները պերճ,
Դարձած քայլող ռադիոկայան,
Ելա նաեւ սեզ կատարը Արագածի,
Եվ աշխարհի չորս ծայրերից
Անթիվ ծայներ ալիքվեցին իմ հոգու մեջ.
Ավետիքի ջերմ երգերը հար հնչեղ են,
Հավերժական իր երգերով Ավետիքը ամեն տեղ է:

1975թ, Ստեփանակերտ

ԱՐՑԱԽՑԻՆԵՐԸ

1.

Հազար տարի առաջ Մեծն Նարեկացին
Իր հայացքը ուղղեց Միակ Աստծուն,
Հոգու ցավը պատմեց՝ խրոխտ ու առնացի,
Մի ցավ, որ մեզ հետ է ու չի անցնում:
Աստված չանսաց նրան, մի բառ չասաց,
Որ հաստատի՝ ինքը կա՞, թե չկա,
Գուցե վարանում էր Նարեկացու դիմաց,
Վարանում էր, այո՛, մեր «Նարեկը» վկա:
Անպատասխան մնաց Մեծն Նարեկացին,
Աստված չուզեց, որ նա հասնի իրեն,
Քանզի համոզված էր, որ այդ «զժված» հայը
Արդարամիտ խոսքով պիտի հաղթեր:
Այդ հասկացան իսկույն մեր պապերը խելոք,
Ընթոստությունն իրենց դարձրին դրոշ ու զենք,
«Նարեկն» անգիր արին ու հիշեցին մտոք,
Սակայն շշնջացին. «Մեր Աստվածը մենք ենք,
Մենք ենք մեր Աստվածը մեր սարերի վրա,
Մեր սարերից բարձր, մեր հոգու մեջ,
Մեր ձեռքերով պիտի վառենք աստղերը մեր
Եվ հայ պիտի ապրենք դարեր անվերջ»:
Եվ ապրեցին նրանք՝ հայկաբազուկ ու հայ,
Վանքեր կառուցեցին հոյակամար ու սեզ,
Ոչ թե կույր ու մոլոր աղոթելու համար,
Այլ մեսրոպյան գիրը դարձնելու երգ ու տեգ:
Եվ ապրեցին նրանք՝ հայկաբազուկ ու հայ,
Խաչքարերի լեզվով բացած սիրտ ու հոգի,

Գանձասարի հանգույն ճակատները միշտ բաց,
Իրար համար դարձած Տեր Աստված ու Որդի:
Եվ ապրեցին նրանք վարդանացած հավետ՝
Ավարայրից մինչեւ Սարդարապատ,
Թեկուզ տեսան անթիվ վերք ու աղետ,
Սակայն միշտ մնացին արդարադատ:

2.

Սակայն միշտ մնացին արդարադատ
Ու լծվեցին արդար դարի հեւքին,
Երազեցին՝ կգա արդար մի դատ
Եվ կբռնեն իրենց սուրբ մոր ձեռքից:
Բայց չարն ուժեղ եղավ,
Բարին եղավ տկար,
Բարուն էլ ի՞նչ մեղա,
Երբ չարը կար:
Չարը բռնեց ձեռքից Արցախ որդու,
Խլեց մորից, ասաց. «Ապրիր ոնց որբ»,
Մոր դեմ ասես անմեղ իր գառն էին մորթում,
Իսկ որդու դեմ հանգցնում մոր Արեւը բորբ:
Չարը ուժեղ եղավ,
Հաղթեց նաեւ Աստծուն...
Հաղթեց՝ շուրջն ամենուր արյուն հեղելով,
Արցախն, ա՛խ, ի՞նչ աներ, ինչպե՞ս շտկեր ծուռը,
Վերքն ինչպե՞ս բուժեր հին դեղերով:
Քարից հաց էր քամում,
Լույս էր քամում ջրից,
Քրտինքն առու դարձնում, ջրում այգի,
Ուշքն ու միտքը սակայն
Իր անգին մոր մոտ էր,
Կարոտ նրա խոսքին ու քնքշանքին:

3.

Արցախցիները հոգով արի են,
Սրտով պայծառ են ու բարեմիտ,
Խոսքով ու գործով մեկ ու բարի են,
Եվ միշտ ատում են արարքը բիրտ:
Եվ ելան նրանք՝ մեկմեկու համար
Դարձած սուրբ Աստված եւ սուրբ Որդի,
Սակայն սրտերում աղոթքի տեղակ
Վերակառուցման դարի ոգին:
Եվ ելան նրանք համարձակ, վստահ,
Տրված արդար խոսքի արդար դատին,
Սակայն կեղծիքն ու կեղծը անարդար
Նրանց սեղմեցին քարե պատին:
Արցախցիները սակայն արդար են,
Մորը սիրողը ի՛նչ անարդար,
- Մեր մո՛րն ենք ուզում, մեր լեզո՛ւն, խո՛սքը,
Դա մեր երա՛զն է հազարամյա:
Մենք հավատում ենք մեր լույս երագին,
Ասում են նրանք՝ հոգով արթուն,
Իսկ մայրը հեռվում ծչում է ցավից
Եվ չար ուժերին դատապարտում:

4.

Արցախցիները պողպատից կարծր են,
Վեհ են ու բարձր են եւ անողոր,
Բարեկամների դիմաց միշտ քաղցր են,
Իսկ չարերի դեմ՝ բռունցք, բողոք:
Դարի ոգին են արցախցիները,
Խղճի դրոշն են ազգերի մեջ,
Արցախցիները նոր աստվածներ են
Կվառեն կյանքի կանթեղն անշեջ:

1988թ., Ստեփանակերտ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑ

Ազգայի՛ն հարց...

Ահա՛, քանի՛-քանի՛ տարի
Ինձ տանջում է հարցն այս հզոր,
Հարցն այս հզոր, որ բեմ հանեց
Սարդը՝ ինքը եւ խճճվեց,
Եվ խճճվեց դարեր ի վեր,
Միայն խոսեց ուժի դիրքից,
Իր նմանի հանդեպ դարձավ
Ավարառու, գազան, դահիճ,
Եվ իրեն էլ նետեց ճահիճ:

Ազգայի՛ն հարց...

Ի՛նչ ազգային,
Քանզի մեկը բազմաքանակ, նաեւ խուժողուժ,
Մեկը թվով փոքր ու տկար,
Նման դեպքում էլ ո՞վ հաշիվ կտա խելքին,
Թեւ խելոք, եթե փոքր ես,
Դու ուժեղի հանդեպ պետք է
Միշտ ծնկի գաս,
Միշտ մեծարես,
Ծափահարես,
Եվ բազմազան քո տուրքը տաս:
Թե տրտնջաս, կուտես ապտակ,
Թե բողոքես, հար կննջես սեւ հողի տակ:
Այսպես, ահա՛, բեմ է հանվել
Հարցն ազգային,
Որի տուտը ուժեղների ձեռքի մեջ է,

Իսկ ուժեղը ապրում է միշտ
Մեղքերի մեջ, ցեխում թաղված:

Ազգայի՛ն հարց...

Նա շողշողաց ճնշվածների ահեղ շնչից
Եվ ազգերի խոհերի մեջ ծիածանվեց...

Բայց ապրում էր Բեղավորը,
Մեր դարավոր երազանքի
Խաթարողն ու մեղավորը,
Նրա ամուր կրնկի տակ
Եվ ուղեղի զառանցանքում
Հարցն ազգային ձեւափոխվեց,
Ինքնորոշման կեղծ լաթ դարձավ,
Գունազրկված թույլ ծածանվեց
Եվ սասանվեց:

Ազգայի՛ն հարց...

Իմ վարդագույն երազներում
Խաչի պապիս ձայնն է հնչում.

- Որդի՛ս, ազգը ազգին պիտի սրտանց հարգի,
Օգնի սրտանց,

Լինի ազնիվ թե՛ հարեւան եւ թե՛ եղբայր,

Որ չհենվի զենքի ուժին,

Որ չխլի նրա հողը,

Երբեք չասի. «Ես ուժեղ եմ,

Իսկ դու մժեղ»:

Չասի. «Լեզուն իմ հարուստ է,

Քոնը՝ աղքատ,

Ինը երգ է նուրբ սոխակի,

Քոնն ազռավի կռինչ է լոկ»:

Չասի. «Խոսիր իմ բարբառով,

Քո դարոցը հար մոռացիր,
Քո սահմանը նե՛ղ է,- չասի,-
Իմ սահմանը անվերջ, անձիր»:

Այո՛, որդիս,
Ազգը պիտի ազգին ասի.
«Իմ բարեկամ, իմ հարազատ,
Արի ապրենք եղբայրաբար,
Դու տեր մնա քո օջախին,
Իսկ ես էլ՝ իմ:
Դու քո լեզվով խոսիր, երգիր.
Ես՝ իմ լեզվով,
Քո օրրանը թող քեզ մնա,
Իմ օրրանը հերիք է ինձ,
Թե աթոռ կա, թող խելոքը նստի, իրավ,
Գիր ու գիրք կա,
Ստեղծողը թող վերծանի,
Եվ ամեն ազգ իր դրոշը թող ծածանի:
Թող ոչ ոքի չբաժանեն, որ հար տիրեն,
Թող միանա որդին մորը,
Որ ազգերի սերությունը արելի հար,
Որ կանաչի արդարությամբ
Աշխարհն արար»:

Ազգային հարց...
Իմ վարդագույն երազներում
Միշտ հնչում է պապիս ձայնը:
Այս լուսավոր աշխարհի մեջ
Մինչեւ ե՞րբ է
Պապիս տենչը մնալու տենչ:

1988թ., Ստեփանակերտ

ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐ ՎԿԱ (Եսթիզներ)

1.

Արեւն ուսին Արեւսարը,
Նորոց շողեր է ցանում,
Արտամիջյան ճանապարհը
Ինձ դեպի գյուղ է տանում:
Մի դեղնավարս հասկ եմ պոկում
Ու տրորում ափսս մեջ,
Ամեն հատիկ իմ ջերմ հոգում
Ծիլ է տալիս լուսառեչ:
Ծփում է ոնց կյանքի լեգեմդ,
Փարվում սրտիս թելերին,
Դառնում է կանչ, դառնում է հելք
Եվ ինձ տանում թելերին:

2.

Հատիկները ուլունք դառած,
Հնայում են ու գերում,
Ամեն հատիկ լեզու առած
Մի թանկ հուշ է ինձ բերում:
Հիշում են ես կռվի բոթը,
Բաժանվելը սրտերի,
Մեկ էլ հնձող ձեռքի կարոտ
Սարսուռները արտերի:
Արտերի մեջ ամեն մի հասկ
Աշխարհ պահող մի աշխարհ,
Ամեն հատիկ հաղթության Ասք,

Կյանքը սնող մի նշխար:
Մանկությունը մեր մոռացանք,
Հասունացանք արտի հետ,
Դարձանք հնձվոր, կալվոր դարձանք,
Դարձանք կյանքին օգնող ձեռք:
Սովորեցինք հողի լեզուն,
Հողի ուժով դիմացանք,
Ու մայր հողի հույսով լեցուն,
Հացի գինը իմացանք:

3.

Դուրս եմ գալիս արտի միջից,
Գլուխս կախ՝ հասկի պես,
Մեքենայի զիլ սուլոցից
Սթափվում եմ, կանգնում ես:
Իմ ընկերն է, մեքենայով
Եկել է ինձ ընդառաջ,
Մեզ այդ պահին պարուրում եմ
Ե՛վ ժպիտներ, ե՛ւ հառաչ.

- Մոռացել ե՛ս...

- Չեմ մոռացե՛լ...

Ու նայում է հասկերին:

- Ճերմակե՛լ ես...

- Դիմացե՛լ ես

Կյանքի դժվար վազքերին:

Եվ մեքենան թևեր առած

Բարձրանում է լամջերով,

Դոմնաների հրացուլքն եմ

Տեսնում հոգուս աչքերով:

Երկու աշխարհ` արտ ու դոմնա,
Իմ երագներն են հերկում,
Մետաղի եւ հացի ուժն են
Զգում ծնվող իմ երգում:

4.

Ուր էլ հասնենք, հացը հաց է,
Ե՛վ հզոր է, ե՛ւ բարի,
Հացը կյանքի լուսաբացն է,
Փրկությունն է աշխարհի:
Մեր երագին թելեր տվող
Ոսկե ալիքն է հացը,
Հրթիռների տանող ուժն է,
Մեր մեծ գալիքն է հացը:
Մարդու հին ու նոր հուշի մեջ
Հացը լույս է անմարում,
Խավարի ու մշուշի մեջ
Հացը հույս է արարում:
Հին դարերից հաց ու հավատ
Մարդու կամքն են ջրդեղել,
Հավատազուրկ դար եղել է,
Առանց հացի չի եղել:

5.

Ճամփին մի կտոր հաց տեսա ընկած,
Կարծեցի սրտիս կեսն էր հոշոտվում,
Կարծեցի թե իմ լույս երազանքն է
Տրորվում այդպես, այդպես փոշոտվում:
Մոռանալ հացը, այդ ասել է թե`

Մոռանալ մանկան,
Մոռանալ մորը,
Այդ ասել է, թե հավետ մոռանալ
Հացն այդ վաստակող քրտնաթոր հորը:
Մարդու պատիվը հացից է ծնվում,
Հացը մեր փառքն է, մեր շունչն ու հոգին,
Մոր կաթից հետո հացով է սնվում
Քնքույշ մանուկը եւ կանգնում ոտքի:

6.

Հարեւանիս քաջ տղան
Սիրել էր մի աղջկա,-
Կարծես կաթից էր ծնված,
Մի աշխարհ էր արեւկա:
Տղան գնաց ու եկավ,
Կպել էին իրարու,
Քանի գնում, փոխադարձ
Նրանց սերն էր վարարում:
Մի օր տղան հորն ասաց.
- Հայրի՛կ, գնանք նշանի,
Լավ աղջիկ եմ ընտրել ես,
Մեր օջախին արժանի:
Հողի մշակ ու հերոս
Հայրը ուրախ էր անչափ,
Կարծես տունը լցվել էր
Երջանկությամբ ափեափ:
Իջավ պայծառ երեկոն,

Գյուղը ժպտաց լույսերում,
Հարազատ ու բարեկամ
Լողում էին հույզերում:
Սովորությամբ հին ու նոր,
Աղջկա տուն գնացին,
Հայրը սակայն հետ դարձավ,
Բուլորը լուռ մնացին:
Տղան վազեց հոր ետքից.
- Ո՞ւր ես գնում դու այդպես,
Գուցե դիպա՞նք քո քեֆին,
Ցուրտ խո՞սք ասին գուցե քեզ:
- Ոչ ոք ոչինչ ինձ չասաց,
Ախր ինձ ո՞վ չգիտի,-
Հայրը մռայլ շշմջաց
Ու կանգ առավ որդու դեմ.
- Ես խոսք չունեմ, որդի ջան,
Գեղեցիկ է սիրածդ,
Նայում էի ես նրան,
Թռվռում էր հուրհրան,
Բայց զարմացա, զայրացա,
Երբ նա մտավ խոհանոց,
Եվ մի չոր հաց դեմ նետեց
Թեթևամիտ ու անհոգ:
Այդ օջախը ատեցի,
Որդիս, ինչպե՞ս դիմանամ,
Հացի գինն ով չգիտի,
Մեր գինն ինչպե՞ս կիմանա:

7.

Ամեն անգամ, երբ սերմը
Յողի գիրկն են նետում,
Ինձ քվում է, թե կյանքի
Մեծ դասագիրքն են սերտում:
Յուրաքանչյուր հունդի մեջ
Մի լույս աշխարհ են տեսնում,
Յողի աչքերն են տեսնում,
Յուրաքանչյուր հունդի մեջ:
Այդ աչքերն ինձ ժպտում են
Աստղերի պես հրավառ,
Ամեն ծիլը շնչում է
Արեգակին հավասար:
Յողից ելնող ամեն ծիլ
Ժպիտ ունի մանկական,
Տրոփում է իմ սիրտը
Անհուն սիրով հայրական:
Երբ ճեղքվում է ամեն սերմ,
Իմ բերկրանքն է վարարում,
Ասես մի ողջ հողագունդ
Նոր է կյանքով արարվում:
Ծովերի ծափն են լսում
Ծլող ամեն հունդի մեջ,
Առողջ ամեն ծիլի մեջ
Օվկիանոսներն են խոսում:
Ինչքան էլ զենք կուտակվի,
Մի օր նետվելու է ծով,
Կյանքը պիտի հաստատվի
Սրբազան աղ ու հացով:

8.

Ուր էլ գնաս աշխարհում,
Հացը ունի մի անուն,
Հաց արարող մարդը միշտ
Բարի անուն է հանում,
Հացով ազգ են ճանաչում
Եվ տալիս են թանկ պատիվ,
Հացի համը միակն է,
Հացի տեսակն է անթիվ:
Հացով մարդը միշտ ունի
Ազնիվ մարդու համարում,
Իսկ ով կորցնում է հացը,
Ուրացող են համարում:
Ով անբան է, չգիտե
Կյանքի ուղին ոնց անցնի,
Ամենուրեք ասում են.
«Հացը նրան կուրացնի»:
Հաց արարենք ու պաշտենք,
Հացից բարձր ուժ չկա,
Թե երդումի հետ հաշտվենք,
Երդվենք. «ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՑ ՎԿԱ»:

1990թ., Ստեփանակերտ

Ս Ե Ր

1.

Սեր, Դու ինձ համար
Իջար աստղերից,
Օձվեցիր գարնան վարդերի բույրով
Եվ արեւային շողերի թույրով:
Ժպտացիր, ինչպես աղջիկն է ժպտում...
Այո, ժպտացիր աղջկա տեսքով,
Ու պոետական երազով, եռքով,
Ես փարվեցի քեզ:
Փարվեցի այնպես,
Ասես մարմինս հունցել էր Աստված,
Պահել Քեզ համար:
Իմ մարմինը կար,
Հոգիս Դու դարձար,
Աշխարհը Քեզնով ես ճանաչեցի,
Իմ կյանքը Քեզնով իմաստ ստացավ:
Հանդեր ու դաշտեր ծաղիկներ հագան,
Երկինքը բացեց փեշերն իր կապույտ,
Ողջ տիեզերքը հիացավ Քեզնով
Եվ ճանապարհիդ լույս ցանեց առատ:
Իջար աստղերից
Աղջկա տեսքով,
Հոգուս ճերմակը քեզնով ներկեցիր,
Քեզնով հերկեցիր աշխարհը հոգուս,
Ինձ ուխտավորի երազ տվեցիր
Եվ հավերժորեն դարձրիր Քո գերին,

Թե քաղցրություն կար,
Քեզանով գտա,
Թե բարձրություն կար,
Հասա Քեզանով:

2.

Սե՛ր իմ,
Աստղերից ծփանքով իջար,
Ես ինքնամոռաց ծուլվեցի եռքիդ,
Թվաց բերկրանքի աղբյուրն եմ գտել,
Օվկիանն եմ մտել աստղալից կյանքի...
Թվաց աշխարհն եմ քեզանով գրկել,
Ակունքն եմ գտել իմ անրջանքի:
Բայց, ավա՛ղ, Սեր իմ,
Երբ Դու իմացար,
Որ հոգին ես իմ,
Ուզեցիր դառնալ երազն իմ հոգու,
Երբ Դու իմացար,
Որ ծարավ եմ քեզ,
Ծարավի կրակ դարձար բորբոքուն,
Երբ Դու իմացար,
Որ հիվանդ եմ ես,
Բալասան դարձար՝ դժվար գտնելի,
Երբ Դու իմացար
Ծովն ես իմ տենչի,
Ավազան դարձար՝ դժվար մտնելի,
Եվ երբ իմացար՝
Շունչս հատնում է
Առանց քեզ, Սեր իմ,

Փայփայեցիր ինձ,
Ասացիր.
«Միայն այդպես պիտ սիրել,
Սերը ծաղիկ չէ, որ բուրմունքն առնես
Ու նետես անփույթ,
Սերը սառ ջուր չէ,
Որ ծարավդ առնես
Եվ անցնես առաջ:
Եվ բալասան չէ, սերը, իմացիր,
Որ ցավի պահին հիշես միմիայն,
Սերը սոսի չէ,
Որ տոթից նեղված
Ստվերում քնքուշ
Կազդուրվես մի պահ
Եվ շարունակես քո ուղին երկար:
Սերը քաղցրության ծառից է ծնվում,
Սակայն սնվում է լոկ տառապանքով,
Ով որ տառապել գիտե իմ ճամփին,
Փարվում են նրան ես նուրբ քնքշանքով»:
Եվ այս իմաստուն զրույցից հետո
Սեր իմ, ես դարձա տառապյալը քո,
Դարձա օրհներգուդ, դարձա ուխտավոր,
Գիտեի, որ Քեզ կհասնեմ մի օր:

3.

Եվ եկա, հասա...
Եվ Դու արելը դարձար իմ հոգու,
Երգ էի գրում, ինձ հետ էիր Դու,
Արտ էի ջրում, ինձ հետ էիր Դու,

Ինձ հետ էիր Դու, երբ հոգնում էի,
Հողի մշակին, երբ օգնում էի,
Ինձ հետ էիր Դու:
Եվ անրջանքս ծիածանվում էր,
Երբ ինձ հետ էիր,
Եվ երազներս ծածանվում էին,
Երբ ինձ հետ էիր,
Դու գալիս էիր աստղերի շողով,
Սեր՝ իրար ձուլված սրտերի դողով,
Ես զգում էի համը Քո բույրի,
Ես տեսնում էի գույնը համբույրիդ,
Եվ ինձ թվում էր՝ եթե չլինես,
Աստղերը իրենց գահերից կընկնեն,
Եվ ինձ թվում էր...
Եվ ինձ թվում էր...
Այդ Դու ես միայն թելերն աշխարհի,
Որ կխորտակվի առանց Քեզ բարի...
Ծաղիկներ էիր ինձ ամփին ցանում,
Ինձ խռովքներից Դու էիր հանում...
Երգիս ընթացքը վարում էիր Դու...
Եվ այդպես, Սեր իմ,
Դարձար իմ բախտը, իմ զարկերակը,
Իմ կյանքը դարձար,
Դարձար օջախիս անմար կրակը...
Այնպես ձուլվեցի Քո այրումներին,
Այնպես ինքնական եւ ինքնամոռաց,
Որ տառապանքս քաղցրության փոխվեց,
Որ սիրտս վառվեց, մոխիրը մնաց...

4.

Բայց էլի Դու կաս,
Քանզի ծուլված ես իմ արյան եռքին,
Քանզի առանց Քեզ
ես սեւահող եմ, բայց առանց բերքի,
Քանզի առանց Քեզ
ես ծաղկի թուփ եմ, բայց առանց ծաղկի,
Քանզի առանց Քեզ
Կարող եմ շնչել՝ առանց բերկրանքի,
Սեր իմ, օրհնում եմ
Երկունքդ աստղային,-
Երկունքդ աստղային,
Դարձած հողեղեն,
Երկրային դարձած,
Դարձած հրեղեն:
Արար-աշխարհի զարկերակն ես Դու,
Առանց Քեզ սրտերը ո՞նց կբաբախեն...
Ուն չես այցելում Դու կյանքում երբեք,
Նրանք դժբախտ են:
Արեւի շող ես, գարնանային ցող,
Ջրի կարկաչ ես եւ ավվան կակաչ,
Առողջ բողբոջ ես, ծլարձակող հունդ,
Քեզնով են շնչում Մարդ ու երկրագունդ:
Դու առավոտ ես՝
Միայն լույս ծնող,
Դու ջերմ կարոտ ես,
Վառման հույս ծնող,
Դու մահը ժխտող

Արարման ընթացք,
Հավերժությունը
Փրկող Դու խաբկանք:
Ծածանվիր հավետ
Երակների մեջ,
Բոցերդ նետիր
Կրակների մեջ,
Տառապանքներից ծնվիր նորից-նոր,
Աշխարհը փրկիր
Իր ճամփից մոլոր...

1991թ., Ստեփանակերտ

Այս այգու մեջ մի կածան կար,
Այն կածանը ո՞ւր է հիմա,
Իմ խնդության խոսող վկան,
Ասեք, ինչո՞ւ լուռ է հիմա,
Նա սերս առնում իր թելերին,
Ինձ կանչում էր իմ սիրո մոտ,
Կյանքին՝ նայեք, սերը քի՛չ է...
Կածանն էլ է դառնում կարոտ:

1991թ., Ստեփանակերտ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

*Ռեհան ես, համիդ մատաղ,
Ուրց ես լեռան, ծամիդ մատաղ,
Ջառ ու զարբար հագած դուշ ես,
Անուշ խոսքով լիքը հուշ ես,
Նուռ ու նուշ ես, ջանիդ մատաղ:*

(Ժողովրդական)

Ա.

Օրվա ունքամիջից տխրություն էր կաթում,
Փաթաթվել էր ամպը երկնի պարանոցին,
Մի կրակված կարոտ հոգուս դուռն էր թակում,
Մոլորվածի նման ձեռքը դրած ծոցին:
Արեգակն ինչպես հեռվից երեւացիր,
Սիրտս խուտուտ եկավ, եւ կարոտս ժպտաց,
Թվաց գիրկն է բացել տիեզերքը անծիր,
Վառման իր աստղերով եւ շողերով իր թաց:
Բարեւեցինք իրար ու քայլեցինք լռին,
Այդ լռության միջից մի վառ հուշ էր խոսում,
Շշնջում էր մեղմիվ այն հեքիաթը մեր հին,
Որ մեր երազների, արյան մեջ է հոսում:

Բ.

Կիսատ-պռատ մի հեքիաթ
Ու սրտաբուխ մի համբույր,
Պարուրել են սիրտս տաք
Իմ հուշերի շարքում բյուր:
Երազներիս պարտեզում

Ժպտացել ես դու անվերջ,
Որպես անուրջ եւ հուզում,
Որպես կարոտ մի անշեջ:
Հիմա քայլում ենք մեկտեղ՝
Փարված հուշի թելերին,
Մեզ ուղեկցում է սիրով
Ալեկոծում մի վերին:
Ա՛խ, ինչ լա՛վ է, ինչ տեղի՛ն
Հուշն այն՝ առած նոր թելեր,
Օրերի մեջ այս դեղին
Սփոփում է սիրտը մեր:
Սփոփում է, եւ խոսքս
Թրթռում է իմ շրթին,
Ու մի տեսիլք հրաբորբ
Շորորվում է իմ կրծքին:
Այդ տեսիլքի մշուշում
Հանդիպումն է մեր սրտանց,
Որ քո անունն է հուշում
Կարոտներիս ցողով թաց:

Գ.

Կարոտը խոր, ճամփան կարճ,
Ժամանակը թեւավոր,
Երազանքը աննահանջ,
Սպասումը ահավոր:
Այս պտույտի մեջ ընկած
Ո՞նց քայլեցինք, չիմացանք,

Դաժան կյանքի նվիրած
Հարվածներին դիմացանք:
Նորից մեկտեղ ենք քայլում,
Նորից ապրում ենք հուշով,
Նորից ուղին մեր առջեւ
Ծանրացած է մշուշով:
Բայց մի աստղ լուսավոր
Մեր երազի կատարին,
Մեզ ձեռքով է անում նոր,
Աստված բարին կատարի:

Դ.

Ա՛խ, այս ճամփան լինել անվերջ,
Եվ չնթներ օրն այս լուսե,
Այս կարոտը մնար անշեջ
Եվ արարել բերկրանք ու սեր:
Հանդիպումն այս դառնար սկիզբ,
Ժամն օր դառնար, օրը՝ տարի,
Այն ժամանակ ես կասեի.
«Բարին շատ է այս աշխարհի»:

24.08.1993 թ., Ստեփանակերտ

ԲԱԼԼԱԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԿՐԱԿԻՑ ԾՆՎԱԾ ՊԱՏԱՆԻ ԱՌԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

*Արցախյան ազատամարտի պատանհի
նահատակների սուրբ հիշատակին*

Այս գիշեր, երազիս մեջ,
Մռովի լանջերն ի վեր
Թելում էր մի պատանհի:
Դեմը մի խարույկ անջեջ,
Շուրջ բոլոր բուրող վարդեր
Եվ աստղեր քանի՛:
Պատանին թելեց-զնաց,
Խարույկին հասավ-մնաց
Ու նայեց հեռուն:
Եվ հեռվից երկու հոգի
Եկան ու նրա կողքին
Կանգնեցին սիրով:
- Եկե՛լ ես,- հարցրին նրանք:
- Եկել եմ,- ասաց տղան:
- Ապրես,- ասացին:
Նստեցին կարմիր ձիեր,
Սլացան Մռովն ի վեր,
Յոգով հրածին:
Ավոն էր ու Բեկորը,
Պատանի Առանն էր, որ
Չասել էր նրանց,
Միասին զենքերն առած,
Վրեժի կրակ դառած
Նետվեցին մարտի:

Մռովի լանջերն ի վար,
Արյունն էր հոսում վարար
Դաժան թշնամու:
Քաջերը մայր Արցախի,
Մոխիրը չար ոսոխի
Տվեցին քանուն:
Դադարին ես գնացի,
Սեղմեցի ձեռքն Առանի
Եվ զրույց բացի,
Ասացի՝ հայրդ է կանչում,
Ասացի՝ մայրդ է կանչում,
Եղբայրդ՝ առնացի:
Նա ասաց. «Բարեւս տար,
Երբ բացվի արեւն արդար,
Այնժամ կգամ տուն,
Գնա եւ հորս ասա,
Գնա եւ մորս ասա՝
Չմնան անքուն:
Ասա, որ միշտ իմ հոգին
Կլինի իրենց կողքին,
Ամեն մի պահի,
Կլինի Մռովի մեջ,
Կլինի Թարթառի մեջ,
Արցախ աշխարհի»:
Եվ այդժամ Ավոն եկավ,
Բեկորը այդժամ եկավ,
Պատանհներ անթիվ,
Միասին զենքերն առած,
Վրեժի կրակ դառած,
Նետվեցին մարտի:

1993 թ. Ստեփանակերտ

ՍԻՐՈ ԿՐԱԿՆԵՐ

1.

Սիրտս մտար միանգամից,
Օր ու գիշեր դարձել ես տենչ,
Նորերի մեջ նոր ես անբիժ,
Աստղ ես դարձել իմ հոգու մեջ:
Հազարի մեջ ընտիր զարդ ես,
Օրհնյալ լինի ծնունդը քո,
Գարնանաբույր անփուշ վարդ ես,
Ուր էլ գնամ, իմն ես հոգով:
Դրախտն ի՞նչ է հայացքիդ դեմ,
Մասսյաց ամռան հով ես շոյող,
Երբ քայլում ես, թվում է, թե
Ռաշխ ես՝ հրե, արեւաշող:
Նայվածքդ՝ ծով, ժպիտդ՝ հուր,
Երնեկ նրան, ուն սիրում ես,-
Մահ չունի նա, չունի մրմուռ:

Սարերում երգող իմ հով,
Իմ երագ, սիրո իմ ծով,
Րոպե իմ հոգեթով,
Ուրցի բույր՝ ինձ հույս բերող,
Մանուշակ՝ ինձ միշտ գերող:
Երգիս մեջ ու սրտիս մեջ
Մշտավառ հուր ես անշեջ:
Քո սերը իմ ջերմ հոգում
Երկնային լույսով օծված
Ձանգակ է դարձել զնգուն...

2.

Թող աչքերիդ նայեն, արեւներ կան այնտեղ,
Այնտեղ կրակներ կան, թող որ ես ջերմանամ,
Թող որ հմայվեմ քո նազանքներով շքեղ,
Թող քո քնքշանքներով միշտ հմայված մնամ:
Թող ըմբռնեն բառդ՝ արեւահունց ու վառ,
Աստվածային ձայնդ թող փայփայի հոգիս,
Տենչիս սարերն ի վեր, սրտիս սարերն ի վար,
Հրեշտակի շունչդ թող ես զգամ կողքիս:
Երազել եմ կյանքում միայն թուխ արեգակ,
Որոնածս դու ես, գտել եմ քեզ արդեն,
Քո հուր ժպիտները կառնեմ իմ կրծքի տակ
Ու կպահեմ այնտեղ որպես գարնան վարդեր:

3.

Սարերն այստեղ կապույտի մեջ
Լող են տալիս ու նազում,
Այս սարերին աստեղնամերձ
Այնքա՛ն լավ ես դու սազում:
Հովերն այստեղ սիրո շոյանք,
Ծաղիկները՝ սիրաբույր,
Վարդե՞րն են քեզ տվել քնքշանք,
Թե՞ քեզնից են առել թույր:
Շվարել եմ ծաղկի եւ քո
Գեղեցկության արանքում,
Աստվածները քեզ նմանին
Հազվադեպ են առաքում:

4.

Ես քեզ ծաղիկ անվանեցի,
Շփոթվել եմ, իմ անգին,
Ծաղիկը թող ծաղիկ մնա,
Դու ես իմաստն իմ կյանքի:
Ծաղիկները ծիածանի
Գոտին երկնին են տալիս,
Իմ տենչերը հրակարմիր
Սրտիդ խորքից են գալիս:
Ծաղկաբույրը՝ անտես մի եռք,
Հմայում է ու գնում,
Իմ սրտի մեջ ամենուրեք
Քո լույս ժպիտն է մնում:

5.

Ժայռի պրունկին մի ծաղիկ տեսա,
Դա մանուշակ էր եւ քեզ էր նման,
Վտանգի միջով ես նրան հասա,
Պոկեցի զգույշ եւ հոգեհմա:
Դու ինձ հետ չէիր, որ նվիրեմ քեզ,
Բայց պահում եմ այն գրքիս արանքում,
Փայփայում եմ միշտ սրտով սիրակեզ,
Եվ կպահպանեմ իմ ամբողջ կյանքում:
Ի՛նչ խորհուրդ ունի կյանքն այս աշխարհում,
Քեզնով պաշտում եմ նուրբ մանուշակին,
Կարծես թե քեզ եմ ես ապաշխարում,
Ասել է՝ քեզ եմ աղոթում, անգին:

6.

Հանդիպելով դու իմ ճամփին,
Երկու ընծա տվիր, անգին,
Մեկը՝ սիրո բուժված վերքս,
Մեկն էլ՝ սիրո գժված երգս...

7.

Թե աստղերին եմ նայում,
Քո աչքերն են ժպտում ինձ,
Թե ծառերին եմ նայում,
Քո թելերն են գրկում ինձ,
Գետի կարկաչ եմ լսում,
Ձայնդ է գալիս, փարվում ինձ,
Կարմիր կակաչ եմ տեսնում,
Սիրուդ հուրն է վառում ինձ:
Դու ապրում ես իմ սրտում
Մայր բնության պատկերով,
Լինեմ ուրախ, թե տրտում,
Գալիս եմ քո հետքերով,
Քո կարոտը առնում եմ
Աստղից, ծաղկից ու ծառից
Ունքերիցդ թեւ առած
Գարնանային ծիծառից:

8.

Թե կարող ես՝ ցույց տուր ինձ
Հանգրվանը Մեծ սիրո,
Ասա՝ ինչպե՞ս են նորից
Վառվում սիրո ջերմ հրով...
Ասա՝ ինչո՞ւ սրտերը
Սիրո բարձունք չեն հասնում,

Ինչո՞ւ ձմռան ցրտերը
Սիրո միջով են անցնում:
Ինչո՞ւ հորիզոնի պես
Սերը հեռվից է կանչում,
Խոր ձորերի մեջ ասես
Անհաս գետ է կարկաչում:
Ինչպե՞ս հասնես դու նրան,
Պատասխան տուր, իմ անգին,
Սերդ՝ կրակ հուրհրան,
Սիրտս՝ զոհն այդ կրակի:
Գուցե Աստծո կամքով է
Սերը դարձել տառապանք,
Տառապանքս քեզ ՆՎԵՐ,
Իմ երագած ԵՐԱԶԱՆՔ:

9.

Թե՛՛ վտանգից մի վախենա,
Գոնե քնքո՛ւյշ ժպտա ինձ,
Վառվող սիրտս թող հազենա
Քո երկնային քնքշանքից:
Երագել եմ ամբողջ կյանքում
Սիրո անձրել, սիրո հուր,
Քո սիրով եմ ես տառապում,
Յեքիաթային իմ համբույր:
Կյանքը՝ հեքիաթ, սերը՝ երագ,
Մենք հեքիաթի հերոսներ,
Չարը՝ դաժան, բարին՝ մուրագ,
Բարի սիրտս քեզ նվեր:

1998-1999 թթ., Ստեփանակերտ

ԵՎ ԴՈՒ ԵԿԱՐ ՄԻԱՆԳԱՄԻՑ

1.

Եկար այնպես միանգամից,
Ասես երկնից իջած շաղիկ,
Ասես պոկված ծիածանից
Նուրբ անրջանք ու սուրբ տաղիկ:
Միանգամից դեմս ելար,
Այնպես խուտուտ եկավ գիրկս,
Հրաշքի պես թելեր առած
Ջերմացրիր հոգիս, սիրտս:
Հողեղեն չես, արեւ ես թուխ,
Տիեզերքից իջած կրակ,
Նվիրունով քո ինքնաբուխ
Դու դառնում ես հույզ ու ճրագ:
Քնքշություն ես դառնում, երագ,
Դու դառնում ես լուսե պատրանք,
Քո երգեցիկ բառերի տակ
Քաղցրանում են ձգտում ու կյանք:

2.

Իմ սեր-անրջանք,
Աղավնու թել ես ու ծովի ալիք,
Երկրպագում եմ քեզ միշտ արբունքով,
Ժպիտներիդ մեջ տեսնում մի աշխարհ,

Թող մտնեն սիրտդ
Եվ այնտեղ փնջեն աստղերն իմ բախտի,
Քո երազները առնեն ափիս մեջ,
Ինչպես հնձվորը՝ ցորենը հասկի:
Ես ողջ էությամբ սիրուդ հերկերում
Մի երջանկացած հողվոր կդառնամ,
Տազնապով, դողով իմ նուրբ երգերում
Հոգուս դմները քո դեմ կբանամ:
Ծնկաչոք իջած կաղոթեմ անվերջ,
Որ արյան փոխված միշտ մնաս իմ մեջ:
Նայիր աչքերիս՝ քո կրակներն են
Այնտեղ ճարճատում,
Քո ձեռքով վառած նուրբ ծրագներն են
Լույս տալիս հոգուս, վիշտս փարատում:
Լուսաստղ դառած ճառագիր ճամփիս,
Թող լույսը քեզնով հոգիս թափանցի,
Երբ լույսն ու սերը մեկտեղ են գալիս,
Սիրտն էլ է դառնում ջերմ ու թափանցիկ:
Իմ սեր-անրջանք,
Վառվիր, թող քեզնով իմ բախտին տիրեմ,
Թեւավորիր ինձ, թող քո քնքշությամբ
Աշխարհը սիրեմ:

3.

Մի ծիծեռնակ թեւեց պատշգամբիս մոտով,
Ունքերիդ կեռը ծիածանվեց իմ դեմ,

Պարտեզի մեջ մի վարդ ժպտաց գարնան հոտով,
Ասես քո ժպիտը նուրբ ծածանվեց իմ դեմ:
Բարդին հովի թելին նագեց այնպես քնքույշ,
Նագուկ քո իրանը կոպերիս տակ հառնեց,
Բնությունն այդ ժամին քեզ այնպես էր նման,
Որ իմ ուշքն ու միտքը մեկեն իրար խառնեց:
Իմ արելի կտոր, Աստղիկ իմ դիցուհի,
Իմ աստղային արբունք, իմ հողեղեն քնքշանք,
Այս ի՛նչ աստվածային ճանապարհով եկար,
Ինչպե՛ս մտար սիրտս, պարգեւեցիր բերկրանք:
Թող ծնկի գամ քո դեմ, օրհնեմ գալուստը քո,-
Չեմ թաքցնում, սեր իմ, քեզ պաշտում եմ հոգով,
Թող քեզանով սերս երգի փոխված հորդի:

4.

Ես խորհում եմ լոկ քո մասին,
Ո՞վ իմանա ի՛նչ ես խորհում,
Աչքերս քեզ շատ բան ասին,
Իմ աչքերում դու տեսար ո՞ւմ:
Տառապանքս դեն նետեցի,
Որ քեզանով արբունք դառնամ,
Հոգուդ խորքում ի՞նչ երգեցիր,
Ո՞ւմ անունով թելեր առար:
Առեղծված է կյանքը, սեր իմ,
Ո՞վ է լուծել, որ մենք լուծենք,

Արի, արի փարվենք իրար,
Մեզ մոռացած ջերմ զրուցենք:
Հյուսենք սիրո հեքիաթը մեր,
Մեր հանդիպման ժամ ու օրից,
Կյա՞նքն է սերը, թե՞ սերն է կյանք,
Թող առեղծված մնա նորից:

5.

Քո աչքերը ինձ ժպտացին,
Ու թացվեցին իմ աչքերը,
Քո շուրթերը թրթռացին,
Ցամաքեցին իմ շուրթերը:
Քո ձեռքերը ինձ գրկեցին,
Ու թուլացան իմ ձեռքերը,
Քո երգերը ինձ տնտղեցին,
Նորոգվեցին իմ վերքերը:
Հոգուդ ծովը քնքշանք մանեց,
Հիմնահատակ եղավ հոգիս,
Սերդ եկավ երկինք հանեց
Սիրո ծովուն անողոքիս:
Պատրանք դարձավ իմ անցյալը,
Մերս այնպես հոյակե՛րտ էր,
Մի՞թե սերն էլ անձիր-անձայր
Իր սուրբ ճամփին ունի շերտեր:
Ինքնամոռաց տրվել են քեզ,

Քո սրտի դեմ սիրտս եմ բացում,
Սակայն ամպոտ երկնքի պես
Ինչո՞ւ է միշտ սիրտս լացում...

6.

Ինչո՞ւ չեկար, ի՞նչ էր եղել,
Սրտիս ձայնը քեզ չէ՞ր հասնում,
Հոգիս քո դեմ չէի՞ պեղել,
Խիղճդ ոչ մի խո՞սք չէր ասում:
Ինչո՞ւ չեկար, դուռս բաց էր,
Թպրտում էր սիրտս անվերջ,
Տխրությունս, որ միշտ թաց էր,
Քեզ էր մնում սիրով անշեջ:
Ուզում էի ճչալ երգով,
Թեկուզ երգում՝ ուրախանալ,
Ուզում էի քո իսկ ձեռքով
Սրտիս թեքված դուռը բանալ:
Ձայնդ այնպես ամոքի՛չ է,
Սպասել եմ երկա՛ր-երկա՛ր...
Տառապանքս մի՞թե քիչ է,
Ինչո՞ւ չեկար, ինչո՞ւ չեկար:

1983 - 1999 թթ.,

Ջերմուկ-Ստեփանակերտ

ՔՈ ՍԵՐԸ

1.

Քո ծայնը խտացված սեր է,
Պարզվում է սերը ծայն ունի,
Քո ծայնը խտացված գույն է,
Պարզվում է սերը գույն ունի:
Քո ծայնը հնչում է իմ սրտում,
Պարզվում է քո սերը բույն ունի,
Քո սերը արյունիս եռքն է,
Քո սերը՝ դա չասված իմ երգն է...

2.

Քո սերը թեւ առավ իմ սրտից,
Քո սրտի միջով հասավ ինձ,
Քո սերը իմ սիրո գարունն է,
Գարունը քո սիրով հասավ ինձ,
Աստված ես դարձել իմ սրտում,
Դարձել ես իմ սիրտը շոյող ձեռք,
Գարնան մեջ դու ես ինձ ժպտում,
Այս ի՞նչ է կատարվում ինձ հետ:

3.

Ի՞նչ հանդիպման պահ է, Աստված,
Ե՞րբ եմ այսպես հրավառվել,
Սիրտս ե՞րբ է իր երազին
Հասել այսպե՛ս, այսպես փարվե՛լ:
Ե՞րբ եմ աստղերն իջել այսպես
Ու պար բռնել իմ շուրջ բոլոր,

Երջանկության խարույկի մեջ
Ե՞րբ եմ հալվել այսպես մոլոր:
Ե՞րբ է խոսել ծաղիկն ինձ հետ,
Ե՞րբ է արեւն ինձ նախանձել,
Սիրո գույներն իմ ցիր ու ցան
Կարոտ դառած ե՞րբ եմ հնձել:
Շնորհակալ եմ քեզնից, աշխարհ,
Որ իմ սերը չխեղդեցիր,
Ինձ թվում էր, թե սիրուս մեջ
Պիտի հավետ մնաս անսիրտ:

4.

Այնպե՛ս լիներ, որ աշխարհը
Ժպիտներով քո վացվեր,
Քուն մտներ քո ժպիտներով,
Ժպիտներիդ լույսով բացվեր:
Նա բարությանը կօծվեր հավերժ
Ու կդառնար լույսի աղբյուր,
Այնպե՛ս լիներ, որ աշխարհը
Քո ձեռքերից առներ համբույր:

5.

Սիրտս նորից թփրտաց,
Շողքդ երեւաց,
Քար աշխարհից խռոված
Հոգիս երերաց,
Սերս ծփաց անվրդով,
Արյունս խաղաց,
Տենչերս քո շրթերին
Ցրվեցին շաղած:
Քո աչքերում ես տեսա

Իմ բախտը անհաս,
Մութը ցրվեց իմ ճամփից,
Ի՛նչ լավ է, որ կաս...

6.

Տխրության, թախծի պահին
Ինձ հետ ես էլի,
Օրերը ոնց էլ սահեն,
Ինձ հետ ես էլի,
Լույսի պես փոխվել իմ մեջ,
Ձուլվել իմ հոգուն,
Դարձել ես կարոտ ու տենչ,
Անմարում, հորդուն:
Գարուն է եկել նորից,
Քո հրաշք տեսրով,
Եվ ասես շոյում է ինձ
Քո քնքույշ ձեռքով:

7.

Ոչինչ չեմ ուզում այս մեծ աշխարհից,
Միայն թե հնչի քո ձայնը քնքույշ,
Քո ձայնը սրտիս թեւեր է տալիս,
Ավիշ է տալիս, տալիս է նոր ուժ:

Ոչինչ չեմ ուզում այս մեծ աշխարհից,
Միայն թե տեսնեմ ժպիտները քո,
Քո ժպիտներն ինձ թեւեր են տալիս,
Սիրտս լցվում է աշխույժով, երգով:

Ոչինչ չեմ ուզում այս մեծ աշխարհից,
Միայն թե լինես հավետ իմ կողքին,
Քեզնով աշխարհն եմ սիրում կրկնակի,
Քեզնով արեւ է դառնում իմ հոգին:

8.

Եվ ամբողջ գիշեր քունս չտարավ...

Եվ երազներս թափառում էին

Մոլորված ու խենթ,

Մի տեսիլք էիր դարձել իմ դիմաց

Ու խաղում էիր

Երազներիս հետ...

Սիրտս ափիդ էր, մերթ քնքշանքներով

Փայփայուն էիր, ժպտում մեղմորեն,

Ես դողում էի

Տազնապած հոգով...

Ասես խաղողի ողկույզ էր սիրտս,

Դու գինի էիր քանում հաճույքով:

9.

Իմ մտերիմ, իմ հեռավոր,

Ինձնից պոկված լույսի իմ շող,

Երազի ծառ իմ մենավոր,

Ինձ հար տանջող իմ սրտի դող:

Իմ սիրո գետ՝ հավերժ հորդուն,

Իմ ծիածան՝ ապրող իմ մեջ,

Քա՛ղցր-քա՛ղցր իմ տառապանք,

Տառապանքից ծնված իմ տենչ:

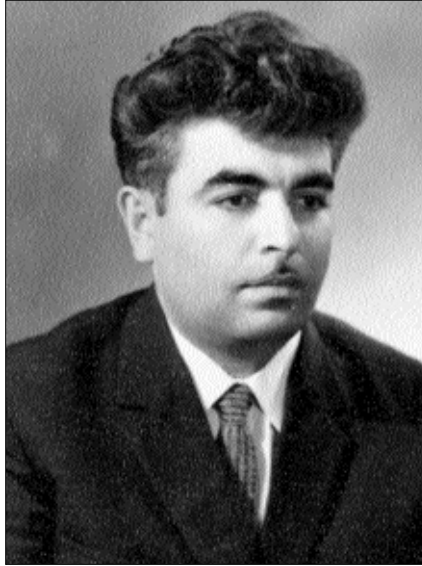
10.

Առավոտներս քեզնով բացվեին,
Քեզնով լցվեին առավոտներս,
Սիրո ծաղկունքս քեզնով թացվեին,
Քեզնով բուրեին ալ նարոտներս:
Երազներս հար քեզնով հոսեին,
Քեզնով խոսեին երգիս բառերը,
Սիրո երգերս շրթերին առած
Քեզնով հնչեին գալիք դարերը:

11.

Այս ի՞նչ է կատարվում ինձ հետ,
Ամենուր քո ձայնն են լսում,
Թե ծաղիկ, թե առու, թե գետ
Իմ սիրո կարոտն են կիսում:
Այս ի՞նչ է կատարվում ինձ հետ,
Պատկերդ կոպերիս տակ է,
Արեւի նման հրաբորբ,
Արեւի նման միշտ տաք է:
Կարծեցի օրերի փոշին
Իմ սերը կծածկի անհետ,
Բայց ինչպե՛ս ես ինձ մոռանամ,
Այս ի՞նչ է կատարվում ինձ հետ:

1986-1999 թթ., Ստեփանակերտ

Տեսել են նրան՝ Եսայ դյուցազնին՝ Մարդարապատում,
Տեսել են նրան՝ մեր ազատության ամեն մի մարտում,
Հիմա տեսնում են Մշովի, Քիրսի կանաչ լանջերին,
Նժույզին հեծած, ականջն Արցախա արդար կանչերին:
Սուրբ հանել է թուրք բողաների սերնդի հանդեպ,
Որ մեր Արցախը ապրի դարեդար, ինչպես Հայոց բերդ,
Տեսել են նրան, նրան տեսնում են ու կտեսնեն դեռ,
Թուրն ու իսաչն առած որպես Արցախի հավերժական տեր:

ԱՐՑԱԽԻ ԱՐԾԻՎԸ (Պատմական պոեմ)

Պոեմը 1992 թ. արժանացել է
ԼՂՀ կառավարության
Եղիշեի անվան
ամենամյա մրցանակին

ՆԱԽԵՐԳ

Այցելեցի Գտիչ վանքին,
Երբ սաղմոս էր նա կարդում,
Այնպես գոհ էր, ասես ճամփին
Թշնամու թուրն էր ջարդում:
Նայեցի վար, նայեցի վեր,
Արեգակն էր իմ կողքին,
Սիրտս մեկեն առավ թեւեր,
Եվ աստղացավ իմ հոգին:
Աստղավորված հոգուս լույսով
Թերթեցի գիրքն անցյալի,
Ուր խոսում են մեզ հետ հույսով
Մեր պապերը պանծալի:
Խոսում են ու դասեր տալիս
Հարատեւման ու հողի,
Որ ինքն իրեն փառք չի գալիս
Երկիր ու հող սնողին:
Հող ու թրի լուսե ոգին
Գիրն է ազգի ու մարդու,
Ով դրանցով կամքը կոփի,
Ծնկի չի գա նա կյանքում:

Ու խորհուրդն այդ առած իմ մեջ
Տողասարի գագաթին,
Շրջում էի հազարատենչ,
Տրված խղճի մեծ դատին,
Երբ մի տեսիլք բացվեց իմ դեմ,
Չեքիաթային մի աշխարհ,
Այդ աշխարհն էլ ինչպես եղեմ
Ձգվել էր ոնց լեռնապար:
Լեռնապարում այդ աստղացող
Դարերի հունչ ու շքերթ,
Այրուծիեր վրնջացող,
Սարսափ, անկում ու վերելք:
Ձինվորյալներ, այրեր քաջսիրտ,
Ջորավարներ ահարկու,
Լեզեռններ ու ցեղեր բիրտ,
Չարկահավաք, հարկատու,
Անց են կենում ուսած դարեր,
Խռնված աջից ու ձախից,
Նրանց առջեւ արդար ու վեհ
Պայազատներն Արցախի:
Ու նրանց մեջ գերում է ինձ
Իշխան Եսայն արեւաչ,
Որ թեւ առած Տողասարից
Գալիս է ինձ ընդառաջ:
Մետաքսակար չուխան հագին,
Կապած թուրը Առանի,
Ինչպես իմ քաջ Խաչի պապին,
Դուռն է բացում մառանի,
Առնում գինի, առնում է հաց,
Պապենական հավատով

Ու խնուն է երեք կենաց
Մի կավակուռ գավաթով.
- Առաջինը վերցրեք խմենք
Հողի կենացն Արցախի,
Մեր սուրբ հողը քանի ունենք,
Մեր սիրտն ուրախ կբախի:
Այս երկրորդն էլ պիտի ընպենք
Կենացը մեր թրերի,
Որ դարերուն երբեք չապրենք
Թշնամուն ճորտ ու գերի:
Այս երրորդն էլ՝ Արցախեցու
Կենացն, ամեն թեժ պահի
Ինքն իր հողին դառնա նեցուկ
Եվ օջախը վառ պահի:
Հայ ծնվել է, հայ էլ ապրի,
Մեր պապերին արժանի,
Իր հավատին հավատարիմ՝
Ճանփա չտա խուժանին:
Հետո հեծած նժույզն իր խենթ,
Կապեց թուրը սրասայր,
Գոչեց.- Ի զե՛ն, հայոց քաջե՛ր,
Առա՛ջ դեպի Տողասար:
Շափաղ տվեց կայծակի պես,
Դեպի լեռը ժայռանիստ,
Ուր չոքել էր վիշապն ինչպես
Հագարացոց զորքը խիտ:
Ուր հարազատ մի լեռնաշխարհ,
Ծփում էր ոնց վշտի ծով,
Ուր ոստիկան Բուղան էր չար
Պարզել թուրը արնածոր:

Շառաչեցին սրերն անթիվ,
Շանթ էր դարձել Եսայը,
Նա ճախրում էր ինչպես արծիվ,
Ուտքերի տակ սեզ սարը:
Մռնչում էր հարվածի հետ
Ու թեւածում աջ ու ձախ,
Ու կռվի մեջ այդ բազմաթեւ
Մի Եսայ էր, մի Արցախ:
Դարձել էի պատմագիրը
Առանաձին հերոսի...
Եվ բերում եմ իմ այս գիրը,
Որ ձեր սրտի հետ խոսի,
Պատմի անմահ քաջի մասին,
Մեր պապերի հավատով,
Եվ Եսայու կենացն ասի
Յենց իր թողած գավաթով...

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ 1

ԱՉՔԱԼՈՒՍԱՆՔ

Յին Դիզակում, Քիրսա սարին,
Այգը բացվեց,
Խնդությունից Տողասարի
Աչքը թացվեց:
Գտչավանքում լուսածեգին
Կյանքը շողաց.
Գավառապետ քաջ Յովսեփին
Ծնվեց տղա...
Մանուկ չէ նա, հրա՛շք է մի,

Աչքերն արել,
Լուսնաշողիկ այտեր ունի,
Թմփլիկ թելեր:
Ժամերով է աճում տղան
Բարուրում պերճ,
Քիչ է մնում նստի, խաղա
Մի օրվա մեջ:
Հոր թիկունքը պիտի դառնա,
Գավառ պահի,
Պիտի նստի իր Դիզակա
Պապի գահին:
Եվ Հովսեփը՝ Սուրբ գիրքն առած,
Որդուն տեսավ,
Մարգարեի փառքով վառված
Կոչեց Եսայ:
Աչքալուսանք լուրն այս բարի,
Ոնց քաղցր երգ,
Սկիզբ առավ Տողասարից,
Թռավ բեկ-բեկ,
Գնաց, ծեծեց հին գավառում
Դարպաս ու դուռ,
Թեւաբախեց ողջ Արցախում,
Ախորժալուր:
Իսկ Հովսեփը թեւածում էր
Արծվի նման,
Երգ էր ասում, սեղան բացում,
Որդեհմա:
Թուրն էր հագել, գոտին կապել,-
Հայկածին էր,
Չարի դուռը պիտի փակեր,-

Արցախցի էր:
Խալիֆի մոտ ով էլ գնար,
Միշտ հարցնում էր.
- Ի՞նչ է անում դիզակեցին,
Բարեւ չարե՞ց:
Երկու անգամ հարվածեցին,
Հաղթահարեց...
Մեկ է, նրա հախից կգամ,
Կգամ մի օր,
Նրան ողջ-ողջ հրին կտամ,
Ինչպես մի լոր:
Նա՞ կոտորի զինվորներիս
Առյուծածին,
Պահի խարջը հաղթողներիս
Ու հալածի՞:
...Հոխորտում էր ամեն անգամ,
Որ չի ների,
Նա լավ գիտեր արցախական
Հեծյալներին:
Լավ գիտեր եւ քաջ Հովսեփը
Նենգ խալիֆին,
Գիտեր, որ նա մի հրեշ է,
Վիշապ է, ցին:
Արաքսի ձախ ափերն ի վեր,
Մինչեւ Սյունիք,
Հին Դիզակը ծիգ ձգվել էր
Որպես ժանիք:
Գիշեր ու զօր պատրաստվել էր
Պատերազմի,

Լեռնաշխարհը զինվորյալ էր,
Դաշտ՝ ռազմի:
Կապած թուրը առանակուռ
Գնդերը հոծ,
Մնում էին ամենակուլ
Հագարացոց:

ԳԼՈՒԽ 2

ՀԱՍՈՒՆԱՑՈՒՄ

Եսայու տասնութ զարնան
Փունջն էր բուրում արդեն,
Գիտության կապ ու հնար
Բացվել են նրա առջեւ,
Դպրոցում սուրբ Գտիչի
Կոփվել էր հանճարաշուրթ,
Եվ ինչպես հմուտ գրիչ
Ծաղկել է գիրքը մեր սուրբ:
Ու հետո Ամարասում
Կարգվել է նա վարդապետ,
Արցախի ամեն մասում
Զրուցել այրերի հետ:
Հայոց հին պատմությունը
Տարերքն է դարձել նրա,
Անունը Խորենացու
Գրել է սրտի վրա:
Մեսրոպի գիրն է գովում,
Վարդանի թուրը հատու,
Գիտության անհուն ծովում

Դառնում է մի լուսատու:
Վիճելիս, տեղը թե գա,
Հույն լեզվում չի ընկրկում,
Նրա դեմ փակ դուռ չկա
Պարսկական գիր ու գրքում:
Արաբի հոխորտանքը
Խեղդում է արաբերեն,
Չհոգնող մտքի ջանքը
Համբավ է նրան բերել:
Սերտել է թրի լեզուն,
Գնդեր է վարում հոր հետ,
Ձինվոր էր մի հայկազուն,
Դարձել է ռազմագետ:
Թե հայրը կռվի մեկնի,
Թիկունքին եսայն է քաջ,
Հոր միտքը ինչ էլ երկնի,
Որդին է քննում առաջ:
Դատ լինի, թե դատաստան,
Վճիռը եսայինն է,
Ճրագը Դիզակա տան
Ամենուր իր ձեռքին է:
Տեսնողը հարազատի
Սրտաբուխ սերն է մաղթում,
Տոն լինի, թե հարսանիք,
Եսայն է տեսադաշտում,
Խաղում է նա ջջլախտի,
Գյուղացու մաշված շորով,
Երգում է լեռան թախտին
Ու վազում կիրճ ու ձորով:

Իշխանի մոտ իշխան է,
Մշակի մոտ՝ ռամիկ,
Ընկերոջ խղճի ձայնն է,
Բոլորի համար՝ զարմիկ:
Մարտերի ոգին է կուռ,
Սարսափը հազարացոց,
Յուսուֆին հասել է լուր,-
Հրաշքի մասին հայոց,
Թե Արցախ աշխարհի մեջ,
Թե բարձր Տողասարում
Գործերը քաջ Հովսեփի
Որդին է արդեն վարում,
Այն քաջը, որ հարկատու
Ահմադին սրահարեց,
Նամակը չար Յուսուֆի
Բոլորի առաջ վառեց...
Եվ ասաց. «Այսուհետև
Դիզակի տերը ես եմ,
Պատրաստ եմ ճնճղուկաթեւ
Յուսուֆի միջից կիսել:
Թող ոչ մի հազարացի
Էլ դեպի Արցախ չգա,
Ու եթե մեկը փորձի,
Պատասխանն ինքս կտամ,
Հերիք է՝ աշխարհը մեր
Անպատիժ վառեք, գերեք,
Գնացեք երկիրը ձեր,
Ձեր դատած հացը կերեք:

ԳԼՈՒԽ 3

ՀԱՐԿԱՀԱՎԱՔ

Յուսուֆը կանչեց հարկահավաքին,
Ասաց.- Աբդլլահ, Արցախը քոնն է,
Կհասնես այնտեղ բերքահավաքին,
Իրար կխառնես ծեսեր ու տոներ,
Առաջին հերթին կչափես ոսկին
Եվ հետո կառնես առանց մի խոսքի.
Ամեն մի շնչից ուղիղ չորս դիրհեն,
Ամեն երդիկից մի պարան, մի գորգ,
Մի ծիստոպրակ, ձեռնոցներ բրդե,
Մի ջորի, թեկուզ տերը լինի որբ:
Մետաքսի գործվածք, աղած համով ձուկ,
Հավերի տակից նոր վերցրած տաք ձու,
Չորթան, պզկաթան, շլորի լավաշ,
Այն ամենն, ինչից կստացվի լավ ճաշ,
Հոն, զկեռ, գարի, ցորեն ու հաճար,
Թող հայը սովից վնգստա անճար,
Իսկ թե հանդգնեն դիմադրել քեզ,
Հաստակողերի կաշին կքերթես:
Նախ հինգ բյուր գորքով կմտնես Դիզակ,
Կանայք կբերես ինձ թխագիսակ,
Դե՛, հավատում եմ ուժիդ, Աբդլլահ,
Արցախում դո՛ւ ես, վերելում ալլահ:
Մաղով կմաղես անհավատներին,
Ինքդ կմտնես խորքը տների,
Գերիներ կառնես խալիֆի համար,
Մնում եմ այնտեղ գործերն անհամար,
Կգերես հազար ընտիր որմնադիր,

Հազար ոսկերիչ եւ հազար դարբին,
Հազար քարագործ եւ հյուսն հազար,
Վարպետներ չկան դրանց հավասար:
Կխլես ոսկու փոշի եւ բրիչ,
Ընտիր մագաղաթ, հմտածեռ գրիչ,
Որ գան, մեր սրբի անունը կրեն,
Իրենցը թողած, մեր գիրը գրեն:
Քեզ բարի ճամփա, իմ խիզախ ընկեր,
Մուշուն կսպասեն քեզ մինչեւ ծմեռ,
Ձմռանը, անշուշտ, կլինես կողքիս,
Մեկտեղ կհանենք մշեցու հոգին,
Աստվածը մերն է, մարգարեն՝ մերը,
Մենք ենք անցավոր աշխարհի տերը...
Ավարտեց խոսքը ոստիկանը նեռ
Ու վեր ձգելով պարանոցը կեռ,
Ձեռքերը պարզեց իրենց ալլահին,
Որ խալիֆաթը միշտ կանգուն պահի,
Ուրիշից խլի, նվիրի իրենց,
Օգնի՝ աշխարհին հավիտյան տիրեն:

ԳԼՈՒԽ 4
ՋՈՐԱՅԱՎԱՔ

Աշնանն Արաքսը հանգիստ է ու ջինջ,
Ուրրաններուն դառնում է մի լիճ,
Իր հայելու մեջ առնում սարերը,
Մրգերի բեռից կքած ծառերը,
Եղեգնուտները, արտերը հնձած,
Ակոսների մեջ՝ եզները լծած,
Ափերին եղած ամե՛ն-ամե՛ն ինչ,
Աշնանն Արաքսը հանդարտ է ու ջինջ...

Դիզակա դուռը՝ Արաքսի ափին,
Գետից է ծնվում Դիզակա արփին,
Նրա սահմանն է, երգերի գուռը,
Նրա մի թեւն է ու դալար կուռը,
Իսկ մյուս թեւը Իշխանագետն է,
Քիրսից է ծնվում, լեռների խենթն է,
Իրար նեցուկ են, դստրեր մի երկրի,
Թե մեկը լեզուն հանում է տապից,
Մյուսը փրփրում է իր ահեղ թափից,
Երգող շրթերից առու է հանում,
Քրոջ փոխարեն ցողերն իր ցանում...
Այսպես, կանաչ է մնում Դիզակը,
Դարպասն Արցախի, Արցախի ակը...

Բայց վրդովվել են քույրերը երկու,
Մուշից հասել է բոթը ահարկու,
Որ հինգ բյուր զորքով Աբդլլահը նենգ,
Մահվան կռիւնչով, գիշեր ու ցերեկ,
Կրակ ցանելով դաշտերում արծակ,
Սուրում է դեպի Դիզակ, դեպ Արցախ:
Ու վրդովվել է դիզակցու հոգին,
Քթոցը թողած թթենու զոգին,
Յորենը կալում, խնձորը ծառին,
Աշնան նոր լրբին ծիգ քուլասարին,
Բացված բամբակը անծիր դաշտերում,
Քաղցր խաղողը մեծ-մեծ տաշտերում,
Եզները անլուծ, ճիպտը մաճին,

Մեռնված գինու գավաթը փարչին,
Թողած նոր խուզը ոչխարի հոտի,
Վերցրել է թուրը ու կապել գոտին...
Տունն ու գործերը հանձնելով կանանց,
Այրերն իջել են կիրճերը անանց...

Եվ սպասում են՝ տողեցի Ջանին,
Իր ընկերներով քոչքեկցի Փանին,
Տունեցի Ադամն իր գերդաստանով,
Թաղասեռ գյուղից՝ Արամն իր տնով,
Ազոխցի դարբին Արշամն իր զորքով՝
Տղաների հետ, տասնմեկ հոգով,
Ջրակուս գյուղից տանտեր Սարգիսը,-
Վեհապանձ, ինչպես հայրենի Քիրսը,
Մի մեծ զորագունդ բարձր Յարարից,
Մեկը՝ Էտիլից, մեկը Յարավից,
Ապավինած իր թրին ու խաչին,
Ակնաղբյուր գյուղից՝ փահլեւան Խաչին,
Ցորից Պետրոսը իր հատուկ գնդով,
Յադրութից՝ գուսան Յաթամը՝ խինդով,
Իսկ Մեծ Թաղերից՝ երգի սիրահար,
Չուռնաչի Չեթը, որպես փողահար:
Եկել են բոլոր գյուղ ու շեներից,
Տոհմերից բոլոր, բոլոր տներից,
Կազմել Դիզակի այրուծին անպարտ,
Հինգ հազար հոգով՝ կռվող ու հպարտ,
Եկել են, խմբվել Տողի մեծ կիրճում,
Թշնամու հանդեպ խրոխտ, անզիջում,
Երդվում են իրենց անվամբ, հավատով,

Որ հազարացին ձիով, թե ոտով
Չպետք է երբեք հասնի Գոխչին,
Չպետք է ձեռք տա նրա սուրբ խաչին...
Այրուծիու դեմ իշխանն է բարի,
Կողքին Եսայն է՝ որդին քաջարի,
Կարծես իրար մոտ Մռավն ու Քիրսն են,
Մայր Հայաստանի երկու Մասիսն են:
Դիզակցիները թեւեր են առնում,
Շանթերը կտցող արծիվներ դառնում,
Երբ ալ նժույզը գավառապետի՝
Դունչը մեկնում է Իշխանագետին,
Հայացքը ուղղում Եսայու ձիուն,
Ճեփ-ճերմակ, ինչպես դեռ նոր իջած ձյուն,
Ձանգի դողանջով երկար խրխնջում,
Ասես Եսայու ձիուն է կանչում,
Որ թեւեր առնեն դեպի մայր Արաքս,
Որ համբերության թե բաժակ, թե թաս
Լցվել են արդեն, էլ հապաղելու
Տեղ չունեն, չկա ժամը պաղելու,
Որ պետք է ծեծել երկաթը տաք-տաք,
Դաժան ոսոխին անել ոտնատակ:
Արծագանթում են ձիերը բոլոր,
Եվ ճանապարհը՝ սարերով ոլոր,
Մերթ ձգված ձորում, մերթ սարի ուսին,
Նրանց տանում է ափը Արաքսի,
Դեպ ստորոտը Մյուս Հաբանդի,
Դեպի Հորադիզ, ուր արտ ու հանդին
Քաջածանոթ է Աբդլլահը չար:
Դիզակա տերը գիտե՝ անպատճառ
Այնտեղից պիտի մտնի երկիրն իր

Հարկահավաքի գորքը դավադիր,
Պետք է սպասել թշնամուն այնտեղ,
Ջարդել գնդերը նրա բազմացեղ,
Թրագարկ անել ոսկորը կողի,
Որ չմոտենա դռներին Տողի,
Փրկել հայրենի օջախն էլ, հողն էլ,
Աբղլլահից լոկ ականջը թողնել:

ԳԼՈՒԽ 5

ՋԱՐԴ

Դիզակի իշխան Հովսեփը ծայնեց գորականներին,
Ջորք-գորագլուխ կանգնեցին ինչպես ամուր լեռնապար,
Դեմը Արաքսն էր՝ պատգամախոսը հայոց դարերի,
Մայր Հայաստանի մեծ զարկերակը, դուստրը լուսարար:
Հովսեփն այրուծին կուռ բռունցքել էր, դարձրել մի հոգի
Եվ ամենուրեք պապերից լսած իր խոսքն էր բերում.
«Ամեն մի երկիր՝ իր մեջ բաժանված, միշտ էլ կչոքի,
Միասնությունն է կռիվների մեջ ոսոխին գերում»:
Իր այրուծիուն քաջածանոթ էր, գիտեր բոլորին.
Ռամիկներին, ազատին, մեծին եւ ազատորդուն,
Գիտեր՝ մարտի մեջ թշնամու վիզը ով խիստ կոլորի,
Ով դիտակետը կարող է հսկել գիշերներն արթուն:
Երբ շամանդաղը ալիքվեց հեռվում եւ գետը շողաց,
Դետքը սրարշավ մոտեցավ հարզված գավառապետին,
Այլայլված էր նա, խոսքը կերկերաց, ծնոտը դողաց.
- Ամբողջ Արաբիան մեր դեմ է գալիս, վեհագո՛ւյն իշխան,
Թի՛վ կա Արցախի անտառաց ծառին, թի՛վ չկա գորքին:
Հովսեփը ժպտաց եւ դիմեց. «Ձինքդ հավաքի՛ր, իշխան,
Անունդ բարձր է, բայց շաղած կաթ է կարծես քո հոգին:

Թվարկիր մեկ-մեկ, ի՞նչ ես նկատել եւ ո՞ւր եմ նրանք,
Որտե՞ղ եմ ձգել լաստերը իրենց, գետի ո՞ր մասով»:
- Հորադիզից դեմ գետով անցնում է զորքը հագարաց,
Եվ ճանապարհը պետք է անց կենա մեր Ոսկեվազով:
- Շա՛տ լավ- շջնջաց գավառապետը, նայեց ծախ եւ աջ,
Շուրջը հավաքեց Դիզակի փորձված քաջորդիներին,
Ասաց. «Միայն մեկ խնդիր է դրված բոլորիս առաջ,
Կամ պիտի մեռնենք, կամ կյանք պարգեւենք մեր որդիներին»:

Ասաց եւ հետո հայրական գութով նայեց Եսայուն:
Եսայը ժպտաց... Եւ կարդացել էր հոր սիրտը արդեն:
Հայրը՝ արծաթված ծանրաբեռ աշուն, իսկ որդին՝ գարուն,
Եթե մեկտեղ եմ, ամեն մի սառույց կարող եմ ջարդել:
Հովսեփը երեք մասի բաժանեց իր այրուծիուն.
Մեկ զորագունդը տվեց Արամին, Ջանուն՝ օգնական,
Մեկն էլ՝ Արամին կոփված մարտերում, օգնական՝ Փանուն.
Երրորդն ինքն առավ, իսկ օգնականը՝ Եսայն առնական,
«Մենք երեք կողմից պիտի հարձակվենք թշնամու վրա,
Հարվածենք թափով, որ հագարացիք մատնվեն խուճապի.
Նրանց փախուստը կդիմավորի Արաքսը վարար.
Նրանց դիերը թող անիծելով մայր գետը լափի»:
Ու երեք մասով այրուծին հառնեց թշնամու դիմաց,
Ձիերն ունեին պաշտպանող զարդեր ու զանգապաններ,
Այն ո՞վ չգիտեր հայ դարբիններին, հմուտ, բանիմաց,
Ձինագործներին, որ կռում էին թուր ու վահաններ:
Ամեն մի հեծյալ ունի մի վահան ու երկսայրի թուր,
Նժույզի կուրծքը պաշտպանող կապա, զանգազարդ շղթա:
Սակայն ամենից ահարկու գենքը նրանց սիրտն է հուր,
Եվ բազուկները երբեք չհոգնող, ուժը Դիզակա:
Եվ հսկում էին գետանցը լռին, եղեգնուտի մեջ,

Եվ անցնում էին գնդերն արաբաց քնկոտ ու թացված,
Վահանավորներ, նիզակավորներ, աղեղնավորներ
Եվ զորապետներ գոռ ու բերանբաց:
Նրանց շարքերում կային փահլեւան-ըմբշամարտիկներ,
Դրոշներ բազում, անքանակ փողեր, թմբուկ անհամար,
Նիզակակիրներ, նետածիգներ ու կապարճակիրներ,
Տապարակիրներ ու մեքենաներ՝ պարսպի համար,
Եվ հեծյալները զրահավորված՝ աչքերից բացի,
Ամեն մի ծիու կուրծքն ու գավակը վահանավորված,
Բոլոր ծիերի ճակատին կապած լուսնի մահիկներ,
Փորերի երկու կողմերը պահող տախտակներ փորած:
Ու երբ Արաքսի ջրերում լողաց արեւը աշման,
Ջենքերի փայլից երկինքն արծաթե ծիածան կապեց,
Իշխան Հովսեփը թուրը հանելով տվեց հրաման,
Ու երեք կողմից հայոց այրուծին ճամփեքը փակեց,
Եվ առավոտի աչքերի առջեւ սկսվեց մի ջարդ,
Արաքսի ափին հագարաց զորքի արյունն էր հորդում,
Բայց Արդլլահը հեծավ մժույզը ու գոչեց հպարտ.
«Կենդանի բռնել գավառապետին եւ նրա որդուն»:
Մարտը թեժացավ, սակայն նեղում էր զորքը Դիզակա,
Թշնամիների սաղավարտները օդն էին թռչում,
Փշրվում էին բազպաններ, վահան, ե՛ւ սուր, ե՛ւ նիզակ,
Նետերը մնում թունոտ կապարճում:
Ու չէին օգնում արաբ զորքերին լուսնափայլ գոտին,
Մեջքներից կապած ոսկե նախշերը, որպես թալիսման,
Կապանք էր դարձել հայերից խլված արծաթն ու ոսկին,
Բայց արթուն էին նրանց ուղեղում խալիֆ եւ իմամ:
Եվ թեժանում էր ճակատամարտը Արաքսի ափին,
Ջենքերի շաչը առաքելական երկինքն էր առել,

Հայի ոտքի տակ առասպելաշունչ հողն էր իր պապի,
Իսկ հագարացու թմրած ուղեղում ավար ու ավեր:
Հայը փրկում է օջախն իր արդար, պատիվն իր մաքուր,
Իսկ հագարացին կորցրել է ամոթ, կորցրել է պատիվ,
Հայն իր դաշտերում երագի ափով առաքում է ջուր,
Իսկ հագարացին կրակ է ցանում եւ գիշեր, եւ տիվ:
Հայը իր որդու կյանքն է պաշտպանում, ապրուստը նրա:
Իսկ հագարացին խլում է հացը անգամ փոքրերից,
Հայը իր միակ սերն է նկարել իր սրտի վրա,
Իսկ հագարացին կանայք է խլում անգամ զորքերից:
Հայի երագը Մասիս ու Մռավ, Քիրս ու Արագած,
Իսկ հագարացու խոհերում զնգոց խլված արծաթի,
Հայի սրտի մեջ խաղաղ ապրուստի տենչն է ճառագած,
Իսկ հագարացու հոգում ծփանքը ավարած լաթի:
Ու քանի՜ անգամ զրույց է բացել Հովսեփ երեցը,
Որի արյան մեջ հյուլեն է եռում հզոր Առանի,
Քանի՜ անգամ են նրան ունկնդրել փոքրը եւ մեծը,
Դիզակից մինչեւ գյուղերն Արրանի:
Աղջիկ է առել գավառապետը միհրանյաններից,
Որ ձուլվել էին հայկազուն ազգին, մերվել, հայացել,
Միհրանյանները վաղուց են թեքվել զրադաշտներից,
Հիսուսի առջեւ իրենց մկրտված սրտերը բացել:
Հովսեփն ամենուր հայտնի էր որպես Դիզակի տերը,
Արրանի կեսն էլ իր աներծագն էր տվել, ոնց ընծա...
Հիմա Արաքսի ափին չոքել է կատաղած նեռը,
Խլել է ուզում Դիզակ աշխարհի արեւի ծնծղան:
Ու եռ է գալիս ուղեղն Հովսեփի, զարկո՛ւմ է, զարկո՛ւմ,
Նրա հարվածը իջնում է նեռի ուղիղ ճակատին,
Աջից Արամն է, ձախից՝ Ադամը թեժ ու ահարկու,

Աքցանի մեջ է առնվում ոսոխը գետի ձախ ափին:
Մինչեւ մայրանուտ հողը ցնցվում է, երկինքը քրտնում,
Եսայը իր հոր աջ կուռն է դարձել, ոտը միշտ ոտին,
Նա հետեւում է նենգ Աբդլլահին ու ելք որոնում,
Որ թրի ծայրին նրա դավադիր սիրտը խոցոտի:
Մարտի մեջ թրին մի գորավիզ է համբերությունը,
Սակայն Եսայը երիտասարդ է... եւ չհամբերեց,
Երբ Աբդլլահը նոր էր հավաքել իր զորությունը,
Նրան խոցելու անհուն ծարավը Եսայուն գերեց:
Իր ճերմակ ձիուն խթանեց, ճեղքեց ճակատը զորքի,
Ու մի հարվածով տապալեց ձիուց նենգ Աբդլլահին,
Չարկահավաքի թիկնապահ գունդը՝ մոտ հազար հոգի,
Չսկում էր նրան, ինչպես երկնքից իջած ալլահին:
Շտապ շուրջկալի առան Եսայուն, որի ոտքի տակ
Ընկած էր արդեն արյունաշաղախ Աբդլլահի դին,
Չովսեփը հանկարծ նկատեց, գոռաց. «Ձինվորներ, առա՛ջ»,
Չագարաց շարքում վտանգի մեջ էր մինուճար որդին:
Ասես կրակ էր նրա կարմիր ձին, հո՛ւր էր, հրեղե՛ն,
Ճեղքեց օղակը հագարաց զորքի, մոտեցավ որդուն,
Խուճապից խրտնած թշնամու գունդը նահանջեց մեկեն,
Եվ հաղթանակի երազած պահը մոտիկ էր արդեն:
Բայց նշանառու զինվորն հագարաց արձակեց նետը,
Ու քիչ էր մնում հասներ Եսայուն ու սիրտը խոցեր,
Չովսեփը թափով նետի սուր ծայրին ուղղեց իր ձեռքը,
Նրա աչքերից կայծեր դուրս թռան, իսկ սրտից բոցեր:
Չովսեփի կրծքին տեղացին թունոտ նետերը անթիվ,
Ու նա հայացքը իր որդուն հառած տապալվեց գետնին,
Փրկված Եսայը ասես կայծակ էր, շանթ էր ահագին,
Չոր զորագունդը տանում էր դեպի կեռամանը գետի:

Նա ցատկեց ծիուց եւ հորը առավ ձեռքերի վրա,
Յովսեփն այլեւ չէր լսում որդուն, չէր տեսնում ոչինչ,
Միայն Արաքսը, որպէս լացող մայր, սրտառուչ պահն այդ
Մեղմ օրորում էր ալիքներում ջինջ:
Կրեժի հուրը բորբոքվեց ուժով, թափով ավելի,
Արաքսի ափը կարծես թէ ներկվեց կարմիրով որդան,
Յագարաց գորքի վերջին գնդերին
Քշում էր դեպի վշտացած գետը գորքը Դիզակա...

Իրիկնամուտին արեւը անցավ թիկունքը Քիրսի,
Արաքսի ափին տիրեց լռութիւն մի սարսափահար,
Յագարաց գորքը ասես չէր եկել մարդկային որսի,
Լրիվ մարել էր շունչը ուրիշի հողում սրահար:
Դիզակա գորքը թրերը ձեռքին, ցավով անմարում
Քուն մտավ հոգնած, որ առավոտը շոյի հաղթության,
Կրկին կռվի մեջ արյուն էր հեղվել հայոց աշխարհում,
Յեռու էր վանվել կրկին սարսափը ահեղ պարտության:
Ու մայր Արաքսի գրկից բարձրացավ արեւը նորից,
Ուսերի վրա գորքը տուն տարավ ընկած քաջերին,
Աղոթքն էր հնչում Դիզակա ամեն սարից ու ձորից,
Մորմոքն էր մխում հարազատների լաց ու կանչերի:
Յովսեփին բերին Գտիչի վանքը, հանձնեցին հողին,
Եսայն արցունքոտ հոր թուրը առավ կոփված մարտերում,
Նրա երդումի ալիքների մեջ շափաղ կա շողի,
Յավատ կա անմեռ, վրեժ աններում:
Արձագանքում էր նրա խոսքերին պատարագը մեծ,
Դիզակում Աստծո օրհնանքն էր առնում կտուր ու տանիք,
Աստղերով լեցուն Յայոց մատյանում այդ օրը գրվեց.
«Յովսեփը գնաց, եկավ Եսայը իր հորն արժանի»:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ 1

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Քիրսա սարի լանջերն ի վեր,
Լանջերն ի վար Քիրսա սարի,
Լիներ ծմեռ, աշուն լիներ,
Որսն էր եռում ամեն տարի:
Աշնանային անտառներում
Կապել էր մի կարմիր-կանաչ,
Քաջ Եսայը կեռմաններով
Դուրս էր եկել վայրը ճանաչ:
Տունի գյուղի Որսասարում
Նա կխտարի հետքն էր բռնել,
Հայտնի թթու ջուրն էր վարում,
Չորս բոլորը խիտ անտառներ:
Քաջի նետից արյունվա
Որսն էր հասել ջրափոսին,
Իսկ Եսայը հետքը առած
Մոտեցել էր ընկած որսին...
Հանկարծ ջրի հայելու մեջ
Տեսավ պատկեր մի աղջկա,
Խորհեց, գուցե սա աղջիկ չէ,
Այլ հեքիաթի հուրն է, որ կա:
Չհավատաց իր աչքերին,
Խաչակնքեց, նորից նայեց,
Աչքը հառած ալիքներին,
Մեղմիվ ժպտաց ու հնայվեց:
Հետո նայեց մոտիկ ժայռին

Ու քիչ մնաց կապվի լեզուն,
Սա հրա՞շք է, թե՞ վիթ վայրի,
Թե՞ հեքիաթի փերին է լույս:
Նայե՛ց-ժպտաց, ժպտա՛ց-նայեց,
Հետո հարցրեց.- Ո՞վ ես, ասողիկ:
Վառե՛ց-նայեց, , նայե՛ց-վառեց.
- Մեր սարերում բուսած ծաղիկ:
Իմ աչքերին ես հավատա՞մ,
Թե՞ տեսիլք ես, աղջիկ, ասա:
- Ես տեսիլք չեմ, աղջիկ եմ, կամ:
- Բայց դու ո՞ւմ հետ այստեղ հասար:
- Հորս հետ եմ եկել ջրի:
- Ո՞ւմ աղջիկն ես, ասա, փերի:
- Գիտե՞ս տոհմը Աբրահամենց:
- Գիտեմ, փերի՛:
- Ես Ադամի աղջիկն եմ, ա՛յ,
Մոտիկ լանջին դարսում է փայտ:
- Տումեցի քաջ տանուտերի՞:
Անունդ ինձ բախշիր, փերի՛:
- Իմ անունը Շուշանիկ է:
- Չեմ թաքցնում, լեռան փերի,
Քեզ սիրողը երջանիկ է:
- Բոլորի՞ն ես
Դիմում այդպես,
Սիրահարվա՛ծ խենթի նման:
- Ո՛չ, աննմա՛ն,
Չգիտեի ինչ է սերը,
Քեզ ուղարկեց սակայն Տերը,
Քեզ ուղարկեց սիրո՛ տեսքով,
Սրտով սիրո՛, սիրո՛ հյուսքով:

- Գլխիս տերը ես չեմ, տղա,
Դե՛, հեռացի՛ր, հայրս կգա:
- Մի՛ վախեցիր դու, Շուշանիկ,
Քո հայրը ինձ կհավանի,
Հայրդ իմ հոր զինվորյալն էր,
Զինակիցն է այսօր էլ իմ:
...Շուշանիկի հոգում թեթեւ
Մի ծայն հնչեց մեղմ, մտերիմ.
- Մի՞թե դու ես քաջ եսայր:
- Ես եմ, իմ սե՛ր:
...Եվ այդ պահին մոտիկ լանջից
Տանուտերի ծայնը հնչեց,
Շուշանիկը իր հոր կանչից
Զգաստացավ ու խո՛ր շնչեց.
- Այստե՛ղ եմ, հայր, աղբրին մոտիկ:
- Աղջիկս, եկ, տուն եմք գնում:
Իսկ այդ պահին քիչ էր մնում,
Որ եսայը գոչի հպարտ,
Թե՛ տանուտեր, աղջիկդ վարդ
Գերել է ինձ, սիրտս վառել,
Իմ երազն ու հոգին դառել:
Սակայն զսպեց, աղեղն առավ,
Ծարավ ջրի, սիրո ծարավ,
Որսը թողած օգնականին,
Լուռ մոտեցավ նա Ադամին,
Ողջագուրվեց որդու նման,
Իսկ Ադամը հոգեհմա,
Գրկեց նրան գորովանքով,
Ողջույնն առավ խոր հարգանքով,
Ասաց.- Եետդ չի վրիպում,

Երբ կխտարը ջուրն էր իջնում,
Սիրտս հուշեց անունը քո:
Որս եք անում հենց երկուսո՞վ:
- Երկուսով չենք,
Նաեւ թուրն ու նետն են ինձ հետ:
Տանուտերը ժպտաց նրան,
Ասաց.- Վերեւ, ժայռի վրա,
Խորովածն է սպասում մեզ,
Երկնայինն է ուղարկել քեզ:
Շուշանիկը կանգնել հոր մոտ,
Փայլփլում էր շուշանահոտ,
Աչքի տակով քաջին նայում,
Երազանքն էր իր փայփայում,
Ուզում էր, որ քաջը մնա,
Հոր հետ մեկտեղ քեֆի գնա:
Իսկ Եսայն էլ սիրուց հարբած,
Շուշանիկի միտքը կարդաց:
- Գնա՛նք,- ասաց,- քեռի՛ Ադամ,
Մենք էլ ունենք մի չաղ կխտար,
Խորովածը շատ լավ բան է:
Թաքուն ժպտաց Շուշանիկը...
Ու բարձրացան ուսը ժայռի,
Սարահարթը մեծ քարայրի,
Բաց արեցին սեղան-սինին,
Փարչից երգեց կարմիր գինին,
Ցնծություն էր մինչ երեկո,
Ձորն էր լցվել տաղ ու երգով:
Երբ արեւը թեքվեց սարին,
Խիտ ստվերը կորավ ժայռի,

Բաժանվեցին քաջերը մեր,
Մի խունք ելավ անտառն ի վեր,
Դեպի Տունի հերոսածին,
Իսկ Եսայը հեծած իր ձին,
Հոգուն վառած տենչեր հազար,
Գնաց դեպի սեզ Տողասար:
Հրաժեշտի ժամին, սակայն,
Համբուրվեցին երկու հայացք,
Շուշանիկը ժպիտով մեղմ
Շափաղ տվեց Եսայու դեմ,
Արելի պես սիրտը մտավ,
Իր երազած սերը գտավ,
- Եսա՛յ, ո՛ւր էլ տանես, կգամ:
Իսկ Եսայը լուռ, վերացած,
Ջերմ հայացքով նրան ասաց.
- Ես քեզ համար կյա՛նքս կտամ:

ԳԼՈՒԽ 2

ՆՇԱՆԴՐԵՔ

Հաճելի լուրը տարածվեց Տողուն,
Որ քաջ իշխանը աղջիկ է ընտրել,
Գտիչը սարից օրհնանք էր ցողուն,
Ջարմանուն, թե նա ե՞րբ է սեր փնտրել:
Ջահել կաղնու պես իշխան Եսայը
Ավիշ էր հյուսում երակների մեջ:
Նմա՛ն էր, շա՛տ էր նման փեսայի,
Աչքերի հուրը փայլում էր անշեջ:
Մայրը նշանի զարդերն էր դարսում,
Ընտրում էր մետաքս, ոսկե մատանի,

Ծիածանվել էր աշունը դրսում,
Երկինքն էր փայլում ոնց կապույտ տանիք:
Տունուց մինչեւ Տող թելում էր լուրը,
Կամուրջ են հյուսում երկու գերդաստան,
Աղոթք էր դարձել եւ թթու ջուրը,
Որպես զույգերի հանդիպման վկան:
Սուրբ Դիզափայտը ժպտում էր Քիրսին,
Որպես սրբազան՝ ձեռքին բուրվառը,
Աշնան երկնեանց գորգերը ուսին
Աչքալուսանք էր հղում Թարթառը:
Հռեկա վանքը՝ զույգը Գտիչի,
Որպես դարավոր քույրը անձնվեր,
Ծաղկած փորձառու ձեռքով գրիչի,
Ավետարանն էր ուղարկել նվեր:
Ամբողջ Արցախը խնդության մեջ էր,
Ցնծում էր որդու նշանդրեքով,
Եսայու հորը այն ո՞վ չգիտեր,
Ո՞վ չէր հմայվել նրա շքերթով:
Հիմա Արցախի հարավակողմում,
Հառնել է իր հոր արժանի որդին,
Նա էլ հոր նման հայրենի հողում
Չի թողնի երբեք սեւ ամպը չոքի:
Աչքալուսանքը թելին է տալիս,
Երկնից աստղեր է խլում Եսայը,
Փեշերն Արցախի իրար են գալիս.
Ու փռում ճամփին նորափեսայի:
Աշնան երեկոն իջնում է դանդաղ,
Եսայը խմբով գնում է Տունի,
Գյուղում ուրախ են մշակ ու հոտաղ,

Նշանդրեք չէ, խնդուք չունե՛մ:
Ադամի տանն են... Շուշանիկը լուռ
Սպասում է հոր մտերմիկ կանչին,
Արցախ աշխարհում ադաթ կա հնուց,
Ինչքան էլ ջահել աղջիկն ամաչի,
Պետք է խոստանա, որ դեմ չէ հորը,
Որ իր սրտովն է փեսացուն ընտրած,
Որ ինչքան ծանր անցնի իր օրը,
Հավատարիմ է մնալու նրան...
Եվ հարսնահայրը կանչեց աղջկան,
Շուշանը շիկնեց հոր դեմ ինչպես նուռ...
- Աղջիկս,- ասաց,- այս մարդիկ վկա,
Դու հավանո՞ւմ ես իշխան Եսայուն:
Շուշանը նայեց քաջի աչքերին,
Հայացքով մտավ սիրտը ու կարդաց...
- Ե՞րբ եմ դեմ եղել իմ հոր խոսքերին,
Հայրիկիս կամքը իմ կա՛մքն է,- ասաց:
- Ապրե՛ս, աղջիկս,- շոյվեց Ադամը,-
Կրկնակի շոյվեց Եսայը արի:
Մինչեւ արշալույս Ադամի տանը
Մրցահանդես էր երգի ու պարի:
Մասնակցում էին նշանդրեքին
Բարեկամները՝ բոլորն էլ ազատ,
Եսայու մայրը եւ Ավան քեռին,
Հորեղբայր Սեթը, որդին պայազատ:
Արեւի քույրն է Շուշանիկն ասես,
Շափաղ էր տալիս գարնան վարդի պես:
Եսայու մայրը մոտեցավ նրան,
Թանկ նվերները մեծ սինու վրա:

Ընծայեց նախ մի ոսկե մատանի,
Ասաց. «Մայրիկը քո ցավը տանի,
Ոսկու պես լինես իմ որդու համար,
Ինձ էլ ընդունես ոնց հարազատ մայր»:
Ընծայեց արծաթ-ոսկենախշ գոտի,
Ասաց. «Թող լինեք միշտ իրար կողքի»:
Բազուկին հագցրեց նուրբ ապարանջան,
Ասաց. «Իրարից լսեք միայն ջան»:
Նվիրեց մետաքս եւ ականջօղեր,
Ասաց. «Իմ որդուն պարգևես շողե՛ր»:
Ընծայեց փայլուն մի ոսկե շղթա,
Ասաց. «Ի՛նչ ուզես, Վերի՛նը քեզ տա»:
Սինիից վերցրեց ոսկե զարդասեղ,
Ասաց. «Մաղթում եմ քեզ պատիվ ու սեր»:
Յետո նվիրեց ուլունքներ շողուն,
Ասաց. «Ձեր կյանքը անցնի միշտ Տողում:
Այսուհետեւ ինձ ի՞նչ է հարկավոր,
Մի գեղեցիկ հարս, այն էլ հարգելուր:
Քեզ շա՛տ է հավան եսայս, Շուշան,
Միշտ ծաղկես, ինչպես բուրավետ շուշան,
Մեր մի օջախը թող տասը դառնա,
Դիզակը քեզնով միշտ հպարտանա»:
Բերկրանքի ծովն էր ծփում այդ ժամին,
Գովեստն էր թելում՝ քաջին արժանի,
Սեր տվին իրար եւ առան թելեր,
Ձոհերին ոտքի վրա հիշեցին,
Խորհուրդների մեջ իմաստուն ու ջերմ,
Նաեւ հարսանքի օրը նշեցին:

ԳԼՈՒԽ 3

ԵՐԱԶ

Այս գիշեր երազ տեսա, իմ Եսայ,
Մի ծանր երազ...
Թեւածում էի Տողասարն ի վար,
Ներքելում կիրճն էր ու ձորը խավար,
Անդունդը իր լայն երախը բացել,
Վիշապ էր դարձել,
Շուրջպար էր անում,
Կրակներ հանում:
Ես թռչում էի իմ հարսնաշորում,
Վիշապը կուլ էր տալիս ինձ ձորում,
Դու քո մծույզով սլացար վերից,
Կայծակ էր շողում քո ամեն թելից,
Թուրն առած իջար Տողասարն ի վար,
Ինձ քո արծվային թւերին առար,
Հասցրիր Գտիչի կամարների տակ,
Քրտինքն էր ցողում քո ճակատին տաք,
Հետո կապեցիր քո արծաթ գոտին,
Ինձ նստեցրիր մծույզին, կողքիդ,
Նծույզդ, Եսայ, առել էր թւեր,
Դեպի երկինք էր թռչում, դեպի վեր:
Ճերմակ ամպերը մնացին ներքեւ,
Աշխարհն արեւի հրով էր ներկվել,
Մենք հասանք նրան՝ Վերին Միակին,
Մտը Որդին էր,
Իսկ դեմը՝ Հոգին...
Մեզ նստեցրին ամպին, իրենց քով,
Եվ ողջունեցին մեկտեղ՝ երեքով,

Հայրը ջրդեղեց թուրդ պողպատե,
Իսկ որդին օծեց նորեկի մեռնով,
Իր հոգով Հոգին
Զինեց քո ոգին:
Միակը ձախից, իսկ Որդին աջից
Եկան, բիլազուկ հագցրին քո աջին,
Ասացին թուրդ կլինի հատու,
Խոսքդ արարող,
Հոգիդ լուսատու:
Եվ գանգուրներիդ
Հաղթության պսակ դրին ժպտադեմ,
Ասացին. «Երկիր ունես՝ մի եղեն,
Կխուժեն ձախից, կխուժեն աջից,
Պարտություն երբեք չի լինի աջիդ,
Հետո սուրբ Որդին,
Բուրվառը ձեռքին,
Եկավ, երկուսիս մազերը շոյեց,
Սրտաբուխ ու ջերմ մեր սերը գովեց,
Քեզ դիմեց.- Տե՞ր ես:
- Տե՞ր ես,- ինձ հարցրեց:
- Տեր ենք,- ասացինք:
Նա մեզ սրբության ծիրանի հագցրեց
Ու մեղմ շշնջաց.
- Դուք դառնալու եք
Հարգված պապ ու տատ,
Օջախով ամուր
Ու պարսպապատ:
Արցախը ձեզնից դաս է առնելու,
Ձեր սերը մի սուրբ թաս է դառնալու,
Ու ձեր պատկերի առաջ փառավոր,

Խոնարիվելու են սերունդները նոր:
Ես հուզված ու լուռ կանգնել թելիդ տակ,
Քեզ ժպտում էի ինչպես հրեշտակ:
Մոտեցավ ժամը մեր հրաժեշտի,
Վայրեջքը այնպես թե՛ թել էր, հեշտի՛ն,
Ձիուդ թելերին հասանք Տողասար:
Այս ի՞նչ երագ է, իմ Եսա՛յ, ասա՛:
- Բարի երագ է, իմ լավ Շուշանիկ,
Աստված չարիքը թող հեռո՛ւ տանի:

ԳԼՈՒԽ 4 ՅԱՐՍԱՆԻՔ

Եվ աշնան մի օր հարսանիք արին,
Շիկնել էր հոգին Դիզակ աշխարհի,
Դիզափայտը մեղմ սաղմոս էր կարդում,
Քիրսը բերկրանքից աչքը չէր թարթում,
Արաքսից մինչեւ խենթ Իշխանագետ,
Օրհնության լույսն էր փայլում հույսի հետ:

Նվագն էր հնչում աղջկա տանը,
Ոտքի վրա էր մեծ գերդաստանը,
Եկել էր գյուղը՝ թագավորանիստ,
Պատվասեր, հպարտ ու բարքերով խիստ:
Փեսայի տնից մակարներ մի խումբ,
Եկել են՝ հեծած ձիեր հրեղեն,
Հանաք չէ, նրանք դարձած մի մեծ գունդ,
Եսայու համար հարս պիտի տանեն,
Կրակ են կտրել, երգում են, պարում,

Հարս ու փեսային գովում են անվերջ,
Թամադան բեխի ծայրն է ուլորում,
Հարսանքուն չկա ոչ կռիվ, ոչ վեճ:
Հրճվանքը մեկ է, հիացմունքը՝ մեկ,
Սրտերն հիրավի, գտել են իրար,
Մեկտեղ են հնչում գովասանք ու երգ,
Չի ճնշում Ադամն իր կամքի վրա:
Նա հայրն է համեստ իր Շուշանիկի,
Կդառնա նաեւ հայրը Եսայի,
Քաջն Հովսեփի զինակիցն էր նա,
Խորհրդատուն է հիմա փեսայի:
Ընկեր-բարեկամ թող լավ իմանան,
Որ Ադամը իր փեսայի հետ է,
Փորձն ու եռանդը երբ որ միանան,
Սարեր շուռ կտան, կթեքեն գետե՛ր:
Երջանկությունն է եռում հարսանքուն,
Խոսքն է թեւածում, հնչում են երգեր,
Մինչեւ լույս աստղոտ երկինքն է հարբում,
Տունին է պարում ոնց աղջկա տեր...
Երբ առավոտը մոր նման ժպտաց,
Թամադան «Բարի ճամփան» իր ասաց,
Հարսանքատնից դուրս եկան մարդիկ,
Իսկ մակարները մի-մի քաջ մարտիկ,
Դեռ ցնծում էին Ադամի բակում,
Ուղեկցողներին շուրջը հավաքում,
Քննարկում էին, թե որ գյուղերով,
Որ ճանապարհով ու որ հյուղերով,
Պար ու նվագով, երգով հուսատու,
Հարս ու փեսային պիտի հասցնեն տուն,
Ով պիտի նստի օժիտի վրա:

Այդպես խոսելով, լսելով իրար,
Նշեցին ճամփան եւ բակերը այն,
Ուր պիտի կանգնեն եւ ուրախանան:
Երբ փեսան հարսին տնից բակ տարավ,
Շուշանիկի մոր սիրտը ջուր դառավ,
Լացեց, համբուրեց թշերն աղջկա,
Հետո տանուտեր Ադամը եկավ,
Կնոջը շոյեց հաղթական ուսով,
Ասաց. «Աղջիկս, կապրես նամուսով,
Պարզերե՛ս կանես քո հոր օջախը,
Համ էլ չի՛ սագում տումեցուն վախը,
Ես հավատո՛ւմ եմ իմ Շուշանիկին,
Նա շա՛տ է նման իր քաջ հայրիկին»:
Եվ ապա նանը մոտեցավ նրան,
Արցունքի շիթեր այտերի վրա,
Օրհնեց իր թռան ճանապարհը նոր,
Ասաց. «Կխնդրեմ Աստծուց ամեն օր,
Որ թմփլիկ ու ժիր մանկանց տեր դառնաք
Ու երկուսով մի բարձի ծերանաք»:
Եվ Ներսես քեռին իր գունդան զլեց,
Կարոտի մի երգ սարերում ծլեց.
«Վո՛ւյ ամա՛ն, ադե՛ ջան, տանո՛ւմ եմ,
Հորի՛ց-մորի՛ց հանո՛ւմ եմ»:
Ուղեկցողների քարվանը շարժվեց,
Դեպի Մոխրենես ձգվեց մայրուղին,
Ու հետո ճամփան իջավ ու փարվեց
Տողի աջ թեւին՝ Հակակու գյուղին:
Հակակու գյուղից ելավ Մեծ Թաղեր,
Ճանապարհներին նվազ ու տաղ էր,
Հարազատները սովորությամբ հին,

Ընծաներ էին նվիրում զույգին.
Ակաթն ակերում
Արծաթե գոտի,
Մետաքս ու կերպաս՝
Արցախյան գորգին,
Գույնզգույն գուլպա,
Գոհար ու մարջան,
Ոսկեհուռ շղթա
Եվ ապարանջան:
Ով ինչ կարող էր, ում սիրտն ինչ ուզեր,
Ընծա էր բերում՝ հետը խինդ ու սեր:
Երգ ու նվագով Գտիչ բարձրացան,
Չարագատները իրարով անցան,
Այան փարվել էր նորընծա հարսին,
Մայրը նայում էր նրա թուխ վարսին
Եվ աստեղնալից աչքերում նրա
Կարդում, որ զույգը գտել են իրար,
Որ մեկմեկու միշտ կդառնան նեցուկ:
Փեսա եւ քավոր հարսին թեւանցուկ,
Քայլում են դեպի տունը Եսայու,
Ափսե՛ն ձեռքին է տիրամայր այու,
Որ դնում է նոր հարսի ոտքի տակ,
Եվ փշրվում է ամանը ճաք-ճաք,
Որպես դարերից եկող մի նշան,
Բարության, սիրո խորհրդանշան:
Իսկ մայրը առած ընկույզ ու դրամ
Առատ ցանում է Գտիչի դռան,
Ասես աստղեր է ցանում նա վերից,
Արծաթ դրամն է փայլում արեւից,
Պատանհներն են հավաքում ուրախ,
Օրինանք ու ժպիտ շրթերի վրա:

Ու երբ թելերը փռեց երեկոն,
Աստծո դռները երբ մութն էր թակում,
Ջուռնաչիների խումբը՝ երեքով,
Ազդարարեց հին Գտիչի բակում,
Որ հարսանեկան մեծ խրախճանը
Շարունակվում է տղայի տանը:

Դուդուկն էր հնչում մերթ թախծոտ, մերթ ժիր,
Հոգու ծփանք էր ու սրտի թրթիռ,
Մեծ Թաղեր գյուղից,
Զիթյանի հյուղից,
Եկել էր հայտնի խումբը գուսանի,
Տարեցը խոսքը տալիս է սանին,
Սանը առնում է փանդիռը իր նուրբ,
Խփում լարերին, երգում սրտաբուխ.
«Դառնա՛մ գովե՛մ քաջ Եսայու
Բազկի՛ ո՛ւժը, զա՛րկը թրի՛:
Հանդում լինի, լինի սարում,
Գետի ափին, թե աղբյուրի,
Մանուկները խա՛ղ են խաղում,
Աղջիկները զիլ ծիծաղո՛ւմ,
Քաղհանում են արտը կանայք,
Այգի՛ ջրում, անում չանա՛ք,
Երգում ուրախ
Եվ հմայուն,
Ո՞ւմ շնորհիվ,
Մեր Եսայո՛ւ:
Ո՞վ Արաքսի շամբուտ ափին

Խոցեց կուրծքը Արդլլահի,
Չար թշնամին ջարդվեց, փախավ,
Փրկվեց հողը մեր Արցախա:
Մեր քաղցրաբառ Չայաստանում,
Ո՞ւմ անվամբ են հպարտանում:
Մեր Եսայո՛ւ,
Քաջ Եսայո՛ւ:
Նա մեզ թիկո՛ւնք, նա մեզ սատա՛ր,
Նրա ուժի՛ն, կամքի՛ն մատաղ:
Այսօր երգ ենք երգում այստեղ,
Վաղը պիտի կռվենք մեկտեղ,
Արաբի՛ դեմ՝ արյան ծարավ,
Պարսիկի դեմ՝ չարին ծառա,
Մեկտեղ պիտի հողը փրկե՛նք,
Թե հարկ լինի, մահը գրկե՛նք,
Որ դարերում հավերժանա
Չայոց հողը մեր մանանա:
Աստված չարը հեռո՛ւ տանի
Ճանապարհից մեր իշխանի...
Նա մեզ թիկո՛ւնք, նա մեզ սատա՛ր,
Նրա ուժի՛ն, կամքի՛ն մատաղ»: Սանից խոսքն է անցնում մեծին՝
Գուսանների մեջ երեցին:
Նրա քնքուշ մատների տակ
Մեղեդին է հնչում հստակ,
Տաքացնում սիրտ ու հոգի
Ու բաց անում երգի ոգին.
«Դառնա՛մ հիշեմ, ողորմի՛ տամ
Այ ու պապին Եսայու տան,
Մարտիրոսված հո՛րը նրա:

Աչքալուսանք՝ մո՛րը նրա,
Նրա տատի՛ն խանում-խաթում,
Որ օրհնում է օջախ ու տուն:
Գերդաստանն այս առանշահիկ,
Թող բարձրյալ Աստված պահի:
Հայոց քաջեր, խմենք զինին:
Թող բուրդի սրտով լինի»:
Ու փրփրում է մաճառը թունդ
Կավից թրծած թասերի մեջ,
Հավատարիմ մի զորագունդ
Հյուսթն է ըմպում սիրով անշեջ:
Ու կենացի վրա քաջի,
Ակնադրյուրցի տանտեր հաջին
Լուր է հայտնում մի հաճելի,
Որ զուռնաչի Ներսես քեռին
Հյուսել է մի պարեղանակ,
Դե՛հ, ուրեմն ուրախանա՛նք,
Մեղեդի՛ չէ, հրա՛շք է մի,
Այն կոչվում է «Շուշանիկի՛»:
Փարված լուսե իր հույզերին,
Նվագում է Ներսես քեռին,
Նվագ չէ դա, սարի հո՛վ է,
Յարին փարվող գարնան զո՛վ է,
Ե՛վ կարո՛տ է, ե՛ւ տրտմությո՛ւն,
Հրե ե՛ռք է, ուրախությո՛ւն,
Սիրո կա՛նչ է, սիրո երա՛զ,
Նվիրո՛ւն է, կարմիր մուրա՛զ...
Ու նվագի տակ քնքշալուր,
Վեր է կենում քավորը լուռ,
Թամադային ժպտում բարի,

Հարս ու փեսին կանչում պարի:
Ու պարում են մե՛ղմ, թեւաբա՛ց,
Աչքով իրար համբուրելով,
Իրարից գոհ ու սրտաբաց,
Խոհերի մեջ գուրգուրելով:
Հետո պարի մեջ են մտնում
Ընկերները սիրող զույգի,
Կարապներ են ասես երկնում՝
Նազանքի մեջ ու պտույտի:
Թեւ է առել Գտիչը սեզ,
Բերկրանքը մեկ ու խոսքը մեկ:

Ու պարում էին իշխան ու ռամիկ,
Սիրո մեծ տոն էր, ոչ թե հարսանիք:
Բայց տոն էր մաւել զինավարժության,
Ալեկոծված էր սիրտը Հայոց տան,
Բուղան չոքել էր Վասպուրականում,
Արյուն էր ու մահ ողջ լեռնաստանում,
Լուրը հասել էր Արեւելաց կողմ,
Որ կատաղել է Բուղան ինչպես հողմ,
Վառելով անգամ անտառները մութ,
Հայոց երկիրն է ավերում անգութ,
Արցախը ծառս էր եղել ալեկոծ,
Բուղան գալիս էր ինչպես թունոտ օձ:
Դիզակն՝ Արցախի դարպասը ամուր,
Արցախը՝ Հայոց Աղվանքի կտուր,
Չայն էին տալիս մայր Հայաստանին.
- Մենք զավակներն ենք հայկյան Առանի,
Չարամիտ Բուղան թող գա դեպի մեզ,

Մենք նրա միջից կանենք երկու կես:
...Իշխան Եսայը գիտեր այդ մասին.
Երբ կենացն էին խմում միասին,
Բարձրացավ տեղից խորին հարգանքով,
Ողջույն ընծայեց պապական կարգով,
Ժպտաց ինքնաբուխ եւ վստահելի,
Հարսանքում եղած ահել-ջահելին.
- Շնորհակա՛լ եմ, իմ հարազատներ,
Արցախ աշխարհի քաջ պայազատներ,
Մեր այս լեռներում, ամպերից էլ վեր
Բարձրացնենք սիրով գավաթները մեր,
Խմենք կենա՛ցը արցախցիների,
Որոնք ոսոխին երբեք չեն ների,
Մեր ոտքերի տակ կչոքի՛ Բուղան,
Ոնց փղի վրա հաչող շան թուլան:
Եսայու խոսքից այս շանթակուտակ
Սկիզբ առավ մի ծաղրատոն կատակ,
Ահե՛լ ու ջահե՛լ, աղջի՛կ, պատանի՛,
Խոսքն էին կրկնում իրենց իշխանի.
«Մեր ոտքերի տակ կչոքի Բուղան,
Ոնց փղի վրա հաչող շան թուլան»:
Շուշանը եւս միացավ նրանց,
Շիկնել էր ինչպես արեւը գարնան,
Բայց նրա սրտում մի տազնապ սողաց,
Հոր խոսքը հիշեց, տրտունջն իմաստուն.
- Մենք չենք ունեցել երբեք խաղաղ քուն,
Կռվում փառք ու մահ մեկ են շառաչում,
Թուրն իշխան-մշակ-սեր չի ճանաչում:
Նա խորհում էր այս խոսքերի վրա,
Եվ հենց այդ պահին Եսայը ելավ,

Բռնեց նուրբ ձեռքից մատներով իր տաք
Ու պարի կանչեց թեժ նվազի տակ:
Թվում էր, երզն էր իշխում աշխարհում,
Ոչ թե այս զույգը, Գտիչն էր պարում՝
Հոգում օրհնանքը սրբազան խաչի,
Ձեռքերում ո՛ւժը պսակվող քաջի...

ԳԼՈՒԽ 5

ՄԱՆԿԱՆ ԾԻՉՈ

Թելին տվեց տարին, անցավ,
Կանաչեցին ժայռ ու անձավ,
Եսայու մոտ եկավ այան,
Ասաց... թռս արդեն հեր ա,
Տղա՛ ունի զանգրագիսակ,
Ոտքերի տակ անպարտ Դիզակ:
Մայրն էլ ասաց.- Ա՛յ իմ որդի,
Թող լույս դառնա հորդ հոգին,
Որ տղա թո՛ւ ունի արդեն:
Հայրդ մի օր գենքը կապեց,
Եկավ մոտս ու շնջաց.
- Մի իղձ ունեն... Թեւատարած
Թռռնիկս գար եւ ինձ փարվեր,
Իմ պողպատե թուրը առներ,
Խաղացներ ոնց խաղալիք
Ու ծիծաղեր ալի՛ք-ալի՛ք,
Ձայնը հասներ Արաբստան,
Հաստատեր, որ կա՛ Հայաստան,
Որ ծնվում են Հայկ ու Վարդան,
Թե՛ Արցախում, թե՛ Սասնա տանն:

Որ չի մարել օջախը մեր,
Որ միշտ կապրի Արցախը մեր:
Շնորհավո՛ր, ա՛յ իմ որդի,
Թող լո՛ւյս դառնա հորդ հոգին:
Իմանա, որ մենակ չես դու,
Որ գործի մեջ լինես, մարտում,
Թիկունք ունես, ունես թևեր,
Որ կարող ես ազատ թևել:
Եսայն ուրախ շոյեց մորը,
Հիշեց պապին, հիշեց հորը,
Հետո գրկեց տատին պառավ,
Գտիչ վանքի ներսը տարավ,
Մոմեր վառեց եւ աղոթեց,
Հետո սրբի առաջ չոքեց,
Հայացքը վեր, դեպի գմբեթ,
Կոպերի տակ երագ-շքերթ,
Մեղմ շշմեց ինքնավստահ,
Որ Վերինը ճանապարհ տա
Միայն լավին, միայն բարուն,
Իր Հայաստան լեռնաշխարհում
Ավելացնի ուժը բազկի,
Անձրեւ մաղի խոտ ու հասկին,
Իր օջախը սիրի-շահի,
Որդուն առողջ ու քաջ պահի,
Հոգս չբերի պառավ նանին,
Վիշտը մորից հեռու տանի,
Հազարացոց ճամփան փակի,
Հոր պես նայի իր Դիզակին:
Շուշանիկն էլ ապրի երկար,

Ձեռքին մետաքս ու ոսկեկար:
Աղոթելուց հետո ելավ,
Սրբազանն էլ խաչը բերավ,
Կրկին օրհնեց քաջ Եսայուն,
Աստվածամոր տեսքով այուն,
Ասաց. «Տերը մեզ հե՛տ է միշտ,
Նրա առաջ արդա՛ր ենք, ճի՛շտ,
Կպահպանի երկիրն Հայոց,
Եվ չենք տեսնի էլ ցավ ու կոծ»:
Սրբազանի օրհնանքն առած,
Աստծո հույսը սրտում վառած,
Ձեռքը նանի թելատակին,
Նա դուրս եկավ Գտչավանքից,
Շրթի վրա ժպիտ բարի,
Ոնց արելը՝ Տողասարին:
Հետո կանչեց քահանային,
Ասաց. «Տեր հայր, նորածինին
Պիտի կնքենք, կոչենք Մովսես,
Թող նա էլ ոնց հորենացին
Մի անմարում աստղ դառնա
Մեր սարերում երկնագնա»:
...Լուրն այդ հասավ խալիֆաթին՝
Բույնը մահվան ու չարիքի:
Արաբական սովորությամբ
Եվ խալիֆի կեղծ օրհնությամբ
Քաջ Եսայուն այդուհետեւ
Հագարացի, պարսիկ թե հայ
Անվանեցին ապու Մուսե,
Ասել է թե Մովսեսի հայր...

ԳԼՈՒԽ 6

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Դիզակը մեծ, հոգսերը շատ,
Կարճ է աշունն արեւաշատ,
Այգեկութի եռուն ժամն է,
Մոտն էլ արդեն վար ու ցանն է,
Այլուր է պետք ծմռան համար,
Սպասում է գործն անհամար,
Աճեցրել են բարիք ու բերք,
Մառանները լցնել է պետք:
Պիտի շրջել ողջ գավառում,
Տեսնել ոնց են գործը վարում,
Ով չի կալսել հնձած արտը,
Ով չի բերել ծմռան փայտը,
Ով չի հարկը իր վճարել,
Ում են ծեծել, ում չարչարել,
Ով է հանգիստ նստած տանը,
Անտեր թողած անդաստանը:
Տեսնել ինչքան հարսանիք կա,
Քանի ճիչ է լսվում մանկան,
Կյանք է՝ մահվա՛ն-ծնունդի՛ երթ,
Տարին բոլոր հոգսը շերտ-շերտ...
Տողից ելել իր շքերթով,
Ողջ գյուղերն է շրջել հերթով,
Եղել է մոտ Դրախտիկում,
Ազոխում ու Մուշկերանքում,
Ճամփան ձգել դեպի Յարավ,
Շուքով մտել մոտիկ Յարար,
Յետո իջել հին Ջրարփի,

Շրջել Արաքս գետի ափին,
Հանգստացել Հորադիզուն,
Որտեղ բամբակն էին դիզուն,
Հյուրընկալվել շեն Սահառուն՝
Վերջին սահմանն իր գավառուն,
Ամենուրեք հորն են հիշել,
Որդիական վիշտը կիսել,
Հարցնունք արել, նստել, խոսել,
Նրանց վիշտն ու ցավը կիսել,
Հաց է կտրել շատերի հետ,
Կերել խնջլոզ, ավլուկ, փիփերթ,
Ճաշակել է մի տեղ թանով,
Մի տեղ խաշիլ՝ չորաթանով,
Մի տեղ կուրկուտ ու լոբաճաշ,
Մի տեղ փլավ ու կճեխաշ,
Մի այգու մեջ հոնի կաթուկ,
Մի օջախում՝ մոշաթթու,
Մի տեղ որսի թարմ խորոված,
Կանաչ լոբի՝ լավ սխտորած,
Մի ավանում՝ ժանգյալով հաց,
Միշտ ժպտադեմ ու սրտաբաց:
Կարճ է խոսել, չի սիրել ճառ,
Խմել է մի գավաթ մաճառ,
Խնդրել Աստծուն բարեհամբույր,
Որ չամտեսի սեր ու համբույր,
Դիզակին լավ աչքով նայի,
Բերք ու բարիք չխնայի...
Մտել է եւ վանք, ժամատուն,
Ինչպես հայրը իր իմաստուն,

Նշել հոգսը ժամանակի,
Թե ոնց դաժան իր բանակին
Դեպի Տող է քշում Բուղան,
Որի առաջ պետք չէ սողալ,
Պետք է խմբվել, դառնալ բռունցք,
Եվ անել միշտ ոսոխի հունձք,
Որ հասկանա մեր թշնամին,
Որ մենք հողմ ենք, ոչ թե քամի:
Պիտի պատրաստ լինենք դրան,
Կատաղել է արդեն Բուղան,
Չի խնայում նա ոչ ոքի,
Դիվային է նրա հոգին,
Սատանա կա ամեն պոզին,
Պիտի ջարդենք մենք այդ բոզին...
Եվ ռամիկ, ազատանի
Խոսքն են լսել քաջ իշխանի,
Խոսքն են լսել ու ողջունել,
Որ իրենք զենք, զրահ ունեն,
Չենց որ լինի զորահավաք,
Պատրաստ կզան Գտիչավանք:
Եվ շրջելով ողջ գավառը,
Ջահել իշխան-զորավարը
Չասել է իր նստատեղին՝
Ձեռքը՝ թրին, մատը՝ բեղին:
Ձյունն էր նստել Քիրսա սարին,
Եղյամ իջել Տողասարին,
Օդն էր փայլում ոնց շողակաթ,
Սկսվել էր ծմեռն հեքիաթ...

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ 1

ԴԵՊԻ ՏՈՂ

«Ի՞նչ է Պարտավը, Պարտավը ի՞նչ է, մի խեղճ խաղալիք,
Գնդեր իմ անթիվ, ալեկոծվեցեք ալիք առ ալիք,
Պարտավն ավերեք, փշրեցեք թեւը Հայոց Աղվանքի,
Սոխիր դարձրեք քարե պատերը մատուռ ու վանքի,
Ջնջեցեք իսպառ հպարտ Ուտիքը՝ սիրտը Արրանի,
Անգամ անունը ջնջեցեք հիմքից Փայտակարանի:
Եվ հետո հերթը կգա Արցախին՝ այդ վիշապահող,
Որի դարպասը Դիզակն է գոռոզ ու երկաթակող:
Դե, իմ զինվորներ, դեպի Տող, դեպի վանքը Եսայու,
Գարնանը պիտի տեսնենք արցունքը նրա խեղճ այու»:
Այդպես հոխորտաց մայիսյան մի օր արմախում Բուղան,
Եվ նրա ծայնից ոչ միայն զորքը, սարն անգամ դողաց,
Նրանց ոտքի տակ մոխրանում էին շեները մեկ-մեկ,
Ծարձատում էին գյուղերից ելնող կրակները շեկ,
Մի ճենճերահոտ երկինքն էր բռնել Ուտիքի հողում,
Արյունից հարբած նենգ ոստիկանի հոգին էր շողում:
Բյուր հազար զորքը նման էր սոված գայլի ոհմակի,
Ավար-ոսկու դեմ Բուղան աչքերն էր չռել զարմանքից,
Ուն գերում էին, դարձնում էին թրերի հեսան,
Ով որ ուժեղ էր, սայլն էին լծում փոխարեն եզան,
Ծերերին, մանկանց գլխատում էին, ձորերը նետում,
Իսկ դիմադրող վարդ աղջիկների մագերը փետտում:
Սպանդանոց էր ամբողջ Ուտիքը, երկրային դժոխք,
Ծուխն այնքան խիտ էր, որ ծածկվել էին արեգակ ու շողք,
Իր սեւ նժույգին Բուղան էր ճչում ինչպես լեշակեր.
«Հայոց երկիրը պետք է դարձնեն անգղների կեր,

Մուշուն հայերը սրախող արին մեր ոստիկանին,
Վերջին փետուրը հողմերին կտան ես Հայաստանի,
Մուշուն նետահար Յուսուֆի հոգին թող լավ իմանա,
Որ իր գինակից Բուղայի թրին սուր չի դիմանա»:
Թափում էր թույնը, ձին սանձահարում Բուղան ինչպես դեւ,
Երազում, որ քաջ Եսայու մայրը շուտով հագնի սեւ:
Այդպես գազազած, ինչպես բորենի, սակայն սիրտը՝ դող,
Բուղայի գորքը Ուտիքը թողած, եկավ, հասավ Տող:

ԳԼՈՒԽ 2

ՀՈՒՍՈՐՏԱՆՔ

«Իմ ուժի դեմ ժայռն ի՞նչ է որ,
Սարը պիտի գլուխ թեքի,
Դեռ չի եղել Աստծո մի օր,
Որ իմ սուրը մարդ չքերթի:
Եսայուն է հերթը հասել,
Վա՛յրս նրա ծնող մորը,
Գանգուրները պիտի պահեն,
Լեշը նետեմ անտակ հորը»:
Այդպես դաժան, այդպես վայրի,
Ձայնն է հնչում չար Բուղայի,
Գազանը չէր հանգստանում,
Գավառի մեջ ու ոստանում,
Մի տեղ քերթում, մի տեղ դիզում,
Մի տեղ չոքած ոտք էր լիզում,
Մի տեղ իշխող ու հալածող,
Մի տեղ շան պես վնգստացող,
Ուղեղի մեջ բուժ, խելագար,
Խռնվել էր մի ողջ աշխարհ,

Թուրը դեմ էր առել ժայռի,
Խաչվել սրին մի քաջ այրի,
Որին Տերն է շնորհ բերել,
Մեծ Առանի զարմից սերել,
Ասել. «Կաթո արժան է քեզ,
Պիտի կռվես դու Հայկի պես,
Ծնկի բերես գոռ Բելերին,
Քեզ հետ եմ ես՝ Տերըս վերին:
Ինչ էլ լինի, ցավդ ինձ ասա,
Իմ հողեղեն, իմ քաջ Եսայ»:
...Բուդային ի՛նչ, Բուդան ա՛հ է,
Բուդան՝ արյո՛ւն, Բուդան մա՛հ է,
Բուդան՝ ավա՛ր, Բուդան՝ ավե՛ր,
Չի՛ ճանաչում ոչ ուժ, ոչ Տեր:
Մեծ խալիֆն է Տերը նրա,
Որ մեղսաշատ երկրի վրա
Արարել է օրենքը իր.
«Մորթիր, վառիր, միայն տիրիր,
Ոսկի չունես, ուրիշինն առ,
Մեկը քիչ է, յոթը կին առ,
Ցորեն, գարի խլիր ու բեր,
Դու ծառա չես, այլ իշխող տեր,
Պիտի կռվի հրով անցնես,
Անհավատին շղթա հագցնես,
Խլես ինչքը, խլես որդուն,
Կրակ դառնաս, հեղեղ հորդուն,
Ողջ աշխարհը հիմքից վառես,
Չենթարկվողին թրահարես,
Ջարդես, նետես մահվան դատին,
Որ վերջում գա քո հավատին»:

Այս արնահոտ մտքերի մեջ
Բուղան մահ էր գոչում անվերջ,
Մա՛հ՝ փոքրերին, մեծերին՝ մա՛հ,
Գերվածներին սարսափ ու ա՛հ,
Իսկ բարձրաբերձ Տողա քերձում,
Հայ Եսայուն՝ մորթազերձում:

ԳԼՈՒԽ 3 ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ

Հավերժական իր գահին Գտիչ վանքը Աստծո հետ
Զրուցում է, աղոթում, շրթին սաղմոս եւ օրհնանք,
Իսկ նրա սուրբ ոտքի տակ Տողասարը ինչպես բերդ,
Կանաչ շորեր է հագել՝ դարձած հավատ ու տքնանք:
Քաջ Եսայու զորքերը լեռան գագաթն են ելել,
Շանթ ու կայծակ է շողում նրանց թրի շառաչից,
Ամպրոպներում Եսայը պողպատ սուրն է ջրդեղել,
Վրնջում է նժույգը այրուձիու առաջից:

Նրանք վարժվում են աշխույժ, մեկ-մեկու հետ մրցելով,
Ուժն են չափում իրարու, թավալվում են, ելնում վեր,
Շրջափակում են իրար, ծուղակի մեջ գցելով,
Նորից ճեղքում օղակը ու սլանում արծվաթե:
Ու թրերի զարկերից ծառս է լինում Քիրսը ծեր,
Իշխանագետն ամեհի ճերմակ մեջքն է ոլորում,
Դիզափայտը շոյում է զավակներին անձնվեր,
Արեւսարը հրճվանքից սեգ գլուխն է օրորում:
Իրար նեցուկ են դարձլ որդիները Դիզակի
Ու խմբվել են Եսայու ամպրոպակուռ թրի տակ,
Պատրաստ են սուր իջեցնել չար Բուղայի կզակին,
Փշրել ձեռքերը արնոտ եւ մռուլը դժնդակ:

...Իսկ ներքեւում, գետի մոտ, Տողասարի ոտքի տակ,

Շարք են կանգնել Բուդայի զինվորները անքանակ,
Նրանք պիտի կածանով սարի գագաթ բարձրանան
Եվ ամպի պես Գտիչի խաչի վրա թանձրանան,
Հրամայել է Բուդան, որ առաջին հարվածով
Ջարդեն խաչը Գտիչի՝ իր հավատը հալածող,
Գերեն գոռոզ Եսայուն, Շուշանիկին ավարեն,
Գերված քաջի գլխի շուրջ խալիֆի մոտ խենթ պարեն:
Ու կատաղած Բուդայի զորքն է ելնում Տողասար,
Ու կածանի չորս բոլոր կտրտում են թուփ ու ծառ,
Հետիոտն առջեւից, իսկ այրուծին հետեւից,
Բուդան էլ սեւ նժույգին սլանում է աջ թեւից:
Մորեխի պես փռվել է հագարացոց զորքը չար,
Ու ելնում են սարն ի վեր՝ մերթ կատաղած, մերթ անճար,
Բուդան զորքով անհամար շրջապատեց վանք ու լեռ,
Երկնագնա բաբաններ կանգնեցրեց բերդն ի վեր,
Պատրաստություն տեսնելով երկարածիզ մի տարի,
Բուդան սարսափն է դարձել Դիզակա հանդ ու սարի:
Բայց տոկուն է Եսայը, ոսոխներին չի զիջում,
Իր ուժերն է բռունցքել ամեն ծորում ու կիրճում,
Կանքը ամուր մի ժայռ է, վրեժը թեժ մի այրում,
Աստծո կանթեղն է վառվում բերդի ամեն քարայրում:
Բազում անգամ ընդհարվեց ուժով թրի ու խաչի,
Մինչեւ եկավ սասանող ճակատամարտն առաջին:
...Եվ Գտիչի աչքի դեն արծիվները Դիզակի
Շուրջկալ արին թշնամուն հարվածներով շեշտակի,
Բուդան թռավ դեպի հետ ու գլորվեց սարն ի վար,
Չին պոկվել էր իր տակից ու ծառս եղել շանթահար,
Առյուծները Դիզակի, օրհասական այդ ժամին,
Այնպես թափով զարկեցին, որ կուչ եկավ թշնամին:
Չայնն էր հնչում Եսայու. «Չխնայել, արծիվներ,

Իր թելերով է եկել հատուցումի ժամը մեր»:
Եվ սուրբ Գոչավանքի մոտ, Տողասարի լանջերին,
Երկինքն առավ սարսռող գույժն արաբաց կանչերի,
Բուղան ծնկի էր եկել ցածուն՝ բլրի կատարին,
Պաղատում էր ալլահին, որ իր տենչը կատարի:
...Դանդաղ իջավ լեռներին ամառային երեկոն,
Անիծում էր չար Բուղան իր մեծերին՝ գլխիկոր,
Իսկ Գոիչի շուքի տակ, սրտում կրակ ու վրեժ,
Քաջերի հետ Եսայը քննարկում էր մարտը թե՛:
...Այն ժամանակ մոռացած անհուն ցավերը հայի,
Բագրատունի Սմբատը ծառայում էր Բուղային:
Նրա դիմաց փլվում էր Վասպուրական ու Սյունիք,
Վառվում Սասուն ու Տարոն, Այրարատ ու Բզնունիք:
Սպարապետն այդ արի՝ Բագրատունյաց մեծ տոհմից,
Խելքը տվել էր քանուն, գութ էր հայցում ոտխից:
Նա իր Մուշեղ որդու հետ, թշնամական բանակում,
Գահի համար ապագա միավոր էր հավաքում:
Նա մոտեցավ Բուղային ու երկատվեց ու քծնեց,
Հայ էր, անհուն իր խելքով պատահածը խոր գննեց
Ու վրանի տակ դիմեց զորավարին հազարաց,
Իմաստությամբ սփոփեց նրա սիրտը դառնացած.
«Արիության քո ոգին ի՞նչ ես տվել ոտնատակ,
Քաջությանդ չի սազում մտորումդ դժնդակ:
Մի թուլացրու քո ձեռքը, քեզ տխրության մի մատնիր,
Հույսդ արեւ դարձրու, ժամանակդ մի վատնիր,
Ողջ աշխարհը դողում է սարսափահար՝ քո առջեւ,
Եսայուց էլ առավել քաջերին ես դու հաղթել:
Քո բազուկը ինչո՞ւ ես տկար պահում այս պահին,
Պարտությունը կռվի մեջ, ախր, ո՞ւմ չի պատահի,
Ո՞վ չի կորցրել ավարը, ո՞ւմ զորքը չի վարանում,

Ո՞ւմ թալանած ոսկուն չի ախոյանը տիրանում:
Ուր թշնամանք ու կրակ, ուր պատերազմ կա ահեղ,
Այնտեղ կա եւ հաղթություն, եւ պարտություն կա այնտեղ:
Աշխարհացունց մարտերում ո՞վ չի խոցվել սրերից,
Դու այդ գիտես աշխարհի գրույցներից, գրերից:
Տասն օր է քո վրանում օվկիանի մեջ տրտմության,
Որոճում ու չես գտնում ուղիները փրկության:
Թե այս անգամ պարտվեցիր, մյուս անգամ կհաղթես,
Դեպի Գտիչ քո ճամփան նոր գործությամբ կհարթես»:
Բուղան ժպտաց նենգաբար ու դուրս եկավ վրանից,
Թեկուզ սիրտը դողում էր այն ահավոր օրվանից:
Իսկ Մուշեղը մոտեցավ ու շշնջաց իր հորը.
«Չայր իմ, ո՞նց ես հիշելու ամոթալի այս օրը»:
Սմբատն ասաց. «Իմ որդի, լսիր ինչ եմ ես խորհում,
Չես հասկանում մրցելու օրենքները աշխարհում:
Բազարատը մեր տոհմից՝ առյուծասիրտ մի հսկա,
Արծրուն տոհմից Աշոտի թեւ-թիկունքն էր հաղթական:
Յենց այդ տոհմից Վասակը՝ շնաբարո Արծրունին,
Կարասները ոսկով լի, գոհարները, ինչ ունի,
Ներքնահարկուն թաքցրեց մի քանի գազ խոր հորում:
Եվ որ չգա, չխլի խալիֆաթի հարկատուն,
Ելավ գնաց Սամառա, ամբաստանեց Աշոտին,
Բազարատին այպանեց, մարդկանց հանեց նա ոտի,
Խաբեությամբ այդ քաջին Արաքստան կանչեցին,
Զնդանի մեջ մթամած շղթաներով կապեցին,
Յալածեցին, հյուծեցին տանջանքների մտրակով,
Ավերեցին երկիրը անհանգչելի կրակով:
Յիմա բոլոր տոհմերը խոչընդոտ են ինձ համար՝
Մամիկոնյանք, Արծրունիք, Առանշահիկն այս համար:

Կամ այս երեք տոհմերը պիտի չքվեն իմ ճամփից,
Կամ ես պիտի հեռանամ թագ կրելու իմ ջանքից»:
Ստահոգվեց Մուշեղը, եւ կայծակեց խոսքը տաք.
«Առանց միաբանության չենք ունենա գահ ու թագ»:

ԳԼՈՒԽ 4

ԾՈՒՂԱԿ

Տումի գյուղից ազատատոհմ Հաբեթնակը
Զինվորներով պիտի անցներ Տողի մոտով,
Բայց թշնամին առել ճամփի թեք կռնակը
Ու չէր թողնում, որ մարդ անցնի անգամ ոտով:
Թփերի տակ թաք էր կացել գունդն արաբաց,
Հովազի պես սպասում էր արյամբ հարբած,
Հաբեթնակի զամբիկը շեկ հանկարծ խրտնեց,
Քաջը այնպես ձգեց սանձից, որ թունդ քրտնեց,
Բայց կանգ առավ խենթ մժույզը Հաբեթնակի,
Թեկուզ նրա ընկերները կռնատակին
Կանգնել էին շարվեշարան իրենց ձիով,
Զին ձիուց է խրտնում ահեղ իր խրխինջով:
Մինչեւ ելնեն կածանն ի վեր, դեպ Տողասար,
Իրենց ճամփին նկատեցին գերան ու ծառ,
Հագարները կտրել էին նրանց ուղին,
Շրջափակել ելման կետը բարձր ու ձիգ:
Հագար հոգով շուրջկալ արին յոթ հերոսին
Ու Բուղային տարան գերված իրենց որսին:
Բուղան տեսավ ու մռնչաց արյունատենչ,
Ու մի չար միտք պեծին տվեց ուղեղի մեջ.
«Ես այս յոթին թրով բերեմ իմ հավատին,
Որ Եսայու բազկի ուժն ու հույսը հատի:

Սրանք գիտեն կածանները Տողասարի,
Որ փնտրում են ու չեն գտնում մի ողջ տարի:
Գիտեն ջրի ակունքը եւ ավազանը,
Առանց ջրի շունչը կտա հայ գազանը՝
Այդ եսայը, որ ոսկոր է դարձել բկիս,
Ու զարկերից պակասում է թափը բազկիս»:
Հրամայեց Բուղան հպարտ Հաբեթնակին,
Որ ծնկի գա, աղաչանքով կուրծքը թակի,
Որ յոթ հոգուց կազմված նրա զորագունդը
Ընտրի իրենց Մուհամմեդի մտքի հունդը,
Լուսավորվի առատ լույսով սուրբ դորանի
Եվ չդիմի Քրիստոսի մութ խորանին,
Օգնի՝ բռնեն վանքում թառած հովազին խենթ,
Ու տիրանա անբավ ոսկու՝ մեծ փառքի հետ:
Բայց Բուղայի խոսքը ասես դիպավ ժայռի,
Ցնդեց, ինչպես աշման ամպը՝ սեզ քարայրին:
Հաբեթնակը դիմեց. «Բուղա, խելքի չեկար,
Քեզ ժամանակ տվի՞նք, որ դու խորհես երկար,
Սակայն իզուր... Քո մարգարեն թող քեզ մնա,
Քրիստոսացած մեր Արցախից անցիր-գնա,
Բարբաջում ես քո տենչերով մութ ու աղոտ,
Քո հավատը թող քո հոգում դառնա աղոթք:
Մեր ճշմարիտ աստծուց ինչո՞ւ հրաժարվենք,
Մեր սրտերի մոմերը լույս ո՞ւն դեն վառենք,
Ձեր Տերը ձեզ, մեր Տերը՝ մեզ, գոռոզ Բուղա,
Կուզես ոռնա, կուզես ցուլի նման բղղա,
Մենք ապրում ենք մեր հավատի անմար հույսով,
Կապրենք հավերժ ու կհաղթենք նրա լույսով:
Լսիր, Բուղա, պատգամները մեր սուրբ Տիրոջ.
«Ով ուրանա ինձ մարդկանց մեջ, ինձ ասի՝ ոչ,

Ես էլ նրան միշտ կուրանամ իմ հոր առջեւ
Ու կթողնեմ խավարի մեջ անհույս, անթեւ,
Ով ցանկանա իմ անունով պահի անձը,
Նա կգտնի հավերժության դուռն ու գանձը:
Օգուտ չկա, եթե քեզ տան աշխարհն անգամ,
Թե հավատը քո ուրանաս թույլ ու անկամ:
Մարդ ինչ փրկանք պիտի մուծի ուսանելի,
Երբ Հիսուսը ինքը փրկեց կորուսյալին:
Սանձահարված նժույգի պես Բուղան տեղում
Նոր մտքեր էր ծնում անվերջ բութ ուղեղում.
«Ձեր հավատը արգելում է գեները հատու,
Խեղճացնում թրի առջեւ, դարձնում կատու»:
Հաբեթնակը ժխտեց. «Բուղա, արդ լավ լսիր
Փրկչի խոսքը. «Ով սրով գա, կընկնի սրից»:
Բուղան ապշեց, նայեց երկար եւ անզգա.
«Այս հայերը կատաղի են ու խելագար»:
Հետո կանչեց դահիճներին կարմիր հագած,
Առավոտի աչքի առջեւ նոր ճառագած
Գլխատեցին Հաբեթնակին՝ արծաթ մազով,
Վարուժանին՝ բեխը ծլած ու երազող,
Վարդանիկին՝ մատները սուրբ գրքի վրա,
Եղիշեին՝ տաղերը նոր գրքում շարած,
Գրիգորիսին՝ հարսնացուի շորերն առած,
Բայց դահիճի թուրը ծռվեց Սարգսի ուսին...
Եվ Սարգիսը ապավինած փրկչի հույսին,
Տեղից թռավ, խլեց սուրը հագարացու
Ու գլխատեց ավազակին մի հարվածով:
Ու բռնկվեց մի հալածող իրարանցում,
Ու Սարգիսը բազեի պես գտավ անցում,
Վազեց, հեծավ դեմը կապած իր նժույգին

Ու սրարշավ մտավ ճամփան սուրբ Գտիչի:
Չորս կողմերից նետեր թռան նրա ետքից,
Բայց ազատվեց քաջ Սարգիսը նեռի ձեռքից,
Հասավ Գտիչ, լուրը տարավ հայոց գորքին,
Եսայն անսաց, տակնուվրա եղավ հոգին,
Արցունքի ջինջ կաթիլները սեւսաթ բեղին,
Սրբազանին հրավիրեց գորատեղի,
Ասաց. «Ձոռված անմահները մեր քաջարի,
Վկաներն են մեր հավատի ու պայքարի:
Նրանց անմեռ հիշատակը երգերով նոր,
Ամեն տարի պիտի նշվի ոնց սուրբ մի տոն:
Իսկ Սարգսին՝ արիասիրտ մեր առյուծին,
Ոնց գորապետ, վստահում են իմ այրուծին»:

ԳԼՈՒԽ 5 ՀՈՐԴՈՐ

«Ինչ միջոցով էլ ուզում է լինի,
Եսայուն պիտի պարտության մատնեն,
Թող ով կարող է գա եւ ինձ օգնի՝
Նրան վանդակում Սամառա տանեն:
Ինչքան զինվոր է խլել ինձանից,
Այնքան կտոր էլ նա պիտի դառնա:
Նրա ուղեղը կհանեն գանգից,
Որ նույնիսկ հոգին վեր չհամբառնա,
Դիզակը պիտի վառեն, քամուն տամ,
Գտիչի գանգը բաժանեն գորքիս,
Քարուքանդ անեն ազարակ, ոստան,
Որ հանգստանա կրակված հոգիս»:
Գոռում է Բուղան ամբողջ ծայնով մեկ,
Խիղճը մարդկային ցավերի դեմ խուլ,

Նրա աչքերում մշուշ էր ու մեզ,
Ինչպես էգերին որոնող մի ցուլ:
Իսկ շուրջը բոլոր քծնանք էր արբշիռ,
Ջախջախված «ես»-ի վերքն էին բուժում,
Կորցրած մարդկային հարգանք ու կշիռ,
Չար ոստիկանի սիրտն էին խուժում:
Օրորում էին կեղծիքի լաստով
Եվ գովում նրա ուժը անխորտակ,
Իբրև կարող է անգամ գրաստով
Գռռոզ Եսայուն անել ոտնատակ:
Իսկ Բագրատունին մարտակոփ խելքով,
Անքնությունն էր ցրում Բուղայի,
Չորդորում, որ հենց Բուղան իր ձեռքով
Մի նամակ գրի այդ համառ հային:
Մի նամակ, գրված լեզվով սարսափի,
Արյունով գրված, ոճով չարագույժ,
Որ ընթերցելուց Եսայն սթափվի,
Չգա, որ ինքը տկար է, անուժ:
Ի՞նչ պիտի անի լեռան գագաթին,
Չացը՝ մի ջվալ, ջուրը մի գավ է,
Սովը մեկ շաբթուն նրան կհաղթի,
Եսայու զորքը համ էլ սակավ է:
Չամոզում էին Բուղային անվերջ,
Եվ համոզվում էր այդ հոգեառը,
Մոտն ո՞վ կարող էր բացել խոսք ու վեճ,
Եվ ո՞վ կարող էր ընդհատել ճառը:
«Լավ, համաձայն եմ,- կռնչաց Բուղան,-
Եվ չարագուշակ նայեց Սմբատին,
Եթե Եսայը իմ դեմ չսողա,
Քեզ եմ խաչելու Գտիչի պատին»:

Թեկուզ սարսափած, ինչպես չար հողմից,
Վրա բերեցին այս ու այն կողմից.
«Սմբատն իմաստունն քո ծառան է, տեր,
Քո զինակիցն է ու խորհրդատուն,
Նա է փարոսում ճանապարհը մեր,
Նրա խորհուրդը միշտ է հուսատուն»:
«Նա հա՛յ է, հա՛յ է, խորամանկ մի հա՛յ,
Որ չի մոռանում իր Քրիստոսին,
Եթե պահը գա, ինչպես մի Եսայ,
Կնետի գիրկը մեզ տարտարոսի»:
Այսպես մռնչաց Բուղան հավակնոտ,
Շրթերի վրա նենգամիտ ժպիտ,
Հետո Սմբատին մատով կանչեց մոտ,
Եվ շողոքորթեց մռուքով հտպիտ.
«Մի թթվիր այդպես, կատակ էր, Սմբատ,
Խոսքդ ինձ համար միշտ եղել է թանկ:
Դե, հիմա ընտիր մագաղաթը բեր,
Պետք է Եսայուն մի նամակ գրել»:
Խոսքն այդ Սմբատը ըմպեց ոնց հաշիշ,
Բայց ոչինչ չասաց, փրկում էր կաշին:

ԳԼՈՒԽ 6 ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ

Եվ պարտության կրծող վիշտը իր կրծքի տակ,
Բուղան մի օր քաջին հղեց հրովարտակ.
«Ահա քանի ամիս է քո հողն են վառում,
Գավառիդ մեջ ողջ գործերը ես են վարում,
Էլի զինքդ չես հավաքում, չես իջնում ցած,
Դիմադրում ես՝ ինքդ քեզնով միշտ հիացած,
Մեր առաջին մարտը հանիր հաշվեկշռից,

Մեր թրերը մի նժարի դու մի կշռիր,
Դա մի փորձ էր, որ բերդիդ տակ կատարեցի,
Քեզ թվում է, թե խղճուկդ ինձ հաղթեցիր:
Ժամանակը քեզ եմ բաշխում ես մեն մի օր,
Չհանդգնես ինձ ներքաշել մարտի մեջ նոր,
Բուղան եմ ես, ցեղս՝ Շարաբ, ճորտն Արաբի,
Հայի հոգին պիտի առնի թուրք Շարաբին,
Խորհիր, Եսայ, վաղը իջիր բերդից Գորոզ,
Դու չփորձես խոսքս գետնին նետել, գոռոզ:
Լսել ես իմ ուժի մասին, ծանոթ ես քաջ,
Թե իմ թուրը ինչ արեց մեկ տարի առաջ,
Խորտակել եմ Վասպուրականն ու Սասունը,
Մուշ ու Դվին տեսել եմ իմ խոր ցասունը,
Ժայռերից ժայռ տված իմ հաղթ ուտքերի տակ,
Ողջ Սյունիքը դարձրել եմ կարկտաթակ:
Կուռ կողերն եմ ջարդել գոված ձեր թիֆլիսի,
Կառավարչին գետը նետել՝ քարը վզին,
Խլել նրա գեղեցկուհի կնոջն արել,
Հետո եկել ողջ Գարդմանը թրահարել:
Թփրտում է Ուտիքն ինչպես զարկված կարապ,
Խաչեն բերդի տերն ինձ մոտ է շղթայակապ:
Գերել եմ այդ աշխարհների տղամարդկանց,
Իմ հարեմի զարդը դարձրել ընտիր կանանց,
Ջրախեղդ եմ արել տկար մժեղներին,
Շուկաներում թանկ վաճառել ուժեղներին,
Դրժողներին բերել եմ իմ սուրբ հավատին,
Մերժողներին սրի քաշել ոնց կավատի,
Հողվոր հայի հողն եմ խլել պապենական
Ու նվիրել մեծ ցեղերին արաբական,
Չորրորդ Հայքում Տիգրանակերտ քաղաքը հին

Բաքըր ցեղին տվի, կոչվեց Դիարբեքիր:
Ծառայում է մոտս Սմբատ Բագրատունին,
Ձեռք չեմ տվել Շիրակի մեջ ինչ նա ունի,
Սմբատի հետ մոտս է նրա Մուշեղ որդին,
Բագրատունին օգնում է ինձ եւ իմ զորքին:
Հերթը հիմա քեզ է հասել, հնազանդվիր,
Իջիր բերդից եւ հանում քեզ ինձ խոնարհվիր:
Երդվում եմ իմ մարգարեի թանկ անունով,
Որ ամեն ինչ պիտի գնա բարի հունով,
Սպասում է Սամառայում խալիֆը մեզ,
Ողորմած է, քեզ կընդունի եղբորն ինչպես,
Նա կհարցնի գործերից քո, քո հարկերից,
Դժգոհ չէ նա հարկանվեր քո բարքերից՝
Խաղաղության դաշն է ուզում կնքել քեզ հետ,
Եթե մերժես, ուրեմն դու հիմար ես, խենթ,
Ես չեմ ներում խենթին, Եսայ, դու լավ գիտես,
Համբերանքից ինձ մի հանիր տղայի պես:
Եթե մերժես... եթե մերժես... աստված վկա,
Թե Դիզակի եւ քո գլխին ինչեր կգան.
Սուր նշտարով ձվանները քո կհանեն,
Եվ բոլորին ի տես Սամառ ես կտանեն:
Քեզ մորթազերծ կանեն, կանեն արյունաքամ,
Ոնց զորապետ ձեր Վասակին Շապուհ արքան,
Փետուրներով կլցնեն քո տիկը, Եսայ,
Եվ զոքանջիդ կնվիրեն որպես փեսա:
Կկենակցեն կնոջդ հետ տիկիդ դիմաց,
Եվ քո մորը կասեն.- Խանում, նայիր հիմա,
Տես խիզախը Եսայն է քո, թե՞ ես՝ Բուղաս,
Զգում եմ ես, այս խոսքերից պիտի դողաս,
Պիտի դողաս դեռ առավել, եթե մերժես,

Քանզի, Եսայ, պատիժներուն դաժան են ես:
Եթե մերժես, ողջ երկիրդ պիտի վառեն,
Մեծ ու փոքրին կուրացնելով գերեվարեն,
Թուր ու սրի հարվածներով մինչեւ Սամառ
Պարեցնեն ու երգել տան ձմեռ-ամառ,
Շուշանիկիդ նստեցնեն հենց քո ծիուն,
Ասեմ՝ ես քո արեգակն եմ, հայի սիրուն,
Քո արծիվը ու սերը քո ես եմ հիմա,
Քո Եսայը մի ուրու էր ու մի հիմար,
Քո Եսայի հոգին արդեն թռավ-գնաց,
Հիշատակը գանգի կաշին միայն մնաց,
Քո Եսայը խաբում է քեզ, որ արծիվ է,
Ես եմ արծիվ, նա իմ նետից ընկած ցին էր:
Բավ է, Եսայ, ուղարկում եմ վերջնագիրս,
Սպասում եմ պատասխանիդ, գրիր գիրըդ,
Եվ ուղարկիր նամակդ իմ սուրհանդակով,
Մեկ է, մի օր պիտի անցնես թրիս տակով»:

ԳԼՈՒԽ 7 ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Հրովարտակը Եսայը կարդաց,
Եվ պատասխանեց սրամիտ ու բաց.
«Եթե դու, իրոք, աշխարհակալ ես,
Պիտի քեզ պահես ոնց խնամակալ,
Պիտի երկիրը չարից պաշտպանես,
Ոչ թե ավերես ավազակաբար:
Թե խաղաղության պատգամաբեր ես,
Պետք է շենություն պարգևես ճամփիդ,
Ոչ թե նզովք ու խռովք անբարես,
Մահվան գերանդին չարագույժ ափիդ:

Թող հար հավիտյան հայտնի լինի քեզ,
Որ ինչքան ուժս բավականանա,
Այս հողի վրա ինչքան ապրեմ ես,
Քեզ դիմադրող առյուծ կդառնամ:
Իմ ծիգ աղեղով ու կամքով իմ վառ,
Խաղաղությունը ինքս կկռեմ,
Չե՛ծյալ գնդերով իմ ռազմավար,
Քո զառանցանքը հավետ կցրեմ:
Եթե ուզում ես, Բուդա, կամոքդ
Իմ հարվածներից քեզ հեռու պահել,
Ապա իմ երկրից հավաքիր շողքդ,
Չեռացիր ինչպես մարդուն է վայել:
Իսկ թե զայրույթով ու կատաղությամբ
Կշտապես թողնել գիրկը այս կյանքի,
Թող այդպես լինի... թող ցին ու զազան
Քրքրեն սիրտդ տրված քո կամքին:
Պատասխան չեմ տա քո արյան համար,
Քեզ կջախջախեմ ցասմամբ տենդագին,
Ինչպես Մովսեսը Ամաղեկին չար,
Չեսուն քանացոց, Սամուել՝ Ագագին,
Ինչպես Գողիաթին Դավիթը հանճար,
Ոնց Իսրայելը՝ թշնամիներին:
Քո մահվան համար Աստված կմերի:
Շատախոսություն չեմ սիրել երբեք,
Միշտ էլ մերժել եմ սուտ ու խոզություն,
Քո ձեռքերում եմ, կապված եմ քեզ հետ
Եվ խաղաղություն, եւ խռովություն:
Ասացի, եթե ինձնից հեռանաս,
Խաղաղությունը կթելի հպարտ,
Իսկ թե խորհուրդը դու իմ մոռանաս,

Կլիմի պատերազմ ու ճակատամարտ:
Եվ դու կլիմես իմ դիմաց թիրախ,
Իսկ քո հանդիման աղեղն իմ խոցող,
Դու ախոյանն ես, վիշապի երախ,
Իմ գորքերը՝ քեզ հող-մոխիր դարձնող:
Պատերազմն, այո, քոնը կլիմի,
Իսկ հաղթանակը կլիմի մերը,
Մարմինը՝ քոնը, նիզակը՝ իմը,
Քոնը՝ պարանոց, մերը՝ սուսերը:
Քոնը՝ ստացվածք, մենք՝ ժառանգորդներ,
Ավարը՝ քոնը, մենք՝ ավարն առնող:
Դու՝ գող, ավազակ, մենք՝ կողոպտողներ,
Դու՝ մի թույլ ծաղիկ, մենք՝ կրակ վառող:
Դու՝ ամռան չոր հարդ, մենք՝ քո դիմաց հողմ,
Մենք՝ ուժգին խորշակ, դու՝ թեքվող եղեգ,
Դու՝ արտ, սակայն մենք՝ կարկուտ ավերող,
Դու՝ շենք առանց հիմք, իսկ մենք՝ ջրհեղեղ:
Դու՝ լեշ, իմ գորքը՝ հոշոտող գազան,
Որ կծվատի սիրտդ արնածոր,
Դու՝ մի խաղալիք, մենք՝ մանկտիք վազան,
Քո գորությունը ծանակով խոցող:
Դու՝ վայրի երե, մենք՝ քաջ որսորդներ,
Դու՝ թռչուն, իսկ մենք՝ երկնից վար բերող,
Դու՝ ծովավիշապ, իսկ մենք՝ կարթի տեր,
Մեր կուռ ցանցերով վիշապիդ՝ գերող:
Դու՝ մի եղջերու առանց եղջյուրի,
Իսկ մենք արծիվներ՝ ամպերից էլ վեր,
Որ նետվելով ցած, առանց երկյուղի,
Լեշդ կտանենք մեր ծագերին կեր:
Մենք կհանենք զույգ աչքերը քո մառ,

Որ էլ չտեսնես շողերն արեւի,
Դու որոգայթ ես հյուսել մեզ համար,
Սակայն վտանգը լոկ քեզ կավերի:
Քանի ուշ չէ դեռ, իմ հողից գնա,
Եվ թող նամակն այս հիշատակ մնա»:

ԳԼՈՒԽ 8 ՀԱՂԹԱՆԱԿ

Երբ բռնավորը Եսայու հղած նամակը կարդաց,
Զգաց հարվածը սուր անարգանքի, խորապես ապշեց,
Տարակուսանքից վերուվար թռավ, փրփրեց, հոխորտաց,
Մեկ ակնթարթուն վրանի շուրջը տասն անգամ չափեց:
Չէր տեսնում ելքը, ինչ հնար գտներ Եսայու հանդէպ,
Ցավ ու անոթից նա կորակնել էր դիմացն իր զորքի,
Խորհուրդ տվեցին գրել ծանուցում ու վաղը եւեթ
Լրատարներով ուղարկել Սամառ, դաժան խալիֆին:
Պատգամավորը սամունի թելով թռավ Դիզակից,
Իսկ շուրջանակի փակեցին կրկին Գտիչ ու ամրոց,
Մինչեւ արքունուստ հրաման կգա հեռու Սամառից,
Թե ինչպես վարվեն անպարտ ու համառ զորքի հետ հայոց:
Իսկ քաջ Եսայը զինավառվել էր ամբողջ զորությամբ,
Իջնում էր սարից, առնում ավարը եւ վերադառնում,
Բանակատեղին շիկանում էր թեժ խանդավառությամբ,
Արցախս ուժը ծփում էր անվերջ, ծովի պես հառնում:
Բուղան սարսափած զորքի մի մասը հանձնեց Աբդիին
Եվ նստեցրեց հյուսիսի կողմում սեզ Տողասարի,
Իսկ ինքը զորքի բազմությամբ մնաց ժայռի կատարին,
Որ արեւելյան կողմերը պահի հարձակումներից:
Եվ լուրը հասավ Արաքստանից. «Չտաղտկանալ
Եվ չվհատվել, անցնել հարձակման Տողասարն ի վեր,

Մինչեւ եսայը իր կորուստներով չտկարանա
եվ խալիֆաթին չհնազանդվի ստրկավայել»:
Եվ Բուղան կրկին հրաման տվեց խոլ պատերազմի,
Ելան գնդերը բյուր դրոշների ծփանքների տակ,
Սարի չորս բուլոր անվերջ հնչում էր շեփորն ռազմի
Յոխորտում էին զորապետները դաժան ու գիտակ:
Յնչեցին փողեր, ինչպես խիտ անտառ սրեր մերկացան,
Ու քիչ էր մնում հիմքից տապալվեր սարը երկնաքեր,
Արաբաց զորքը ահեղ դղիրդով լեռը բարձրացավ,
Կռնչում էին զինվորներն անթիվ ինչպես գիշակեր:
Բազմամբոխ զորքը շրջապատել էր Գտիչն անառիկ,
Գորոզա բերդը լցվել էր ասես մահագույժ ճիչով,
Նման արհավիրք երբեք չէր իջել Տողա անտառին,
Ոչ ոք չէր քայլել նման սարսափի եւ արյան միջով:
Ջենքերի շաչյուն, կայծակող որոտ, դրոշների եռք,
Նետերի տարափ, սրերի շառաչ, գուրզերի շռինդ,
Այդպիսի կռիվ Դիզակա հողը չէր տեսել երբեք,
Երբեք չէր լսել այդքան անընդմեջ ձիերի խրխինջ:
Եվ զարդարվել էր պերճ զգեստներով զորքը Բուղայի,
Պարիսպների դեմ պատրաստվել էին գնդերը բուլոր,
Այդ զորքերի մեջ Սմբատն էր քայլում հետն իր տղայի,
Ջարմացել էր նա, շուրջը նայում էր հայացքով մուլոր:
Արաբաց զորքի մարտաշարքերը ձգվեցին երկար,
Եվ հարդարեցին կռվի ճակատը միմյանց ձայնելով,
Եվ երբ գնդերի հարձակման պահը վերստին եկավ,
Ամբողջ երկինքը պարսպի վրա լցվեց ձայներով:
Փայլփլում էին սուր ու սաղավարտ պարսպի չորս կողմ,
Վրնջում էին ձիերը բազում խելահեղ ու խենթ,
Պարսպի ներսում եսայու զորքն էր պտտվում ոնց հողմ,

Որ դարպասներից դուրս հորդի ուժգին դարձած
ցասման եռք:

Եվ հագարացիք հրե կուսր էին նետում բերդն ի վար,
Ծծումքից, նավթից քամած հեղուկը լցնում սրվակներ,
Ու երբ նրանցում լեզուն էր հանում կրակը հուրհեղ,
Շարտում էին պարիսպը պահող զորքերի վրա:
Այստեղ էլ հայը, ինչպես միշտ ճկուն ու հնարամիտ,
Գտել էր ելքը դիմակայելու լափող կրակին:
Բերդապահները պատրաստել էին բրոյա մի զգեստ,
Որ ներծծում էր ջուրն սպունգի պես:
Կռվի մեջ նրանք մարտնչում էին զգեստն այդ հագին,
Պարիսպների տակ միշտ պաշտպանվելով ահեղ կրակից:

Եվ աննկուն էր Եսայը բերդում ընտրանի զորքով,
Աստվածահաճո նա իր խոսքն ասաց բոլորի առաջ,
Բորբոքեց, կիզեց սրտեր ու հոգի իմաստուն խոսքով
Եվ թուրը հանած երդվեց պայքարել մինչեւ հաղթանակ:
Ասաց. «Մենք գիտենք ինչի համար ենք ելել պայքարի,
Մեր ոտքերի տակ հայրենի հողն է, օրրանը մեր թանկ,
Որ մեր օջախի անմար կրակը երբեք չմարի,
Պիտի ոսոխին իրեն հասնելիք պատասխանը տանք»:
Ու երբ բացեցին կուռ դարպասները բարձրաբերձ բերդի,
Յեղեղի մման դուրս եկավ զորքը քաջն Եսայու,
Բոլորից առաջ շողում էր թուրը գավառապետի,
Դիզակա զորքը քառաթեւ խաչ էր կազմել հմայուն:
Զինվորյալները մռնչում էին եւ պատառոտում,
Խոցոտում էին ոնց եղեգնուտի կատաղի վարագ,
Ամեն մի զինվոր իր ախոյանին գետնին էր նետում,
Եվ մի ուրիշին հալածում ուժգին իր թուրը պարզած:

Եվ բախվում էին նիզակները խիտ ու բազմակուտակ,
Պողպատ թրերի, սրերի շողից անտառն էր փայլում,
Ձիգ աղեղների սույլերը կարծես գոչեր էին տաք,
Ու թվում էր, թե շանթ ու ամպրոպից սեգ սարն էր հալվում:
Իսկ եկեղեցու ծառայողները եռանդուն ու ջերմ,
Իրենց պաղատող սիրտն էին բացել աստծո առաջ.
Ամեն քահանա մի ավետարան պահած գլխից վեր,
Ամեն ջահակիր՝ ջահի փոխարեն արծաթե մի խաչ:
Մրցահանդես էր երկու կողմերի, ամպերի բախում,
Ամեն մի կողմը նման էր շարժվող երկաթե ժայռի,
Յագարաց գործը հայոց քաջերի թրի երախում
Նահանջեց դանդաղ, ինչպես նետահար գազանը վայրի:
Մարտաշարքերը նրանց ճեղքվեցին, ցրվեցին մեկեն,
Բուղայի գործը արյունոտ նետվեց դեպի գառիվայր,
Յնձած խոտի պես շարվեշար ընկան զինվորներ, գնդեր,
Իրենց հետեւում թողած բյուր զենքեր, գանձեր ու ավար:
Նահանջի հերթը հասել էր արդեն դաժան Բուղային,
Երբ տեսադաշտում ոտքերի վրա հառնել էր մի սար,
Սար չէր, Եսայու սպիտակ ձին էր ձյունի պես շողուն,
Որ խրխնջում էր՝ իր թռիչքի մեջ Քիրսին հավասար:
Եվ թշնամու դեմ իր թուրը պարզած սլացավ քաջը
Ու մենամարտի կանչեց Բուղային՝ վիշապին այդ նենգ,
Եսայու դիմաց ասես կանգնել էր սեւագույն մի արջ,
Նայում էր ամպի նման սեւակնած, չարամիտ ու խենթ:
Ըստ ավանդական կարգ ու կանոնի մարտադաշտ բացին,
Իրարից հեռու կանգնեցին ասես երկու հզոր լեռ,
Մեկը մայր հողից բուսած մի բարձունք՝ Եսայն առնացի,
Մյուսը՝ հեռվից գլորված բեկոր՝ Բուղան լեշակեր:
Եվ ահեղագոչ սլացան նրանք իրար հանդիման
Եվ մարտադաշտի ուղիղ կենտրոնում զարնվեցին ուժգին,

Իսաչված թրերից շողացին շանթեր ու կայծեր ելան,
Թրագարկերից խրտնած ծունկ իջավ Բուղայի սեւ ծին:
Բայց ոստնեց նորից, տիրոջը թոցրեց դաշտի կենտրոնից,
Ծերմակ նժույգով Եսայն էլ հասավ սահմանված տողին,
Երկրորդ գարկի տակ թուրը դուրս թռավ Բուղայի ձեռքից
Եվ Տողասարից գնաց մխրճվեց Քիրս սարի կողին:
Աչքերում արյուն Բուղան մռնչաց. «Գուրգերո՞վ կռվենք»:
«Գուրգերո՞վ կռվենք»,- լսվեց Եսայու ձայնը վճռական,
Այս անգամ գուրգի գարկից Բուղայի նժույգը փռվեց
Ու տիրոջ ձայնից վեր թռավ կրկին ուժով խոլական:
Նորից հեռացան, նորից զարնվեցին կենտրոնում դաշտի,
Եսայու գարկից երկինքը ճեղքեց Բուղայի գուրգը,
Շաչելով թեւեց, կորագիծ ընկավ Թարթառի ափին,
Իսկ Բուղան արդեն շրթունքը կծած, բռնել էր ուսը:
«Նիգակո՞վ կռվենք»,- մեջքից կորացած բղավեց Բուղան:
«Կռվենք նիգակո՞վ»,-հնչեց Եսայու հաղթական ձայնը,
Եվ նրա գարկից Բուղայի բերնից հուր-կրակ տեղաց,
Չատու նիգակից ճեղքվել էր կուրծքը եւ որովայնը:
- Կեցցե՛ Եսայը, հաղթե՛ց վիշապին, երկիրն ազատե՛ց,-
Կանչն այս թեւածեց ու ծփանք տվեց լեռների վրա,
Սակայն Բուղայի օգնական Աբդին օրենքը խախտեց
Ու դարան մտավ անտառի խորքում գնդերով իրա:
Դիզակա զորքը Գտիչի դիմաց ցնծում էր անվերջ,
Իսկ Դիզափայտը օրհնում էր քաջի գարկը վճռորոշ,
Բայց չարը նաեւ նենգության թույնն է պահում փեշի մեջ,
Չաղթողների դեմ խաբեությունը դարձրած ապարոշ:
Քրտնած Եսայը քրտնած նժույգով իջել էր գետը,
Որ իր ձեռքերով լվանա ծիու մեջքը տաքացած,
Թփերի միջից կատաղած Աբդին ցցելով նետը
Թռավ ու կանգնեց անգեն Եսայու ուղիղ դեմ-դիմաց:

Սակայն եսայը ցատկեց ու կանգնեց թշնամու կողքին,
Առյուծի ուժով նա ոլորում էր վիզը արաբի,
Երբ ձորից ելան մնացորդները հագարաց զորքի
Եվ շղթայելով եսայուն տարան խորքը անտառի:
Քաջի նժույզը խրխինջով հասցրեց տագնապը խորին,
Յեղեղի նման Գտիչից իջան գնդերը նրա,
Բայց հագարացիք անց էին կացել կեռմանը ձորի,
Եվ ուշ էր արդեն... նստում էր մութը անտառի վրա:
Ամբողջ Դիզակը ոտքի էր ելել, կտրել ճամփեքը,
Գտիչը լուրն այդ ահագանգել էր հայոց վանքերին,
Կարոտի ցավով մռնչում էր եւ ողջ Սիջագետքը,
Եվ ափսոսանքի ամպն էր խտանում իզուր ջանքերին:
Չկար եսայը, որտե՞ղ հեղեցին արյունը քաջի,
Որտե՞ղ է նմջում, ո՞ր կաղնու ներքո կամ ո՞ր ժայռի տակ,
Որտե՞ղ թաղեցին առանց սաղմոսի եւ առանց խաչի,
Ո՞ր հողին ձուլվեց, որտե՞ղ մոխրացավ նրա սիրտը տաք:

Երեկոն իջավ՝ սրտի մեջ արյուն, աչքերում արցունք.
Փառքով պսակվեց Դիզակա զորքը՝ ոտքի տակ
բարձունք,
Ահեղ մարտի մեջ արաբաց թրի հարվածներն առան,
Մարտիրոսվելով՝ Արցախի համար ճրագներ դառան.
Քաջ եսայը՝ Գտչավանքից,
Բրուտ Սային՝ Մուշկերանքից,
Դարբին Մոսին՝ Լուսագեղից,
Պայտառ Սոսը՝ Կալատեղից,
Յակակուից՝ հովիվ Խաչոն,
Քարտաշ Յաբին՝ Ակնաղբյուրից,
Յյուսն Բագին՝ Բանագուրից,

Էտիլեցի Հակոբջանը,
Պլեթանցի Աղաջանը,
Ծաղկող Դավոն՝ Հին Հարարից,
Գզիր Գավոն՝ նոր Հարավից,
Քյուրաթաղից՝ Առաքելը,
Սարինշենից՝ Մաղաքելը,
Հին Թաղերից՝ Մելիքսեթը,
Մեծ Թաղերից՝ գուսան Չեթը,
Գորոզ բերդից՝ Բաղդասարը,
Արփագետից՝ Սանասարը,
Ժամկոչ Արամն՝ Ուխտածորից,
ճարտարապետ Արամ՝ Ցորից,
Վարդաշատից՝ Եղիազարը,
Թաղասեռից՝ Վարդազարը,
Վանքից՝ Գոհիչ Անաստասը,
Տողից՝ պատմիչ Աթանասը...
Ամեն գյուղից, ամեն տոհմից այրեր հզոր,
Երեկ կային, անանց կարոտ դարձան այսօր,
Մեկը գոհվեց՝ մանուկներին թողած մենակ,
Մեկը՝ մի ողջ գերդաստանի հույս ու հենակ,
Մեկը սիրո խոսքերի մեջ դեռ ամոթխած,
Մեկի հացը հարսանիքի դեռ նոր թխած,
Մեկը՝ անթիվ երագի տեր...
Մեկը՝ ծաղկած, մեկը՝ անսեր...
Նահատակի պսակ հազան Տողասարում,
Սրբազանը նրանց շիրմին խունկ է վառում...
Նրա կողքին սուգ է անում քաջի մայրը,
Եվ այդ սգից օրորվում է սրբավայրը:
Իսկ նրա մոտ որբեւայրու սեւաշորով
Քաջի կիցն է... հետոն էլ նրա փոքրիկ տղան՝

Թոթովախոս Մովսեսը, որ սրտագորով
Ստիպում է. «Պապիս թուրը տվեք խաղամ»:

Մոխրագույն ձիով թունդ անիծելով պարտությունը սեւ,
Օգնական Արդին Սսրա խալիֆին հասավ հեւիհեւ,
Իջավ ծնկաչոք, պաղատեց երկար, որ իրեն ների,
Որ նոր զորքերով հետ դառնա թողած ավարը բերի:
Սակայն խալիֆը ընդունեց նրան ծաղր ու ծանակով,
Եվ վրդովմունքից հատեց թագբեհը ձեռքի դանակով,
Ասաց. «Այդ Բուղան չարժե փշրված մի ուլունք անգամ,
Նա շան թուլա էր, տեղին է ասել Եսայն ամրակամ:
Այսուհետեւ դու իմ գերված ճորտն ես, ո՛չ ազնվական,
Իսկապես քաջն էր ձեր դուռնը ջարդող այն հայ սրիկան»:
Իսկ Գտչավանքում մեծ հաղթանակի շունչն էր թեւածում,
Երգասանները զովքն էին անում արցախցիների,
Որ ութը հարյուր հիսուներեքին, սրերով հատու,
Չայոց պատմության վերածննդի հիմքերը դրին:

ԳԼՈՒԽ 9

ՀՅՈՒՐԸ

Մարդաշատ է Ամարասը, հյուր են եկել ամեն տեղից,
Տանուտերեր, մեծամեծեր ամեն տոհմից, ամեն ցեղից,
Հյուր են եկել մեծ Արցախի
Տասներկու գավառներից.
Մյուս Հաբանդից, ասել է թե սեզ Դիզակից,
Վայկունիքից, Բերդաձորից,
Մեծ Կվյանքից եւ Հարճլանքից,
Մեծիրանքից եւ Պարծկանքից,

Փառիսոսից եւ Պրանքից,

Կողթից եւ Սիսականի Կոտակից,

Ինչպես նաեւ մեծ Մուխանքից...

Հյուր են եկել վարդապետներ, քահանաներ, եպիսկոպոսք, Կամարների տակ հին վանքի թեւածուն են գրույց ու խոսք: Խոսք-գրույցի առանցքի մեջ Հայաստանի վիճակն է բարդ, Օրհնուն էին կուռը նրա, ով Սասունի զորքը վարեց, Ով թրատեց նենգ Յուսուֆին, ով Բուղային նետահարեց: Օրհնուն էին միաբերան հայոց ազգի կուռը դալար,

Որ թշնամուն պիտի մետի ինչպես մարմնին բուսած պալար: Ամարասի ձորի վրա ամռան շունչն է խառնվել խոսքին, Ու Եսայն է խոսքի թեման, քաջությունը նրա զորքի:

Սպասում են սրտատրոփ Արցախ երկրի հյուրին ազնիվ, Սպասում են քանի օր է, որ ողջունեն ու տան պատիվ, Վասպուրական երկրից է նա՝ պայծառամիտ, քաջակորով, Պատմիչ Թովման, որ շրջել է Հայաստանը որդու սիրով: Եկել է նա, հասել Արցախ, մտել ամեն քաղաք ու բերդ, Ամարաս է գալիս հիմա Դիզակի քաջ այրերի հետ:

Եվ երբ նրանք ոտք են դնում Ամարասի կանաչ բակում, Ողջույններից ահեղագոյ անգամ հողի սիրտն է զարկում:

- Փա՛ռք Եսայուն, կյանքի գնով նա Բուղայի սարը ջարդեց, Հայոց երկրում խալիֆի դեմ հաղթանակի ուղին հարթեց:

- Ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն մեծ պատմիչին, որ եկել է Մուշ ու Վանից, Աղ ու հացով սպասում է նրան այստեղ շատ ընտանիք:

Թեւ են առել ողջույնները՝ ձուլված ամռան տաք շողերին, Ու փարվում են գորովանքով թուր ու գրչի հաղթողներին: Պար է բռնել Ամարասը, օրորվում է Գմբեթն օդում.

Երանության խրախճանքով արցախաբուխ սերն է հորդում, Մեկը գառ է բերում ընծա, մեկը՝ երինջ, մեկը՝ աքլոր, Մեկը կավե ամանի մեջ թութ է բերում, իսկ մեկը՝ լոր:

Ճամփաները նմանվում են մեղուների գծած ծիրի,
Ամարասը մի փեթակ է՝ սրբատունը մեղուների:
Եկողն իր հետ սիրտն է բերում եւ հոգին է բերում իր հետ,
Ու միասին խոխոջում են ոնց Արցախա հավերժող գետ:
Ամարասը խունկ է վառել, ծփանք տվել քնքշանքներին,
Իր հայացքի տակ հավերժած հողի, ջրի մշակներին:
Ու բացվում են դռները լայն Գրիգորաշունչ Ամարասի,
Ուր Վարդանի զորքն է մի օր մասունք առել սրբարանից,
Ուր գալիս են գրկախառնվում երազները արցախական՝
Մով Սեւանից մինչեւ Արաքս եւ Սյունիքից՝ Բաղասական:
Հայրապետի ծայնը կերկեր գմբեթի տակ թեւաբախում
Ու գալիս է ախորժալուր ներկաների կուրծքը բախում,
Մտնում սրտեր, շոյում նրանց հաղթանակի ծփանքներով,
Ու վանքը հին բուրվառվում է ամենաջերմ հրճվանքներով:
Իսկ Եսայու անունը թանկ քաղցրանում է ոնց մանանա,
Որ Արցախի սարերի պես դարերի մեջ չի մահանա:
Հետո խոսքի ծայրն է բացում հյուրընկալվող պատմիչ Թովման,
Մտքում թելում դեպի Սասուն, դեպի Դվին ու դեպի Վան,
Զօծում մտքի ոսկեփոշով Տողասարի հաղթությունը,
Որ անունը քաջ Եսայու որդեգրի պատմությունը.
«Պիտի ապրի քաջ Եսայը զրույցներում հավերժաբառ,
Քաջերի հետ նա կմտնի մատյանիս մեջ մեսրոպատառ:
Արժանի է քաջ Եսայը, արժանի է մեր ասքերին,
Նրա թուրը նոր ուժ տվեց արցախական հրաշքներին:
Դարերի մեջ Արցախը սեգ արծիվներ է ծնել անթիվ,
Դիզակեցի իշխանին էլ անվանում ենք լեռան արծիվ»:
Երբ Արծրունի Թովման ասաց իր այդ խոսքը սրտապարար,
Հայրապետը հպարտությամբ պատմագրի խոսքը առավ,
Թաթախեց իր սրտի հրում, Ամարասի մեռոնի մեջ,
Որ թեւածեց դարերն ի վեր որպես մի Ասք արցախատենչ...

ՎԵՐՋԵՐԳ

Հավերժությունը դարերը անթիվ առնում է, գնում,
Եվ մինչեւ հիմա քաջի շիրիմը անհայտ է մնում:
Բայց նրա ոգին թեւաբախում է Արցախի վրա,
Սեզ Տողասարին Գտիչն ու ոգին փարվում են իրար:
Սարը՝ պատվանդան, վանքը՝ սուրբ գիրը, իսկ ոգին՝ ճրագ,
Մեկը՝ թանկ օջախ, մեկը՝ մագաղաթ, իսկ մեկը՝ կրակ:
Սարը կանգուն է, գիրը՝ հոլովվող, կրակն անմարում,
Եվ այդ կրակով Եսայն ապրում է Հայոց աշխարհում:
Տեսել են նրան՝ դարերի անթեք ճամփեքը մտած,
Արցախա գրկում իր վրնջացող մժույգին նստած,
Նրան տեսել են սելջուկների դեմ թուրը հաղթ ձեռքին,
Մոնղոլների դեմ տեսել են նրան՝ սլացքով նետի...
Նրան տեսել են չար Լենկ-Թեմուրի սուրը ջարդելիս,
Տեսել են նրան՝ Սարդարապատի ուղին հարթելիս:
Առաջնորդներին մատը թափ տալիս տեսել են նրան,
Արցախի համար սրտաբուխ լալիս տեսել են նրան,
Նրան տեսել են հերն անիծելիս նենգ Բեղավորի,
Շեղաչ ճակատի դեմքին թքելիս՝ ոճնց մեղավորի:
Հիմա տեսնում են Մռովի, Քիրսի կանաչ լանջերին,
Նժույգին հեծած, ականջն Արցախա արդար կանչերին:
Սուրը հանել է թուրք բուղաների սերնդի հանդեպ,
Որ մեր Արցախը ապրի դարեդար, ինչպես հայոց բերդ,
Տեսել են նրան, նրան տեսնում են ու կտեսնեն դեռ,
Թուրն ու խաչն առած որպես Արցախի հավերժական տեր:

05.01.1992 - 25.03.1992

Երեւան, սրտաբանական հիվանդանոց

ՆԱՀԱՏԱԿ ԼՈՒՍՈ (Պոեմ)

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ 1

ԾՆՈՒՆԴ

Նա պիտի ծնվեր Սասնա լեռներում,
Վարագա վանքում մկրտվեր մի օր,
Մշո վարդերը ջահել ձեռքերում՝
Սիրո մեղեդի՝ երգեր մեղմօրոր,
Նարեկա վանքում Նարեկը կարդար,
Սուրբ Կարապետի օրհնանքը լսեր,
Արբեր Անիի վեմերով ճարտար,
Աղթամարում իր հրճվանքը կիսեր...
Միերի դռան Միերին կանչեր,
Խնդրեր Դավթի ձին ու թուր Կայծակին,
Թշնամուն ասեր. «Դե՛հ, ինձ ճանաչի՛ր»
Եվ շանթեր նրան ուժով կայծակի:
Բայց աշխարհ եկավ օվկիանից այն կողմ,
Կալիֆոռնիայի Վիսեյլիա ավանում,
Ուր պապն էր հասել՝ փախած անողորմ
Թուրքական թրից, մահվան սահմանում:
Ծնվել էր աշնան երանգների մեջ
Ու կնքվել օտար Մոնթե անունով,
Ու նրա կյանքը պիտի խոխոջեր
Օտար հասցեով եւ օտար հունով:
Ու երբ լրացավ տասներկու տարին,
Դեմը Եվրոպան լույսերով շողաց,

Երազանքները առած հոգու մեջ
Եվրոպա եկավ՝ ծովափը թողած:
Հետո նա եղավ քաղաքներում հին՝
Արեւելքի եւ Աֆրիկյան հողում,
Փարվեց լույսերին նոր երեւանի,
Որտեղ պապերի հույսերն են շողում:
Փարվեց եւ լսեց կանչը իր արյան,
Տեսավ հետքերը Հայկ նահապետի,
Դավթի թռիչքը տեսավ նորօրյա,
Գահավիժելը Հրազդան գետի:
Գեղարդը տեսավ ու տեսավ Գառնին,
Մեծն Տիգրանի տաճարում եղավ,
Էրեբունու մոտ, Բլուրում Կարմիր,
Արգիշտին Արծիվ նժույզը բերավ,
Ասաց. «Կհեծնես, ինչպես արծվաճուտ,
Նժույզիս գույնը արյանդ գույնն է,
Արեւելք գնաս, գնաս արեւմուտք,
Հայաստանը քո պապերի բույնն է,
Նրա անունով կապրես աշխարհում,
Նրան կընծայես ուժերդ բոլոր,
Կկոփվես նրա արեւի հրում,
Կչափես նրա անդունդները խոր,
Եվ այդ խորությամբ կպաշտես նրան,
Այդ խորությամբ էլ կբարձրանաս վեր,
Պատգամս գրիր քո սրտի վրա,
Իմ սուրբ պատգամով միշտ կառնես թելեր,
Կփարվես հողին քո քաջ պապերի,
Արեւդ նրա խորքում է քնած,
Նա քո մայրն է սուրբ, նա՝ քո պաշտելին,
Կհիշես խոսքս, որտեղ էլ գնաս:

ԳԼՈՒԽ 2
ՀԱՍԱԿ

Նորից ծովից այն կողմ,
Նորից Կալիֆոռնիա,
Ինչպես պտուտահողմ
Միտքն է եռում նրա,
Պարմանի է դարձել՝
Կրակն աչքերի մեջ,
Հոգում շիկացել են
Հազար երազ ու տենչ,
Ավարտել է քուլեջ,
Հիշողությամբ ընտիր,
Սերտել ամեն մի էջ
Պատմության ու կյանքի,
Գիտե յոթը լեզու,
Գիտե վարժ ու խորքով,
Ու թե վեճի բռնվեց,
Նա կհաղթի խոսքով:
Յոթը լեզու գիտե,
Ուրեմն յոթ մարդ է,
Յոթ ուղի է հարթել,
Ամեն ուղի՝ փառք է,
Յոթը ծաղկի թույրով
Նա կարող է մրցել,
Յոթը ծաղկի թույրով
Ծիածանն իր գծել...
Զարմանալու ոչինչ
Տաղանդի մեջ չկա,
Իր պապերի աննինջ

Արյան կանչը վկա,
Նա Մաշտոցի թռռն է,
Թռռն է Շիրակացու,
Մագիստրոսի թռռն է,
Թռռն է Նարեկացու,
Աճառյանի հանգույն
Մի նոր խնկածառ է,
Լեզունների ծովում
Միտքը միշտ պայծառ է,
Արմատները խորն են՝
Կապված հայ հողի հետ,
Հիշողության լույսը
Շափաղում է վետ-վետ:

Կալիֆոռնիայի համալսարանում
Պատմաբան դարձավ ու հնագետ,
Ինչ հինգ տարում են մարդիկ ստանում,
Նա փնջեց արագ, տարում երեք,
Բըրքլիից պիտի Օքսֆորդ գնար՝
Դոկտորականն իր ավարտելու,
Բայց խորհում էր նա՝ գտներ մի հնար,
Իր ժողովրդին օգուտ բերելու:
Նրա սրտի մեջ, փոթորկված հոգում,
Գրվել էր արդեն Մայր Հայաստան,
Երդում էր տվել սիրով քաջ որդու
Նրան ծառայել հոգով հայկական,
Գաղտնի բանակի զինվորը դառնալ,
Մարտնչել ամեն ձեւ ու գնով,
Մինչեւ պապերի երկիրը հառնի
Ու սլանա իր նախկին հունով:

ԳԼՈՒԽ 3

ԵՐԱԶ

Մոնթեն երազում Սասունը տեսավ,
Սասնա լեռներում՝ իր Մելքոն պապին,
Պապի հետ Սասնա ամրոցը հասավ,
Որ շողշողում էր ամառվա տապին,
Պապը խորհում էր, տխուր էր պապը,
Բայց հպարտ էր, որ թոռ ուներ հասուն,
Ուրեմն չի փլվել Սասնա տան պատը
Ու չի վերացել անունը՝ Սասուն:
Ու երբ բարձրացան կատարը լեռան,
Ողջ Հայաստանն էր ասես ափի մեջ,
Հեռվից գերում էր շքերթը լերանց,
Շքերթ, որ չուներ ոչ սկիզբ, ոչ վերջ:
Իր թռռան ուսին դնելով ձեռքը,
Պապը, որ ասես բուսել էր ժայռից,
Մի կերպ մեղմելով սրտի խոր վերքը,
Պատգամ հեքիաթը սկսեց ծայրից.
«Ինչ որ տեսնում ես, քոնն է, իմ որդի՛,
Հիշողությանդ թող ժանգ չչոքի,
Քոնն է Տիգրիսը,
Եփրատը քոնն է,
Քոնն է Բիթլիսը,
Բյուրակը քոնն է,
Քոնն է Մասիսը,
Սիփանը, Սիսը,
Մշո արտերի ծփանքը քոնն է,
Սուրբ Կարապետի սուրբ վանքը քոնն է,
Վանա կապուտաչ լճակը քոնն է,
Քոնն է ե՛ւ Ղարսը, ե՛ւ Արդահանը,

Քոնն է ե՛լ Անին, քոնն է ե՛լ Վանը,
Հայոց աշխարհի վանքերը բոլոր,
Սարսափից լռած զանգերը բոլոր,
Խաչքարերը պերճ, ամուր բերդերը,
Կապույտ աստղերին մոտիկ ծերպերը,
Նոր գերի դարձած Նախիջեւանը հին,
Բերրի Ուտիքը, Արցախը անգին,
Բոլոր դաշտերը, լանջերը քոնն են,
Քո նախնիների կանչերը քոնն են,
Նրանց հետ, որդիս, խոսիր հայերեն,
Նրանց սրտի մեջ հոսիր հայերեն,
Նրանց պատկերը առ հոգուդ խորքում,
Եվ առանց նրանց չառնես դադար-քուն:
Մինչեւ չփրկես Հայրենիքը քո,
Չասես, թե թող եմ, իմ պապի Մելքուն:
Փրկես երկիրդ, դու կառնես համբավ,
Իմ Մոնթե որդի, քեզ բարի ճամփա»:

ԳԼՈՒԽ 4 ԽՈՅԵՐ

Ծլարձակեց նրա հոգում
Մայր պատմության ամեն ակոս,
Սակայն ինչո՞ւ սրտի խորքում
Մի պարծանք է, հազար՝ ափսոս:
Ծիածանը հայոց ազգի
Ո՞ւմ մեղքերով ցնդեց այսպես,
Ազգն էլ ապրի վտարանդի՞,
Ծվեն-ծվեն անպերի պես:
Պապը Սասնա սարերի ծուռ,

Թորը օտար ավի ծաղիկ,
ճակատագիր, ինչո՞ւ ես ծուռ,
Ինչո՞ւ տվիր արցունքն աղի:
Տոհմածառի արմատը մեր
Ախր շա՛տ էր, շա՛տ էր ամուր,
Բայց մնացինք որբ ու անտեր՝
Մեր հոգում լույս, սրտում՝ մրմուռ:
Արեւելքի դռների մոտ
Հառնել էին երվանդունիք,
Առանց նրանց Դարեհը գոռ
Օտար հյուրեր չէր ընդունի,
Մեծ Արտաշես թագավորի
Հիմնած տունը ինչպե՞ս փլվեց,
Տիգրան Մեծը իր թեւավոր
Պատգամ-փառքը ո՞ւմ պահ տվեց:
Արշակունյաց գահը հզոր
Ո՞ւմ ավանդով անվերջ սնվեց,
Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ մեր Պատմահոր
Հավերժական Ողբը ծնվեց,
Տոհմածառի արմատը մեր
Ախր շա՛տ էր, շա՛տ էր ամուր,
Նա ծառս ելավ խալիֆի դեմ,
Ու չմնաց ավեր, ամուլ:
Բագրատունիք ի մի բերին
Ծվեն-ծվեն հողերը մեր,
Մեր արծիվը տվեց թեւին,
Նոր շունչ առան ասքերը մեր...
Սակայն ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ
Արծրունիք դարձան գոռոզ...
Խռովեցին Դարս ու Սյունիք,

Ձորագետը թերվեց խռով,
Մի մայր երկիր, հինգ թագավոր,
Բյուզանդիոնի, Սելջուկի դեմ,
Ա՛խ, Յայաստան, վերքերդ խոր,
Եվ ավերված հողդ եդեմ,
Աջից եկան, եկան ձախից,
Ավերեցին, զարկին անվերջ,
Տերն էլ չանսաց մեր ախ-վախին,
Մեծ եղեռնի դժոխքի մեջ:
Մեզ Տեր-Ձորի բաժին դարձրեց
Յաթաղանի հարվածը սուր,
Եվ քայլում ենք այդ օրվանից՝
Մեր սրտերում մի սել սարսուռ...
Ստորում էր Մոնթեն այսպես,
Մերթ Փարիզում, Յռոմում մերթ,
Կրակվում էր սրտի մեջ կեզ
Մեր պատմության ամեն մի թերթ:

ԳԼՈՒԽ 5
ԲԱՆՏ

Յռոմի աշունը իր երանգներով
Աշնան պատճենն է մեր Երեւանի,
Այնտեղ էլ հրաշք իր երազներով
Յեքիաթ է պատմում գորշ եղրեւանին,
Պատմում է անցած փառքերի մասին,
Յեքիաթը մանում դաժան մարտերի,
Յուշում են լեզվով ակամատեսի
Պատմությունները բազում դարերի:
Նա Տիգրան Մեծի անունն է տալիս,

Թե ոնց է ջարդել գոռ Լուկուլլոսին,
Թե Տրդատ Մեծը հին Յոռն գալիս
Ներոնը ոնց էր փոխվում փարոսի:
Պատմում էր աշնան մեղմիվ շշուկով
Գրքերի մասին խոհեմ Տիրամի,
Հայ արքաները ոնց էին շուքով
Հռոմում հագնում իրենց Ծիրանին:
Այդպես թերթում է անցած-գնացած
Կռվի-հաշտության էջերը անթիվ,
Երանի տալիս փառքերով օծված
Հուշ ու հիշատակ օրերին անտի:
Բայց խորհում է եւ հին եղրեւանին
Հռոմաց կայսրերի սխալի մասին,
Ինչո՞ւ թույլ տվին, որ յաթաղանի
Ջոհերը դառնան Պոլիսն ու Անին:
Հիմա Հռոմում Թուրքիո դեսպանն է՝
Իր չքմեղության շղարշի ներքո,
Այնպես է գործում, ասես իր տանն է,
Ասես Հռոմն է կերտել իր ձեռքով:
Հին եղրեւանու ուղիղ դեմ-դիմաց
Ջրույց են բացել մի խումբ հայ քաջեր,
Հոգիների մեջ վրեժն արթնացած,
Պարանոցներին արծաթյա խաչեր՝
Նրանցից մեկը՝ Ժիր, սիրունատես,
Ապրած մտքերը հոլովեց այսպես.
«Ոչինչ չի փոխվում աշխարհում անճար,
Թուրքը նետել է փափախն իր մորթե,
Բայց էլի նույնն է՝ նենգամիտ ու չար,
Կարծես ինքը չի ազգերին մորթել:
Նորից ավարի, ավերի տվին

Հայի եւ հույնի խանութները ճոխ,
Քսաներորդ դարի երկրորդ կեսում հին
Վայրենությունն է՝ հագած քեն ու ոխ:
Մահ դեսպաններին ավազակ թուրքի,
Մեր վրեժը թող նրանց սասանի,
Աշխարհն իմանա, որ երկնի ներքո
Մեր ցասումն այնքան պիտի ծածանվի,
Մինչեւ Օսմանի թռռներն արնախում
Չմեղանչեն բյուր մեղքերի մեջ հոծ,
Մինչ տեղի չտան մեր ցավի առաջ
Եվ չճանաչեն եղեռնը հայոց»:
«Ճիշտ է ասում մեր սիրելի Մոնթեն,
Թուրքիո անարդար դեսպաններին մահ,
Մեր ժողովրդին նրանք են մորթել,
Նրանք էլ պիտի պատասխանը տան», -
Վրա է բերում Մոնթեի մոտիկ
Դասընկերներից մի թուխ պատանի,
Մարտ նետվողի պես ձգում է գոտին
Եվ ցասումնալից սպասում ժամին:

Առավոտը բացեց աչքը,
Հին Հռոմը քնից ելավ,
Իտալական երգ-հրաշքը
Իր սրտառուչ հեւքը բերավ,
Բերավ փռեց այգիներում,
Ճանփաներում ձիգ ու երկար,
Բերկրանք դարձավ հոգիներում
Ու սրտերում՝ հույսի նեկտար:

Բայց այդ հրաշք երգի ներքո
Անհանգիստ են երկու հոգի,
Նրանք, զինված ռունք ու զենքով,
Քայլում են դեպ դեսպանատուն:
Իրենց ջահել ուժին վստահ
Մի վճիռ կա նրանց սրտում.
«Թուրք դեսպանին արժանի մա՛հ»:
Ու հատուցմամբ ժամանակի,
Ու բորբոքված հրով ցասման,
Դղրդյունով ուժանակի
Շենքն է ճոճվում դեսպանատան:
Սպանվում է դեսպանը թուրք,
Լուրն է թռչում քաղաքով մեկ,
Ոնց հայկական վրեժի տուրք,
Թեւածուն է լուրն այդ բեկ-բեկ,
Լոնդոն հասնում, հասնում Բեռլին,
Նյու Յորք հասնում, ոնց կրակ-շանթ,
Իսկ Փարիզում կալանում են
Հայ Մոնթեին ու նետում բանտ:

Եվ Հայաստանի ազատագրման
Գաղտնի բանակը ելնում է ոտքի,
Չեն թողնի երբեք, որ բանտում մնա
Վրիժառուների աննահանջ ոգին:
- Մոնթեն արդար է, անմեղ է Մոնթեն,-
Ազդարարում են ընկերները քաջ,
Ու դղրդում են մեն մի օրվա մեջ
Քսան ռունքի պայթյուն ու շառաչ...

Եվ նահանջուն են ոստիկանները,
Եվ ազատուն են Մոնթեին բանտից,
Եվ այդ օրվանից Մոնթեն դառնուն է
Ազատության խիղճ, բայց վտարանդի:

ԳԼՈՒԽ 6

ՎՃԻՌ

Մոնթեն պատմաբան, Մոնթեն հնագետ,
Կռիվս է տալիս իր խոհերի հետ,
Բազուն հարցեր են իր դեմ ծառանուն,
Պատասխան չկա ոչ մի դարանուն:
Պատասխանը կա՝ շպարված, եղծված,
Հայոց խղճի դեմ շրջված ու կեղծված,
Եվ այդ հարցերի շրջապտույտուն
Եվրոպան է միշտ անիվը պտտուն,
Եվրոպան՝ դարձած դայակը չարի,
Նա մեղքերի դեմ պիտի վճարի:
Հայոց աշխարհը իր հոգու լույսով
Ապավինել է նրան ջերմ հույսով,
Բայց հուսախաբվել բոլոր դարերուն,
Մնացել մենակ իր սեզ սարերուն...
Հազար ութ հարյուր քսանութ թվին
Թուրքերը մեզ մի նոր հարված տվին,
Մեզ ի՞նչ պարգեւեց թուրքմենչայր, ի՞նչ,
Թուրքիո թիկունքուն Եվրոպան էր միշտ:
Հազար ութ հարյուր յոթանասունութին
Լոնդոնը փարվեց թուրքիո մռութին,
Բեռլինուն հայոց հին հարցը շրջվեց,

Ու նորից հայի երազը ջնջվեց...
Հազար ութ հարյուր իննսուն հինգին
Եվրոպան ժպտաց Սուլթան Համիդին,
Արյունով ներկվեց Վասպուրականը,
Ցնծում էր մահվան սեւ ուրվականը...
Հազար ինն հարյուր տասնեւչորսին
Վիլիելմ Երկրորդը ելավ նոր որսի,
Ձեռք-ձեռքի տված կայսր-երիտօրոք,
Բնաջինջ արին մի ողջ ժողովուրդ:
Այժմ էլ... հիմա... այս նոր օրերում,
Թուրքիո նախագահն իր նոր շորերում,
Հտպիտ ստում է ամբողջ աշխարհին,
Որ հայերն իրենց բնաջինջ արին...
- Օ՛, ո՛չ,- վճռում է Մոնթեն արիական,
Քանի ավերված մեր երկիրը կա,
Քանի կա ցրված իմ ժողովուրդը,
Սուրբ է պայքարի, զենքի խորհուրդը:
Թուրքիան ինչքան էլ մեր հարցը խաչի,
Մեծ եղեռնը նա պիտի ճանաչի:
Մեզ պիտի գրկեն Սուշը եւ Վանը,
Մեր Արցախը եւ մեր Նախիջեւանը,
Մեր Սասունը եւ մեր չքնաղ Բերկրին,
Պիտի տեր դառնանք մեր գերված երկրին...
Ու մտորում է, մտորում Մոնթեն,
Եվ ինչքան էլ որ նոր դավեր հորդեն,
Նա չի հեռանում իր ճանապարհից,
Նա չի սարսափում բանտից ու մահից,
Ոնց քաղաքական կամավոր մարտիկ

Իրեն նետել է սրբազան մարտի,
Թուրքիան, Եվրոպան սաստում են, դատում,
Ուզում են «խելքի բերել» սել բանտում,
Բայց համառ է նա, եւ ուղին որոշ,
Սիրտը դարձրել է Եռագույն դրոշ...

ԳԼՈՒԽ 7
ԼՈՒՐԸ

Եվ փարիզյան բանտից հետո
ճամփան նրան Եմեն տարավ,
Կանչով արյան, սրտի հեւքով,
Պայքարելու նոր ուժ առավ,
Խոհերի մեջ Հայաստանն էր,
Ժողովուրդն էր իր ցիր ու ցան,
Օտար ափում լիներ, տանը,
Երազում էր մի ծիածան,
Որ կանարվեր ծովերից-ծով՝
Երանգներով հայոց բախտի,
Իջներ Մասսի պարանոցով,
Փարվեր Արագածի թախտին,
Թեւերի տակ առներ փրկված
Պատառ-պատառ հողերը մեր
Ու դարերին տաներ գրկած
Մեսրոպատառ շողերը մեր:
Երազում էր, երբ լուրն առավ
Կռվի մասին սեզ Արցախի,
Ու որոշեց, որ իր սիրտը
Նրա գրկում թեւաբախի:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ 1
ԱՐՑԱԽՈՒՄ

Հագար ինն հարյուր իննսուննեկ թիվ,
Սեպտեմբեր... աշուն... ճանապարհներ գոց...
Ազերին Մռով սարի լանջերից
Կրակ է թափում գյուղերին հայոց:
Օղակի մեջ է հին Գյուլիստանը՝
Արցախ աշխարհի մի թելը անպարտ,
Հիմա եկել է թռչը սելջուկյան
Ու մահ է սփռում ամեն ակնթարթ:
Խելքը կորցրել է Կրեմլը Կարմիր,
Եվ Գորբաչովն է ճչում թուրքամետ,
Եվ խորհրդային զորքերը ընտիր
Արցախն են վառում խուժանների հետ:
Եղծվել են, պղծվել սրբություն ու փառք,
Գյուղն են ավերել քաջ Բաղրամյանի,
Կյանքը դարձրել են տխեղծ առ ու ծախք,
Թելերն են բացել անարժանիի:
Ազատությունը յոթ տասնյակ տարի
Կեղծիքի ծխից մաշվել է արդեն,
Հիմա Արցախը ելել է արի
Եվ շղթաները ուզում է ջարդել:
- Իմ տեղն այնտեղ է,- Մոնթեն է ասում,-
Հեռու ափերից հասնում Գյուլիստան,
Ջահել սրտի մեջ վրեժ ու ցասում,
Դառնում զինվորը սեզ Արցախա տան:
Թշնամու դեմ կրակ ու հուր,
Ընկերներին փրկարար ջուր,
Օր ու գիշեր ոստիներին

Կոտորում է ցասունով լուռ:
Ազերական մահերի դեմ
Բռունցքովել է արեւաբաղձ,
Արցախովել է Արցախի պես,
Մարտնչում է արցախացած:
Մռով սարն է ժպտում նրան
Բարձունքներով իր երկնաքեր,
Ու Մոնթեի շրթի վրա
Թրթռում է բառը «Օքեյ»:
Մերթ Մանաշիդ գյուղի դիրքում,
Մերթ Բուզլուխում, Էրթեջում մերթ,
Ֆիդայական կուռ շարքերում
Աստղ է դառնում, դառնում է բերդ:
Մերթ նետվում է Կարաչինար,
Մերթ արծվանում Վերին Շենում,
Չի խնայում կամք ու հնար
Հայրենախոս կռվի բեմում:
Ու դառնում է նա աչքի լույս,
Վիզ ու սատար՝ ընկերներին,
Սրտերի մեջ վառում է հույս,
Սիրով անբիժ եւ անթերի:
«Սովորական զինվոր չէ նա,
Հրեշտակ է, կռվի ոգի»,
Լուրն է թելում հոգեհմա՝
Ե՛վ ցանկալի, ե՛ւ անոքիչ:
Ու չորս ամիս մարտնչում է Գյուլիստանում,
Մարտերի մեջ ոչ մի ժամ չի հանգստանում,
Նա եկել է արյան կանչով, կանչով սրտի,
Մարտնչում է ամռան տապին, ձմռան ցրտին:
Իննսուներկուսի Ամանորին թեժ,
Երբ պատերազմը հասնում է կատար,

Հին Վարանդայուն արծվասիրտ Սոնթեն
Դառնում է հանուր հրամանատար:

ԳԼՈՒԽ 2 ԵՐԴՈՒՄ

Որդին չի երդվում մոր սիրո առաջ,
Թող բացառություն լինի այս անգամ,
Հավատա դու ինձ, վիրավոր Արցախ,
Հեռվից քո գիրկն են եկել ինքնակամ:
Իմ երակները գետերն են քո խենթ,
Կարկառ ու Վարանդ, Խաչեն ու Թարթառ,
Իմ բարձունքները սարերն են քո սեզ,
Արեւսար ու Քիրս, Դիզափայտ, Մռով:
Իմ երազները թևերն են հայոց,
Թեւերիս մեկը դու ես հաղթական,
Ինչ որ փրկվել է աշխարհում հայոց,
Իրենց գոյությամբ քեզ են պարտական:
Ով քեզ ընծայեց դաժան օտարին,
Իմ թշնամին է նաեւ, մայր իմ սուրբ,
Որդուդ հայտնվելը գրկում քո բարի
Համարիր սիրո, նվիրումի տուրք:
Քո ընդվզումն է գիրկդ բերել ինձ,
Եկել են ես իմ եղբայրների մոտ,
Քո բաղձանքները միշտ գերել են ինձ,
Իմ մեջ եղել են ոնց կապույտ կարոտ:
Եկել են փրկեմ երազդ անմար,
Որ հար կամարվես Մայր Հայաստանին,
Կլինեն քեզ հետ, կապրեն քեզ համար,
Բախտն այս աշխարհում ինձ ուր էլ տանի:
Վրիժառու են, մայր իմ, իմացիր,
Երկու միլիոնի արյան սուրբ կանչով,

Մենք ինչքա՞ն ապրենք այսպես ցանուցիր,
Այսպես բզկտված ու խոր հառաչով:
Եկել են գիրկդ ավերից օտար,
Դարձել զավակդ եմիշճանեցի,
Որդիդ՝ քեզ պաշտպան, մայրդ՝ ինձ սատար,
Ես այս օրվանից մաճկալդ եմ գենքի:
Զինվորի երդում ես քեզ եմ տալիս
Ու պիտի անսամ քո հրամանին,
Երբ հրամանը մորից է գալիս,
Այնտեղ անելիք չունի թշնամին:
Մայրս հեռու է, մայրություն արա,
Մայրն է տառապում զավակի ցավով,
Ինձ նոր անուն ես տվել սիրառատ,
Ընդունում եմ, մայր, ինձ կոչիր Ավո:

ԳԼՈՒԽ 3 ԴԱԺԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ամիրանլարը՝ գյուղն ազերական,
Չարիք է դարձել գենքերով առատ,
Գրադ, թնդանոթ, գնդացիր, ական,
Կրակ են մաղում Մարտունու վրա:
Տարիներ առաջ Մարտունու ծայրին
Վաչկան ազերի մի քանի հովիվ
Տանտեր են դարձել կռիւնջով վայրի
Ու կյանք չեն տալիս հային տնովի:
Կուրոպատկինոն՝ հայակերտ ավան,
Դարձրին թուրքական ավազակաբույն,
Հայն իր օջախում սուրբ ու հնավանդ
Նրա երեսից չունի հանգիստ քուն:
Դիմացի ծորում Ղարադաղլուն է
Մահեր որոճում մոլուցքով չարի,

Ամեն մի գյաղա զինվել իր հյուղում,
Վճռել է մի օր Մարտունին վառի:
- Ի՞նչ անենք, Ավո՛, Ավո՛, ո՞ւր գնանք,
Այս կրակի տակ մենք ինչպե՞ս մնանք,-
Դիմում են իրենց հրամանատարին
Կանայք ու ծերեր՝ վաստակած, բարի:
- Ո՞ւր պիտի գնանք,- ասում է Ավոն,-
Ո՞ւմ պիտի թողնենք մեր լավ շեները,
Հին ու նորօրյա երազով, ցավով,
Մենք Արցախին ենք, Արցախը՝ մերը:
Պիտի բռունցքվենք՝ ճակատ ու թիկունք,
Պիտի պաշտպանենք հենց ինքներս մեզ,
Արցախցին ե՞րբ է ցույց տվել թիկունք,
Դժվարությունն այս կանցնի ծխի պես:
Ներարկում է հույս ու հավատ,
Թեւեր տալիս, խրախուսում,
Անհանգիստ է հոգին սակայն,
Նոր բոթեր են անվերջ հոսում,
Այս անգամ էլ մի ֆիդայու
Օղակել են դիրք գնալիս,
Ավոյի մոտ մայրն է վայում,
Ու գերվածի կինն է լալիս:
- Մի լար, մայրիկ, քույրիկ, մի լար,-
Ավոն ասում, ծամփում է տուն,-
Թող իմանա գյուղն այս հիմար,
Թե ում հետ է հաշվի նստում:

Իջնում է մութ երեկոն,
Ավոն գնում է դիրքը,
Թշնամական զարկերից

Շիկանում է երկինքը,
Ամիրանլար գյուղի մոտ
Մի անսովոր խարույկ կա,
Այդ խարույկի կրակով
Խաղում է մի թուրք սպա:
Եվ կռահում է Ավոն,
Որ տանջում են ֆիդայուն,
Ու ձիգ ժայռաշղթայով
Իր քաջերին է տանում:
Հարյուր մետրի վրայից,
Ասես էկրանի վրա,
Տեսնում է թուրք սպային,
Լսում հարցերը նրա.
- Դավի՞թ ես, թե՞ Արմեն ես,
Հայ ես, դու մեր թշնամին,
Խելոք պատասխանիր մեզ,
Թե չէ, այստեղ, այս ժամին
Այս թեժացած խարույկում
Քեզ կվառեն կենդանի:
- Ղարաբաղը ո՞ւմն է, ասա:
- Մերն է հայոց Ղարաբաղը:
- Դուք եկվոր եք, հայ ավագակ,
Թուրքերինս է Ղարաբաղը:
- Ոչ, ձերը չէ, սա մեր հողն է,
Սա օջախն է մեր պապերի,
Վկան հայոց տառն ու տողն է
Ամարասի հին պատերին:
Գանձասարն է, վանքն է Դադի,
Գտչավանքն է մեր մեծ վկան:
- Ես լավ գիտեմ այդ հայ գյաղին,
Մուսալիմ է նա պատմության,-

Ասում է մի ձիգ ազերի
Եվ մոտենում հայ ֆիդայուն.
- Ադա, Դավիթ, քեզ չեն ների,
Թեկուզ տղան Արամ դայու,
Ասա - ձերն է Ղարաբաղը,
Ձերն է, դուք էլ ղեկավարեք,
Թող քո անգիր արած խաղը,
Խարույկի մեջ քեզ կվառեն:
- Ղարաբաղը մերն է եղել,
Մեր օջախն էլ պիտի մնա,
Ես էլ քեզ լավ գիտեմ, Մամեդ,
Դու էլ գողն ես մեր պատմության:
- Դե՛հ, հերի՛ք է, հայի գյադա,
Կատաղում է սպան թուրքի,-
Պատմությունը կեղծում է դա,
Նետեք գիրկը թե՛ խարույկի:
Մոռացել են Շուշվա դասը,
Բաքվի դասը, Սումգայիթի,
Մի վարանեք, իմ ասկյարներ,
Լավ դաս տվեք այդ «իզիթին»:
Ու հրելով հայ ֆիդայուն,
Բզկտեցին շորերը նոր,
Կապկպեցին ձեռք ու ոտքեր,
Բորբոքեցին կրակը խոր...
Հենց այդ պահին Ավոն դիրքից
Գոչեց. «Տղերք, առա՛ջ, վրե՛ժ»,
Ու նետվեցին ժայռերից ձիգ,
Օղակելով խարույկը թե՛:
Կրակեցին աջ ու ձախից,
Ազատեցին հայ ֆիդայուն,
Քրտինքի մեջ Ավոն ասաց.

«Ապրեն, որդի Արամ դայու,
Ղարաբաղը, այո՛, մերն է,
Հավերժ մերն էլ պիտի մնա,
Բայց խարույկն այս մեզ դաս տվեց,
Ամիրանլարը պիտի գնա...

ԳԼՈՒԽ 4
ԿԱՄՔ

Չարամիտ թշնամու դեմ
Ավոն հուր-կրակ դարձավ,
Կոփելով կամքն իր անթեք
Դժվարին ուղի անցավ:
Նա կարգ ու կանոնի մեջ
Դարձավ մի աստղ-աստված,
Բանակում բացեց նոր էջ՝
Սեփական վարքով հաստված:
Պինդ կողպեց գյուղերն իրենց
Լքող, թույլ մարդկանց առաջ,
Հաճելի մի երկյուղ էր,
Մտրակող խոսքի շառաչ:
Քաջերին ի մի փնջեց
Ու դարձրեց նա բախտակից,
Նահանջն ու վախը ջնջեց
Ձինվորի դժվար կյանքից:
Գողին ու չարագործին
Սանձեց ու խելքի բերավ,
Ձինքերը հավաքեցին
Մորթապաշտ ու բացբերան:
Բորբոքեց բոլորի մեջ
Մի ձգտում, մի դավանանք,
Ոնց պատգամ՝ խոսքն էր հնչում.

«Պետք է մի բռունցք դառնանք:
Մենք մի սուրբ օջախ ունենք,
Վտանգված մի հին երկիր,
Ոսոխը աղ է ցանում
Խորացող մեր մեծ վերջին:
Նա լույսն է ուզում մարել
Մեր անբիծ օջախների,
Սարսափը, նահանջը մեր
Մարտի մեջ մեզ չեն ների:
Արցախը մեր թանկ հողն է,
Պատիվը, դարպասը մեր,
Մեր հույսի անմար շողն է,
Դպրոցը ու դասը մեր,
Այս կռվում ազգը հայոց
Արցախը եթե զիջի,
Հայոցը դարձրած վայոց,
Կփակի էջն իր վերջին»:
Ու ելավ ողջ Մարտունին,
Դարձած մի սիրտ ու հոգի,
Եվ ասաց. «Քեզ հետ ենք մենք,
Մեր քաջ ու խելոք որդի»:

ԳԼՈՒԽ 5 ՌԻՐՅԱՆ ՍԱՐԸ

Թուրքերն առել Ուրյան սարը
Ու դարձրել են մահվան երախ,
Դեմը Սոսն է ու ճարտարը,
Մարտունին է դարձած թիրախ:
Կրակում են թնդանոթից,
Ականներ են նետում անվերջ,
Ասես զենքի սել հնոցից

Դեւն է ոռնում զիւ, մահատենչ,
Դեւ չէ, ոչ էլ դաժան հրեշ,
Նոր թալեաթն է, էնվերն է չար,
Որ անունով էլչիբեյի
Կռնչում է մտազալար,
Կռնչում է, որ ավերեն,
Որ ավարեն Արցախը ողջ,
Մորթեն, լլկեն գոռ հայերին
Ու կրակը նետեն ողջ-ողջ:
Կուտակել են զենքեր բազում,
Ռուսիո զենքեր, զենքեր թուրքիո,
Ու զենքերն այդ մահ են հազում
Արցախի դեմ նախատինքով:
Ու զոհվում են ծեր ու մանուկ,
Իսկ աշխարհը խիղճն է ծախում,
Թվում է, թե ճամփով բանուկ
Մահն է շրջում հայ Արցախում.
«Պե՛տք է, պե՛տք է հենց այս գիշեր
Վերցնել բարձունքն այդ Ուրյանի»,
Ավոն՝ հոգում անթիվ հուշեր,
Դարձած Նժդեհ եւ Անդրանիկ,
Որոշումն է հայտնում խստիվ
Ջինվորներին իր փոքրաթիվ:
Իր վճիռն է հայտնում Ավոն՝
Սասնա թլոր Դավիթն ինչպես,
- Ով ուզում է, իր իսկ կամքով
Թող գա ինձ հետ, պատրաստ եմ ես:
Ե՛վ միակամ, ե՛ւ ինքնակամ
Մոտենում են աջ ու ձախից.
Քաջ Արթուրը, Արմենը քաջ,
Քաջ Վրեժը, Բարմենը քաջ,

Արարաւոր եւ Վարդգեսը,
Հովհաննէսն ու Արտաշէսը:
Ու խմբվում են Ավոյի շուրջ,
Ավոյի պես անվախ ու լուրջ,
Սրտերի մեջ լույսը փառքի.
- Միշտ քեզ հետ ենք,
Տար մեզ մարտի:
Ավոն լսում, առնում է թել,
Ու շնչում է հպարտ, թեթել.
«Թվով շատ է մեր թշնամին,
Բայց կցնդի ինչպես քամի,
Մեկս տասի դեմ կկռվենք,
Հաղթանակը մեր կկռենք,
Նրանք սարի գլխին թառել,
Մեր գյուղերն են նշան առել,
Ունեն ե՛ւ տանկ, ե՛ւ թնդանոթ,
Ականանետ,
Նռնականետ,
Բայց կլինենք խեղճ ու մոլոր,
Թե չխլենք զենքերն այդ մոր:
Ու գրպանից թուղթը հանում,
Իր պլանն է նա վերծանում,
Խորհուրդ տալիս, խրախուսում,
Իր խելամիտ խոսքը ասում,
Վճռում, որ վաղ արշալույսին
Պիտի լինեն սարի ուսին:

Դեռ չբացված այգն Արցախի,
Օղակվում է սարը Ուրյան,
Հրե կամքով, առանց վախի,
Սրտերի մեջ վճիռն արյան,

Արծիվները հայ քաջազուն
Ելնում են վեր ու հարվածում,
Բոլորն էլ թեժ, վրիժառու,
Մարտուն դարձած նշանառու,
Չեն վրիպում, չեն վարանում,
Յեղեղի պես հա՛ վարարում,
Կրակելով վեհ ու հպարտ,
Սլանում են դեպի գագաթ:
Բայց թառել է սարի վրա
Չարագուշակ գունդն ազերի,
Որ աչքերը բացում հանկարծ
Ու կրակ է թափում վերից,
Գնդակները մահ են գուժում,
Դղրդում են արկ ու ական,
Կողմերն իրար չեն հանդուրժում,
Յողն է վառվում արցախական:
Յորդորում է Ավոն անվերջ
Իր քաջերին ռադիոկապով.
- Որ թշնամին ուշքի չգա,
Արագ ելեք, ելեք թափով:
Ու ելնում են չորս կողմերից
Եվ օձիքն են սեղմում սարի,
Յալածում են չար հողմերին
Մարտիկները մեր քաջարի,
Ու ելնում են դեպի գագաթ,
Ուր թառել է ոսոխը նենգ,
Եվ Ավոյի ձայնը հպարտ
Սիրտն է շոյում ինչպես օրհներգ.
«Մեր հարվածը պիտի զգան
Ջավթիչները սարի վրա...
Որ բարձունքում ուշքի չգան,

Թափո՛վ ելեք, ելեք արա՛գ»:
Ու ելնում են, ելնում թափով,
Ոտքերի տակ հող հայրենին,
Իսկ ոտխը մռնչում է
Օրհասական ու վայրենի:
Արցախի հայն իր կրճքի տակ
Ուժն է առել սուրբ օջախի,
Պաշտպանում է արյամբ իր տաք
Հագարամյա տունն իր պապի,
Նրա դիմաց սուրբ Եղիշեն,
Ամարասն են ավանդական,
Որ աղոթում օր ու գիշեր
Ու մաղթում են ժամն հաղթական:
Արցախեցին լույս է տանում
Իր հայրենի բարձունքն ի վեր,
Իր օջախի հույսն է ցանում՝
Նրանից էլ առած թելեր:
Իսկ ազերին՝ խաբված, մոլոր,
Ինչպես զավթիչ՝ թառել սարին,
Կրակում է չար ու խոլոր,
Ողջ Արցախն է ուզում վառի:
Նա պատմության բութ զեղծարար
Բունիաթովի զոհն է դարձել,
Քաղաքական նենգ այրերի
Հրամանով կրակ բացել...
Եվ ասում է. «Մերն է տուն-տեղ,
Գաղթակա՛ն է հայը այստեղ,
Այս վանքերը թուրքն է կերտել,
Եկեղեցում թուրքն է երգել,
Որ Մովսես ու Դավթակ թուրք են,
Թուրք են Գոշն ու Արեւելցին,

Որ Ալավկա Որդին թուրք է,
Թուրք է նաեւ Գանձակեցին,
Որ թուրքինն են խաչքարերը,
Կանուրջները կամարակուռ,
Որ թուրքինն են եւ դարերը
Եվ դարավոր վանք ու մատուռ:
Ախր ինչպե՞ս չծիծաղի
Արցախեցին այս կարդալով,
Ախր հոգին ինչպե՞ս ծախի,
Հերյուրանքին տեղի տալով,
Ինչպե՞ս չասի, տո՛ւ, շան որդի,
Ցնորվա՞ծ ես, թե՞ խելագար,
Ստին շորեր հագցրել դորթի,
Զարմացնում ես մի ողջ աշխարհ...
Արցախեցին ինչպե՞ս չասի,
Պապիս տունն ու տեղը հայ է,
Շիրինը հայ, խաչքարը հայ,
Սրբավայրն ու մատուռը հայ,
Աղբրի ակը եւ գուռը հայ,
Պատի հիմքում պատգամը հայ,
Կալի ե՛ւ թին, ե՛ւ կամը հայ,
Ամեն տեղ էլ խոսքը արդար՝
Ե՛վ հայերեն, ե՛ւ հայատառ...
Ամարասի պատերը կուռ
Հայերեն են խոսում դարեր,
Հայերեն են աղոթք կարդում
Գոչավանքի վեմ ու քարեր,
Հայերեն են միշտ գրուցում
Գանձասարի պատերը սեզ,
Հայերե՛նն է իր մատուցում
Դադիվանքը ինչպես մի բերդ:

Մոզոնում ես դու, շան որդի,
Ծռում ես քո կեղտոտ հոգին,
Պատմությունն ես մեր փափախում,
Անցյալ չունեք դուք Արցախում,
Վերցրու բրիչ, բահ եւ ուրագ,
Վեր կաց մի օր, գնա Թուրան,
Փնտրիր պապին Արփ-Արսլանի,
Որ ավերեց Ղարսն ու Անին,
Լենկ-Թենուրին փնտրիր այնտեղ,
Որ ծնվել էր ոնց մկնդեղ,
Ե՛վ ավերել, ե՛ւ ավարել,
Վարպետներին քշել-տարել,
Դարձած անգղ, դարձած հովազ,
Իրար խառնել հունդ ու ավազ:
Գնա, Միջին Ասիա գնա,
Այնտեղ հարցրու քո անցյալից,
Ի՞նչ ես ուզում մեր մանանա,
Մեր սրբատուն լեռնաշխարհից:
Մեկ եք արել խոսքերը ձեր,
Թե՛ պատմաբան, թե՛ բանաստեղծ,
Թե՛ նորաթուխ պրեզիդենտ,
Թե՛ գեներալ վախկոտ ու կեղծ,
Ձեր նենգածին խոսքը ծփաց
Աթաթուրքից մինչեւ Լենին,
Ձեզ բեղավոր Սոսոն ժպտաց
Ու նվիրեց Արցախը հին,
Ձեզ նվիրեց Նախիջեւանը,
Հայոց երգի ծովը Գողթան,
Ձեր ոտքի տակ տրորվեցին
Հաղթ սյուները մեր հայոց տան:
Ջանգեզուրն էլ պիտի փլվեր՝

Ողնաշարը Հայոց երկրի,
Թե Նժդեհը չառներ թեևեր
Իր հանճարով ջահակիրի,
Երիցս փառք Նժդեհին մեծ,
Նրա մտքին, ուժին բազկի,
Արյան գնով նա հալածեց
Բոլշեւիկին՝ թուրք, հայազգի,
Չթողեց, որ փեշքեշ դառնան
Սյունիքը մեր հրեշտակաթել,
Արեւածին մտքի տաճար
Ե՛վ Գլաձոր, ե՛ւ սուրբ Տաթել,
Ինչպե՞ս ների Արցախեցին,
Արցախական հողից ծնված,
Ինչպե՞ս մերվի տիղմ ու ցեխին,
Ապրի վիզ ու հոգի ծռած,
Եվ հատուցման այս խիստ ժամին
Հողն է փրկում իր պապերի,
Նա իր պրկված մկաններում
Ուժն է զգում սեզ սարերի,
Նա դարերի ծայրն է լսում
Եվ կանչերը մոր ու որդու,
Ապագան է անվերջ խոսում
Սերունդների սիրով հորդուն...
Ու ելնում է Ուրյան սարի
Լանջերն ի վեր, մահվան միջով,
Հաղթանակի դուռ ու դարպաս
Պիտի բացի նա ճշինչով...
Ժամանակի զարկերակին
Արծվացել է նա եռակի,
Մոտն է Մոնթեն-խելոք Ավոն,
Քաջն Ավոն, առյուծ Ավոն,

Եվ Արցախա սիրով անբիծ,
Հրամանն է լսում նրա,
Ու տառապյալ այգաբացին
Այն տառապած սարի վրա
Ծփում է մի ողջագուրանք
Եվ դրոշը հաղթանակի.
Ինչպես քաղցր մի գուրգուրանք,
Ինչպես նվեր մի թանկագին,
Խոսքն է հնչում ինչպես օրհներգ.
«Լա՛վ էր, լա՛վ էր, օքե՛յ, տղե՛րք»:
Ու մեկ առ մեկ մոտենալով,
Քրտինքի մեջ մեղմ ժպտալով,
Կրկնում է Ավոն. «Լա՛վ է»,
Սակայն սրտում անգութ ցավն է
Խրվել, ինչպես արնոտ թուրը,
Որ զոհվել է քաջ Արթուրը...

ԳԼՈՒԽ 6 ՄԱՃԿԱԼԱՇԵՆ

Ասֆալտի վրա, Սարտունուց հարավ,
Սեւ ամպ է դարձել քաղաք Ֆիզուլին,
Ուժն է հավաքել արար ու վարար,
Բորենու նման աչքերն արնով լի,
Ամառ է... տոթ է... հասել է թուրը,
Արտերն են դեղնել Ամարաս ձորում,
Սակայն թշնամին չար ու անգութ է,
Վառում է արտը, այգին տրորում:
Սովը դարձնում է գնդակի ձեռքը,
Եվ խոցում սիրտը Արցախա հողի.
Ուզում է ջարդել ամրակուռ մեջքը

Հողն այդ պահողի եւ մշակողի:
Ֆիզուլու մուտքին կա մի հողաթումբ,
Ասես մեղքերի ցավից չորացած,
Երբ սելջուկները խուժել են խումբ-խումբ,
Եկեղեցին են թաղել չարացած,
Որ իսպառ ջնջեն տառերը հայի,
Հայերեն երգող բառերը հայի,
Սակայն չեն մեռել անգամ հողի տակ,
Շնչել են, ապրել դարերը հայի:
Այսօր հայաշունչ այդ բլրի վրա
Հրթիռն է սարել թռռ սելջուկի,
Մռռացած, որ հենց իր ոտքերի տակ
Հայերեն խոսող սրբատունն է հին,
Որ տեսիլք դարձած, պարզած թւերը,
Շրթին անունը իր արարողի,
Պաղատում է, որ Որդին ու Տերը
Օգնեն Արցախս հողը փրկողին...
Բայց անողոք է սելջուկի թռռը,
Երիտթուրք է նա՝ նենգ ու համառուն,
Արցախի հարցի լուծման հորդորը
Արցախահայի մահն է համարում:
Ու որոշել է ամառվա մի օր
Առնել մայրուղին Կարմիր շուկայի,
Որ հայութունը եղեռնը իր նոր
Ստեփանակերտի մահվամբ վկայի:
Որոշել են Հաջին, Ալին՝
Գնդապետներն այդ նորովի,
Բայց գիտեն, որ ճանապարհին
Պատնեշվել է զորքն Ավոյի:
Սակայն սիրտ են տալիս իրենց.
Ավոն ունի միայն մի տանկ,

Մի թնդանոթ, մի ԲԵՏԵՐ,
Թե դառնա էլ կայծակ ու շանթ,
Տեղովը մեկ դառնա վառող,
Ոչինչ անել նա չի կարող:
Շղթայակապ ու լրիվ մերկ
Կհասցնեն Ստեփանակերտ,
Որ արյան մեջ վերջին հայի
Խելագարի նման պարի:
Ու շարժվեցին Հաջին, Ալին,
Ֆիզուլիից Կարմիր շուկա,
Շարասյունին դղրդալից
Ասես սկիզբ ու վերջ չկա:
Էլ ԲԵՏԵՐ, էլ հրասայլ,
Էլ թնդանոթ, ականանետ,
Էլ «Գրադի» նոր տիպ ու սարք,
Գնդացիր ու նռնականետ,
Մեքենաներ տեսակ-տեսակ,
Եվ բուլդոզեր էլ նորահասակ:
Ու երբ արելը հասավ զենիթին,
Սուրբ Ամարասը տնքաց խոր ցավից,
Հարվածն իջել էր թուրքի մուսթին,
Սակայն ճեղքվել էր ճամփան հարավից:
Մաճկալաշենի դարպասների մոտ
Մի խրախճան էր բացել թշնամին,
Արյան խրախճան՝ սեւ ու մահահոտ,
Որտեղ հնձվում են ջահելներ քանի:
Տղերքն Ավոյի տոկուն են ու խենթ,
Մեկը կռվում է հարյուրի դիմաց,
Ավոն դարձել է ոգեղեն մի եռք
Եվ հորդորում է թեժ ու բանիմաց:
Մեկ աջ է թռչում, մեկ թռչում է ձախ,

Մեկ երեւում է թիկունքում մարտի,
Մեկ դրոշի պես ծփում առջեւից,
Ինչպես զորավար եւ ինչպես մարտիկ:
- Դիպուկ խփեցեք հրասայլերին,
Ամեն կերպ առեք առջեւը նրանց,-
Հրամայում է եւ նռնակների
Արկղերը բերում իր քաջ զինվորաց:
Ու բորբոքվում է գոտեմարտը թեժ,
Երկաթի հուրը երկինքն է առնում,
Ամարաս ձորն է կորչում ծխի մեջ,
Ջահել սրտերն են երկինք համբառնում:
Արցախը կրկին հրաշք է դարձել,
Դարձել է ոգի, անսպառ կորով,
Ոսոխի դիմաց անդունդ է բացել
Եվ կուլ է տալիս նրան անխռով:
Նա մեր պապերի խիղճն է մշտաշող,
Որ եղել է թուր եւ կալի եղան,
Հիմա դարձել է կյանքը հաստատող
Գիտակցված մահվան մի զոհասեղան:
Ձոհասեղանի խորհրդով լուսե
Օրինում է ոգին Մաճկալաշենի,
Նրան մաղթում է հաղթանակ ու սեր,
Հայացքն՝ արեւին, ականջը՝ ձենի...
Արեւը դանդաղ իջնում է սարին,
Լռել են արդեն դղիրդ ու որոտ,
Կանգնած գոհյալի արնոտ սնարին,
Եղբոր կարոտով թախծում է Ավոն.
Մոտը կանգնել են տղերքը արծիվ,
Ու թախծի միջից նայում են շուրջը,
Վառված տանկերը, զենքերը անթիվ
Հուշում են կռվի ահավոր շունչը,

Հուշում են, թե ոնց իրենց համբավն է
Երգ դարձել գալիք նոր մաճկալ շենը,
Այնտեղ վարդանված քաջն Ավոն է
Եվ ավարայրված Մաճկալաշենը:

ՋՐԱԲԵՐԴՈՒՄ

«Կռվում չամիչ չեն բաժանում,
Կռվում գնդակներ են պարում,
Մահը կռվում քեֆ է անում,
Չի կշտանում, չի ալարում:
Պիտի կռվեք առանց զոհի,
Ամեն մեկդ սյուն է մի տան,
Ամեն մեկդ թեժ գրոհի
Ոգին եք եւ հույսի ճամփան»:
Այս խորհուրդն է տալիս Ավոն
Մարտիկներին՝ միշտ սրտաբաց,
Ու քայլում է, ինչպես կերոն,
Գնդի առջեւ, ճակատը բաց:
Նրա համար սովորական
Մի տարածք չէ հող հայրենին,
Պատմություն է բիբլիական,
Շունչն ու լեզուն մեր մայրենի:
Նա զգում է սիրտը հողի
Ու զրուցում կարոտանքով.
Ամեն մի թիզ հողի համար
Երազում է անրջանքով:
Նա նետվում է ահեղ մարտի
Հողի կոչով ու հորդորով,
Նրա հանդին, դաշտ ու արտին
Սիրտն է բացում որդու սիրով:
Փոթորկվում է նրա հոգին,

Թրթռում է սիրտն անդադար,
Ջրաբերողը պարտված չոքի,
Ավոն առնի քուն ու դադա՞ր:
Ու գնում է գունդն իր առած,
Գերագույնի նոր պլանով,
Գնում է նա փրկիչ դառած
Հաղթանակի հրամանով:
Ջրաբերդի սարերը սեգ,
Անտառները՝ հեքիաթաշուրթ,
Աղբյուրները, գետերը խենթ,
Ձորերը խոր, երկինքը լուրթ,
Ավերակված գյուղ ու ավան
Ու վանքերը՝ հույսով հորդուն,
Ցավի միջից ծչում մոր պես
Ու փարվում են Ավո որդուն:
Ավոն իր հաղթ ձեռքն է մեկնում
Ջոկատներին Մարտակերտի,
Որ հրաշքներ էին գործում
Ափերն ի վեր՝ Թարթառ գետի:
Ավոն՝ նրանց թեւ ու թիկունք,
Ավոն՝ նրանց վիզ ու սատար,
Ավոն՝ զինվոր ու հետախույզ,
Ավոն՝ հմուտ հրամանատար:
Ու մաքրում են Ջրաբերողը,
Անտառներն են խշշում ազատ,
Ու հասնում է արդեն հերթը
Քելբաջարին՝ երդմնազանց,
Ու խոհերի գիրկը ընկած,
Ու զինվորի վճիռով թեժ,
Ու պատմության հուշը գրկած,
Ու կրծքի տակ անհուն վրեժ,

Հոգում Արցախը քաղցրանում,
Ավոն սարերն է բարձրանում:
Քելբաջարը՝ հին Քարվաճառ,
Դարձել է մեր ոսոխը չար,
Հիմա ռումբն ու թուրը ձեռքին
Օր չի տալիս Մարտակերտին,
Թալանում է ու ավերում,
Ե՛վ անխնա, ե՛ւ աններում:
Գազազել է սիրտն Ավոյի,
Ափսոսանքով, ցավով խորին,
Մոտենում է Դադիվանքին,
Քիչ է մնում սիրտը պայթի,
Վշտից հոգին խոր ակոսվում,
Խաչքարերի հետ է խոսում,
Ասես վերքին աղ են ցանում,
Խենթանում է ու զարմանում՝
Այս ինչպե՞ս են սեպը խրել
Հայոց հողի ու սրտի մեջ,
Գավառները ձեռքից խլել,
Հանգցրել հայի ջահերն անշեջ,
Դարձած դաժան մի կեղեքիչ,
Գրպանել են գիր ու մատյան,
Ջարդել վանք ու եկեղեցի,
Ոչ դատ գիտեն, ոչ էլ ատյան...
Ու կոչում է Ավոն. «Տղե՛րք,
Այստեղ տանջված հողն է հայի,
Մի վարանեք, ուժգին խփեք,
Հանուն հայոց ապագայի:
Ուր նայում ես՝ հայոց մատուռ,
Հայոց գրեր ու հայոց վանք,
Հողի խորքում՝ կարաս ու թուր,

Հայոց երազ եւ անրջանք:
Այս քրդերին թուրքը խաբել
Եվ զինել է հայերի դեմ,
Վաղը քրդի տունն ու տեղն է
Նա դարձնելու մահվան մի բեմ:
Այն քուրդը, որ զենք չի առել,
Թող հեռանա կրակակետից,
Իսկ ով մեր դեմ զենք է առել,
Նա չի փրկվի հայկյան նետից»:
Խոսքն Ավոյի առած թելեր,
Թափանցում է սրտերը քաջ,
Ու ելնում է սարերն ի վեր,
Որ հայինն էր դարեր առաջ,
Չարմանում է արեւն անգամ,
Հայի ուժից ու հարվածից,
Ասկյարներն են չոքում կարկամ,
Գութ են հայցում աջ ու ձախից:
Շիկանում են սարերը սեզ,
Ու դղրդում ձորերը խոր,
Փուլ են գալիս ժայռերը թեք,
Ծնկի գալիս մտամուրթ:
Խաղաղվում են օդ ու երկինք,
Թրթռում է հողը ցավով,
Անհուն սիրով Ջրաբերդի,
Նոր եռանդ է առնում Ավոն,
Ասում. «Ապրի՛ր, իմ Մարտակերտ,
Սիրտս քոնն է, քեզ բարի երթ,
Չավակներիդ եղբայրն եմ, կամ,
Դժվար պահին կանչիր, կգամ,
Կգամ՝ հոգիս դնեմ ավիդ,
Կգամ՝ ոտքիդ փուշը հանեմ,

Արցախն առանց քեզ ի՞նչ կանի,
Ելիր ոտքի, ցավդ տանեմ,
Հաղթանակին ասա. «Այո՛»,
Այդ է տենչում որդիդ՝ Ավոն:

ԳԼՈՒԽ 7 ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Մոնթեն սիրեց մի հայուհու,
Սեդա անունով,
Ինչպես Արան իր թագուհուն,
Պաշտում էր հոգով:
Նրանց ամեն մի հանդիպում
Երգի տոն էր մի,
Վարդ-սոխակի երգը նրանց
Կբերեմ հիմի...

ՄՈՆԹԵ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ խոնարհվեր հոգիս քո դեմ,
Սիրտս քեզ հետ մտներ եղեմ
Ու մատաղվեր գառնուկի պես:

ՍԵՂԱ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ բուրվառավեր հոգիս քո դեմ,
Որ լուռ վառվեր հոգիս քո դեմ,
Ու խնկարկվեր իմ սիրո պես:

ՄՈՆԹԵ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ արեւեր տենչա ճամփիդ,

Թելեր առներ սիրտս ավիդ,
Քո երագած թռչունի պես:

ՍԵՂԱ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ հուր դառնար սիրտս ավիդ,
Որ ջուր դառնար կյանքս ճամփիդ,
Քո երագած աղբյուրի պես:

ՄՈՆԹԵ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ դառնայի երագը քո,
Որ դառնայի մուրագը քո,
Մեր թագավոր Արայի պես:

ՍԵՂԱ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Յեքիաթվեի քո սրտի մեջ,
Միշտ ծաղկեի քո գրկի մեջ,
Մեր թագուհի Նվարդի պես:

ՄՈՆԹԵ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Գիրկդ գայի դարձած Մասիս,
Դարձած Մռով ու դարձած Քիրս,
Բոլոր գերված սարերի պես:

ՍԵՂԱ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ դառնայի ուժը բազկիդ,

Մատյաններում հուշը փառքիդ,
Դյուլցագնածին Խանդութի պես:

ՄՈՆԹԵ

Այնպե՛ս լիներ, լիներ այնպե՛ս,
Որ ծուլվեիմք հայոց շողին,
Որ ծուլվեիմք հայոց հողին
Սրբանվեր զոհերի պես:

ՍԵՂԱ

Քոնն եմ, դու իմ Աղբյուր Սերոբ,
Իմ զորապետ, իմ Արեւ-Սեր...

ՄՈՆԹԵ

Արցախի մեջ դարձած Ավո,
Ես էլ քոնն եմ, դու իմ Սոսե:

ԳԼՈՒԽ 8

ԱՂԴԱՍ

Աղդամն Արցախի հայոց մի էջն էր,
Շտեմարանն էր Աղդամը բերքի,
Բայց դե՛լիմք ցեղը ասաց. «Քո վերջն է,
Ինչպես եւ վերջն է Պարտավ քաղաքի»:
Հազար տարի էր անցել այն օրից,
Երբ Քրիստոսը եկել էր աշխարհ,
Ուտիք ու Արցախ խավարի ձորից
Ելել, լույսն էին ըմբռնում վարար:
Լույսն այդ բերել էր Լուսավորիչը՝
Գրիգորը Մեծ - Հայրապետը սուրբ,
Հիմնադրել էր վանքն Ամարասի,
Ասել. «Իմ լույսից դուք առեք հագուրդ»:

Հետո եկել էր թռռնիկը նրա՝
Գրիգորիսը Աստծո պատկերով,
Պապի օրհնանքը շրթերի վրա,
Պապի սրբացած հոգու պատվերով:
Եկել է, ինքն էլ դարձել նահատակ
Հեթանոսների արյունոտ ձեռքով,
Հիմա մնջում է Արցախ հողի տակ,
Ամարասի սեզ գմբեթի ներքո:
Հետո Սաշտոցն է եկել սրտաբուխ,
Եկել է, բացել դպրոցն առաջին,
Փարվել են իրար հավատ ու լեզու,
Միշտ ապավինած թրին ու խաչին:
Ծնվել են հետո թռռներն Առանի,-
Քրիստոսացած Վաչե, Վաչագան,
Այբուբենի եւ թրի գումարում
Տեսել Արցախի միակ ապագան:
Քարավանվել են դարերն Արցախի,
Պարտավ ու Աղդամ այդ քարավանում,
Մինչեւ եկել է սելջուկն արնածին,
Արցախն օղակել իր խառնարանում:
Եվ Քրիստոսի երկրորդ հազարը
Երբ ոտք է դրել աշխարհի շեմին,
Պարտավ ու Աղդամ՝ այդ երկու սարը,
Խեղդվել են ահով ուժից թշնամի:
Այսօրվա Աղդամ քաղաքի մեջտեղ
Կա Փանահ խանի սեւ գերեզմանը,
Գերեզմանի մոտ, պատերով շքեղ,
Դեռ աղոթում է կիսավեր վանքը՝
Քիվեր ու վեմեր հայկական ոճով,
Երեմակ մարմարի թույրով հավերժուն,

Ասես հիմա էլ շշնջում են՝ ո՛չ,
Եվ Փանահ խանի աճյունը մերժում:
Թուրք դելինք ցեղի ավազակները
Ջարդել են վանքը, արել արնաքամ,
Այդ ճերմակաթույր վանքի անվամբ էլ
Յայոց ավանը անվանել Աղդամ:
Եվ դարպասի մոտ բարձր Արցախի
Աղդամն է չոքել, ինչպես մի հրեշ,
Չար աչքը տնկած նրա օջախին,
Բազում աղետ ու չարիք է բերել:
Ու կատաղել է, փրփրել Աղդամը,
Երբ ծառս է եղել Արցախը հպարտ,
Չգտել է հային խեղդել իր տանը,
Կարծելով իրեն հզոր ու անպարտ:
Ու նրան անվերջ զինել է Բաքուն,
Թնդանոթներով, տանկերով անթիվ,
Ջինել է ազատ, զինել է թաքուն,
Որ ծնկի բերեն Արցախին արծիվ:
Փրփուրը՝ բերնին, մահն՝ աչքերի մեջ,
Կրակ է մաղել Աղդամն ամեն օր,
Թեկուզ արցախցուց ջարդվել անընդմեջ,
Բայց բռնկվել է ատելությամբ նոր,
Յեռահար, անթիվ թնդանոթներից,
Ինքնաթիռներից, «Գրադից» դաժան,
Անգամ բենզինի լի անոթներից
Կրակ էր մաղում Արցախի վրա:
Ստեփանակերտը դարձրել էր թիրախ,
Որ գա ոռնոցով ավարի, քանդի,
Դարձնի ավերակ, դարձնի սեւ վիրապ
Եվ այդ վիրապը կոչի Խանքենդի:

Բայց ե՞րբ է ծնկի եկել արցախցին
Աղոսանցու առաջ, նենգ թուրքի առաջ,
Ելել է, ինչպես սարերի արծիվ,
Վրեժով, ցասմամբ իր բազմաշառաչ,
Որ աղոսանցու երախը փակի,
Որ ծնկի բերի այդ ելուզակին՝
Թե շարունակի գործն իր դժնդակ,
Աղոսան էլ փռի իր ոտքերի տակ...

Եկա՛ն, եկա՛ն, եկա՛ն անվերջ,
Որոճելով կեղտոտ մի տենչ,
Եկա՛ն հայոց տունը վառեն
Ու տան տեղը սխտոր վարեն:
Բաղիրով փաշան - հրացաններով,
Վեզիրով փաշան - ավտոմատներով,
Մութալիբով փաշան - գնդացիրներով,
Էլչիբեյ փաշան - ինքնաթիռներով,
Ալիեւ փաշան - նոր հրթիռներով,
Եվ ամեն մեկը երազ ուներ մի,
Որ խանքենդիում մախմար թեյ խմի...
Յոթ միլիոնի անունից գոռոզ-բացբերան,
Ղազանակով, մտրակով քշեցին բերան.
Հազա՛ր-հազա՛ր ազերի՝ բեխը նոր ծլած,
Հազա՛ր-հազա՛ր ազերի՝ քունքերը չլած,
Հազա՛ր-հազա՛ր ազերի՝ չոջուխների տեր,
Հազա՛ր-հազա՛ր ազերի՝ օջախը անտեր,
Հազա՛ր-հազա՛ր ազերի՝ արտը նոր վարած,
Հազա՛ր-հազա՛ր ազերի՝ հովիվ, գառնարած...
Ազգությունը շուռ տված հազա՛ր-հազա՛ր թուրդ,

Իբր Ազարբայջանի մեծության խորհուրդ,
Քուրդը քիչ էր, քչեցին լեզգի եւ թալիշ,
Որ նոր էին աչք բացում եւ ուշքի գալիս,
Անցան Իրան ու Թուրան եւ օրենքով հին
Գնեցին ու քչեցին անթիվ մոջեհիդ,
Որ ազերու հետդարձի ճամփան պատմեշեն,
Գնդակի տակ փախչողին գնդակով պատժեն,
Չետո առան ու բերին գանձերով հնչուն
Չազա՛ր-հազա՛ր շիկահեր, փորձված օդաչու,
Գեներալներ օսմանյան, ինգլիզ եւ ռուս,
Այդ ամենը տեսնում էր աշխարհն աննամուս....

Ու ելա՛ն, ելա՛ն ու ելա՛ն անվերջ,
Արցախցիները՝ սրտերում մի տենչ,
Ելա՛ն, ելա՛ն, ելա՛ն ցասմամբ,
Մի վճիռով, դարձած մի կամք.
Նժդեհի թոռ քաջ Սամվելը,
Թեժ Բեկորը, հաղթ Սանվելը,
Գրադ ժորան, Գնդակ Վաչոն,
Արեւ Արան, Չրթիռ Խաչոն,
Ծուռ Միերը, Արծիվ Բենոն,
Բազե Սոսը, Ասող Չենոն,
Չույս Մուրադը, Չնուտ Վիտոն,
Լույս Վիգենը, Սարսափ Պետոն,
Միրուք Սեթը, Թուխ Կարմենը,
Կրակ Յուրին, Խենթ Արմենը,
Չրաշք Կարոն, Կաղնի Դավոն,
Իմաստուն ու կտրիճ Ավոն,
Ելա՛ն, ելա՛ն թշնամու դեմ,
Որ Արցախս հողը փրկեն...

ԽԻԶԱԽՈՒՄ

Հարավից եկող ասֆալտե ճամփան
Աղղամ է մտնում Մարզիլլու գյուղով,
Թշնամին այնտեղ կռվում է համառ,
Թեկուզ երերուն, թեկուզ երկյուղով:
Բաքուն տանկերի մի շարասյուն է
Նվիրել գյուղին, որի շուրջ բլուր՝
Ավազակաբույն Գիյամաթլուն է,
Հայտնի Նովրուզլուն՝ գողերի օրրոց:
Աղղամի ուժեղ կրակակետերը
Պետք է լռեին, դառնային մոխիր,
Որտեղ ազերի ելուզակները
Թթվածինն անգամ փոխել են ոխի:
Ավոն Մարտունուց հարվածում էր միշտ,
Այդ օրը վերջին դասը պիտի տար,
Հարավից Ավոն, իսկ արեւմուտքից
Ասկերանի կուռ գունդը պիտի գար:
Իննսուներեքի ամառը արդեն
Մի սերմնացան էր դաշտ ու սարերում,
Շողեր էր ցանում, ցանում էր վարդեր,
Ինչպես եղել է բազում դարերում:
Բայց այդ ամառը շիկնել էր, վառվել
Նաեւ զենքերի կրակոցներից,
Ազերին վերջին հույսին էր փարվել
Մահահոտ ու խիտ թաքստոցներից:
- Տղաներ.- ասաց Ավոն ջոկատին.-
Հետախույզները բերել են լուրը,
Պետք է Մարզիլլու գյուղի ճակատին
Առաջինն իջնի մեր հատու թուրը:
Նրա տանկերը պիտ շարքից հանենք,

Յետո շուրջկալենք հետեւակներին,
Բնակիչ չկա, կրակ կցանենք
Գլուխներին չար ավազակների:
Խոսքը ավարտեց իր «օքե՛յ» բառով,
Դրոշի նման ծփաց առջեւից,
Գունդը Ավոյի ետքից գնալով
Թշնամուն ճեղքեց ուղիղ աջ թեւից:
Չէին վրիպում արծիվները իր,
Երկինք էր թռչում տանկ ու հրանոթ,
Բայց համառում էր ոսոխը զագիր,
Ոտքի տակ տալով եւ խիղճ, եւ ամոթ:
Ավոն ճչում էր ուրախությունից,
Երբ վառվող տանկն էր տեսնում թշնամու.
- Կրակել այդպե՛ս, թող այրվի՛ հիմքից
Բույնն այս չարաղետ եւ տրվի քամուն:
Բայց եղավ այնպես, որ մի ջոկատը
Յեռացավ գնդից, մխրճվեց խորքում,
Թեժացել էին ջահել տղերքը
Եվ դարձել էին հեղեղ մի հորդուն,
Մոռացել էին խորհուրդն Ավոյի,
Որ քաջության հետ պիտ լինել զգոն,
Յիմա թշնամուց շոջափակվելով,
Բոթն են հաղորդում ռադիոկապով.
- Օգնությո՛ւն է պետք, հապաղել պետք չէ,-
Յաղորդում են եւ մարտնչում համառ,
Յրեղեն Ավոն ուզում է թռչել,
Յոգին եռում է, ինչպես տաք ամառ:
Յրամայում է նա տղաներին.
- Չթուլացնել թափը սահմանում:
Իսկ ինքը դարձած հույսը փրկության,
Իր մեքենայով խորքն է սլանում:

...Հունիս ...12 ...ա՛խ, ինչո՞ւ եկար,
ինչո՞ւ լարեցիր թակարդը չարի,
Թշնամու արկը այդ ինչպե՞ս դիպավ
Ավոյի նման մարտիկին արի:
Նա ազատել էր օղակված ջուկին,
Աշխուժություն էր մարտնչող գնդում,
Ավոն Մարտունու գնդերի ոգին,
Հիմա փակել է աչքերը ժպտուն...

Կրակակետերը մոխիր են դարձել,
Թշնամին պոչը քաշել է շան պես,
Դեպ Աղդամ տանող ճամփան է բացվել,
Հողն է կակաչվել Ծիր-Կաթինն ինչպես:
Բայց չկա Ավոն Աստվածը մարտի,
Քնել է խաղաղ, հավիտյան քնով,
Ծիածանվել է ասես շրթերին.
«Արցախ իմ, քայլի՛ր հաղթության հունով,
Ծառայել են քեզ որդիական սիրով,
Անհունի մեջ էլ որդիդ կմնամ,
Հոգիս վառել են քո հոգու հրով,
Կռվող հոգուդ մեջ մարտի կզնամ,
Կզնամ մարտի ցավով անմեքուն,
Մինչեւ չհասնես քո հաղթանակին:
Երջանիկ են ես, մայր իմ, որ հեռվում
Ձայնդ լսեցի ճիշտ ժամանակին,
Եկա, մի հյուլեն դարձա հույս-շողիդ,
Եկա, ձուլվեցի սրբազան հողիդ,
Չակնկալեցի ոչ փառք, ոչ համբավ,
Իմ վերջին խոսքն է. «Քեզ բարի՛ ճամփա»:

1994 թ., Ստեփանակերտ

Մ Ր Ե Ր

(Վավերագրական պոեմ)

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Մայրը երագում տեսավ իր որդուն,
Ձուկած իր որդուն, որդուն քաջարի...
Կարոտի հրով, սիրով փոթորկում
Որդին գիրկն առավ իր մորը բարի,
Ասաց. «Վաղուց է, որ տուն չեմ գալիս,
Դիրքս չեմ կարող ես թողնել թափուր,
Գիտեմ, որ ինձ ես հիշում ու լալիս,
Ինձ ես որոնում տղերանց շարքում:
Խոստումս, մայրիկ, երբեք չեմ դրժել,
Կռվում չեմ խաբում երկրին ու մորը,
Կռվողին հողը կրակի տակ թեժ
Յուշում է անվերջ մոր սուրբ օրորը:
Օրորդ, մայրիկ, հնչում էր մեղմիկ
Իմ հոգու խորքում եւ իմ կրծքի տակ,
Ես զգում էի քո շունչը ջերմին
Ե՛վ ցուրտ օրերին, ե՛ւ օրերին տաք:
Յիմա եկել եմ, շուտ էլ կգնամ,
Ինձ սպասում են Թարթառի ափին,
Մայրիկ ջան, մոտըդ այնքան կմնամ,
Մինչեւ Մռովից բարձրանա արփին:
Կռիվը, մայր իմ, դեռ չի ավարտվել,
Դեռ կրակում է մեր չար թշնամին,
Իր պարտության հետ նա դեռ չի հաշտվել,
Դավեր է նյութում ամեն մի ժամի»:
Մայրն ասաց. «Որդիս, ինչո՞ւ ես գնում,

Տունս սյուն չունի քեզանից բացի,
Չայրդ էլ անդադար ճամփիդ է մնում,
Մեր բախտի փակված դռները բացիր:
Սիրած աղջիկդ սպասում է քեզ,
Նա քո ջերմ սիրով կրակված սիրտ է,
Բուրում է զարման բացված վարդի պես,
Ախ, ինչո՞ւ այսքան աշխարհը բիրտ է:
Միեր, մի գնա,
Մորդ մոտ մնա»:
Սակայն Միերը մոր դեմ ծունկ իջավ
Ու երկրպագեց, ինչպես Աստծուն,
Ձեռքը համբուրեց, ասաց. «Մայրիկ ջան,
Քո սերն ու հոգիս մեկ են թեւածում:
Ես արշալույսին պիտի հետ դառնամ,
Ինձ սպասում են Թարթառի ափին,
Մայր հողը, մայրիկ, դժոխք կդառնա,
Եթե երբեւէ մեզանից խաբվի»:
Կարոտից մայրը մոմի պես հալվեց,
Չալվեց ու դարձավ մի զուլալ աղբյուր,
Աղբյուրի մեջ էլ նա ցավից ծալվեց
Ու ցողվեց, ինչպես մայրական համբույր:
Դեռ խոնարհված էր որդին մոր առջեւ,
Ջուր խմեց, Սասնա Միերը դարձավ,
Ասաց. «Մայրիկ ջան, ես գալու եմ դեռ»,
Ասաց ու կրկին մարտի սլացավ...
Միերի մայրը պատմեց երազն այս,
Եվ այդ տեսիլքով իմ հոգին սնվեց,
Եվ որպես մարմին առած մի երագ,
Իմ երախտիքի պոեմը ծնվեց:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Արեւի հետ ելնում տնից,
Արեւն իր հետ տուն էր տանում,
Հագենում էր հացից, քնից,
Խաղից երբեք չէր կշտանում:
Պատշգամբից մայրը կանչում,
Որոտում էր բակը մեկեն.
«Ինչո՞ւ ես քեզ սոված տանջում,
Արի ճաշիր, գնա մեկ էլ»:
Հենց ծագում էր այգաբացը,
Խաղն էր նորից հաղթանակում,
Մոր նվիրած պանրահացը
ճաշակում էր ոտքի, բակում:
Խոսքին, քայլին լուրջ տեսք տալով,
«Պատերազմ» էր խաղում անվերջ,
Իր ինքնաշեն հրասայլով
Չէր նահանջում «մարտերի» մեջ:
Արեւադեմ պարմանի էր,
Ինչպես առասպելի Արան,
Սակայն էլի խաղի մեջ էր
Գտնում հանգիստն իր առօրյա,
Իրենց բակում փոքր թե մեծ
Տանկիստ էին կոչում նրան,
Ավարտել էր դպրոցն արդեն,
Բայց տենչում էր զինվոր դառնալ:

Երազը հոգում
Նա մեկնեց բանակ,
Ծառայություն էր,

Խաղ չէր ու հանաք:
Նա տանկիստ դարձավ,
Երազը շոյեց,
Ով ծանոթացավ,
Հարգեց ու գովեց:
Առյուծասիրտ էր,
Հոգին էր վաշտի,
Հնուտ տանկիստն էր
«Ռազմադաշտի»:
Առաջարկեցին Սիերին մի օր
Որ խորհրդային բանակում մնա,
Բայց նա լսել էր լուրը ահավոր,
Արցախն է կանչում, ինչպե՞ս չգնա...
Սեւ ամպ է իջել մանկութ՝ վայրերին,
Թշնամին նրան խաչել է ուզում...
Երբ վտանգված է հողը հայրենի,
Ոչ մի աստիճան որդուն չի հուզում:
Գեներալի դեմ կանգնեց վճռական.
- Շնորհակալ եմ,- ասաց,- Ձեզանից,
Թե սիրտս էլ ուզեք, կհանեմ, կտամ,
Սակայն Արցախս ճշում է ցավից:
Ես որոշել եմ ու չեմ երերա,
Մորս շրթերով օջախս է կանչում,
Արցախը մորս մայրն է, գեներալ,
Նրա խոր ցավն է իմ սիրտը տանջում,-
Ավարտեց խոսքը Սիերն առնացի,
Եվ լուռ սպասեց հրամանատարին,
- Համառ ու քաջ է եղել արցախցին
Եվ այդպես էլ կա, բարին կատարվի:
Եվ մի հաճելի սփոփանք հոգում,

Հայ գեներալը փաղաքշանքով խոր,
Ասաց.- Քո պարտքը կատարել ես դու,
Ե՛վ կամքն է քոնը, ե՛լ խոսքը, զինվոր:

Իննսունմեկի աշունն էր շնչում,
Արցախ աշխարհն էր ծփում բազմերանգ,
Բայց այդ ծփանքում ոսոխն էր շրջում,
Դարձած դժոխքի մարդակուլ երախ:
Վանքը խոցվում էր, ջարդվում խաչքարը,
Գյուղերում անսանձ մահն էր քրքջում,
Թուրքը բացել էր իր հին խաչքառը,
Վերծանել կրկին. «Հայերի ջնջում»:
Նրան լծվել էր զինվորը կարմիր,
Հայի վաճառք էր, արյան խրախճան,
Չարության տենդը եռում էր նամիր,
Ու թվում էր, թե էլ չունի վախճան:
Քիրս սարից մինչեւ նահապետ Մռով
Հայոց խռովքը եռում էր անմինջ,
Արցախցին ձեռքը իր խղճին դրած,
Օտար լծի դեմ ընդվզում էր խիստ:
Մհերը հեռվից տուն վերադարձավ,
Ուժեղ էր, ավուր քարն էլ կջարդեր,
Գրկի մեջ առած մայրն ուրախացավ,
Մինուճար որդին իր մոտ է արդեն:
Մհեր է կնքել անունը նրա,
Որ առյուծ լինի քաջ Մհերի պես,
Մհերի նման սրտով հուրհրան,
Մհերի նման արիական ու թեժ:
Հասակ է առել, դարձել առնական,

Անգամ փոխվել են գանգուրները խիտ,
Ձայնը հնչում է թավ ու հաղթական,
Մեջքը՝ ամրակուռ, մկանները՝ պիրկ:
Մի փարվանա է դարձել մայրը նուրբ,
Շուրջը քույրերն են վարդի պես բուրում,
Իսկ հայրը ասես քրմապետ է սուրբ,
Շոյում է որդուն, ճակատն համբուրում:
Շրջապատել են քույր ու բարեկամ,
Հարեւանները ողջունում են ջերմ,
Իսկ ընկերները կատակում են սուր,
Բոլորն էլ ինչպես Սասնա սրբած թուր...
- Թե չկանչես էլ, հարսանքիդ կգամ,
- Իսկ ես մինչեւ լույս կպարեմ, կերգեմ:
- Միեր, քո սիրած աղջկան տեսա,
- Միեր, դարձել ես իսկական փեսա...
Եվ ամբողջ գիշեր, մինչեւ արշալույս
Ֆիդայական ջերմ երգեր են հնչում,
Այդ երգերի մեջ՝ ինչպես վառվող հույս,
Վրեժից ծնված վճիռն է շնչում:

Դիզակն Արցախի հարավա դուռը,
Հարավա թելը Արցախ աշխարհի,
Քիրսը Դիզակի հաղթական կուռը,
Իսկ Գոչավանքը՝ համբավը բարի:
Եվ Գոչավանքի հայացքի ներքո
Հինավուրց Տողն է թելել դարեդար,
Բայց Փանահ խանի չարագույժ կամքով
Այդտեղ չոքել է քոչվորը օտար:
Շուշվա բերդի մեջ բույն դրած օձը

ճտահանել է Տողի լանջերին,
Գործի դնելով հայակեր փորձը,
Խլել է հայի հողերը բերրի:
Ու երբ Արցախը ելել է ոտքի,
Երբ Սումգայիթից խոցվել է խորին,
Տողում ազերին ծռել է հոգին
Ու ձգտել նրա ձեռքը ուրրի:
Տողը հուզել է նաեւ Միերին,
Բանակում գյուղից ընկեր ուներ նա,
Նա ոսոխներին երբեք չի ների
Եվ որոշել է, որ Հադրուք գնա:

Ու Միերի ճամփան ձգվեց,
Տողի միջով Հադրուք հասավ,
Ֆիդայական ջոկատի մեջ
Ընկերներին թիկունք դարձավ,
Ասաց.- Տղերք, ամուր մնանք,
Երբ մեկտեղ ենք, մեզ ահ չկա,
Մեկտեղ մահվան դուռն էլ բանանք,
Միասին ենք, մեզ մահ չկա:
Ազատություն չեն տալու մեզ,
Ոչ Կրեմլից, ոչ էլ Բաքվից,
Պիտի կռվենք Նժդեհի պես,
Իրար լինենք միշտ աջակից:
Այս պայքարի ճամփան մերն է,
«Ազատություն կամ մահ» գոչենք,
Մենք Արցախի միակ Տերն ենք,
Տղաներին ի գե՛ն կոչենք:

Ու կոչեցին ի զեն, ու ջոկատներ ելան
Դիզափայտից մինչեւ Մռովա սար,
Գյուղ ու քաղաքներից ֆիդայիներ եկան,
Ամեն մեկը մի Քիրս, մի Արեւսար:
Ու դեռ վխտում էին անտառներում մեր խիտ,
Օմօնն ազերական, զինվորները կարմիր,
Ժամանակը դաժան, տիրողները անսիրտ,
Իսկ Արցախը մենակ - ցավերում իր:
Եվ ցավերից այդ ծով հնչեց ճիչը ցասման,
Ու ցասումը դարձավ վառող կրակ,
Ու վրեժը անհուն ճեղքեց ամեն սահման,
Ու ծնվեցին քանի՜ քաջեր հրակ:
Եվ այդ քաջերի մեջ սիրվեց Միերը քաջ,
Կանգնեց ջոկատներից մեկի առջեւ,
Մերթ Յադրութ էր զնուն ու մերթ Վարանդա՝
Ընկերներից առած ոգի ու թեւ:
Ձենքեր էին բերում գաղտնի ճամփաներով,
Ձենքեր էին սարքում նոր-ինքնաշեն,
Որ օմօնից սելջուկ եւ զինվորից կարմիր
Փրկեն արցախական ավան ու շեն:
Բաղիրովի միտքը Գորբաչովն էր կարդում,
Մահն էր դրոշ պարզել կռիւններով վայրի,
Բաքվից մինչեւ Շուշի ՊԱԿ-ն էր ուղի հարթում,
Որ Արցախը ապրի առանց հայի:
- Մենք եղել ենք ու կանք, արդար պահանջը մեր
Պետք է ողջ աշխարհի խղճին հասնի,
Մեր երազը պիտի ծիածանվի հավերժ
Մռավ սարից մինչեւ Հայոց Մասիս:

Բաժանել են մի օր մեզ Հայաստան մորից
Եվ ստրուկի շղթան հագցրել մեր ուտքերին,
Արցախ ու Հայաստան պիտ միանան մորից,
Սա վճիռն է Հայոց որդիների...
Այս պահանջն էր հնչում ամեն մի ջոկատում,
Ամեն մի ֆիդայու շրթի վրա,
Կենաց աստղ էր դարձել քաջ Միերի սրտում
Այդ պահանջը արդար եւ հուրհրան:

Երազը կմնա երազ,
Թե սիրտդ չընծայես նրան,
Արցախը Միերին մուրազ,
Արցախը՝ իր սրտի վրա:
Արցախը՝ մոր նման անգին,
Արցախը՝ օջախ լուսավոր,
Արցախը՝ օրրանը իր հին,
Արցախը՝ պատգամը իր նոր:
Վառվում է Արցախի սիրով
Միերը՝ Արցախի զավակ,
Արցախը կապտաջինջ մի ծով,
Իր սիրտը՝ այդ ծովում նավակ:
Արցախը՝ դալար կաղնի ծառ,
Ինքը շիվ այդ կաղնու ճյուղին,
Արցախը՝ իր սերը պայծառ,
Արցախը՝ իր կյանքի ուղին:
Առաջին Սերը Միերին
Երեւաց Արցախի տեսքով,
Իր Սերը առավ թելերին

Ու շոյեց Արցախի ձեռքով,
Շշնջաց... Սիրում եմ ես քեզ,
Չեմ գնա քեզանից հեռու,
Ով Սերը չի պաշտում խենթի պես,
Արցախը նրան չի ներում:
Սիրում եմ, սիրում եմ քեզ, իմ Սեր,
Դու իմ Սեր, իմ արեւ անմար,
Պետք լինի, ես կառնեմ սուսեր,
Արցախի, Քո պատվի համար»:
Միերը խոստումն է հիշում
Իր բանակ մեկնելուց առաջ,
Միերը խոստումը չի դրժում,
Խոստումը պահել է կանաչ:
Ու կանաչ շոյանքով իր Սիրուն՝
Անուշին քաղցր ու մրահոն,
Կրկնում է. «Հանուն քո սիրո
Չեմ ների երբեք թշնամուն»:
Անուշը ժպտում է անուշիկ,
Շոյանքից դարձել է սարսուռ,
Շշունջը թառում է շրթին.
«Պետք լինի, ես էլ կառնեմ սուր»:
- Իմ Աշխեն,- ասում է Միերը:
- Իմ Սամվել,- Անուշն է նազում...
Եվ հայոց աստղալից դարերը
Հնչում են հայոց Արցախում:
Նահապետ Առանի պատգամը
Հնչում է սրտում Միերի.
«Թշնամուն մի հանձնիր օրրանդ,
Օրրանը քեզ սեր կբերի»:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ավետարանոց - Արցախական հող,
Վարանդա երկրի Մելիքների գառ,
Դու եւ ծնել ես Մելիքներ հզոր,
Դու եւ ծնել ես կավատ Շահնագար:
Եվ Շահնագարը նենգ ու դավաճան,
Սելջուկ Փանահին նվիրեց Շուշին,
Եվ հայի կերտած պարիսպը մի ջահ,
Իր գահին կրեց թագը ուրիշի...
Փանահից անթիվ նեռեր ծնվեցին
Ու սերմանեցին որոմն Արցախում,
Արցախցու մտքով, հացով սնվեցին
Եվ հոգեառը դարձան արնախում,
Խեղդեցին մի օր իր իսկ արյան մեջ
Քաղաքը կերտող շինարար հային,
Եվ թուրքավարի բացեցին մի վեճ.
«Շուշի քաղաքում հայեր չկային»:
Այսօր էլ նորից հրի են մատնում
Քաղաքները եւ շեներն Արցախի,
Թուրքի մոլուցքը երբեք չի հատնում,
Եվ հագուրդ չկա նրա երախին:
Եվ ընդվզում է Արցախս ոգին,
Մարած զանգերն են հնչում վանքերի,
Միերն էլ՝ Արցախ աշխարհի որդին,
Ավետարանոց գյուղի ջանքերին
Իր ուժն է բերել, փորձն իր զինվորի,
Նվիրել հողին իր արեւանիստ,
Որ թուրքն Արցախից պոչն իր ոլորի,
Յեռանա, թողնի հայերին հանգիստ...
Սակայն Շուշիից կրակ են թափում
Անգութ թռռները դիվոտ Փանահի,

Կրակն արցախյան գյուղերն է լափում,
Շոյելով սիրտը կռվի ալլահի:

- Սուրբ է կռիվը,- ասաց Սիերը,-
Եռանդով սանձեց զրահամեքենան,
Եվ Ասկերանի արթուն դիրքերը
Հրասայլի հետ ասես ծառս ելան,
Ծառս ելան, որ քաջ Սիերի հանգույն
Պատնեշեն ճամփան ավազակների,
Որ մայր Արցախը միշտ մնա կանգուն,
Մնա օջախը իր զավակների:

Ջրահամեքենան կռվի մեջ ասես
Վրնջում էր ոնց Քուռկիկ Ջալալին,
Սիերն էլ Առյուծ Սիերը ինչպես
Ոսոխի քարը չէր թողնում քարին:
Մեկ չէ, երկու չէ, խփում է անվերջ
Թուրքի սուրացող մեքենաներին,
Կրակ կա նետած իր կրակի մեջ,
Դաժան թշնամուն նա ինչպե՞ս ների:
Սիերի կողքին Գառնիկն է արի,
Կարծես թե լինեն Քիրսն ու Մռովը.

- Թող հողը թուրքի ոտքի տակ վառվի,-
Գոչում են նրանք ու վարում նավը:
Մարտի սկիզբն էր իննսուներկուսի,
Դեռ ձյունն էր նստած սարում ու հանդում,
Ազերիները երազում էին
Նովրուզ բայրամը նշել «խանքենդում»:
Բայց արյունալի երազը նրանց
Այդ օրը հազավ սեւագույն սքեմ,
Հայ քաջերի հետ Սիերն անձնուրաց
Աղդամը դարձրեց հատուցման սեւ բեմ:

Մտտենում էր Ապրիլը՝ օրը հայոց եղեռնի,
Շուշի-Լաչին խճուղուն մառախուղն էր իջել մառ,
Այդ երակով ամեն օր, ինչպես թույնը գեհենի,
Բերում էին բենզին, զենք ու վարձկաններ անհամար:
Մի հատվածը այդ ճամփի հեռվից պիտի հսկել լավ,
Այն վստահվեց Միերին ու Գառնիկին զորավոր,
Նշանառու տղերքը առած պատիվ ու համբավ,
Զթողեցին, որ Շուշի մտնի ցիստեռն կամ զինվոր:
Անդնդախոր ծորերը գերեզմանոց դարձրին,
Կրակի մեջ հալվում էր թե մեքենա, թե ոտխ,
Շուշին հայից խլողի մորը սեւ շոր հագցրին,
Մեր դարավոր վրեժը դարձրած ական ու դրոշ:
Միերին ու Գառնիկին ընկերացավ Ալբերտը,
Որը դարձավ սրտամոտ ու վեհանձն ղեկավար,
Մեկտեղ նրանք կազմեցին անպարտելի այն բերդը,
Որից ոտխն էր սարսում ու ճողոպրում դողահար:
Հերթը հասավ Մարտունուն,
Օգնության ծեռք պիտ մեկնեն,
Ոչ ոք հանգիստ չէր քնում,
Ու վճիռն էլ մեկ էր...
Խազազ սարի բարձունքում
Հայոց դիրքերն են ամուր,
Կռիվ է... եւ կռվի մեջ
Չեն հրամցնում թանապուր:
Այդ լավ գիտեր Միերը,
Տանկիստ էր, ո՞նց չիմանար,
Նա վեր քշտեց թելերը.
«Դեհ, թուրքը թող դիմանա»:
Երեք ընկեր... երեք սիրտ...

Նշանառու անվրեպ,
Թող համոզվի թուրքը բիրտ,
Հեշտ չէ վիճել հայի հետ...
Նրանք շարքից հանեցին
Թշնամու մեկ հրասայլ,
Մեկ հրանոթ վառեցին,
Դիրքերն առան ծայրից-ծայր,
Հոգիներում ցասումը,
Խլեցին եւ մի հրթիռ,
Մինչ երեկո խփեցին
Նաեւ երկու ուղղաթիռ:
Հետեւակի հետ մեկտեղ
Ամուր պատմեշ կապեցին
Եվ Ֆիզուլու գնդերի
Ճանապարհը փակեցին:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Մաճկալաշե՛ն... Մաճկալաշե՛ն...
Դու Արցախի նոր Ավարայր,
Մաճկալ՝ առած զրահ ու զենք,
Դու Արցախա նոր սրբավայր:
Քանի՛-քանի՛ ճակատամարտ
Եղավ հայոց սեզ լեռներում,
Մարտի ամեն մի ակնթարթ
Ոստիներին՝ մահ աններում:
Քաջ Առանից մինչեւ Ավո
Պատմությունն է մեր կամարվում,
Եվ ապրում է Արցախն Հայոց
Հերոսությամբ իր անմարում:
Այդ պատմության ոսկե էջն ես,

Մաճկալաշե՛ն... Մաճկալաշե՛ն...
Մեր սրտերի ելեւեջն ես,
Որ կկոչի հավերժ «ի զե՛ն»,
Քանզի Աստված հեռվից բերավ
Մեր չարամիտ հարեւանին,
Որ մեր սիրտն ու հոգին կերավ,
Խլեց Արցախ-եղրեւանին:
Արցախցին էլ միշտ արծվասիրտ,
Մաճի հետ եւ զենքը առավ,
Ոնց շինարար, ոնց զինակիր,
Հողն իր փրկող աստված դառավ:
Վերջին անգամ թուրքը փորձեց,
Որ Արցախը հիմքից ջնջի,
Թուրքավարի խաբեց, գործեց,
Երազի մեջ մահվան կռիւն:
Բայց Արցախը ելավ խրոխտ,
Մտռը հառնեց Մասիսը սեզ,
Նոր Նժդեհներ եկան ըմբոստ,
Ամեն մեկը մի սար, մի բերդ:
Եկավ Ավոն՝ իմաստնացած
Ու զորացած մարտերուն թեժ,
Ասաց. «Զենքը չենք դնի ցած,
Մեր վճիռը մեկն է՝ վրեժ»:
Ավոյի հետ Մհերն էր քաջ,
Գառնիկի եւ Ալբերտի հետ,
Ավոն եկավ մարտից առաջ,
Տղաներին ասաց. «Օքե՛յ»,
Նա Մհերի ձեռքը սեղմեց
Եվ համբուրեց ճակատը լայն,
«Լավ որսորդ եք,- ասաց,- տղերք,-

Տուն չեք դառնա ծեռքով ունայն:
Այս բարձունքից ափի մեջ են
Թուրքի անթիվ զենք ու զրահ,
Թե տանկերը մեզ չզիջեն,
Պարզելեցեք նրանց սել մահ:
Եվ Արցախի աչքի առաջ,
Եվ գրկի մեջ մայր Արցախի,
Սկիզբ առավ մարտը ահեղ,
Կրակեցին աջ ու ձախից»,
Թուրքն ուզում է առնել ճամփան,
Որ տանում է քաղաքամայր,
Երազում էր իրեն համբավ,
Իսկ հայերին մահ ու ավար:
Բայց Ավոյի շունչն էր մարտում՝
Անդրանիկված ու Նժդեհված,
Ամարասված կյանքի արտում
Հայի կամքն էր կուռ, ջրդեղված,
Ավոյի մոտ քաջ Ավոներ՝
Առասպելված Ավոյի պես,
Ամեն մեկը մարտանվեր,
Հոգին արեւ ու սիրտը կեզ...
Եվ Սիերն այդ քաջերի մեջ,
Մարտում հեծած երկաթե ձին,
Ընկերներով ազատատենչ
Իջել է դաշտ՝ թուրքահնձի:
Եվ իր տանկով, ինքնամոռաց,
Գոյատեւման հունձն է անում,
Խիղճը մաքուր, ճակատը բաց,
Մայր հողից է իր ուժն առնում:
Նա պատմության դասը գիտե,

Եվ պայքարը իմաստ ունի,
Եվ վաղուց է դասն այս սերտել.
«Թուրքն Արցախում ոչինչ չունի»:
Գիտե, որ սուրբ Ամարասը,
Գանձասարը հայն է կերտել,
Մեր հոգեւոր ջինջ ավմասը՝
Դադիվանքը, հայն է կերտել,
Հայն է կերտել եւ ավանդել
Սերունդներին ու դարերին,
Թուրքն ուզում է հավերժ բանտել
Եվ հագուրդ տալ իր դավերին:
Մարտն այս սուրբ է, անապական,
Չի լինելու էլ ուրիշ մարտ,
Այս կռվից է մեր ապագան
Սկիզբ առնում խաղաղ, հաստատ:
Ու խփում է Միերը խենթ,
Ընկերներով ավոյացած,
Անգամ կրծքից առած խոր վերք,
Ոչ ոք զենքը չի դնում ցած:
Եվ Արցախա արեւը բորբ,
Երբ իջնում է Քիրսի ուսին,
Երբ արյան մեջ ծաղիկ ու խոտ
Փայլում են ոնց ցողը հույսի,
Երբ վառողի ծուխը շնչում,
Խաղաղվում են գյուղ ու դաշտեր,
Միերի հաղթ ձայնն է հնչում.
«Փրկված ես դու, Մաճկալաշե՛ն»:
Եվ այդ պահին Ավոն գալիս,
Ձեռքն է սեղմում, խրախուսում,
Հիշում մեկ-մեկ զոհվածներին,

Ափսոսանքի խոսքը ասում:
Գովում է նա քաջ Միերին,
Որ նստած էր տանկի վրա,
«Օքե՛յ» ասում տղաներին
Եվ թվարկում որսը նրանց.
«Դուք խփել եք հինգ հրանոթ,
Մեկ տրակտոր՝ հրթիռակիր,
Մեկ վերամբարձ կռունկ դեռ նոր,
Ջարդել գունդը հետեւակի,
Չի մոռանա Արցախը ձեզ,
Քեզ, իմ փոքրիկ, եղբայր Միեր,
Ով տղաներ ունի քեզ պես,
Նա չի մնա կյանքում անտեր»:
Քիրսի վրա, հենց այդ պահին,
Արեգակն է հոր պես նստում,
Ասել է թե Միերներն են
Քեզ փրկելու, Արցախա տուն:

Ու կարդալով հողի լեզուն,
Պաշտպանելով ինչպես մորը,
Թեւ է առնում հույսով լեցուն
Քաջ Միերի ամեն օրը:
Ուր վտանգ կար, նա այնտեղ էր,
Դարձած անպարտ թեւ ու թիկունք,
Որտեղ մարտը թեժ, ահեղ էր,
Առաջինն էր ելնում բարձունք:
Լաչին-Գորիս ճանապարհին
Սխրանքների նոր շարք բացեց,
Դրոշի տեղ նա իր արի,
Հրաբորբոք սիրտը պարզեց:

Մխրճվում էր նա անողոր
Գնդերի մեջ վարձկանների,
Որ ծնկաչոք, աղիողորմ
խնդրում էին իրենց ների:
Չէր վրիպում սլացքի մեջ,
Մարտնչում էր կտրուկ, թափով,
Հրասայլը նա վարում էր
Անգամ քարե զառիթափով:
Լաչինի մոտ քանի անգամ
Ոսոխների ուղին գոցեց,
Բայց թշնամու գնդակը չար
Լայն ճակատը նրա խոցեց:
Բժիշկները գիշեր ու զօր
Կյանքի ավիշ ներարկեցին,
Սակայն չանցած մի քանի օր,
Նորից հեծավ երկաթե ձին...
Լաչին-Գորիս կյանքի ուղին
Մհերին էլ որդեգրեց,
Իսկ Արցախը, մայր Արցախը
Իր քաջ որդուն կրծքին դրեց:

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

Մայրը մի օր Մհերին մեղմիկ ասաց.
«Վիրավոր ես, գնա պառկիր հոսպիտալում,
Լավ կազդուրվիր, առողջացիր, որ դիմանաս,
Մենակ դո՞ւ չես հո թշնամու հախից գալու»:
Որդին լսեց, թեթև ժպտաց ու շշնջաց.
«Մայր իմ անուշ, այո, ես քո միմուճարն եմ,
Գիտեմ, սիրտդ իմ վերքերից ոնց մղկտաց,

Մի մոռացիր, որ թշնամին նենգ ու չար է:
Կփաթաթես վերքս, մայրիկ, ձեռքդ նուրբ է,
Ու քո շունչը կդառնա ինձ դեղ-բալասան,
Մեր Արցախը, որ մեզ համար մոր պես սուրբ է,
Բզկտվում է ոսոխներից ապերասան:
Հապաղումը մեզ չի ների, չի բերի բախտ,
Մեզ կանչում է Մռով սարը, Թարթառը մեր,
Ախր առանց Մարտակերտի ի՞նչ Ղարաբաղ,
Մարտակերտը մեր հորովելն ու թառն է մեր:
Հրասայլի անձնակազմը պատրաստ է արդ,
Սպասում են ե՛լ Ալբերտը, ե՛լ Գառնիկը,
Հանգիստ մնա եւ գլուխդ պահիր հպարտ,
Ով քեզ նման մայրիկ ունի, անառիկ է»:
Մայրը լսեց, որդուն փարվեց արտասավալից.
«Կամքդ լինի, որդիս,- ասաց,- բարի ճամփա,
Թող վերինը բարի աչքը վրադ պահի,
Մենք արդար ենք, թող մեր հանդեպ լինի արդար»:
Ու հրաժեշտ տվեց մորը՝ Ամալյային,
Գրկեց հորը՝ Միքայելին քաջակորով.
«Հանգիստ եղեք, չմտածեք, հայրիկ, մայրիկ,
Շուտով կգամ, գնում են մի քանի օրով»:
Ու Միերը հրասայլի ղեկին նստած,
Ընկերներով հավատարիմ նետվեց մարտի,
Մռավ սարը, շղթայակապ, աչքերը թաց,
Քիչ էր մնում գերության մեջ իրեն ջարդի:
Ու մայիսյան հեղեղի պես արցախական,
Ելան հերոս զավակները մեր մայր հողի,
Ու կանչեցին. «Մեր սեզ Մռով, մեր մայր Թարթառ,
Ոսոխների ոտքերի տակ ձեզ չենք թողնի»:
Եվ սկսվեց արյունահեղ մի գոտեմարտ,

Հողն էր վառվում Չլդրանից մինչև Հաթերք,
Դարերի մեջ մեր Մռովա սարը հպարտ
Դեռ չէր տեսել նման կռիվ ու ռազմաերթ:
Վրնջում էր Մհերի ծին լանջերն ի վեր,
Այն Քուռկիկն էր ասես թելով հրեշտակի,
Անձնակազմն էլ կռվի բովում առած թելեր,
Կրակում էր միշտ անվրեպ ու շեշտակի:
Դրմբոնի լանջերն ի վար գլորեցին
Թշնամական զենքով լեցուն բեռնատարը,
Ջագլիկի մոտ դեպի ծորը ոլորեցին
Թուրքիո երկրից նվեր բերած հրասայլը:
Հաթերքի տակ շուրջկալ արին ու խլեցին
Հինգ զինակիր մեքենաներ նոր ու հզոր,
Վաղուհասուն հերոսաբար խարխլեցին
Ազերական «Գրադ»-ները մահասարսում:
Երբ դեռ նոր էր փետրվարը աչքը բացել,
Ազատեցին Մարտակերտի անտառուղին,
Բայց Մռովի սիրտը խռով, ամպամած էր,
Որ թշնամին իշխում էր դեռ դաշտ ու հողին:
Ու Մհերը միշտ առջեւից, միշտ ոգեշունչ,
Հրասայլը թռչկան դարձրած սուրուն էր խենթ,
Վառված-փրկված գյուղերի մոտ չոքում էր լուռ
Եվ զրուցում որդիաբար մայր հողի հետ.
«Ջրաբերդված ու Թարթառված իմ Մարտակերտ,
Իմ Դրմբոն, իմ Հոռաթաղ, իմ Կոճողոտ,
Իմ Գետավան, իմ Ջարդախաչ եւ իմ Հաթերք,
Մատաղ լինեմ ձեր սրտերի վերքին հողոտ:
Դուք նվաճող իմ խոր վերքի սպեղանի,
Իմ դարավոր, իմ փառավոր պատիվ ու փառք,
Որպես մի գոհ իմ գլուխն է ձեր սեղանին,

Չեմ խնայի ես ձեզ համար ոչ սիրտ, ոչ կյանք»:
Զրուցում էր նա մեր Սասնա Մհերի պես,
Զրուցում էր, առնում նոր ուժ ու նոր ոգի,
Իր զավակի կյանքով փրկված հողն էլ ասես
Շշնջում էր. «Կաթս հալալ լինի, որդի»:

Իննսուներեքի մարտն էր հեռանում,
Գարնան զարթոնքը ծլում էր օդում,
Սակայն ազերին թուքը բերանում
Չէր հրաժարվում կռվից անօգուտ:
Կրակում էր նա մահվան գեներից,
Կրակում էր նա մոլուցքով չնչին,
Կիսաջարդ եղած, փախչող ազերին
Դեռ փայփայում էր իր հույսը վերջին:
Բայց հայի հույսը կապել էր կամար,
Գոտեպնդվել էր գինվորն Արցախի,
Նա զարնանաբույր հաղթության համար
Չարկ լինի մահվան դուռն էլ կբախի:
Ու բախում է նա, ինքնակամ, խիզախ,
Քանգի լավ գիտե օրենքը կյանքի,
Ով մահվան աչքին նայում է անվախ,
Երբեք չի զրկվում հողից ու փառքից:
Չեռուստացույցի աշտարակի մոտ
Գարնան բույրի հետ վառողն էր մխում,
Կոխկրտվում էին ծիւերը արնոտ,
Բարձունքի վրա ոսոխն էր վխտում:
- Ժամն է հատուցման,- վճռեց Մհերը...
Ու բարձունքն ի վեր տանկը դղրդաց,
Թեւ էին տալիս քաջ ընկերները`

Հոգիները ջերմ, ճակատները բաց:
Կրակուն էին, խփուն անվրեպ,
Հրասայլերի բախում էր դաժան,
Միերի տանկը ինչպես շարժվող բերդ,
Հույս էր շափաղուն պահին տարաժամ:
Վրեժի ժամն էր, ոսոխն էր ջարդված,
Եվ նահանջուն էր իր խրամատից...
Միերի տանկը բռնկվեց հանկած
Թշնամու նետած «Ֆագոտի» զարկից:
Միերը մի պահ սրբեց աչքերը
Ու ձեռքը տարավ դեպի կուրծքը հաղթ,
Արնոտվել էին նրա մատները...
Ա՛խ, չլինեիր դու, սեւ ակնթարթ:
Գառնիկը ելավ, գրկեց Միերին,
Ալբերտը թողեց նստատեղը կից,
Քաջ ընկերները իրենց թելերին
Նրան հանեցին տանկի խցիկից:
Միերը նայեց բացվող երկնքին
Ու մեղմ շշնջաց. «Ափսո՛ւ, շատ ափսո՛ւ»,
Գառնիկը ափը դրել էր վերքին,
Գլուխն էր գրկել Ալբերտը անխոս:
Մարտն ավարտվել էր, մերն էր բարձունքը,
Եվ հաղթանակն էր ժպտուն բախտորոշ,
Միերի արյամբ ներկված բլուզը
Փայլուն էր ինչպես հաղթության դրոշ:
Մռովն էր սգուն ձեռքերը կրծքին,
Սուրբ Գանձասարը երգուն էր սաղմոս,
Աղոթքն էր թառել Թարթառի շրթին,
«Ափսո՛ւ Միերիս, ափսո՛ւ, շատ ափսո՛ւ»:

Մռովն Արցախի նահապետ պապը,
Մռովն անասան մեջքը Առանի,
Առանի կուռը, կորովն ու թափը,
Տեսել է մարտեր ու երթեր քանի,
Ազգեր է տեսել, ցեղեր անհամար
Եվ հայկյան մեջքը չի ծռել երբեք,
Մռովն արցախցու հույսի վառ կամար,
Մռովն ուղենիշ, Մռավն անպարտ բերդ:
Մռովի չորս կողմ դիրքեր են հիմա,
Թուրքի դեմ եկվոր, քոչվոր թուրքի դեմ,
Որ թունոտ տենչին դրած նոր հիմա,
Որոճում է իր երազը անդեմ:
«Ի՛մն է,- ասում է,- սարն այս երկնամուխ՝
Իր հավերժախոս ու խենթ Թարթառով,
Այստեղ ծնվել են հայից էլ կանուխ,
Հայը սնվել է իմ երգ ու բառով:
Հայրենիք չունի Արցախում հայը,
Հայը աշխարհում չունի հայրենիք,
Հիմա բերել են ես նրա մահը,
Ես թուրք են, ունեն գորշ գայլի ժանիք»:
Եվ գորշ գայլի դեմ ելել է հայը,
Ելել է թորը իր Առան պապի.
«Եթե բերել ես իմ սուզն ու վայը,
Դուրս արի մեյդան եւ ուժդ չափիր»:
Ու բախվում են թեժ, բախվում են իրար
Յոթը ցուրտ ձմեռ ու յոթը գարուն,
Յոթ միլիոն թուրքի մոլուցքը վարար
Ոռնում է ոնց հողմ եւ չի դադարում:

Եվ հարյուր հիսուն հազար արցախցի
Ծնկի է բերում յոթը միլիոնին,
Իր Առան պապի նման առնացի,
Հավատարիմ իր օջախ ու հողին:

ՎԵՐՁԵՐԳ

- Այս ի՞նչ գաղտնիք է,- հարցրի ես մի օր
Մեծերի ընկեր քաջն Գառնիկին,-
Թուրքը գնդեր է բերում նորանոր,
Բայց ջարդվում է մեր ուժից փոքրաթիվ:
Հոգու մեջ առած մեր ջինջ երկինքը,
Գառնիկը նայեց խոհուն Ալբերտին.
«Հրամանատար, պատմիր տեսիլքը,
Ո՞րն է ուժը մեր անառիկ բերդի»:
Հայացքը հառած մեր սեզ սարերին,
Ալբերտը պատմեց երազ-հրաշքը,
Կարոտն էր թառել սրտի լարերին,
Խորին հուզմունքից չէր թարթում աչքը:
«Իննսուներեքի ապրիլն էր շնչում,
Բորբոքվել էին կռիվները թեժ,
Ամենուր մահվան ստվերն էր շրջում,
Եվ հնչում էին «առա՛ջ» ու «վրե՛ժ»:
Գրավել էինք դիրքը թշնամու,
Մեր ոտքերի տակ սարն էր հայրենի,
Այդ օրվա ահեղ ճակատամարտում
Ջարդ էինք տվել թուրքին վայրենի:
Գիշերն իջել էր՝ փեշերը արնոտ,
Մեզ իր գրկի մեջ առել հոգնատանջ,
Թե ինչպես եղավ, քուն մտանք մենք խոր,

Փափուկ բարձ էին քար ու լեռնալանջ:
Քաղցր քնիս մեջ, Թարթառի ափով,
Միերն, ինչպես միշտ, մոտեցավ ժպտուն,
Ձեռքն ուսիս դրավ ու հրեց թափով.
«Վեր կացեք,- ասաց,- ի՞նչ եք մտել քուն:
Ազերիները հեղեղի նման
Եկել, հասել են սարի ուսերին,
Շրջապատել են բարձունքը ելման,
Դիրքը թողել եք այս ո՞ւմ հույսերին»:
Ու ես վեր թռա, կանչեցի. «Տղերք,
Տագնապ է, ելեք կրակ բացելու»,
Դիրքերի մոտ էր արդեն աղետը,
Պահն էր՝ կրակով մեր խոսքն ասելու:
Եվ դղրդացին հրասայլերը,
Ավտոմատները ճարճատեցին թեժ,
Ասես Մռովա բարձր ժայռերը
Կոչում էին մեզ. «Տղաներ, վրե՛ժ»:
Մարտը վերջացավ, մեր վաշտը փրկվեց,
Ու մեզ մնացին բարձունքները վես,
Կարոտից սիրտս մի պահ ընկրկեց
Ու ես լաց եղա խենթացածի պես:
Արտասվում էի ես հոնգուր-հոնգուր,
Տեսիլքի փոխված Միերն էր իմ դեմ՝
ճակատը լուսե, մազերը գանգուր,
Առաջվա նման վեհ ու ժպտադեմ:
Մեր պայքարի մեջ կամքով իր համառ
Միերն ապրում է, քայլում մեր կողքին...
Արցախ աշխարհի փրկության համար
Մարտնչում է եւ զոհվածի հոգին:

1995 թ., Ստեփանակերտ

ԱՐՑԱԽՈՒՅԻՆ

(Պոեմ)

Պոեմի հիմքում ընկած են ԼԴՅ Պաշտպանության բանակի
Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի հերոսական ուղին
եւ նրա համապատկերի վրա Արցախի խիզախ դուստրերի
(դրանցից է առաջին կին գնդապետ **ԷԼՄԻՐԱ ԱՂԱՅԱՆԸ**)
անձնուրաց պայքարը հանուն հարազատ
երկրի ազատության:

ՆԱԽԵՐԳ

Ջրույցս այս գիշեր աստղերի հետ էր,
Արելի հետ էր եւ տիեզերքի,
Ջույզս լեռնային խենթացած գետ էր,
Վարդի ծփանք էր ծնունդն իմ երգի:

Քեզ հետ ես հասա խորքը դարերի,
Յոգիդ կանթեղ էր դարձել իմ ճամփին,
Կիրճերում լինեք, թե սեզ սարերին,
Սիրտդ շողում էր ոնց գարնան արփի:

Քո լույսով հասանք հսկա Մասիսին,
Նա խոսեց լեզվով Յայկ Նահապետի,
Քո ձեռքից բռնած ես նրան ասի.
- Սա ջրահարսն է մեր Թարթառ գետի:

Այս աղջիկն,- ասի,- արծվի սիրտ ունի,
Ունի եւ Նոյան աղավնու քնքշանք,
Խոսքը խորհուրդ է, խոհ` իմաստունի,
Գործը Արցախին ընծայած բերկրանք:

Նա ժպտաց հոր պես, սիրով ողջունեց
Եվ հրավիրեց իր Յայկանուշին...

Աղջիկը եկավ՝ մազերդ շոյեց,
Գովեց քո ճամփան՝ փարված իր հուշին:

Իմ Արցախուհի, դու Աստղ ես ծնվել,
Քույրդ Արեւն է, մայրդ՝ Արցախը,
Դու Անահիտի լույսով ես սնվել,
Աստղիկի սերն է հոգուդ շաղախը:

Ճակատագիրը ծնված օրը քո
Ասել է խոսքն այս՝ ոնց իմաստուն երգ.
«Թող ժողովուրդը ընդունի հոգով,
Առյուծն առյուծ է՝ թե արու, թե էգ»:

Երազդ եմ օրհնում, օրհնում եմ ճամփադ,
Որ քեզ բարձունքից բարձունք է տանում,
Քեզ ընծայված է դժվարին մի բախտ
Եվ այդ բախտից էլ ծնված լույս անուն:

Դարերի միջով քայլիր, աղջիկս,
Դու կհանդիպես դուստրերին Հայոց,
Որոնք վտանգված բուրբ պահերին
Սրտերն են պարզել ոնց կրակ ու բոց:

Ու ձգվեց ճամփադ դարերի միջով,
Ճամփադ՝ քարքարոտ, ճամփադ՝ արեւկա,
Ընդունում էին քեզ ուրախ ճիչով,
Ես դարձել էի ուղեկից-վկա:

Քեզ դիմավորեց Նվարդն Արայի,
Քեզ գիրկը առավ նուրբ Տիգրանուհին,
Ճակատդ համբուրեց որպես սիրող մայր
Փառանձեմը մեծ՝ Հայոց թագուհին:

Այծեննիկը քեզ թուրն իր ընծայեց,
Իսկ Ռուզանը՝ խաչն իր ոսկեկուռ,
Գայանենն թուր ու խաչդ համբուրեց
Ու գովքի խոսքեր ցանեց լիաբուռ:

Դարերի միջով Թարթառին հասանք,
Մռվի շրթին երգն էր սրտակեզ,
Հայ ժողովուրդը երջանիկ է հար,
Որ դուստրեր ունի Արցախուհու պես:

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ
ՓԱՌՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐԶ

- Հայ ժողովուրդը երջանիկ է հար,
Որ դուստր ունի Արցախուհու պես...
Մռվի խոսքը՝ սրտաբուխ ու վառ,
Իմ Արցախուհի, խոսքս է հրակեզ...

Եվ քո ճամփան է այսօր ինձ հուզում,
Մի ճամփա, որ մեր լեռներում անցավ,
Ճամփա՝ զարդարված գործերով բազում,
Մանուշակաբույր, աստղոտ, հրացայտ:

Մտքիս աչքերով տեսնում եմ ճամփադ,
Կարդում քո սիրտը ու ջերմին հոգիդ,
Այստեղ հրածին, վառվող աստղեր կան,
Այստեղ՝ Արցախսա թեւաբաց ոգի:

Ուղիդ հեշտ չեղավ, եղավ դժվարին,
Ոմանց թվում է՝ լոկ երգ է կյանքըդ,
Տեսնում եմ միայն ժպիտդ բարի,
Չեն տեսնում աստղեր ցած բերող ջանքըդ:

Տեսնում են միայն շողերդ անշեջ,
Չեն տեսնում նրանք առուն քո թախծի,
Չգիտեն, որ քո ժպիտների մեջ
Նաեւ ծփում են կարոտներ անծիր:

Արցախա դստեր սրտում աստղալից
Մայրական սերն է բորբոքվում անմար,
Բայց դու չդարձած դեռ պարմանուհի,
Մայրիկդ երազ դարձավ քեզ համար:

Կրտսեր եղբորդ հովանի դարձար,
Չավակի արեւ տեսար նրա մեջ,
Ասուպի նման նա էլ շուտ անցավ,
Կիսատ թողնելով թե՛ երազ, թե՛ տենջ:

Դու կորցրիր նաեւ Սերդ քաջարի,
Առաջինն էր նա Մռովի լանջին,
Նրա ջոկատում զինվորներ արի,
Որ ընծայվեցին երկրի նոր կանչին:

Բայց դու դիմացար կորուստներին քո,
Քեզ չսասանեց չարագույժ քամին,
Աշխատանքի մեջ ամրացար հոգով,
Դարձած վառ աստղը Ձեր գերդաստանի:

Ձեր գերդաստանի սերը կրճքիդ տակ
Ասացիր. «Երբեք չեմ գնա հեռու,
Արցախն իմ մայրն է սիրառատ, շիտակ
Նրա մեծ սերն է սրտիս մեջ եռում»:

Հայկ Նահապետի աղջկա նման
Գործի մեջ առար միշտ նետ ու աղեղ,

Որպես Արայի Նվարդն աննման
Դարձար քնքշության անսպառ հեղեղ:

Դու Ռուզանի ժառանգը դարձար,
Նրա պես խիզախ եւ հույսի աղբյուր,
Գայանեի պես քո ուղին անցար,
Երկրիդ ծաղիկը դարձրած քեզ համբույր:

Դժվարությունն էր նահանջում քո դեմ,
Եվ թեւածում էր հաջողությունը,
Ավագուտն անգամ դառնում էր եղեմ
Ու կանաչում էր քո ցանկությունը:

Այդպես անունդ ոնց հեքիաթի գորգ,
Թեւեց Արցախա բարձր լեռներում,
Պարզեցիր սիրտը քո արեւաբորբ,
Քեզ ճանաչեցին եւ հեռուներում:

- Հրաշք աղջիկ է,- ասացին մարդիկ,-
Արծվի սիրտ ունի, աղավնու քնքշանք,
Եթե պահը գա, կդառնա մարտիկ
Այս բուրող վարդը՝ ոտքից գլուխ կյանք...

ՊԱՅՔԱՐ

Ու եկավ պահը...
Ելավ Արցախը խենթ ու վճռական,
Ելավ՝ սրտի մեջ լուսավոր մի տենջ՝
Ապրել հավիտյան գրկում մայրական...
Ելան որդիքը կրակված հոգով,
Դարձած մի բռունցք,
Անկոտրում մի կամք,
Ցատունով ելան, ելան հավատով,

Արդարությունը դարձրած պատգամ:
Հնչեցին կոչեր
Լեռներում մեր ջինջ.
«Մեր մորն ենք ուզում,
Էլ ուրիշ ոչինչ:
Մեզ խլել են մեր հարազատ մորից,
Տվել դրացի չար հարեւանին,
Արցախը հայ է իր ծնված օրից,
Թող ապավինենք մեր Երեւանին:
Մենք հնուց անտի
Հայկի թռռներն ենք,
Վկա են անթիվ
Կոթողները մեր,
Մեր սեզ սարերում՝ Արաքսից-Սեւան,
Մեր լույս պապերի երազն է փայլում,
Մեր տենչերի մեջ, մեզ հետ հավիտյան,
Մեր մեծ Նահապետ Առանն է քայլում:
Մեր ամեն սարի վանք կա ու մատուռ,
Մեր ամեն մի ժայռ՝ ոգու մի կոթող,
Մեր աղբյուրները ոնց հույսերի գուռ
Խաչքարերի հետ խոսում են շենշող:
Մեր Ամարասը՝ աղոթք Աստծո,
Մեր Գանձասարը՝ իրական հրաշք,
Թարթառը՝ մեր հին երգը մեղրածոր,
Մեր սրտերի մեջ կանչ են եւ օրհնանք:
Վկա է Նոյը, տապանը նրա,
Մի մոր զավակ են Մռով ու Մասիս,

Մի տենչ է գրված մեր սրտի վրա՝
Որ դարերի մեջ ապրենք միասին:
Մեր լեզուն մեկ է,

Մեր մուրազը՝ մեկ,
Աշխարհին պարզած
Մեր երազը՝ մեկ:
Մեկն է մեր խինդի, թախծի գավաթը,
Մեր հորովելը ու մեր հավատը:
Բայց կատաղել էր ազերի-թուրքը,
Դարծել նենգ թալեաթ, կատաղի ենվեր,
Դրոշ էր դարձրել կեղծիքն ու սուտը
Եվ սեւ ուժերին դարձրել թեւեր:
Հայի կառուցած Սումգայիթում շեն,
Ազերին հայի արյունով հարբեց,
Հայի կառուցած Բաքվում հնամյա
Հայի արյունով խրախճանք սարբեց:
Արցախը դարձավ խաչված մահապարտ,
Թուրքը որոճեց վախճանը նրա,
Արցախցիները բայց ելան հպարտ,
Փրկության երգը շրթների վրա:
Ասացին. «Այո, արցախցի ենք մենք,
Պիտի միանանք մայր Հայաստանին,
Մեր Հայոց երգով մենք պիտի հարբենք,
Եվ ոչ մի չար ուժ մեզ չի սասանի»:
Եվ սեզ Արցախի զավակների հետ
Արցախուհին էլ ելավ արծվասիրտ,
Ասաց. «Եկել է պահն ազատաբեր,
Պետք է մարտնչենք թշնամու դեմ բիրտ»:
Ու ելան անվախ կտրիճների հետ
Դուստրերն Արցախի՝ թխաչ, թխահեր.
Վարդուհի, Աստղիկ, Անահիտ, Նվարդ,
Մարգարիտ, Արեւ, Կարինե, Ալվարդ,
Երազիկ, Նազիկ, Քնարիկ, Նանար,
Ելան՝ Արցախի փրկության համար»:

ՄՐՏԻ ԿԱՆՉՈՎ

Մայր Արցախի կոչ ու կանչով,
Արցախուհին զինվոր դարձավ,
Նա, ով վարդ էր մի հոգեթով,
Կրակների միջով անցավ:
Եվ նա ավագ լեյտենանտ էր՝
Քայլքը հղկված ու երազուն,
Թվում էր, թե հին սպա էր,
Զգեստն այնքա՛ն լավ էր սազուն:
Հրամանատարը Սարոն էր քաջ,
Կատակում էր հաճախ այսպես.
«Քո պատրաստած բորշն ուտելով
Կուժեղանանք դյուցազնի պես:
Քո շերեփն էլ հզոր զենք է,
Կուրկուտը եւ լոբին համեղ,
Դու մեր վաշտի հզոր ձեռքն ես,
Մեր թիկունքն ես դու ամեն տեղ»:
Արցախուհին ժպտում էր նուրբ,
Ասել է թե՛ այդպես էլ կա.
«Մեր կռիվը արդար է, սուրբ,
Ուր էլ գնանք, ձեզ հետ կգամ:
Ես չեմ քնի գիշեր-ցերեկ,
Խրամատ էլ կբերեմ հաց,
Սարո, միշտ էլ վստահ եղեք,
Որ ձեզ հետ եմ՝ ճակատս բաց:
Թե պետք լինի՝ զենք էլ կառնեմ,
Կսլանամ ձեզ հետ մարտի,
Վիրավորի մոտ կհառնեմ,
Ոնց փրկիչը նրա կյանքի:

Չեմ վարանի, կկրակեմ
Թշնամու դեմ ավարառու,
Չի վրիպի իմ գնդակը,
Ես զինվոր եմ նշանառու»:
Ծիծաղում էր Սարոն սրտանց,
Նա լավ գիտեր Արցախուհուն,
Գիտեր, որ նա սիրով անանց

Կյանքն էլ կտա զինվորյալին:
Վաշտը դարձավ կուռ գունարտակ,
Սարոն դարձյալ նրա ոգին,
Իսկ արծվասիրտ Արցախուհին
Կանգնած էր միշտ նրա կողքին:
Ինչքան էլ թեժ լիներ մարտը,
Միշտ պատրաստ էր հացն ու ջուրը,
Նա դարձել էր գունարտակի
Յոգեպարար մայրն ու քույրը:
Խորհում էր նա միշտ մայրաբար.
- Ժամանակին զինվորին հաց,
Նա կռվում է հերոսաբար,
Լուսաբացից մինչ լուսաբաց:
Մեր զինվորին կոշիկ է պետք,
Տաք շոր է պետք ձմռան ցրտին,
Նա կռվի մեջ դառնում է եռք,
Երկրի բախտն է նրա ձեռքին:
Ձինվորին խիստ օրենք պետք է,
Ու պետք է խիստ հրամանատար,
Բայց զինվորի սիրտը երգ է,
Պետք է լինել միշտ հոգատար:
Այսպես էր նա խորհում, գործում,
Խստապահանջ ու հոգատար,

Կյանքն ամեն տեղ նրան փորձում
Եվ ասում էր՝ քո բեռը տար:
Ու տքնում էր գունարտակում,
Դարձած նրան թիկունք ու թեւ,
Լինում էր եւ խրամատում,
Հույս էր տալիս, տալիս՝ թելեր:
Նա ջերմ հարգանք, սեր վաստակեց՝
Խիզախությամբ ու բարությանբ,
Նա իր փորձը կրկնապատկեց
Զինվորյալի արիությանբ:
Տենչում էին ամենուրեք՝
Գունարտակ, գունդ թե ուղեկալ,
Որ թիկունքում միշտ ունենան
Արցախուհու պես տեղակալ...

ՄԱՍ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՄԻ ԲԱՆԱԿ, ՄԻ ՏԵՆՉ

Շտաբում Սասուն Բաբունցի
Քունը չէր տանում,
Մահիւ-կենաց կռիվ էր
Մայր Լեռնաստանում:
Ֆիդայական խմբերից
Գոհ էր ամենուր,
Սակայն մի միտք էր նրան
Հուզում ամեն օր.
Պատերազմի ընթացքը
Հուշում էր անվերջ.
- Ժամանակն է ունենալ
Մի բանակ - մի տենչ.
Հայրենական մի բանակ՝

Կարգ ու կանոնով,
Ղեկավարող մի շտաբ՝
Իր հուժկու ձայնով:
Մեր սարերուն թեւ առավ
Բաղձանքը նրա.
Հաղթանակող լույս դառավ
Սրտերի վրա...

Եվ ժողովրդի ցավից ու վերքից
Ծնվեց բանակը Հայոց Արցախի,
Ծնվեց, որ կապույտ երկնի գմբեթից
Իր ազատության զանգակը կախի,
Որ հնչեցնի ի լուր աշխարհի՝
Վճիռն իր վերջին, երազը ոսկե,
Որ իրեն ոչ ոք էլ չի խանգարի,
Դանակն է հասել արդեն ոսկորին:
Դա մի բանակ է, որ ծնվեց ինչպես
Արցախյան ժայռից աղբյուրն է բխում,
Ծնվեց մայիսյան հրե շանթի պես,

Որ Աստծո փակ դռներն է բախում,
Բախում է գարնան անձրեւի համար,
Լեռնալանջերին բուրող ծաղկունքի,
Բախում է, որ գա ոսկեվոր ամառ՝
Լույսն ու ժպիտը առած աչք-ունքին.
Որ լինի աշման առատ այգեկութ,
Արցախա բերքն իր մառանում մնա,
Որ էլ չլինեն հեղեղներ անգութ,
Որ մեր լեռներից սեւ ամպը գնա:
Դա մի բանակ է, որի շարքերուն

Կանգնեցին հպարտ փոքրից մինչեւ մեծ,
Կանգնեցին ուստրեր, դուստրեր նրբագեղ,
Գյուղացի, բանվոր, երգիչ, բանաստեղծ:
Եվ ամեն մեկը մի Դավիթ դարձավ,
Մի Խանդութ խաթուն դարձավ հրասիրտ,
Ու վկա եղավ աշխարհը անծայր,
Թե ոնց է ջարդվում բռնակալը բիրտ,
Թե ոնց է ցավից հրդեհը ծնվում,
Դառնում փրկության աններում վրեժ,
Թե ոնց է սիրտը երազից սնվում
Եվ արծիվ դառնում կրակներում թեժ:
Եվ այդպես ծնվեց բանակն Արցախի՝
Իր պաշտպանական շրջաններով կուռ,
Ծնվեց, որ թուրքի արնոտ երախից
Փրկի երկիրն իր՝ այգին վարդաբույր:
Եվ Կենտրոնական շրջանը ծնվեց,
Ոնց գրանիտե սյունը Հայոց տան,
Սարոյի գունդը հրաշքներ գործեց,
Իսկ Արցախուհին դարձավ կապիտան:

Արցախն աշխարհի դրախտն է որ կա,
Անտառները խիտ, սարերը հսկա,
Գետերը զնգուն, աղբյուրները ջինջ,
Երկինքը կապույտ, իսկ օդը դյութիչ:
Արցախցին հողից ծնված մշակ է՝
Սնված աստղերի լուսաշող կաթով,
Լեռներում բուրոդ մի մանուշակ է,

Կապված իր հողին, ջրին հոգեթով:
Նա խաղաղ ժամին աղավնաթեւ է,

Վտանգի պահին՝ թեւաբաց արծիվ,
Թշնամու հանդեպ խիզախ Անթեյ է,
Ոչ ոք չի կարող կողքովն իր անցնի:
Արցախցու ուժը հողից է գալիս,
Հողն այդ ոգին ու թռիչքն է նրա,
Արցախցին հողին պատիվ է տալիս,
Անունը գրում իր սրտի վրա:
Անցիր Արաքսից մինչեւ սեզ Մռով,
Ամեն ժայռի մեջ մի վանք կա շքեղ,
Անցիր Խաչենը, Թարթառը վարար,
Նրանց նմանը չկա ոչ մի տեղ:
Արցախա բախտի թեժ ճանապարհին
Դուստրը ուստրի հետ ելնում է մարտի,
Եվ հայտնի է դա ամբողջ աշխարհին,
Եվ հայտնի են մեր դուստրերը անթիվ:
Նոր վկան՝ արդար պատերազմն է մեր
Եվ հաղթանակը մեր ազատակոչ,
Արցախուհին է, որ առած թեւեր,
Բանակին տվեց երազն իր ամբողջ:
Եվ նա ամենուր զինվորի հետ էր,
Որպես քաջ մարտիկ եւ որպես սպա,
Վիրավորների քույրական ձեռքն էր,
Թե արյուն էր պետք, արյունն իր կտար:
Հացը հասցնում էր խրամատը ձիգ,
Որտեղ զինվորն էր՝ կրակների տակ,
Գոռում-գոչյունով ոչ մի թուրք հրծիգ
Չէր կարող ճմլել նրա սիրտը տաք:
Ձեռքին շերեփը, ավտոմատն ուսին՝
Դարձավ իր գնդի սնողն ու ոգին,
Ցերեկն արեւ էր, գիշերը՝ լուսին,
Ուր վիրավոր կար, նա միշտ կար կողքին:

Եվ զինվորների մայրերը բոլոր
Նախ Արցախուհու խոսքն էին լսում,
Մոտն էին գալիս քրոջ մեղմ սիրով,
Նրա հետ սրտի ցավերը կիսում:

ՀՈՐԱԴԻՋՈՒՄ

Արաքսի մոտ՝ Հորադիզում,
Թեժացել էր մարտը դաժան,
Հուրը երկնի փեշն էր լիզում,
Իսկ հրի հետ՝ մահն անբաժան:
Հայ քաջերի ընտիր վաշտը
Խորացել էր ռազմի գծից,
Վառվում էին արտն ու դաշտը,
Մրոտվել էր օդը ծխից:
Կորել էին գորշ ծխի մեջ
Ծառ ու այգի, թուփ ու ճամփա,
Չենքերն էին ոռնում անվերջ,
Դողում էին հավքերն անգամ,
Խառնվել էին հող ու երկինք,
Փռչին ծխի թելն էր դարձել,
Սեւ թեւերին արյուն, քրտինք՝
Դժոխքն ասես գիրկն էր բացել:
Անզիջում էր պայքարը թեժ,
Եվ ով զիջեր, մահն էր գրկում,
Հայ զինվորը հաստատ գիտեր,
Որ իր Արցախ հողն է փրկում:
Թուրքն էլ հաստատ գիտեր մի բան՝
Չրկվում էր իր խլած հողից,
Որդիները Հայոց մեծ տան
Չեն հանդուրժի նրան նորից:

Ու կատաղած թուրքերը բյուր
Օղակեցին վաշտին մեր քաջ,
Շուրջը ծուխն էր, դիմացը՝ հուր,
Պետք էր այդտեղ զգույշ նահանջ:
Եվ այդ պահին ռադիոկապով
Հնչեց ձայնը հրամանատարի.
- Վիրավորներին վերցրեք շուտով
Եվ հեռացեք ճանապարհից:
Զթողներ եւ խոհանոցը,
Մթերքներն էլ առեք ձեզ հետ...
Ու Սասունի հրե խոսքը
Թեւ է տալիս Արցախուհուն.

- Լսեցի քեզ, քեզ լսեցի,
Կատարում ենք հրամանը...
Անառային օրվա կեսին
Ճարճատում էր կայարանը:
Եվ Սարոյի խիզախությամբ,
Պատրաստվելով նոր գրոհի,
Վաշտը ճեղքեց մահ ու վտանգ
Ու դուրս եկավ առանց զոհի:
Ու երբ նորից հանդիպեցին
Զինվորները հայոց գնդի,
Երբ երգեցին «Աղբյուր Սերոբ»,
Ծանրությունը փոխվեց խինդի:
Ասես երգ չէր, հայ ոգին էր,
Որ կրակե շնչով խոսեց,
Սասունն ասաց. «Ապրեք, տղերք,
Ապրի եւ մեր գնդի Սոսեն»:

Արցախուհին Սոսե անունը լսեց,
Ասաց. «Մենք ինչպե՞ս կհասնենք նրան,
Հանուն իր երկրի նա սիրտն է կիզել,
Անունն իր գրել սրտերի վրա:
Երբ Արցախ երկրից թշնամուն վանենք
Եվ ազատ ապրենք մեր սեզ լեռներում,
Երբ մեր հաղթության աստղերը ցանենք
Մեր փրկված հողի բոլոր կողմերում,
Երբ որ ծնկի գա մեր չար թշնամին,
Այնժամ Սոսեին կլինենք արժանի»:
Ժպտացին սրտանց սպա եւ զինվոր,
Արցախուհին խոսքն իր ասաց նորեն,
Բայց, ավա՛ղ, մարտում ծանր ու ահավոր
Լինում են նաեւ սրբազան զոհեր:
Մարտում զոհվել էր Գեւորգը արի,
Զոհվել էր նաեւ Յուրին գանգրահեր,
Արցախուհին մոր քնքշանքով բարի
Խոնարհվել էր լուռ նրանց գլխից վեր:
Սարոն՝ թախծալից չոքեց նրանց մոտ,
Մոտեցան բոլոր զինվորները քաջ

Ու սրտերի մեջ ցասում ու կարոտ,
Երդվեցին մեկտեղ կռվել աննահանջ:
Նրանց երդումին Արաքսն էր վկա,
Վկա էր Քիրսը՝ եղբայրն Արաքսի,
Որ մայր Արաքսը եղել է ու կա,
Քանզի զավակներ ունի քաջասիրտ:
Քանզի ունի նոր Անդրանիկ, Նժդեհ,

Ունի նոր Սերոբ, ունի նոր Սուսե,
Եվ նրանց մասին շրթերով հրե
Գալիք դարերը հավերժ կխոսեն:

ՎՐԵԺ

Յեռվից մի թուրք նշանառու
Խփեց ջահել մի զինվորի,
Եվ արյունը դարձավ առու,
Դարձավ թախիժ ու վիշտ խորին:
Մերոնք կռվում էին զգույշ,
Կռվում էին առանց զոհի,
Ամեն մի զոհ՝ մի ցավ է, փուշ,
Ե՛լ մայրերին, ե՛լ մայր հողին:
Այս ո՞նց եղավ, ո՞վ շտապեց,
Վռնդել ենք թուրքին հեռու,
Մեր հարվածից ինչպե՞ս փրկվեց
Թուրքի դաժան նշանառուն:
Ամեն մի հայ զինվոր ասես
Յարց էր տալիս ինքն իրեն,
Արցախուհին բազեի պես
Բարձրանում էր լերկ ժայռն ի վեր,
Նա բարձունքին բռնեց դիրքն իր,
Ոնց անվրեպ նշանառու,
Այդժամ թուրքը նենգ, դավադիր,
Մի նոր անմեղ զոհ էր փնտրում...
Արցախուհին, դարձած ցասում,
Նշան առավ թեժ, անխնայ,
Յեռվից լսվեց մի վայնասուն.
«Վայ, ես մեռա, ազիզ անա»:

ՀԱՐՍԱՆԻՔ

Ստեփանակերտ, մեր լեռների
Ծոցից ծնված հրաշք քաղաք,
Վարարակնա ջրի պես ջինջ,
Ապրում էիր հաշտ ու խաղաղ:
Բայց թշնամին ձգտեց անվերջ,
Որ մոռանաս քո հայ լեզուն,
Որ չգրես էլ ոչ մի էջ՝
Հերոսությամբ, փառքով լեցուն:
Բայց դու ելար ցասունով լի,
Ոնց Միերը՝ քարանձավից,
Որդիներդ ելան անթիվ,
Առյուծ դառած անհուն ցավից:
Նրանք դարձան մի հաղթ բռունցք,
Պաշտպանական մի կուռ կենտրոն,
Ամեն մեկի ազնիվ սրտում
Հաղթանակի մի վառ կերոն...
Գունդն այդ եղավ ամենուրեք,
Այդ գնդի հետ Արցախուհին,
Եվ հին զինվոր, զինվոր նորեկ,
Ցրում էին անպ ու միրաժ...
Պատերազմը շատ էր դաժան,
Թշնամին՝ նենգ, զոհերը՝ շատ,
Մահը մարդուց միշտ անբաժան,
Լացի, վշտի օրերը շատ:
Այդ օրերին ի՛նչ հարսանիք,
Սերը՝ տագնապ, համբույրը՝ թեժ,
Թուրքը դարձած մահվան ժանիք,
Հայը դարձած արդար վրեժ:

Այդ օրերին մի քաջ զինվոր
Արցախուհուն մոտեցավ լուրջ,
Պատիվ տվեց.- ընկեր մայր,
Թույլ տուր խոսեմ մի հարցի շուրջ...
- Լսում եմ քեզ, խնդրեմ, ասա,-
Պատիվ տվեց Արցախուհին:
- Ինձ օգնեցեք,- զինվորն ասաց,-

Մի շատ համեստ քեֆի համար:
- Այդ ի՞նչ քեֆ է այս թեժ պահին,
Հարմար ժա՞մ ես գտել, տղաս:
- Ընկեր մայր, որոշել եմ
Այս երեկո ամուսնանալ:
Արցախուհին լսեց նրան,
Մի պահ խորհեց, ուրախ ճչաց,
Այտերն առան գուլնը նռան,
Ասես գանձ էր գտել կորցրած:
- Կօզնեմ, տղաս, կօզնեմ անշուշտ,
Մի զինվոր էլ դիմեց երեկ,
Նա էլ քեզ պես որոշել է
Ամուսնանալ այս երեկո:
Ես կխնդրեմ հրամանատարին,
Սթերքները կնվիրենք,
Թող որ գունդը մեր քաջարի
Հնչեցնի նվազ ու երգ:
Եվ մենք երկու հարսանիքն էլ
Կկատարենք մի երեկո,
Արդարացի կռիվը մեր
Թող զարդարվի հարսնաերգով:
Զինվորն ասես թեւեր առավ,

Ասաց. - Գիտեն այդ տղային,
Մենք մեկտեղ ենք զենքեր առել,
Երբ եղել ենք դեռ ֆիդայի:
Նա Վարդանն է մեր հարեւան,
Իմ անունն էլ Արարատ է,
Վարդիթերն է Սերը նրա,
Իսկ իմ Սերը Արեւիստն է:

Պաշտպանական կենտրոնում
Եղավ երկու հարսանիք,
Ամբողջ գունդը դարձել էր
Մի հարազատ ընտանիք:
Սեղանի շուրջ, վերելում,
Երկու զույգեր են նստել,

Նրանց ջահել սրտերում
Ե՛ւ երազ կա, ե՛ւ վառ սեր:
Արարատն ու Վարդանը
Զինվորներ են անվանի,
Աղջիկներն էլ վարդեր են,
Նրանց սիրուն արժանի:
Արցախուհին թեւ առած
Հարսանիքի ոգին էր,
Ասես որդիքն են նրա,
Պսակվում են այդ գիշեր:
Գնդի զոհված քաջերի
Մայրերին էլ են կանչել,
Արցունքի ցողն աչքներին,
Սրտներում հույս ու կանչեր:

Եվ թամադան՝ լրագրող,
Շնորհավորեց զույգերին,
Սրտերի մեջ սիրո շող,
Ոտքի ելան չորս հոգի:
Բաժակները զնգացին,
Շենքը խինդից օրորվեց,
Ուռաները թնդացին,
Հարսնաերգը շորորվեց:
Պարը մտավ հունի մեջ,
Զինվորները թեժացան,
Իրար ձուլված երգ ու տենչ,
Ուրախ շրթից-շուրթ անցան,
Երեք տարվա ընթացքում
Հարսանիքն էր առաջին:
Արցախուհին շշնջաց,
- Պիտի վերջ տանք հառաչին,
Մեր քաղաքը այսուհետ
Հարսանքատուն պիտ դառնա,
Տխրությունը թող անհետ
Մեր սրտերից հեռանա:
Նա մոտեցավ զույգերին
Եվ համբուրեց մեկ առ մեկ,
Մատանիներ նվիրեց,

Հետո պարեց նրանց հետ,
Երգը նորից շիկացավ,
Սրտեր շոյեց բերկրանքից,
Բախտի աստղեր իջան ցած
Արցախա ջինջ երկնքից:

Լեռնակուտակ վշտերից
Ծնվում էր հույսն առաջին,
Սիրո վարդը փշերից
Ելնում էր, որ կանաչի,
Որ կոկոններ տա կյանքին
Եվ Արցախը զարդարի,
Որ եռագույնն իր ձեռքին
Հարսանիքում միշտ պարի:

Հարսանիքի երկրորդ կենացի վրա
Սեղանապետի խոսքը խորացավ,
Նորից վիշտ ու վերք խառնվեցին իրար,
Եվ բորբոքվեցին կարոտներ ու ցավ:
Թամադան հիշեց նահատակներին,
Կրծքի տակ կրակ, աչքերում արցունք,
Ասաց.- Նրանք են դժվար պահերին
Արցախը տարել բարձունքից բարձունք:
Նրանք քայլում են միշտ մեր առջեւից,
Նրանց սրտերը փարոսներ են վառ,
Նրանց անունով սերունդներ կզան,
Կշոյեն իրենց բախտը հրավարս:
Նրանց սրբազան կենացի վրա
Թող բաժակները քաղցր զրնգան,
Թող ավանդույթն այս ծփա հուրհրան,
Եվ այն վառ պահի ամեն գերդաստան.
Ու տեղից ելան բոլորը մեկեն,
Ու բաժակները զիլ զրնգացին,
Նահատակները կարծես թե եկել

Իրենց խոսքն էին ասում առնացի.
«Ապրեք, տղաներ՝ Վարդան, Արարատ,
Թող ուրախ անցնի հարսանիքը ձեր,
Թող սերերը ձեր լինեն անարատ,
Մենք ձեզ մաղթում ենք միայն խի՛նդ ու սեր»:
Սեղանապետից ջերմ խոսքը առավ
Թխավարս, թխաչ մի մայր զոհվածի,
Հարսանքատունը սուրբ տաճար դառավ
Ու լսեց նրա խոսքը հուզալի.
«Առաջարկում եմ ես կենացը ձեր,
Հարազատներս՝ Վարդան, Արարատ,
Գրիգորիս հետ մեր տանը եղել
Ու մեր տնից եք գնացել մարտի:
Իմ մի՛նուճարի անունից այսօր
Շնորհավորում եմ ձեր հարսանիքը,
Թող մանուկներով երջանիկ ու ժիր
Միշտ լիքը տեսնենք բոլորիդ գիրկը,
Թող ամեն մեկդ յոթ որդի սնի,
Ձեր կյանքը հոսի բերկրանքի հունով,
Ում տանն առաջին տղան որ ծնվի,
Թող կոչի զոհված որդուս անունով»:
Եվ հարսանքատան առաստաղը թաց,
Լուռ երախտիքով նրան գուրգուրեց,
Իսկ Արցախուհին սիրով թեւաբաց
Գրկեց զոհյալի մորը, համբուրեց,
Ու հրավիրեց, որ հետը պարի,
Եվ սրտապարար երգը ոլորվեց,
Եվ զոհյալի մոր պարով հմայիչ
Հարսանքատունը հուզված օրորվեց:

ՕՍԱՐ ՍԱՐՈՒՄ

Պաշտպանական կենտրոնը
Լարված էր այդ օր,
Ձինվորների մի մեծ խումբ
Խնդիր ուներ նոր...
Թշնամական զորքերը
Ելել են Օմար,
Եվ կորցրած հանգիստ, քուն,
Կռվում են համառ,

Քյալբաջարի լանջերին,
Առատ ձյունի մեջ,
Կառչած հույսի կանչերին,
Ոռնում են անվերջ:
Տրորվում է գագաթը
Ձյունափառ սարի,
Նորից ճոճվում է օդում
Բռունցքը չարի:
Ու գնդապետ Սարոն քաջ
Նեղ ճամփան հարթել,
Օմար սարի փեշերը
Առել էր արդեն:
Սակայն սարի գագաթին
Բազմել էր թուրքը,
Չէր կամենում հեռանալ`
Հագած տաք քուրքը:
Կրակում էր անդադար`
Ծիզերը լարած,
Մռռացել էր երեկվա

Դասերն իր առած:
Սարոյի գունդն ընտիր
Պիտի շրջանցեր,
Ստորոտից ցածրադիր
Թիկունքն անցներ,
Սարի գագաթ բարձրանար
Ու մտներ մարտի...
Ու նամակ էր գրել նա
Այդ վճռի առթիվ.
«Սպիտակ զգեստ ուղարկել,
Դա պահանջ է նոր,
Պետք է զորքը քողարկել
ճեփ-ճերմակ շորով,
Որ լեռները բարձրանանք
Աննկատ, անտես,
Արցախուհի, մեր հույսն ես,
Սպասում ենք քեզ»:

Արցախուհու ոտքի տակ
Կրակ էր վառվում,
Երազներով իր շիտակ
Նա միտքն էր լարում.
Ինչպե՞ս լուծել խնդիրը
Եվ ի՞նչ հնարքով,
Ու նա գտավ ելքը իր
Դժվարին ջանքով.
Մեկ գիշերվա ընթացքում
Մեկ տասնյակ դերձակ
Կենտրոն բերեց, որ կարեն
Կոստյուններ ճերմակ:

Նրանք մոմեր վառեցին
Մինչեւ այգաբաց,
Վաթսուն կոստյուն կարեցին
Արագ, սրտաբաց:
Ու դեռ լույսը չբացված,
Հասնում են Օմար,
Ձյունը խիտ ու հերարծակ
Կապել էր կամար:
Վարորդի հետ Արցախուհին
Խաչմերուկ հասավ,
Բայց բարձունքից թշնամին
Մեքենան տեսավ,
Կրակահերթն իր բացեց
Գագաթից սարի,
Վարորդը քիչ կարկամեց,
Թեկուզ քաջարի:
- Ինչպե՞ս վարվենք,- ասաց նա,-
Քաշեց խոր հառաչ,
Ինչպե՞ս գտնենք մի հնար,
Որ շարժվենք առաջ:
Կայծակնացայտ հնարը
Արցախուհին գտավ,
Ավտոմատը իր առած
Կեռմանը մտավ:

Ասաց. - Տղաս, շուտ արա,
Ու շարժվիր թափով,
Ես թշնամուն կշեղեմ
Կրակահերթով:
Դեմի լեռան թիկունքին՝
Բարձր ժայռի քով,

Կանգնեցրու մեքենան,
Ես կգամ ոտքով...
Վարորդն ազատ շունչ քաշեց...
Բեռը փրկված էր,
Իր հերթական կրակից
Թուրքը զրկված էր:
Արցախուհին խոր ձորով
Կեռմանը հասավ,
Որդիական ջերմ սիրով,
Վարորդը ասաց.
«Ես շատ էի լսել քո
Քաջության մասին,
Սակայն տեսա իմ աչքով,
Որ դու, արծվասիրտ,
Ե՛վ շարքային զինվոր ես,
Ե՛վ սպա՝ վարպետ,
Իզուր չէ, որ դարձել ես
Դու փախզնդապետ»:
Իսկ երբ հասան Սարոյին,
Նա բերկրանք ապրեց,
Ասաց. «Վստահ էի ես,
Արցախուհի, ապրես...
Ճերմակ հագուստն այս ժամին
Մեզ օգուտ կտա,
Մեր կատաղած թշնամին
Նոր ծնկի կգա,
Նա վերջ կտա անօգուտ
Իր ել ու մուտին,
Կգրավենք բարձունքը
Իրիկնամուտին»:

Լուրը հոսեց հրաթել,
Ոնց զուլալ առու,
Որ թշնամին ջարդվել է
Օմարի սարում,
Որ Սարոյի գունդը նոր
Հրաշք է գործել,
Օղակել է բարձունքը
Եվ գնդակոծել,
Եվ չի փրկվել ոչ մի թուրք
Բարձունքի ուսին.
Վերջ է տվել թշնամու
Մահագույժ հույսին:
Քարվաճառը այսուհետ
Էլ Քելբաջար չի,
Հայի լեզվով հայի հետ
Պիտի անրջի,
Պիտի բացի գաղտնիքը
Բազում դարերի,
Պիտի կարդա մեծ գիրքը
Հայոց բառերի,
Որ գրված են վանքերի
Խոսող այտերին.
Մատուռների սրբացած,
Տուֆե պատերին,
Աղբյուրների ճակատին՝
Խաչմերուկներում,
Որպես հայոց հավատի
Լույսը լեռներում:
Լուրն էր նաեւ տարածվել
Այն նոր սխրանքի,
Որ գործել էր Արցախուհին
Գնով իր կյանքի...

ԿՈՓՈՒՄ

ԻՆՏՈՆԶՅՈՐՍԻ ՄԱՅԻՍԻ ՍԿԻՂԲ...
Դեռ ծուխն էր մխտուն մեր սարերն ի վեր,
Բայց համոզվել էր թշնամին նանիր,
Որ պատերազմը տանուլ է տվել:
Ու նա խորամանկ, հոգու մեջ դավեր,
Խորհրդի կանչեց հային, ռուսին,
Որ կռիվ չանեն, գյուղեր չվառեն,
Որ վառեն միայն ճրագը հույսի,
Որ մահ չսփռեն ամեն ակնթաթ,
Որ խաղաղությամբ լուծեն հարցը բարդ:
Բայց պատմությունը՝ դարերի վկան,
Դարձել է դասը հայ ժողովրդի,
Գիտե՛ նորաթուխ թալեաթների կգան,
Որ հարցը լուծեն ըստ Աթաթուրքի:
Ուստի ամեն հայ խորքում իր հոգու,
Ունկնդիր ծայնին բազում փորձանքի,
Ապավինում է իր ուժին, ոգուն,
Իր կանքով կոփված հայոց բանակին:
Այդ բանակի մի երակն առնական
Սարոյի գունդն է՝ Կենտրոնի ուժը,
Ուր միշտ հնչում է երգը մարտական,
Ուր չի մոռացվում կռվի մշուշը:
Յենված պայքարի անսպառ փորձին,
Կոփվում է անվերջ գունդը քաջարի,
Ուր Արցախուհին ընծայված գործին,
Աջ թեւն է դարձել հրամանատարի:
Կարգ ու կանոնի հմուտ սպա է,
Մաքրության քույր է, մայր է զինվորի,
Նրա եռանդը միշտ անսպառ է,
Եվ քնքշանքով է օգնում բոլորին:

«Մեր գունդն,- ասում է,- պսակվեց փառքով,
Դարձավ «Մարտական դրոշի» ասպետ,
Նա պետք է քայլի իր փառքի ճամփով
Ու մեր պարծանքը մնա այսուհետ»:

Այդպես է խորհում ու գործում այդպես
Արցախի դուստրը՝ քաջասիրտ սպան,
Նա բանակին է տվել սիրտը կեզ,
Եվ այնտեղ գտել իր փառքի ճամփան:

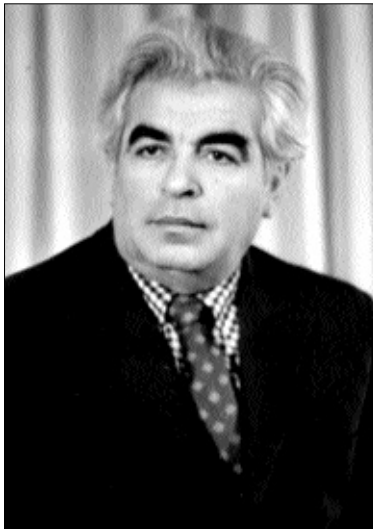
ՎԵՐՋԵՐԳ

Գարունն է ժպտում... Ինն է մայիսի՝
Շուշիի առձան ցնծալից մի օր,
Արցախի փառքի, պատվի եւ հույսի
Բանակի ստեղծման տարելիցը նոր:
Վերածնության հրապարակում
Ջորահանդես է, շքերթ է հպարտ,
Հաղթության տոն է հայոց բանակում,
Բերկրանք է ապրում ամեն մի հայ մայր:
Պատիվ են առնում գեներալները,
Բոլորը ջահել, ժողովրդածին,
Թեւեր են առել հայոց դարերը,
Վարդանն է խոսում, Նժդեհն առնացի:
Նրանց թռռները, Սարոներն արի,
Գայանենները՝ դուստրերը հայոց,
Եվ այդ շարքի մեջ մեր Արցախուհին՝
Սիրտն ազատության բորբոքուն հնոց:
Հրապարակը ցնծում է մեկեն,
Երբ քայլ են քայլում գնդերը զորքի,
Ժողովուրդն է այդ գնդերը երկնել,
Վստահել նրանց պատիվն ու հոգին:

Հիմա տոնում են հաղթանակը մեր,
Աչքերում հուրը զոհված սրտերի,
Հպարտ են ինչպես Մռով սարը ծեր,
Ինչպես Արաքսը՝ փրկված ցրտերից:
Ամեն մի շրջան իր գունդն է բերել,
Ամեն մի զինվոր՝ իր սիրտն ու հոգին,
Սարդարապատված Արցախով շքեղ
Վերածնվել է Տիգրանի ոգին:
Հոնդյունները հրասայլերի,
Թնդանոթների շարասյունը խիտ,

Շափաղումները նոր հրթիռների
Նոր դաս են տալիս ոսոխներին բիրտ,
Որ էլ չփորձեն սեգ Արցախի դեմ
Խուժողուժ ցեղերի խմբերը հանել,
Ու թե մոլուցքով կրկին հանդգնեն,
Հիշեն, որ ցասման մեր հուրն ենք ցանել:
Հիշեն, որ արծիվ մեր ուստրերի հետ
Ինչպես են ելել դուստրերը հայոց,
Արյունը դարձած ազատության եռք,
Բացել մեր բախտի դարպասները զոց:
Քաջն ուստրերի եւ դուստրերի հետ
Հպարտ քայլում է եւ Արցախուհին,
Դառնաշունչ կռվի օրերն է հիշում,
Արաքսից-Օմար՝ մարտերն ամեհի...
Հուշերի միջից մի ձայն է լսում,
Քնքշալից մի ձայն, ոնց մայրական երգ.-
Ազատ Արցախն է, իր խոսքն է ասում.
- Կաթս քեզ հալալ, դուստր իմ գնդապետ:

1997-2008թթ., Ստեփանակերտ

Մուրբ Մաշտոցից ծնվեց դպիրն Ամարասի,
Պատմագիրը ծնվեց, երգիչը մեծ,
Հայոց երգերը հին՝ նման մեղվապարսի,
Շուրջպարի մեջ առան բարձունք ու քերձ:
Ու շքերթը ձգվեց մեսրոպանուն մանկանց,
Մեսրոպացան օջախ, սեր ու հարգանք,
Անգամ բողբոջներին ու թերթերին ծաղկանց,
Հովը պար էր բռնում նրա անվամբ:
Եվ նա եկավ Արցախ՝ լույսը հոգու վրա,
Եվ դարերում դարձավ նրան սատար,
Նրա աղոթքներով, օրհնանքներով նրա,
Ողջ Արցախը դարձավ մեսրոպատառ:

ԱՍՏՂԵՐԻ ՀՅՈՒՐԸ*

Չափածո դրամա մեկ գործողությամբ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

- ԱՐԵՎ Տիեզերքի որդին - 3 միլիարդ տարեկան
- ՄԻՐԻՈՒՍ Արևի նաժիշտը - 2միլիարդ տարեկան
- ԼՈՒՄԻՆ Մոլորակների քույրը - 3 միլիարդ տարեկան
- ՀՈՒՐԻ
- ԳԱԳԱՐԻՆ Սովետական քաղաքացի
 Տիեզերքի հերոս - 27 տարեկան

Ա. ԱՍՏՂ Տիեզերքի երկվորյակ դստերը

Բ.ԱՍՏՂ

**) Ժամանակին դրաման բնմտորվել է Արցախի եւ Ադրբեջանի հայաշատ բնակավայրերի դպրոցներում*

Դեպքը տեղի է ունենում Տիեզերքում

ԱՐԵՎ

(դիմում է նաժիշտին)

- Քանի՛ դար է ես հուր եմ պարզելում արար աշխարհին,
Մարդուն ու հողին ես կյանք եմ տալիս,
Ու քանի՛ դար է աչքս նրկրացու մեծ ճանապարհին,
Սակայն ոչ ոք ինձ այցի չի գալիս:

ՄԻՐԻՈՒՍ

Օ՛, չքնաղ Արև, դժվա՛ր է, դժվա՛ր,
Իսկ մարդու միտքը դեռնուս տկար...

ԱՐԵՎ

Իմ ծնված օրից, գիտես, Սիրիուս,
Աջակցել եմ, որ մարդն էլ ծնվի,
Իմ շունչն ու հոգին տվել եմ նրան,
Որ իմ շողերից ջերմանա, սնվի,
Գիտե՞ս, թե երբ է մարդը մարդ դարձել,
Մինչևի հիմա նա չի՞ հասունացել:

ԼՈՒՍԻՆ

(դիմում է Արևին)

Ճիշտ է, դու հուր ես պարզելի մարդուն,
Բայց մռացել ես արդարությունը:
Քո շողերի տակ
Ուժեղը թույլի արյունն է թափել,
Պիղծը արդարին ճգմել է, խաբել:
Երբ մարդու միտքն է ճնշվել դարեդար,
Ասա, նա ինչպե՞ս, ինչպե՞ս քեզ մոտ գար:

ԱՐԵՎ

Իսկ դու որտեղի՞ց իմացար, Լուսին,
Երկրացու մասին:

ԼՈՒՍԻՆ

Մի տարի առաջ
Ես հողագնդից նվեր ստացա,
Մեջը նամակ կար,
Երբ այն կարդացի, անչափ հիացա:
Նույնիսկ եկել են եւ ինձ նկարել,

Որպես հիշատակ իրենց մոտ տարնի:
Ուղարկել են ինձ ողջուն ու համբույր,
Նշել, որ շուտով պիտի գան մեզ հյուր:

ԱՐԵՎ

Ո՞վ է գրողը, ո՞ր երկիրն է նա:

ԼՈՒՍԻՆ

Տգոր երկիրն է նա սովետական:

ԱՐԵՎ

Քանի՞ տարեկան կլինի, գիտն՞ք:

ԼՈՒՍԻՆ

Քառասուններնք:

ԱՐԵՎ

Քառասուններն՝ք, զարմանալի՛ է,
Այդքան ջահե՛լ է, այդքան իմաստո՛ւն:

ԼՈՒՍԻՆ

Իմաստուն է նա, արևի հարազատ,
Քանի որ այնտեղ մարդն է ազատ:

ԱՐԵՎ

Դու ասում էիր ազատ միտք չկար,
Երկիրն այդ, ասա,
Արդարությունը որտեղի՞ց գտավ:

ԼՈՒՍԻՆ

Բանվորն է բերել իր ժողովրդին,
Հողի մշակին դաշինքով համառ,
Եվ ժողովուրդը դրոշի վրա,
Միշտ քանդակում է նկարը նրանց
Նրանց դաշինքը փարոս է դարձել,
Ազատ ճախրելու ուղիներ բացել:

ԱՐԵՎ

Որտե՞ղ ես տեսել դրոշի այդ, Լուսին:

ԼՈՒՍԻՆ

Ինձ ուղարկել են դրոշն այդ կարմիր:

ԱՐԵՎ

Հիանալի է, պատմիր, օ՛, պատմի՛ր,

*(Լուսինը զանկանում է նկարագրել սովետական դրոշը,
հանկարծ հնչում է Սիրիուսի ձայնը):*

ՍԻՐԻՈՒՍ

(Նայելով աջ, զարմացած)

Այն ի՞նչ նոր Աստղ է աստղերի գրկում:

Ա.ԱՍՏՂ

Արբանյակ նա՛վ է:

Բ.ԱՍՏՂ

Մարդ էլ կա նստած նավի խցիկում:

ԱՐԵՎ

(Ձերքը բարձրացնելով)

Ո՞վ ես դու, ո՞վ մարդ, անունդ ի՞նչ է,
Ո՞ւմ որդին ես դու եւ ո՞ր աշխարհից:

ՅՈՒՐԻ ԳԱԳԱՐԻՆ

Ես Սովետների երկրից եմ, Արևի,
Մեր ժողովրդի օդաչուն
Մեր ժողովրդի ողջույնն եմ բերել
Ողջ տիեզերքին:

ԱՐԵՎ

Արի ճակատդ համբուրեմ, որդիս:

(Գագարինը պարզելով խաղաղության դրոշը, մոտենում է Արևին: Վերջինս համբուրում է Գագարինի ճակատը եւ նայելով դրոշին հարցնում)

Ո՞ւմ նկարն է այս դրոշի վրա:

ՅՈՒՐԻ ԳԱԳԱՐԻՆ

Միասնության, ով հզոր:

ԱՐԵՎ

Ես խոնարհվում եմ ձեր կամքի առաջ:

ԱՐԵՎ

Դարեր շարունակ ես սպասել եմ ամեն առավոտ,
Դու առաջինն ես, որ թևեր առել, թռել ես մեզ մոտ:
Հավերժության մեջ, տիեզերքի մեջ դու դարձար
փարոս,
Ես քեզ օծում եմ ոնց տիեզերքի Առաջին հերոս:

(Բոլոր աստղերը ծափահարելով շուրջպար են բռնում):

ՅՈՒՐԻ ԳԱԳԱՐԻՆ

(Բարի ժպտալով)

Շնորհակալ եմ:

ԱՐԵՎ

Դեհ, արի՛, որդիս,

Ու մի քանի օր հյուր մնա մեզ մոտ:

ՅՈՒՐԻ ԳԱԳԱՐԻՆ

Շնորհակալ եմ, արդ սրտատրոփ

Մեր ժողովուրդն է սպասում ճամփիս:

Մենք դեռ հյուր կգանք բոլոր աստղերին

Եվ բոլոր-բոլոր մոլորակներին:

(Գագարինը ավելի բարձրացնելով Սովետական Միության դրոշը, ուղղվում է դեպի Երկիր):

ԱՐԵՎ

Ո՛վ հերոս, քաջ մարդ, դու բարով գնաս,

Մեր ողջույնը տար ձեր ժողովրդին,

Եվ իմ անունից աշխարհին ասա,

Արևից հզոր եմ

Արարող մարդու միտքը եւ ոգին...

1962 թ., Բարո

ԱՄԱՐԱՍԻ ԿԱՆԹԵՂԸ*

Պատմական դրամա

(Վ. Հակոբյանի «Մնարոպ Մաշտոցն Ամարասում»
պոեմի մոտիվներով)

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ	44 տարեկան
ԿՈՐՅՈՒՆ	Մաշտոցի աշակերտը, 20 տարեկան
ԱՆԱՆԻԱ	Ամարասի վանահայրը, 60 տարեկան
ԱՌԱՆ ԻՇՆԱՆ	Արցախի գորապետ , 40 տարեկան
ՀՈՎՍԹ	Առանի որդին, աշակերտ, 16 տարեկան
ՀՌԻՓՄԻՄԵ	աշակերտուհի, 14 տարեկան
ԳՐԻԳՈՐ	ռամիկ, Առանի թիկնապառը, 40 տարեկան
ՄԻՆԱՍ	Գրիգորի որդին, աշակերտ, 16 տարեկան
ԳԱՅԱՆԵ	աշակերտուհի, 14 տարեկան
ՍՈՒՐԿԱՆԴԱԿ	25 տարեկան
ԱՎՈ (Մոնթն Մելքոնյան)	գորապետ
ԲԵԿՈՐ (Աշոտ Ղուլյան)	գորապետ
ՀՌԻՌԻ	զնդջկուհի, 40 տարեկան
ՆԱՍՇՈՒՆ	զնդջկուհի, 60տարեկան
ՀԱՅՈՒՎԻ	26 տարեկան

*) Բնմադրվել է Ստեփանակերտի Վ.Փափագյանի անվան պետական դրամատիկական թատրոնում , ներկայացվել Ամարասում Հայոց գրերի գյուտի 1600-ամյակի առթիվ: Բնմադրիչ՝ թատրոնի գլխավոր ռեժիսոր Լևոնիդ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

S t u h 1 առաջին

Բենը ներկայացնում է Ամարաս վանքի բակը: Գարուն է, բակում թռենիներ են՝ փարթամ տերևներով: Թռենու ստվերում, քարն նստարաններին նստած են աշակերտներ: Առաջին պլանի վրա հովսեփն ու Մինասն են, նրկորդ շարքում՝ հռիփսիմեն ու Գայանեն: Նրանց ձեռքերին պնակիտներ են՝ գրելու տախտակն հարմարանքներ: Վահայր Անանիան վարում է դասը:

ԱՆԱՆԻԱ - (Մագաղաթյա Աստվածաշնչից 2 օրինակ դրված են քարն սեղանին: Վերցնում է դրանցից մեկը եւ դիմում հովսեփին): Հովսեփ, անգի՞ր ես արել Տերունականը:

ՀՈՎՍԵՓ - (Կանգնում է): Այո, սուրբ հայր, անգիր եմ արել ասորական լեզվով:

ԱՆԱՆԻԱ - Ապրե՛ս, գավակս, ապա աղոթիր...

ՀՈՎՍԵՓ - (Աղոթում է ասորերեն: Ընկերները լսում են ուշադիր):

Սլուրթա

Ավն դ բշմայա նթկադաշ շմախ թնթն մալքյութախ. կադիշ կադիշ կադիշաթ ավն դբշմայա. դամլին շմայա ու առ ա ռաբութ շուխա այռն ու նաշա

կային լախ: կադիշ կադիշ կադիշաթ.

Ավն դ բշմայա նթկադաշ շմախ թնթն մալքյութախ նիվն սվյանախ:

այքյանա դ բշմայա ափ բառա.

հավլան լախմա դսունկանան

յավմանա: ու շվուկ լան խավթեն:

այքյանա դ ափ խնան շվական
լխայավեն. ու լա թայլան (լնայունա)
լնայունա: ըլա փասան մն
թիշա: մտուլ դ դիլախ ի
մալքյութա ու խելա ու թշբուլթա:
լալամ ալմին ամին.

ԱՆԱՆԻԱ -Ապրես, Հովսեփ, գոհ եմ, քո առաջադիմու-
թյան մասին կհաղորդեմ հորդ: Նստիր, զա-
վակա: *(Դիմում է Մինասին):* Մինաս, հիմա էլ դու
աղոթիր հունարեն, թող Աստված լսի մեր պա-
ղատանքը հունական դասական լեզվով, որ բա-
րի աչքով նայի մեզ:

ՄԻՆԱՍ -*(Տերունականը աղոթում է հունարեն: Աղոթելիս կար-
կամում է:*

Պատեր իմո՛ն, օ էն տիս ուրա՛նիս,
այասթիտո տո օ՛նամասու,
էլթնտո ի վասիլի՛ա սու,
յննիթիտո տո թն՛լիմա՛ սու,
օս էն ուրանո՛ կէ էպի տիս յի՛ս:
Տոն արտոն իմո՛ն տոն էպի՛ուսիոն
դոս իմի՛ն սի՛մերոն
կէ ա՛ֆես իմի՛ն տա օֆիլիմա՛տա իմո՛ն,
օս կէ իմիս աֆիե՛մեն տի՛ս
օֆիլե՛տես իմո՛ն
կն մի իսենե՛գիս իմա՛ն իս պիրասմո՛ն
ալա րի՛սէ իմա՛ն ապո տո պոնիբո՛ւ:

Ամեն:

Հովսեփը վոթեզանում է, ծիծաղում: Մինասը ջղայնանում է):

Արա, հովսեփ, երբ դու կոնչում էիր, նա քեզ խանգարու՞մ էի:

ՀՈՎՍԵՓ - *(Ձայնացած վեր է թռչում տեղից եւ դիմում վանահորը):* Սուրբ հայր, լսեցի՞ք՝ ինչ ասաց Մինասը: Նա վիրավորեց ինձ, նա արհամարհում է ասորերենը: Ո՞նց թե կոնչում եմ *(դիմում է Մինասին)*, դու սուրբ գրոց լեզու ասորերենը կոնչո՞ց ես համարում: *(Ձեռքը մեկնում է, որ խլի Մինասի ձեռքի պնակիտը: Սկսվում է իրարանցում: Տղաները բռնում են միմյանց օձիքից: Աղջիկները կատաղի միջամտում են):*

ՀՈՒՓՍԻՄԵ- Զինքդ հավաքիր, Գայանե, ինչու՞ ես միջամտում, երեկ դու չէի՞ր ասում. «Չեմ սիրում այդ ծուռտիկ-մուռտիկ ասորերենը», հը՞, պատասխանիր, դու չէի՞ր ասում:

ԳԱՅԱՆԵ - Իսկ դու՞, դու՞, դու չէի՞ր ասում. «Նեոտ ի՞նչ՝ հովերոսը հանճարեղ է, ինչու՞ պիտի հունարենը փոխարինի մեր լեզվին, մեր գրաբարը ինչո՞վ է պակաս հունարենից»: *(Գայանեն եւ հռիփսիմեն աքյորանում են):*

ՀՈՒՓՍԻՄԵ- Գիտեմ՝ ինչու ես պաշտպանում ասորերենը: Դու անտարբեր չես հովսեփի հանդեպ: Հա, համակրում ես հովսեփին եւ դարձել ես ասորասեր:

ԳԱՅԱՆԵ - Իսկ դու էլ թաշկինակդ ես նվիրել Մինասին, անունն էլ ձեռագործել ես հունարեն: *(Ընուն վիճում են, հովսեփը պաշտպանում է հռիփսիմեին, Մինասը՝ Գայանեին):*

ԱՆԱՆԻԱ-Հանգստացնք, գավակներս, հանգստացնք: Ես հիմա կպատժեմ բոլորիդ (վերցնում է ձողափայտը, որ խփի Մինասին ու հովսեփին: Տղաները խուսափում են: Աղջիկները հուզված են: Բնեմում իրարանցում է: Այդ պահին վանքի բակ են մտնում Առանը և թիկնապահ Գրիգորը՝ զինվորական զգեստներով):

ԱՌԱՆ-(Ձարմացած): Այս ի՞նչ է կատարվում: Սուրբ հայր, այս ի՞նչ իրարանցում է: Երեխաները ինչու՞ են հուզված: (Մոտենում է հովսեփին): Այս ի՞նչ վիճակ է, տղաս, ինչու՞ ես գունատվել: (Դիմում է Մինասին): Մինաս, պատասխանիր: Ինչու՞ եք վիճում:

ՄԻՆԱՍ -(Այլայլված է): Քեռի Առան, ես մեղք չունեմ, մեղավորը հովսեփն է:

ՀՈՎՍԵՓ - Ստում է, հայրիկ, մեղավորն ինքն է, նա ծաղրեց ինձ և ի՞մ... և ի՞մ...

ԱՌԱՆ -Քո ի՞նչը, որդիս, քո ի՞նչը ծաղրեց...

ՀՈՎՍԵՓ -Իմ ընտրած ասորերենը: Նա ասորերենը համարեց կռնչյուն: Կռնչյուն է ինքը՝ խրթին հունարենով:

ԱՌԱՆ-(Հարգանքով): Սուրբ հայր, ի՞նչ է կատարվում այստեղ, չեմ հասկանում, երեխաները ինչու՞ հաշտ չեն, ի՞նչն է պատճառը:

ԱՆԱՆԻԱ-(Միտքը շոյելով): Չորապետ, չարացել են երեխաները, վիճում են անդադար, միմյանց չեն հավանում: Հապա տեսն՞ք, թե ինչպիսի թանկարժեք նվերներ ենք ստացել Էջմիածնից (վերցնում է «Սուրբ գրքի» օրինակները և ցույց տալիս): Մա

հունարենն օրինակն է, իսկ այս մեկը՝ ասորերեն: Սրբոց լեզուներով մեր հավատի գրքերն են, գորապետ, մեր երեխաների ապագան այս լեզուների հետ է կապված, բայց նրանք չեն հասկանում դա:

ԳՐԻԳՈՐ - (*Հարգանքով*): Թույլ տվեք չհամաձայնվել Ձեզ հետ, սուրբ հայր: Ես համոզվել եմ, որ մեր երեխաների ապագան ոչ հունարենն է, ոչ ասորերենը եւ ոչ էլ պարսկերենը, այլ մեր լեզուն է, սուրբ հայր, մեր մայրենին է, որ մեզ է հասել մեր մայրերի քաղցրահամ կաթի հետ...

ԱՆԱՆԻԱ - (*Ձարմացած*): Լռիր, ռամիկ, լեզուդ տեղը պահիր, մի քարկոծիր Աստծուն, մի արհամարհիր մեր սրբոց լեզուները: (*Սաշակնքում է եւ հայացքն ուղղում վեր*): Ներիր մեզ, Աստված, ներիր այս մոլորյալին (*մատնացույց է անում Գրիգորին*), ներիր նրա մեղքերը:

ԳՐԻԳՈՐ - Ո՞րն է մեղքս, Սուրբ հայր: Հարցրու մեր գորապետից, թե ի՞նչ տեղի ունեցավ Հայոց սահմանների վրա: Ովքե՞ր խախտեցին հաշտության մեր դաշինքը, մե՞նք, թե բյուզանդացիներն ու պարսիկները: Ովքե՞ր են մրցում իրար հետ՝ մեր զավակներին մեզնից խլելու նպատակով, ովքե՞ր, մե՞նք, թե պարսիկներն ու բյուզանդացիները:

ԱՆԱՆԻԱ - Լսիր, Գրիգոր, մի քարկոծիր Աստծուն, վախեցիր Վերինից, մի անտեսիր մեր սրբոց լեզուները:

ԱՌԱՆ - (*Մոտենում է Անանիային, հարգանքով առնում ձեռքը, համբուրում, ապա հանգիստ տոնով բացատրում*): Սուրբ

հայր, մեր Արցախի գորագույնը՝ մեր այրուձին, մասնակցեց Վարանդայի ճակատամարտին, օգնության հասավ Ջիրավում եւ Նախիջևանում պարսիկների դեմ մղվող կռիվներին, եղանք Եփրատի ափերին, բյուզանդացիների դեմ մղվող ահեղ մարտերին մասնակցեցինք: Ինչու՞ չեք հարցնում, թե՞ քանի գոհ տվինք:

ԱՆԱՆԻԱ - (*Հարգանքով*): Չավակս, չեմ հարցնում, քանզի իմ գրույցը Աստծո հետ է, ապաշխարանքս ուղղված է Վերինին, բայց դու լավ գիտես, որ պաղատանքս մեր ժողովրդին օգնելու մասին է: Դա է Աստծո ծառայի գործը, գորապես:

ԱՌԱՆ - Բայց ո՞ր լեզվով եք դիմում Տիրոջը (*հայացքն ուղղում է վեր*), Սուրբ հայր, խնդրում եմ, ճշմարիտն ասեք, հային օգնելու համար ո՞ր լեզվով եք դիմում Աստծուն:

ԱՆԱՆԻԱ - Ճշմարիտն ասեմ, զավակս, մոռացե՞լ եք, որ առ Աստված, մեր աղոթքները պետք է բարբառենք սրբոց լեզուներով:

ԱՌԱՆ - Չեմ մոռացել, սուրբ հայր: Ինչպե՞ս վարվենք հարևան պարսիկների եւ բյուզանդացիների հետ, երբ մեր երկիրը բզկտելուց հետո էլ չեն հանգստանում: Քառատել են Աշխարհն Հայոց: Եփրատի ջուրը վայելում են հույները, մայր Արաքսինը՝ պարսիկները, Արածանիի ոսկեփոփուր ջրերում լողանում են վայրենի գեղերը, հիմա էլ մեր հրաշք Արցախն ու Ուտիքն են կցում բուն Աղվանքին: Հայոց սահման Քուռ գետի ջրե-

րում պիտի վխտան վայրենաբար խազարները: Ծիծաղելի է, Հայոց անառիկ Արցախն են կցում բուն Ադվանքին: Վախենում են Հայոց գորությունից, սուրբ հայր, բաժանում են Տիգրան Մեծի երկիրը, որ տիրեն: Հարցրեք, սուրբ հայր, թե քանի զոհ տվինք Եփրատի, Քուռի և Արաքսի ափերին, հարցրեք, հարցրեք:

ԱՆԱՆԻԱ -Այդ ամենը հայտնի է ինձ, զավակս: Իմ գործն աղոթելն է: Ապաշխարում եմ Աստծուն, որ գորավիզ լինի մեր ժողովրդին, մեր զինվորյալներին, Ձեզ: Աղաչում եմ Վերինին, որ օգնի ձեզ՝ պարտության մատնելու թշնամիներին:

ԱՌԱՆ-Ի սկ ութե՞ր են մեր թշնամիները, սուրբ հայր:

ԳՐԻԳՈՐ-(*Ձղային*): Բյուզանդական նենգ կայսրը և պարսկական խորամանկ արքան: (*Գլխարկը հանում է և ճմրթում ի նշան վրիժառության*):

ԱՆԱՆԻԱ- Հանգստացիր, Գրիգոր, մեր իշխանի, մեր զորապետի մոտ համեստ պահիր քեզ, մի մոռացիր խնարհությունը, դա քո գործը չէ:

ԳՐԻԳՈՐ- Իմ գործն է, սուրբ հայր, ռամիկներիս գործն է:

ԱՆԱՆԻԱ -(*Օրորում է զլուխը*): Ներիր, Աստված, ներիր մոլորյալ ռամիկներին, քավիր նրանց մեղքերը:

ԱՌԱՆ-(*Հարզանքով*): Սուրբ հայր, ռամիկները մոլորված չեն և մեղք չեն գործում: Նրանք ասում են այն, ինչ կյանքն է թելադրում: Սուրբ հայր, մեր Առաջին կաթողիկոս Գրիգոր Լուսավորիչը և հզոր թագավոր Տրդատ Մեծը բացեցին դպրոցներ հունարեն և ասորերեն: Հարյուր տարուց ավելի է, ինչ հայ երեխաները սովորում են այդ լեզուներով: Ճի՞շտ է, սուրբ հայր:

ԱՆԱՆԻԱ - Ճիշտ է, գավախ, ճիշտ է *(խաչակնքում է)*:

ԱՌԱՆ- Սուրբ հայր, Դուք չե՞ք նկատում, որ պարսկական արքունիքը ասորի քարոզիչներով լցրել է Արևելյան Հայաստանի ազարակներն ու շեները, քաղաքներն ու գորակայանները, իսկ Արևմտյան Հայաստանում մեկ հային երկու հույն քարոզիչ է հասնում: Ի՞նչ ասել է սա:

ԳՐԻԳՈՐ- *(Կրկին ջղայնացած)*: Այո, սուրբ հայր, ի՞նչ ասել է սա, ի՞նչ է սպասում մեզ:

ԱՌԱՆ-*(Խանդաղատանքով)*: Հանգստացիր, Գրիգոր, հանգստացիր:

ԱՆԱՆԻԱ-*(Խաչակնքելով հայացքն ուղղում է դեպի վեր)*: Ո՛վ Ամենակարող եւ Ամենատես, խելքի բեր քո մոլորյալ հավատացյալներին, խոնարհություն պարզելիք, հորդորիք նրանց, որ կատարեն պատվիրաններդ բոլոր:

ԳՐԻԳՈՐ- *(Քիչ մեղմացած)*: Սուրբ հայր, Աստծո պատվիրանները միայն հայ քրիստոնյաների համա՞ր են: Սուրբ հայր, ամեն անգամ աղոթքից առաջ ասում եմ. «Երևսս ոտքիդ տակ, Աստված, օգնական եղիր հայերիս, մեղք ենք, անմեղ ենք: Ամեն անգամ իմ Մինասին քեզ մոտ ճամփելիս պատվիրում եմ, որ խոնարհ լինի եւ լավ սերտի Ավետարանը՝ թե՛ ասորերեն եւ թե՛ հունարեն:

ԱՆԱՆԻԱ - *(Արդեն մեղմացած)*: Ճիշտ ես ասում, որդյակս, այդպես էլ կա, լավ են սովորում եւ՛ Մինասը, եւ՛ Հովսեփը: Բայց...

ԱՌԱՆ -Սուրբ հայր, Գրիգորի լնգվով ժողովուրդն է խո-

սում, նա եւ՛ իմաստուն է, եւ՛ խիզախ: Լսենք նրան:

ԱՆԱՆԻԱ - *(հոժար):* Գրիգոր, շարունակիր...

ԳՐԻԳՈՐ - Սուրբ հայր, այստեղ Մինասս հոգին կոփում է հունարեն, իսկ այնտեղ՝ Եփրատի ափին բյուզանդացի զինվորները թալանում են հայ շինականներին, կռիվներ սարքում: Այնտեղ զոհվեցին զինակիցներս՝ Անաստասը, Բաղդասարը, Խաչատուրը: Սուրբ հայր, Պարսկական Հազկերտ Առաջին արքան մի կողմից մեր շեները լցնում է ասորի նրես առած քարոզիչներով, մյուս կողմից խրախուսում է պարսիկ զորականներին, որ թալանեն հայոց շեները: Այստեղ էլ զոհվեցին իմ ընկերները՝ Աղասին, Մուշեղը, Ասողիկը: *(Գրիգորը ցավից մղկտում է, արցունքները սրբում գլխարկով):*

ԱՌԱՆ - Հանգստացիր, Գրիգոր, հանգստացիր:

ԱՆԱՆԻԱ - Հանգստացիր, Գրիգոր, հանգստացիր: Աստված կպատժի եւ՛ Թնողորոս կայսրին, եւ՛ Հազկերտին:

ԱՌԱՆ-Սուրբ հայր, ցավոք, Աստված չի պատժում թշնամուն: Թշնամուն պատժողը մենք պետք է լինենք, հայ ռամիկը պիտի պատժի չար հարևանին, դաժան թշնամուն:

ԱՆԱՆԻԱ - *(Խաչակնքում է):* Փրկյա մեզ, Աստված, փրկյա եւ ողորմյա, քո արարածներն ենք, ներիր ու փրկյա:

ԳՐԻԳՈՐ - Աստծո օրհնանքով մենք պիտի մեզ փրկենք, սուրբ հայր, չպետք է հավատանք հարևան թշնամուն: Ներիր, սուրբ հայր, խոնարհվում եմ քո սուրբ գործի հանդեպ, բայց վաղվանից Մինասս չի հաճախելու դպրոց: Ես չեմ թողնի, որ թշնա-

մին այսօր իմ որդուն սպանի լեզվով ու հոգով, իսկ վաղը ոչնչացնի մարմնապես: Ո՛չ, չեմ թողնի: (Մինասը հուզված քշփչում է ընկերների հետ):

ԱՌԱՆ - (Ձեռքը դնում է Գրիգորի ուսին): Վաղվանից դարոց չի հաճախելու նաև Հովսեփը: Դարոց չեն հաճախելու նաև այս աղավնիները, մեր աղջիկները: (Հովսեփը հուզված սեղմում է Մինասի ձեռքը, աղջիկները համաձայն են, փարվում են միմյանց):

ԱՆԱՆԻԱ - (Աջը կարկառելով վեր): Փրկյա մեզ, Տեր, փրկյա մոլորյալներին:

Վարագույր

Տ Ե Ս Ի Լ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

Ամարաս վանքի բակը: Նույն տնտարանն է: Վանահայրը ավետարանը ձեռքին քայլում է աջ ու ձախ, շշնջում է «Տերունականը»-ատրերեն, ապա՝ հունարեն: Հանկարծակի, տազնապով բակ է մտնում Գրիգորը:

ԳՐԻԳՈՐ-Սուրբ հայր, հրամայիր հնչեցնել տազնապի զանգերը: Պարսկական զորագնդերի օգնությամբ Քուռ գետն անցել են խազարները և արշավում են դեպի Ամարաս: Նրանց ընդատաջում են նաև բյուզանդական զինյալ զնդերը:

ԱՆԱՆԻԱ - (Մտնում է վանք և դուրս գալիս: Անմիջապես դռանջում են տազնապի զանգերը: Աղոթում է)... Օգնիր, հոտիս, Աստված, փրկյա մեզ, անմեղ է ժողովուրդս հայոց, օգնիր սուրբ Էջմիածնին, իմաստուն Վռամշապուհ թագավորին, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Սահակ Պարթևին: Մի թող, որ օտարները տիրեն հողին մեր Արցախս, փրկիր

Ամարաս, սուրբ մատուքները սուրբ Գրիգորիսի: Ով Ամենագոր, սատար եղիր հավատացյալ Արցախիս: *(Շարունակում է աղոթել, դողանջում են վանքի զանգերը: Տազնապալից զանգերի կանչով վանքի բակ են մտնում Առանը, Մինասը, Հովսեփը եւ էլի զինվորներ: Նկատելով նրանց, վանահայրը ավելի բարձրաձայն է աղոթում եւ դիմում Առանին):* Չորապետ, ժողովիր զինվորյալներիդ, արհավիրք է նորից, փրկիր Քրիստոսի զավակներին *(խաչակնքում է Առանին):*

ԱՌԱՆ - Աստված մեզ հետ է, սուրբ հայր, մեզ հետ է գորությունը թրի եւ խաչի, արդար է ժողովուրդն Արցախս:

ԳՐԻԳՈՐ-*(Դիմում է Մինասին):* Մինաս, զավակս, գնա եւ կապիր զենքդ ու զրահդ, մնաս բարով ասա մայրիկիդ, չլացես, ամուր եղիր:

ՄԻՆԱՍ -Ամուր եմ, հայրիկ, մի կասկածիր, մեզ հետ է ոգին Հայկ Նահապետի:

ՀՈՎՍԵՓ -Նանի ոգին Արտաշես թագավորի:

ՄԻՆԱՍ - Ոգին եւ կամքը Տիգրան Մեծի:

ԱՌԱՆ- *(Մտնում է երկուսին, առնում աջ ու ձախ թևերի տակ, թևավորված ասում):* Մեզ հետ է ոգին մեր Առան Նահապետի ու մեր քաջ պապերի, ինձ հետ եք, դուք, արծիվներ Արցախի, երբ մենք միասին ենք, ոչ մի թշնամի մեզ չի հաղթի: Դեհ, ուրեմն, ի զեն՝ հաճուն հող հայրենիի, հաճուն մեր սերունդների:

ԳՐԻԳՈՐ -Հրամայիր, զորապետ, լսում ենք Ձեզ: Ինչպես միշտ, պատրաստ է Արցախի անպարտ այրուձին:

ԱՌԱՆ -Գիտեն, Գրիգոր, իմ հավատարիմ զինակից:
Բայց պետք է պատերազմի բոթը հասցնել կա-
պան: Սյունիքում է հայոց սպարապետ Մուշեղ
Մամիկոնյանը: Պետք է իմաց տալ, որ օգնու-
թյան հասնեն մեզ:

ԳՐԻԳՈՐ -Զորապետ, այդ գործը կհանձնարարեմ Բա-
կուրին, թռչկան ձի ունի, ինչպես ինքն է թռչկան:
(Գնում է):

ԱՌԱՆ -Դեհ, ուրեմն, շտապել է պետք (դիմում է որդուն):
Հովսեփ, զավակս, երեկ դարբին Առաքելը ջրդե-
ղել է մի նոր թուր, կախված է պատից: Թշիր, կա-
պիր գոտիդ, վերցրու թուրդ, հրաժեշտ տուր մե-
րոնց: Հրաժեշտ տուր Նախշուն տատիկիդ և
Հռիփսիմեին՝ քո սիրած աղջկան:

ՀՈՎՍԵՓ - (Ուրախ): Ի՞նչ իմացաք, հայրիկ, որ սիրում եմ
Հռիփսիմեին:

ԱՌԱՆ -Հայրիկդ իմաստուն է, զավակս, գլխի է ընկել,
որ առյուծ որդու կրծքի տակ արդեն բռնկվել է
խարույկը սիրո: Հորդ ես քաշել, զավակս: Դե, ու-
րեմն շտապիր:

ՀՈՎՍԵՓ -Լուսմ եմ, հայրիկ, մինչև աչքդ ճպտ, կվերա-
դառնամ (Դուրս է գալիս: Բնում մնում են Առանն ու
Անանիան):

ԱՌԱՆ-Սուրբ հայր, թշնամին մեզ հանգիստ չի թող-
նում: Պարսից Ծապուհ արքան և Բյուզանդիայի
Տերենտիոս կայսրը միացան և կիսեցին երկիրը
մեր Հայոց: Մղկտում է սիրտս, սուրբ հայր: Քա-
նի՛-քանի՛ զոհեր տվինք: Հիմա էլ մեր զավակնե-
րը կրթվում են օտար լեզուներով, խորթանում

մեր արմատներին: Մեր ոսկին ու արծաթն օտարների զանձարանն են հարստացնում: Ի՞նչ է սպասում մեզ, սուրբ հայր, կարո՞ղ ես կռահել:

ԱՆԱՆԻԱ - Աստված մեծ է, զավակս, եւ մեզ հետ է: Նա գայլերին չի հանձնի Քրիստոսի հոտը, դիմանանք, ապաշխարենք Տիրոջը՝ մեր պապերի հավատով (*դիմում է վերհին*)։ Ո՞վ ամենագոր, փրկյա ազգս հայոց, պահպանիր օջախն Արցախա: (*Բնմի հետեւից ներս են մտնում Գրիգորը, Հովսեփը, Մինասը եւ էլի զինվորներ: Մոտենում են Առանին*):

ԳՐԻԳՈՐ - Չորապետ, այրուձին պատրաստ է: Հրամայիր: **ԱՌԱՆ** - (*հրամայում է*): Հայոց քաջեր, շարքի: (*Ձինվորները շարք են կանգնում*):

ԱՆԱՆԻԱ - (*Մոտենում է շարքին*): Չավակներս, մինչեւ հիմա կռվի մեկնելուց առաջ մարտիկները համբուրում էին հոգևոր առաջնորդի ձեռքը, օրհնանք առնում եւ նետվում մարտի: Այսօր, ես՝ ինքս եմ համբուրում ձեր ձեռքը, այն ձեռքը, որ պիտի թուր բարձրացնի չար թշնամու դեմ: (*Մոտենում է, մեկ առ մեկ խաչակնքում եւ համբուրում ձեռքերը*):

ԱՌԱՆ - Ծնորհակալ եմ, սուրբ հայր, Ձեր օրհնանքը ոգի կտա մեզ: (*Դիմում է զինվորներին*): Ի մարտ, քաջեր, մեզ հետ են ժողովուրդն ու Աստվածը: (*Ձինվորները մարտական քայլերով Առանի առաջնորդությամբ դուրս են գնում: Բնմի հետեւից լսվում են զենքերի շաշ ու շառաշ, կռվողների բարձրագոչ կանչեր: Բնմահարթակ են մտնում Գրիգորը եւ մի թշնամի ռազմիկ՝ մենամարտելով թրերով: Գրիգորին հաջողվում է զարկը: Թշնա-*

մին թավալվում է եւ անշնչանում: Գրիգորը մոտենում է, որ ոտքը դնի նրա կրծքին, բայց թշնամին անսպասելի վեր է թռչում եւ թրով խոցում Գրիգորի սիրտը: Գրիգորը տապալվում է գետնին: Բենի հետեւից ներս եւն մտնում Առանը, Հովսեփը, Մինասը: Մինասի հարվածից տապալվում է թշնամին: Գրիգորը մի կերպ թիկն է տալիս գետնին եւ դիմում որդուն):

ԳՐԻԳՈՐ -Ապրեւ, գավակս, շնորհակալ եմ: (Դիմում է Առանին): Ձորապետ, քեզ եմ հանձնում գավակիս, թող նա փոխարինի ինձ:

ԱՌԱՆ -(Թեքվում է, որ բարձրացնի Գրիգորին, չի ստացվում: Հուզվում է): Գրիգոր, 20 տարուց ավելի է, ինչ իմ զինակից-թիկնապահն ես: Կազդուրվիր, վստահ եղիր, որ Մինասը շարունակելու է քո ուղին, ինձ հետ միասին:

ԳՐԻԳՈՐ -(Դժվարությամբ): Որդիս՝ Մինաս, եւ դու՝ Հովսեփ, լսեք ուշադիր: Օգնեցեք միմյանց, եղեք միասնական, թիկունք դարձեք մեր զորապետին: Եվ... գավակներս, Աստծո հետ զրուցեք միայն մայրենի լեզվով, մեր քաղցր հայերենով, նահապետ Հայկի մեզ կտակած բարբառով: Մեր միասնության ու մեր լեզվի մեջ է մեր փրկությունը: Չմոռանաք պատգամս:

(Թուլացած ընկնում է: Առանը քնքշորեն փակում է Գրիգորի կուպերը):

ՄԻՆԱՍ - (Լացակումած): Հայրի՛կ, հայրի՛կ...

Վարագույր

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

S ն ս ի լ ա ն ա ջ ի ն

Տեսարանը նույնն է՝ Ամարաս վանքի բակը: Անանիան գրուցում է զինվորական զգեստով իր սաների՝ Մինասի, Նովսեփի, Հռիփսիմեի, Գայանեի հետ:

ՀՈՒՓՄԻՄԵ- (Դիմում է Անանիային): Սուրբ հայր, պատնրազմի պատճառով ընդհատվեցին մեր պարապմունքները: 400 թվականն է: Պատնրազմից հետո անցել է ուղիղ մեկ տարի: Ե՞րբ ենք սկսելու պարապմունքները:

ԱՆԱՆԻԱ - Շուտով, գավակս, շուտով:

ՀՈՒՓՄԻՄԵ- Սուրբ հայր, մի՞թե ասորերենը չէ մեր գիտության և արվեստի ապագան: Մի՞թե մենք կարող ենք մոռանալ, որ Արտաշես թագավորը նույնիսկ սահմանաքարերի վրա գրել է տվել հին ասորերեն լեզվով, կարո՞ղ ենք ժխտել ասորի փիլիսոփաների և աստվածաբանների կատարած գործը, մոռանալ Մար Աբաս կատինայի ծառայությունը Հայոց Վաղարշ թագավորին:

ԱՆԱՆԻԱ -(Հռիփսիմեին): Ճիշտ ևս, դուստրս: Իսկ ո՞վ է ժխտում քո այդ կարծիքը:

ՀՈՒՓՄԻՄԵ- Գայանեն, սուրբ հայր, Գայանեն, նաև Մինասը:

ԳԱՅԱՆԵ (Տաքսաձ): Սուրբ հայր, ասացնք, խնդրեմ, «Սուրբ գիրքը» եքբայերենից առաջինը հունա-

րե՞ն չի թարգմանվել, ամենաճիշտը եւ ստուգվածը հունարեն թարգմանությունը չէ:

ԱՆԱՆԻԱ - (*Հրիփսիմին եւ Գայանին*): Նստեցեք, դուստրերս, երկուսդ էլ ճիշտ եք: Դրա վկայությունն էլ հենց երկու լեզուներով գործող մեր սրբոց լեզուներն են, որոնք արժանացել են Գրիգոր Լուսավորչի եւ Տրդատ Մեծի հավանությանը:

ՄԻՆԱՍ- Սուրբ հայր, մեր այն տաք վեճից հետո սկսել եմ մտորել՝ «Սուրբ գիրքը» հնարավոր չէ՞ թարգմանել մեր լեզվով, ինչու՞ մենք դպրոցներում հայերեն չսովորենք:

ԱՆԱՆԻԱ - (*Խաչակնքելու*): Չավակներս, մի՞թե մենք ավելի խելոք ենք, քան Սուրբ Գրիգորն ու Տրդատ Մեծը: Սուրբ է նաև նրանց պատվիրանը: (*Այդ պահին բակ է մտնում սուրհանդակը՝ ժպտաղևն, հեւալով: Բոլորը լարում են իրենց ուշադրությունը՝ սպասողական դրությամբ*):

ՍՈՒՐԱՆԴԱԿ- (*Հարգալից մոտենում է վանահորը, առնում ձեռքը, համբուրում, ծոցից հանում մազադաթյա մի փաթեթ եւ մեկնում նրան*): Սուրբ հայր, մեր թագավորն ու կաթողիկոսը նամակ են հղել Ձեզ: Բայց չգիտեմ, թե ինչի մասին է:

ԱՆԱՆԻԱ - (*Լուռ ու լարված կարդում է եւ ոգևորված հայտարարում*): Նամակը կնքել է վռամշապուհ թագավորը:

ՀՈՎՍԵՓ - Ի՞նչ են գրում, Սուրբ հայր:

ՄԻՆԱՍ - Սուրբ հայր, ինչի՞ մասին է նամակը:

ԱՆԱՆԻԱ- (Ոգևորված): Զավակներս, հայոց թագավորն ու կաթողիկոսը պահանջում են, որ երկու աչքաբաց տղաների ուղարկենք Վաղարշապատ, որպեսզի ներկայանան քարոզիչ Մաշտոցին: Մեր թագավորն ու կաթողիկոսը քարոզիչ Մաշտոցին հանձնարարել են մի խումբ աշակերտների հետ գնալ արտասահման՝ հայոց գրեր ստեղծելու նպատակով:

ՀՌԻՓՍԻՄԵ- (Ոգևորված է): Ի՜նչ լավ լուր է: Սուրբ հայր, Հովսեփին ուղարկեք Մաշտոցի մոտ:

ԳԱՅԱՆԵ -(Վեր է թռչում տեղից): Սուրբ հայր, ուղարկեք նաև Մինասին:

ԱՆԱՆԻԱ- Համաձայն եմ, դուստրերս, այդպես էլ կվարվենք: (Դիմում է տղաներին): Մինաս, Հովսեփ, գնացեք, պատրաստվեք, ես կգրեմ նամակի պատասխանը: (Դիմում է սուրհանդակին): Սուրհանդակ, հետևիր ինձ, հոգնած ես, հանգստացիր, առավոտյան վաղ ընտիր ձիերով կճանապարհվես Վաղարշապատ:

S t u h l և ր կ ր ո ր դ

Տեսարանը նույնն է: Աշուն է: Բակի դիմացի պատի տակ դրված են գյուղատնտեսական գործիքներ՝ կամեր, զերանդիներ, պատից կախված են գորենի հասկերից հյուսած փնջեր, խաղողի ողկույզներ, նուռ, խնձոր, աշնանային մրգեր: Արցախյան գույնզգույն գորգն ու կարպետը կախված են բակի նկատվող պատին: Վանահայրը կարդում է Ավետարանը՝ մերթ աստրերեն, մերթ հունարեն: Խաչակնքում է, հայագրը հառում վեր, արդթում:

ԱՆԱՆԻԱ- Տեսնես ի՞նչ է անում քարոզիչ Մաշտոցը, ինչպե՞ս են Մինասն ու Հովսեփը: Հաջողվո՞ւմ է այդ դժվարին գործը, թե՛ ոչ: Հինգ տարին էլ անցավ, սակայն լուր չունենք: Ո՞վ ամենագոր եւ ամենատես, օգնիր քարոզիչ Մաշտոցին իր ծանր գործի մեջ: *(Այս մտորումներով քայլում է աջ ու ձախ: Հանկարծ բացվում է Ամարասի բակի դարպասը, հեռալով եւ ուրախ-ուրախ մոտենում է սուրհանդակը):*

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ- Սուրբ հայր, ավետի՛ս, ավետի՛ս, Ամարասի ճանապարհին է Մաշտոցը՝ իր խմբով: Մինասը եւ Հովսեփն էլ են խմբի մեջ: Սուրբ հայր, Մաշտոցն ստեղծել է հայոց գրերը, պատկերացնո՞ւմ եք, հայոց գրերը: *(Ուրախությամբ կրկին համբուրում է վանահոր ձեռքը):*

ԱՆԱՆԻԱ - Օրհնյալ լինես, զավակս, բարի լուր ես բերել: Դեհ, պատրաստվենք դիմավորելու Մաշտոցին եւ տղաներին: *(Դիմում է սուրհանդակին):* Տղաս, զնա, իշխան Առանին իմաց տուր, որ Ամարաս է հասնում Մաշտոցը, թող շուտ նախապատրաստվեն դիմավորելու: Ասա, թող հրավիրի նրաժիշտների խմբին, շնփորահարին:

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ- Սուրբ հայր, մինչևի աչք ճպելը լուրը կհասցնեմ Առան իշխանին: *(Գնում է: Անանիան կարգի է բերում գյուղատնտեսական գործիքները, ուղղում գորգն ու կարպետը, խաչակնքում):* Փառքդ շատ լինի, Աստված, լույսդ հասցրիր Արցախ՝ Մաշտոցի մտքով ու սրտով: *(Որոշ ժամանակ անց բակ են մտնում Առան իշխանը, Նախշուն այսան, Հոտին, նրաժիշտները):*

ԱՌԱՆ-(Ողջունում է վանահորը): Աչքդ լույս, սուրբ հայր, Աստծո լույսը ճառագեց Հայոց աշխարհի վրա: Այդ լույսը հասավ նաև Արցախ: Աչքդ լույս: Փրկված է Հայոց աշխարհը: Մեր թրին միացավ նաև մեր գիրը, գրին՝ թուրը: (Ոգևորված): Աչքդ լույս, փրկված է ժողովուրդը Հայոց:

(Այդ խոսքի վրա ծնծում են բակի դարպասը: Սուրհանդակը վազելով բացում է դռները: Ներս են մտնում Մաշտոցը, Հովսեփը, Մինասը, Կոռյունը: Հնչում է շնփորը, նվագում է երաժիշտների խումբը: Նրանց ընդառաջ է գնում վանահայրը: Դիմավորողների հետ են Հռիփսիմեն և Գայանեն: Ողջագուրվում են: Վանահայրը հրավիրում է՝ նստելու: Տեղավորվում են: Կենտրոնում Մաշտոցն է: Անանիան դիմում է Մաշտոցին): Մաշտոց, ճիշտն ասած, ես Ձեր մասին լսել էի սրանից 10 տարի առաջ, երբ Դուք Գողթն գավառում ուսուցչություն էիք անում: Բայց խոստովանեմ, որ հայերեն գրերը ինձ համար երազ էին թվում: Հիմա դժվար է արտահայտել իմ ուրախությունը Ձեր աստվածային գյուտի համար: Այժմ խնդրում եմ, Մաշտոց, որ պես մեր Առաջին ուսուցիչ, մեզ երջանկացրեք Ձեր այբուբենի լույսով:

ՄԱՇՏՈՑ - (Համեստ և փառահեղ): Խնդրեմ, սուրբ հայր, հենց այդ նպատակով էլ այցելել եմք Արցախ: (Տեղից բարձրանում են և՛ Մաշտոցը, և՛ վանահայրը: Մաշտոցը ձեռքը դնում է Անանիայի ուսին և ջերմորեն ասում). - Սուրբ հայր, Արցախը Մեծ Հայքի լուսառաք կուռն է, նրա դուռն ու դարպասն է, մեր ժո-

ղովրդի իմաստության կարկաչուն աղբյուրներից մեկը: Դեռևս Եդեսիայում, նրբ Աստծո օգնությամբ պատկերեցի մեր առաջին տառը, Մինասն ու Հովսեփը ուրախությունից գլուխկոնձի տվին, ապա վեր կացան ու պարեցին: Ես նրանց խոստացա, որ Վաղարշապատից անմիջապես հետո պիտի դարոց բանանք Ամարասում, այն սրբավայրում, որ խորհրդանշում է Սուրբ Գրիգորի անունը, որտեղ հանգչում են սուրբ Գրիգորիսի մատունքները:

ԱՆԱՆԻԱ - Շնորհակալ եմ, Մաշտոց, շնորհակալություն եմ հայտնում ամբողջ Արցախի անունից: Ժողովուրդը գոյության լույսի էր կարոտ, եւ Դուք բացել եք այդ լույսի աղբյուրը: *(Դիմում է Մինասին եւ Հովսեփին)* - Ապրեք, զավակներս, որ գոհացրել եք Մաշտոցին: *(Տղաները խնայարկում են, ուրախ են, հուզված):*

ՄԱՇՏՈՅ-(*Դիմում է վանահորը*): Սուրբ հայր, խնդրենք Հովսեփին եւ Մինասին, բացեն մագաղաթա փաթեթը եւ կարդան այբուբենը: *(Դիմում է Կորյունին)*: Կորյուն, զավակս, գրոց փաթեթը տուր տղաներին, թող Արցախում իրենք բացեն ու կարդան:

ՄԻՆԱՍ -(*Մոտենում է Կորյունին, վերցնում փաթեթը, սևմում կրծքին*): Հովսեփ, արի միասին բացենք: *(Մոտենում է Հովսեփը, միասին բացում են փաթեթը: Ոգնորված են: Կարդում են):*

ՊՐԱՄԱՏՐԱՆԻ ԵՐԱԵՐ

- ՄԻՆԱՍ - Ա՛յք
 ՀՈՎՍԵՓ - Բե՛ն
 ՄԻՆԱՍ - Գի՛մ
 ՀՈՎՍԵՓ - Դա՛
 ՄԻՆԱՍ - Ե՛չ
 ՀՈՎՍԵՓ - Զա՛
 ՄԻՆԱՍ - Է՛
 ՀՈՎՍԵՓ - Ը՛թ
 ՄԻՆԱՍ - Թո՛
 ՀՈՎՍԵՓ - Ժե՛
 ՄԻՆԱՍ - Ի՛ն
 ՀՈՎՍԵՓ - Լի՛ւն
 ՄԻՆԱՍ - Խե՛
 ՀՈՎՍԵՓ - Ծա՛
 ՄԻՆԱՍ - Կե՛ն
 ՀՈՎՍԵՓ - Հո՛
 ՄԻՆԱՍ - Զա՛
 ՀՈՎՍԵՓ - Ղա՛տ

(Հոփսիսինն ու Գայանենն անհամբեր վեր են կենում եւ ամապարում Մինասի եւ Հովսեփի մոտ):

ՀՈՒՓՄԻՄԵ - Ես էլ եմ ուզում կարդալ:

ԳԱՅԱՆԵ - Ես էլ, ես էլ...

ՀՈՎՍԵՓ-Աղջիկներ, ախր դուք դեռ չեք ճանաչում տառերը...

ՄԻՆԱՍ - Ինչու՞ եք շտապում, աղջիկներ, համբերեցե՛ք:

ՄԱՇՏՈՅ - (Դիմում է տղաներին): Հովսեփ, Մինաս, զավակներս, աղջիկները եւս պիտի կարդան, այբուբենը բոլորի համար է: Հայ աղջիկները պետք է դպրոց հաճախեն եւ մայրենի բարբառով սնեն իրենց որդիներին: Մայրենի լեզուն պետք է մանուկներին հաղորդել օրորոցում, մոր կաթի հետ: Լեզուն ժողովրդի ոգին է, միսն ու արյունը: Մագաղաթը տվեք աղջիկներին, դուք կարդացեք տառերը, թող իրենք կրկնեն:

(Հրիփսիմեն կանգնում է Հովսեփի մոտ, Գայանեն՝ Մինասի):

ՄԻՆԱՍ - Ճե՛

ԳԱՅԱՆԵ - Ճե՛ (դիմում է Մաշտոցին): Թույլ տվեք բառեր ասենք այս տառերով:

ՄԱՇՏՈՅ - Խնդրեմ:

ԳԱՅԱՆԵ - Ճ-ճեմարան

ՀՈՎՍԵՓ - Մե՛ն

ՀՌԻՓՍԻՄԵ - Մե՛ն, մ-մտա՛ց

ՄԻՆԱՍ - Յի՛

ԳԱՅԱՆԵ - Յի՛, հ-հիսու՛ս

ՀՈՎՍԵՓ - Նո՛

ՀՌԻՓՍԻՄԵ - Նո՛, ն-Նագովրեցի՛

ՄԻՆԱՍ - Շա՛

ԳԱՅԱՆԵ - Շա՛, շ- շնո՛րհ

ՀՈՎՍԵՓ - Ո՛

ՀՌԻՓՍԻՄԵ - Ո՛, ո-ոգևշու՛նչ

- ՄԻՆԱՍ - Չա՜
 ԳԱՅԱՆԵ - Չա՜, չ-չարևա՜ց
 ՀՈՎՍԵՓ - Պէ՜
 ՀՈՒՓՍԻՄԵ - Պէ՜, պ- պատաղի՜չ
 ՄԻՆԱՍ - Ջէ՜
 ԳԱՅԱՆԵ - Ջէ՜, ջ-ջանաղի՜ր
 ՀՈՎՍԵՓ - Ռա՜
 ՀՈՒՓՍԻՄԵ - Ռա՜, ո-ռաբբի՜
 ՄԻՆԱՍ - Սէ՜
 ԳԱՅԱՆԵ - Սէ՜, ս-սրբո՜ց
 ՀՈՎՍԵՓ - Վե՜ր
 ՀՈՒՓՍԻՄԵ - Վե՜ր, վ-վկայարա՜ն
 ՄԻՆԱՍ - Տի՜ն
 ԳԱՅԱՆԵ - Տի՜ն, տ-տե՜ր
 ՀՈՎՍԵՓ - Րէ՜
 ՀՈՒՓՍԻՄԵ - Րէ՜, ր-մե՜ր
 ՄԻՆԱՍ - Յո՜
 ԳԱՅԱՆԵ - Յո՜, ց-ցանկալի՜
 ՀՈՎՍԵՓ - Ի՜ն
 ՀՈՒՓՍԻՄԵ - Ի՜ն, ու
 ՄԻՆԱՍ - Փի՜ր
 ԳԱՅԱՆԵ - Փի՜ր, փ-փա՜ռք
 ՀՈՎՍԵՓ - Քէ՜
 ՀՈՒՓՍԻՄԵ - Քէ՜, ք-քրիստոսի՜ն

(Մաշտոցն ու վանահայրը հիացած են)

ՄԱՇՏՈՅ - Ապրե՛ք, դուստրերս, դուք իմաստուն հրեշ-
 տակներ նք, դուք պարզապես կռահեցիք իմ խո-

հները եւ չսխալվեցիք: *(Դիմում է վանահորը):* Սուրբ հայր, նման դուստրներ եւ ուստրներ ունեցող ազգը չի անհետանա նրբեք: Իգուր չէի նրագում, որ հայոց առաջին դպրոցներից մեկը պետք է բացեմ Ամարասում՝ Արցախի սրտում, Հայոց Արևելից կողմանց անառիկ բերդում:

ԱՆԱՆԻԱ - Փառքդ շատ լինի, Աստված: *(Դիմում է Մաշտոցին, բոլորը մոտենում են, շրջապատում Մաշտոցին, շոյում ձեռքերը, գլուխը, մաքրում են ուսերի փոշին: Աղջիկները համբուրում են ձեռքը, փեշը):*

ՄԱՇՏՈՅ -Ապրեք, գավակներս: Հաճելի է տեսնել ձեր ցնծությունը: Հանգստացեք եւ ուշադիր լսեք: *(Դիմում է Կորյունին):* Կորյուն, գավակս, հիմա էլ բեր «Աստվածաշունչը»:

ԿՈՐՅՈՒՆ - *(Պայուսակից հանում է «Աստվածաշունչը» եւ հանձնում Մաշտոցին):*

ՄԱՇՏՈՅ -Սուրբ հայր, ահա եւ Սուրբ Գիրքը մեր լեզվով: Այսուհետեւ մեր աղոթքները թող հնչեն մեր մայրենի լեզվով: *(Բոլորն ուրախանում են: Յնծություն է):* Ապա լսե՛ք՝ կարդամ առաջին խոսքը, որի թարգմանությունը կատարել ենք Սողոմոնի առակներից: *(Կարդում է).* «Ճանաչել զիմաստություն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ»: *(Բոլորը կրկնում են):* *(Մթնոլորտը ավելի է ջերմանում):*

ԱՆԱՆԻԱ -*(Խոնարհվելով վերցնում է Սուրբ գիրքը, սեղմում կրծքին, ճակատին, համբուրում: Ապա մեկ առ մեկ մոտենում են բոլորը եւ համբուրում):* Մաշտոց, նրելխան ծնվում ու սնվում է մոր կաթով: Ձեր նվիրած Աստվածա-

շունչը մայրենի լեզվով դառնալու է մեր ազգի հոգևոր սնունդը, նրա գոյատևման աղբյուրը, Ձեր ստեղծած այս 36 տառերը մեր ազգի ճանապարհին ավելի զորեղ են լինելու, քան հռոմեական 36 լեզվոնները, քան պարսկական 36 մատյան գնդերը: *(Կրկին առնում է Մաշտոցի ձեռքը եւ հայրական գորովանքով համբուրում):* Մաշտոց, գավակս, սովորաբար վանահայրն է ձեռքը դնում վանականների գլխին եւ օրհնում նրանց: Ես որպես Ամարաս վանքի վանահայր, ծնկի եմ գալիս քո հանճարի առջեւ, խնդրում եմ՝ արարիչ աջդ դիր ճերմակած գլխիս եւ օրհնիր ինձ, կնքիր եւ ինձ էլ համարիր քո աշակերտը:

ՄԱՇՏՈՅ- *(Խանդավառանքով):* Պետք չէ ծնկի գալ, սուրբ հայր: Ոտքի ելեք: *(Բարձրացնում է):* Ես Աջս դնում եմ քո ձյունած գլխին, եւ խնդրում՝ կառավարիր Ամարասի հայոց առաջին դպրոցը, իսկ Հովսեփին ու Մինասին նշանակում եմ վերակացուներ: Այժմ լսեք բոլորդ: Չավակներս, լսեք ուշադիր: Այս այբուբենը ինձ համար չեմ ստեղծել: Այն ստեղծել եմ մեր ժողովրդի համար: Այն հանձնում եմ ժողովրդին եւ պատվիրում նրա մեջ տեսնել իր ուժն ու հարատևումը: Իմաստուն եւ քաջ է ազգը մեր, նա իր լեզվով պիտի խոսի եւ՝ Աստծո, եւ՝ գալիքի հետ, իր լեզվով պիտի կարդա Տիեզերքի լեզուն, իր լեզվով պիտի երգի, իր լեզվով պիտի փակի բոլոր թշնամիների ճամփաները: *(Բողորը հիացած են):*

ԱՆԱՆԻԱ - *(Խոնարհվում է):* Ծնորհակալ եմք բոլորս, ուսուցիչ:

ՄԱՇՏՈՅ- Լսեք, ուշադիր, զավակներս: Կրկնում եմ, այս գրերը մեր ժողովրդի հարատևելու աղբյուրն են:

ՄԻՆԱՍ - Ոգին եմ:

ՀՈՎՍԵՓ - Թրերն եմ:

ԿՈՐՅՈՒՆ - Հաղթանակներն եմ:

ԳԱՅԱՆԵ - Կյանքն ու թններն եմ:

ՀՈՒՓՍԻՄԵ- Երազն ու սերն եմ:

ՄԱՇՏՈՅ- (*Ուրախ է*): Այո, հարազատներս: Այս գրերը ստեղծվեցին մեր ժողովրդի ճակատագրի թելադրանքով: (*Իմում է վանահորը*): Սուրբ հայր, քանի՛-քանի՛ դար մեր ժողովուրդը հեթանոս էր եւ շատ ժամանակ ապավինել է Պարսից հզոր գահին, ընդունել նույնիսկ զրադաշտական մի շարք սովորություններ: Ի՞նչ պարզվեց, սուրբ հայր, ի՞նչ:

ԱՆԱՆԻԱ - Պարզվեց, որ նրանք ձգտում են ձուլել մեր ժողովրդին: Ահավոր է այդ ուժացումը, ուսուցիչ, անհետանում է ժողովուրդը:

ՄԱՇՏՈՅ -Ճշմարիտ եք, սուրբ հայր: Ահավոր է ուժացումը: Դրա՞ն չեն ձգտում նաև բյուզանդացիները: Մեր քրիստոնյա ազգը սկսեց ապավինել նույնադավան հզոր Բյուզանդիայի կայսրությանը: Ի՞նչ պարզվեց:

ԱՆԱՆԻԱ - Բյուզանդացիները ավելի շուտ շղթայեցին մեզ իրենց լեզվով, գահրնկեց արին Խոսրով Արշակունուն եւ ձգտեցին արմատախիլ անել մեր լեզուն: Ահավոր է ուժացումը, ուսուցիչ, ահավոր է, եւ դա ավելի շուտ զգացին մեր զավակները:

ՄԱՇՏՈՅ -Սուրբ հայր, մեր մեծերը՝ Տրդատ Մեծն ու Գրիգոր Լուսավորիչը բացեցին դպրոցներ՝ հունարեն եւ ասորերեն: Ի՞նչ պարզվեց, սուրբ հայր:

ԱՆԱՆԻԱ-Ուսուցիչ, հարյուր տարվա ընթացքում մեր սերունդները խորթացան հայոց արմատներից, դարձան ասորասերներ եւ հունասերներ, բաժանվեցին երկու բանակի՝ անհաշտ ու չներող: Ահավոր է, ուսուցիչ, զավակներիդ տեսնել օտարամոլության ճիրաններում: Կորչում է ժողովուրդը, ուսուցիչ, անհետանում է:

ՄԱՇՏՈՅ -Սուրբ հայր, այսօրվանից մեր գրերի միջոցով գտնված է փրկության ելքը:

ՄԻՆԱՍ *-(Ոգևորված)* Ուսուցիչ, Ձեր ստեղծած գրերով մենք Աստծո եւ ժողովրդի հետ խոսելու ենք մեր հայոց լեզվով:

ԳԱՅԱՆԵ- Մեր զավակների հետ խոսելու ենք մայրենի լեզվով: Ամեն մի տառը սովորեցնելիս Ձեր անունն ենք տալու, սիրելի Ուսուցիչ:

ՀՈՎՍԵՓ - Թշնամու դեմ մարտի ենք նետվելու հայերեն՝ ի գե՛ն կոչելով: Մեր թրերի վրա Ձեր հորինած տառերով ենք փորագրելու մեր անունները:

ՀՌԻՓՍԻՄԵ - Մեր թաշկինակների վրա Ձեր ստեղծած տառերով ենք գրելու մեր սիրած տղաների անունները եւ նվիրենք նրանց: Մարտի գնալուց առաջ մեր լեզվով ենք ասելու՝ բարի ճանապարհ, բարի վերադարձ:

ԳԱՅԱՆԵ - Ուսուցիչ, մեր հացի եւ տաշտի ծիսանների վրա Ձեր ստեղծած տառերով գրելու ենք Ձեր սուրբ անունը, որ մեր ճաշակած հացի հետ զգանք նաև Ձեր կատարած գործի համն ու բույրը:

ԿՈՐՅՈՒՆ - Ձեր սխրանքը, ուսուցիչ, հայերեն ենք կտակելու սերունդներին, մեր երազի առունները կարկաչելու են հայերեն:

ՄԱՇՏՈՅ - Ապրեք, գավակներս, իմացեք, որ մեր այբու-
բենը մեր ժողովրդի ոգին է: Այսօրվանից այն ձեզ
եմ հանձնում որպես Սրբոց գիր ու Սրբոց գիրք:
Հենց այսօր Ամարասում բացում ենք Հայոց
Արցախի առաջին դպրոցը: Գալիքում Արցախ
կյսուժեն Հարավից, Հյուսիսից, Արևելքից, Արև-
մուտքից: Ձեր դրոշներին այս տառերով կգրեք՝
ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման, կգրեք՝
մեր երկիր սրով մտնողը սրով էլ կրնկնի: Թող մեր
գրերով ճառագի Քրիստոսի լույսը, ամրանա մեր
հավատն առ Աստված, Սուրբ երրորդության
օրհնանքով հարատևի ազգը մեր հայոց: *(Յնծու-
թյուն է, հնչում է Ամարասի դպրոցական առաջին զանգը:
Բոլորը հուզված են: Բեմ են մտնում Նախշունն ու Հուշին՝
ձեռքերին սինիներ: Մոտենում են Մաշտոցին, խոնարհ-
վում եւ պատրաստվում ընծայելու իրենց նվերները):*

ՆԱԽՇՈՒՆ- Մաշտոց, գավակս, իմ ավագ որդին գոհվել
է Ձիրավում: Նրա աղջիկը Գայանեն է: *(Յոյց է
տալիս թոռանը: Ապա սինուց վերցնում է տաշտի ծհանը եւ
խնդրում):* Տղայիս անունը Բաղդասար է: Այս
ծհանին քո ձեռքով գրիր եւ՝ քո, եւ՝ որդուս անու-
նը, գրիր քո ստեղծած տառերով: Թող իմ հուն-
ցած խմորի, թխած հացի մեջ զգամ մեր տառերի
լույսը եւ որդուս բույրը: *(Մաշտոցը վերցնում է, ծհանի
տափակ մասի վրա գրում. «Բաղդասար» եւ ստորագրում:
Նախշունը համբուրում է Մաշտոցի ձեռքը, ապա որդու ա-
նունը: Գայանեն հուզված է, փարվում է մորը, ծհանը վերց-
նում եւ սեղմում կրծքին):*

ԳԱՅԱՆԵ- Այս տաշտի ծիանը երկու սուրբ անուններով կիմաստավորի իմ կյանքը: Ծնորհակալ եմ, ուսուցիչ: *(Շոյում է ծիանը):*

ՀՈՒՌԻ- *(Մոտենում է Մաշտոցին, սինիից վերցնում է մի քսակ՝ լիքը խաշիլացուով):* Ուսուցիչ, սա աղանձած ցորենից է, խաշիլ եփելու համար է: *(Յույց է տալիս մի փոքրիկ քսակ):* Սա էլ չորաթան է, հարում են ջրով, թանը լցնում խաշիլի վրա: Համով կերակուր է: *(Մեկնում է Մաշտոցին: Անանիան վերցնում է եւ դնում սեղանին):*

ՄԱՇՏՈՅ- Ծնորհակալ եմ, քույրիկ: Ես հացեկաց գյուղից եմ, մեզ մոտ եւս հարգի է խաշիլը: Մայրիկս միշտ եփում էր: Ծնորհակալ եմ:

ՆԱԼԵՇՈՒՆ- Մատաղ լինեմ քո մորը, որ քեզ նման որդի է ծնել բոլոր հայերի համար: *(Մաշտոցը ուրախ է, ժպտում է):*

ՀՈՒՌԻ- *(Մինիից վերցնում է ժանգալով հաց):* Ուսուցիչ, սա էլ ժանգալով հաց է, նոր եմ թխել, շատ համով է, կուտես: Մեր Արցախի կանաչեղենի համն ու հոտը ոչ մի տեղ չկա, հացն էլ շատ համով է:

ՄԱՇՏՈՅ - Ծնորհակալ եմ, քույրիկ, շնորհակալ եմ:

ՀՈՒՌԻ- *(Մինիից վերցնում է տախտակե մի փոքրիկ խոնչա, տալիս Մաշտոցին):* Ուսուցիչ, այս խոնչան պատրաստել է ամուսինս՝ Անաստասը: Զոհվել է խազարենրի դեմ մղված կռվում: Խնդրում եմ խոնչայի վրա գրես Անաստասի եւ քո անունը *(հուզված է):*

ՄԱՇՏՈՅ- Հաճույքով, քույրիկ: *(Վերցնում է խոնչան, գրում եւ հանձնում հուռուն):*

ՆԱԼՇՈՒՆ- (Մինիից վերցնում է մի փայթեթ): Մաշտոց ջան, այս բողն գուլպաները կհագնես, որ ոտքերդ չմրսեն, այս ձեռնոցներն էլ կհագնես, որ մատներդ չմրսեն, մատաղ լինեմ քո իմաստուն մատներին: **ՄԱՇՏՈՅ-**(վերցնում է): Ծնորհակալ եմ, շատ եմ շնորհակալ: (Բոլորը ցնծում են):

Վարագույր

Տ Ե Ս Ի Լ Ե Ր Ր Ո Ր Պ

Ամարաս վանքի բակը: Ջրունում են Մաշտոցն ու Անահիան: Նոգով հանգիստ են, հպարտ:

ԱՆԱՆԻԱ - Ուսուցիչ, այս քանի օրը գիշեր ու ցերեկ կարդացի Սուրբ գիրքը մեր աստվածային ու հարազատ գրաբարով: Այն թարգմանել եք հմտորեն: Եվ ճիշտ եք վարվել, որ «Բիբլիայի» փոխարեն գրել եք «Աստվածաշունչ»:

ՄԱՇՏՈՅ-Երկար ենք խորհել այդ մասին, Սուրբ հայր: Գիշերները չէր քնում մեր հայրապետ Սահակ Պարթևը: Նա առաջարկեց «Բիբլիան» անվանել «Աստվածաշունչ», քանզի աստվածային շնորհքով ներշնչված իմաստունները միայն կարող են գրել նման գիրք:

ԱՆԱՆԻԱ - Ուսուցիչ, մեկ-մեկ փակում եմ աչքերս եւ ասես մտքիս աչքերով տեսնում եմ այն հրաշքները, որ տնդի են ունենալու մեր Հայոց երկրում, մեր Արցախա հողում: Եվ ամեն անգամ Աստծո ձայնը հասնում է ունկերիս: Եվ գիտե՞ք, չգարմա-

նաք, Աստծո խոսքը ինձ է հասնում հայերեն: Ի՞նչ մեծ խիզախություն կատարեցիք, ուսուցիչ, Ձեր այբուբենը մեր սերունդներին տանելու է ինքնահաստատման և ինքնաբացահայտման ուղիով:

ՄԱՇՏՈՅ-Սուրբ հայր, այդ համոզմունքն էլ հենց մեզ մղել է այբուբենի գյուտին: Թվով փոքր ենք, բայց մեր նրկիրը ոչ թե ոսկու կտոր է, այլ ադամանդ է: Մեր ժողովուրդը անտիկյան է, Սուրբ հայր, նա փորձությունների մեջ հասունացել է, իմաստնացել: Մեզ պետք էին մեր սեփական գրերը, դրանք ոչ միայն հոգևոր ուժ են, այլ նաև արժանապատվության, հպարտության ավյուն: Լեզուն, սուրբ հայր, մոր կանչ է, ապրելու կոչ, ժողովրդի հորդոր է, հայրենի հողի հրաման, հարատևելու բանալի:

ԱՆԱՆԻԱ -Ճշմարիտ եք, ուսուցիչ: Մոլորվել էինք, մեր հզոր հարևանները մեր սիրտը քաշել էին իրենց լեզուների շամփուրներին և խորովում էին՝ կուտալու համար:

ՄԱՇՏՈՅ-Սուրբ հայր, կարող եք հանգիստ շունչ քաշել և համոզված լինել, որ մեր հայրենի հողը, մեր ճշմարիտ հավատն ու հայկական լեզուն մի այնպիսի նրբորդություն են, ինչպիսին Հոր, Որդու և Սուրբ Հոգու նրբորդությունն է:

ԱՆԱՆԻԱ - Ուսուցիչ, իմաստուն օրինակ բերեցիք, հրաշալի է, ուղղակի դաս է՝ հայրենիք-լեզու-հավատ: Ուսուցիչ, լինում է, որ գիշերները չեմ կարողանում քնել, թվում է, թե քայլում եմ դարերի միջով, մասնակիցը դառնում այն փորձություններ-

րին, իրադարձություններին, որոնք տեղի են ունենալու մեր նրկրում: Ամենուրեք Ձեզ եմ տեսնում: (Շարունակում են զբոսնել, բեմի մի ծայրում նստում են թթննու տակ: Տեսիլքներ են հաջորդում միմյանց: Ժամանակները հաջորդում են միմյանց: Բեմի մի կողմից ներս է մտնում կորյունը՝ Վարդան Մամիկոնյանի հետ):

ԿՈՐՅՈՒՆ- Վարդան, սիրելի սպարապետ, արդեն 10 տարի է անցել Մեսրոպ Մաշտոցի մահից: Պատրաստ է իմ «Վարք Մաշտոցի» գիրքը: Ապացուցում եմ, որ Մաշտոցը թեկուզ կյանքից հեռացել է իր բնական մահով, բայց նրան պետք է դասել սրբերի շարքը: Նա իր կյանքը նվիրել է մեր հավատի, մեր լեզվի, մեր ժողովրդի հարատևմանը:

ՎԱՐԴԱՆ-Արդար գործ ես կատարել, կորյուն: Մաշտոցը մեր հարատևման ջահակիրն է: (Անցնում են բեմի հետև: Քիչ անց բեմի հետևից լսվում են կոչեր՝ «Առաջ, հայ քաջեր, մի վախեցեք Հազկերտի անքանակ գորագնդերից՝ հանուն մեր լեզվի եւ հավատի զարկեցեք թշնամուն: Մեզ հետ է Մաշտոցի ոգին»: Ապա մենամարտելով բեմ են մտնում Վարդանը եւ Նյուսալավուրտը՝ ազգային զինզգեստներով: Շարունակվում է մենամարտը):

ՆՅՈՒՍԱՎԱՐՍԱՎՈՒՐՏ - Վարդան, դեն նետիր թուրդ եւ հանձնվիր: Հազկերտը կենրի քեզ, եթե ընդունես մեր հավատը: Չարդուշտի օգնությամբ կփրկվես եւ՝ դու, եւ ազգդ: (Նյուսալավուրտը եւ՝ մենամարտում է, եւ՝ խոսում): Վարդան, ախր դու շատ ես նման պարսիկի:

ՎԱՐԴԱՆ - (Ուժգին մենամարտում է): Նյուսալավուրտ, ես նման եմ միայն հայի, եւ զարկս էլ հայավարի է:

Հիմա ես քո հաշիվը կմաքրեմ, հոգիդ թող Հագ-կերտին հասկացնի. Պարսիկը թող իր հավատով ապրի իր հողի վրա, հայն էլ՝ իր: *(Մենամարտը շարունակվում է, Վարդանի զարկից տապալվում է Նյուսալավուրտը: Վարդանը նրա դին քարշ է տալիս բեմի հետև: Ապա բեմ են մտնում Եսայի ապու Մուսեն և Բողան: Մենամարտում են):*

ԵՍԱՅ - Բուդա, դու թուրքի ծնունդ, Միջին Ասիայի ավազուտներից գնացիր Բաղդադ, դարձար խալիֆի զորապետը: Ի՞նչ ես կորցրել Հայաստանում, Հայոց Արցախում: Գտիչ վանքի՞ն ես սպառնում: Առ, Բուդա, ես մաշտոցյան այբուբենով քեզ այպանեցի իմ նամակում, հիմա էլ առ թրիս ուժը: *(Խիում է):* Առ, թուրքի գյադա, առ, սա Արցախի պատախանն է քեզ: *(Թրով տապալում է Բողային: Եսայը նրա դին քարշ է տալիս բեմի հետև: Քիչ անց բեմ է մտնում Գրիգոր Նարեկացին՝ մի արեղայի հետ):*

ՆԱՐԵԿԱՅԻ-Լսիր, Հովհաննես, այսօր 1003 թվականն է: Այս գիշեր ավարտեցի «Ողբերգություն մատյանը»: Այս գիրքը հորինեցի Մաշտոցի գրերով: Կկարդաս, Հովհաննես, կարտագրես եւ Նարեկա վանքից նվեր կուղարկես Էջմիածին: Չմոռանաս նաև քո ծննդավայր Արցախը, սուրբ Ամարասը: Աստծո եւ սերունդների հետ մայրենի լեզվով գրուցելու համար պարտական ենք Մաշտոցին, նա մեր Առաջին եւ հավերժախոս ուսուցիչն է:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ- *(Վերցնում է Մատյանը եւ համբուրում):* Վարպետ, ես կբազմացնեմ Մատյանդ հանճարեղ,

բոլոր տողերի սկզբնատառերը կգարդարեն այն-
պես, ինչպես նրազել է Մաշտոց Սուրբը:

**ՆԱՐԵԿԱՅԻ-Ապրես, Հովհաննես, թող Աստված Մաշ-
տոցի ուժն ու համբերությունը պարզելի քեզ: Գոհ
եմ, անչափ գոհ եմ: (Գնում են): (Ընմի հետևից ձայ-
ներ են լսում, թուրքի կոնչոցներ են). Է՛յ, գյավուրներ,
Չոհրապ, Կոմիտաս, Վարուժան, Սիամանթո, եւ
էլի ուրիշ գյավուրներ, այսօր 1915-ի ապրիլի 24-
ն է, ձեր բոլորի վերջին օրը, ձեզ ջհանդամը կնե-
տենք, ձեզ հետ նաեւ ձեր լեզուն, ձեր Տիգրանիս,
ձեր Մաշտոցին: Համաձայն եք ընդունել մեր
հավատն ու մեր լեզուն: Դեհ, պատասխաներ:
(Լսվում է մի ձայն). «Ո՛չ, Էնվեր փաշա, դու եւ քո
գորշ գայլերի ոհմակը մեզ սպանելով, չեք կարող
ոչնչացնել Տիգրանի եւ Մաշտոցի ազգը, ոչ, չեք
կարող, գալու է հատուցման ժամը, դուք դեռ պա-
տասխան պիտի տաք: (Լսվում են հրացանի կրակա-
հերթեր: Այդ պահին բնմի հետևից հնալով ներս է մտնում
մի հայուհի, նրեխայի ձեռքից բռնած, ծանր պայուսակը
շալակին: Մտնելուն պես մայրը պայուսակից հանում է
ճառընտիրը, բացում, համբուրում):**

**ՀԱՅՈՒՀԻ- Ուժիդ մատաղ...: (Դառնում է նրեխային). Դա-
վիթ ջան, առ այս մի կտոր հացը, կեր, որ հետո
գրելը սովորեցնեմ: (Երեխան եւ՛ հացի կտորը ծամում
է, եւ՛ լսում մորը: Մայրը ափով հարթեցնում է ավազն զե-
տիկը եւ գրում տառերը): Դավիթ ջան, սա Ա-ն է, սա
էլ Բ-ն, սա էլ Գ-ն: Դե նայիր ու գրիր: Սա մեր այ-**

բուքենն է, Մաշտոցի ստեղծածը, սովորիր, բալիկս, սա մեր փրկությունն է: (Երեխան տի՛ գրում է, տի՛ արտասանում). Ա՛, Բ՛, Գ՛, Դ՛, Ե՛ ... (Լսելով որդուն, մայրը նորից գիրքը դնում է պայուսակի մեջ, շալակում, որդու ձեռքից բռնած, ասում). - Գնանք, բալիկս, Էջմիածինը մոտ չէ, բայց մեզ հետ է: Գնանք, Սիրիայի սահմանը մոտ է մեզ: Աստված կօգնի մեզ, գնանք: (Դուրս են գալիս): (Մթնում է բեմը: Կրակոցներ են: Պատերազմ է: Որոշակի անդորր է իջնում: Լսվում են խոսակցության ձայներ):

ԱՎՈ- «Բեկոր, վաղը պիտի ազերիներին վռնդենք Ամարասի սահմանից: Դա մեր պապենական արքավայրն է, Բեկոր»:

ԲԵԿՈՐ- «Տարիներ առաջ ես եղել եմ Վարանդայում, Ավո: Ամեն մի գյուղի մոտ խաչքարեր են, վանքեր ու եկեղեցիներ են՝ մեսրոպյան տառերով զարդարված: Մաշտոցի ոգին է խոսում այդտեղ, փրկել է պետք:

ԱՎՈ - «Եվ կփրկենք, Բեկոր»: (Հնչում են պատերազմի շահն ու շառաչը: Լսվում են բազականչություններ). «Կեցցե՛ ազատագրված Արցախը, Հայոց Արցախը»:

(Այդ պահին բեմ են մտնում մի խումբ երիտասարդներ՝ տղաներ և աղջիկներ: Նրանց գլխավերևում ծածանվում է Արցախի դրոշը: Մի կարճ զգեստ (մինի) հագած աղջկա ձեռքին ցուցանակ է՝ գրված. «Արցախի պետական համալսարան»): Մի ուրիշ ուսանող ներս է մտնում Մաշտոցի նկարը բարձր բռնած: Մի ուրիշ ուսանողուհի կանգնում է Մաշտոցի նկարի ուղղությամբ և արտասանում.

Եվ նա եկավ Արցախ, Ամարաս եկավ,
Այբուբենի լույսով հոգին լեցուն,
Եկավ որդու նման, Աստծո նման եկավ,
Որ Արցախին բաշխի Գրոց լեզուն:
Ու թոթաց սիրտը արցախական հողի
Ու ճառագեց հոգին արցախական,
Շրջեց ավան ու շեն քայլով արարողի
Ու մեռնով օժեց անապական:
Եվ Արցախը դարձավ անմար լուսո խորան,
Հավատը կար, չկար սաղմոսն հայոց,
Բացվում էին խոսքից, խորհուրդներից նրա
Բազում հոգիների դռները գոց:
Նրա շնչից ծնվեց դպիրն Ամարասի,
Պատմագիրը ծնվեց, երգիչը մեծ,
Հայոց երգերը հին` նման մեղվապարսի,
Շուրջպարի մեջ առան բարձունք ու քերձ:
Ու շքերթը ձգվեց մեսրոպանուն մանկանց,
Մեսրոպացան օջախ, սեր ու հարգանք,
Անգամ բողբոջներին ու թերթերին ծաղկանց,
Հովը պար էր բռնում նրա անվամբ:
Եվ նա եկավ Արցախ` լույսը հոգու վրա,
Եվ դարերում դարձավ նրան սատար,
Նրա աղոթքներով, օրհնանքներով նրա,
Ողջ Արցախը դարձավ մեսրոպատառ:

Բոլորը կրկնում են՝

Դպրոցն Ամարասի այն կանթեղն է վառ,
Որ Արցախը դարձրեց մեսրոպատառ...

Վարագույր

ՎԵՐՋ

2005 թ., Ստեփանակերտ

ՔԱՐԱՆՁԱՎԻ ՁԱՅՆԸ

(Դրամա երկու գործողությամբ)

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

ՀԱՅԿ	դպրոցական (12 տարեկան)
ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ	դպրոցական (10 տարեկան, Հայկի քույրը)
ԳՈՒՐԳԵՆ	ինժեներ (45 տարեկան) Հայկի և Հայկանուշի ծնողները
ԻՍԿՈՒՎԻ	ուսուցչուհի (43 տարեկան)
ԲԱՂԴԱՍԱՐ	քարանձավի ամուսիններ, Հայկի և Հայկանուշի նախնիները
ՆԱԽՇՈՒՆ	

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

S ն ս ա ր ա ն ա ռ ա ջ ի ն

Ժամանակակից քաղաքատիպ բնակարան: Գրասենյան: Գրադարակ՝ գրքերով: Դպրոցականների համար աշխատասենյակ: Հայկն ու հայկանուշը գրասենյանի շուրջ դաս են սովորում:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ – Հայկ, դասս չեմ կարողանում սովորել:
Արի օգնիր:

ՀԱՅԿ – Իսկ ինձ ո՞վ պետք է օգնի: Թվաբանությունից այսօր էլ եմ «2» ստացել:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ – Կանչենք՝ մայրիկը գա օգնի: (*հայկը նետվում է խոհանոց, ուր մայրը կերակուր է պատրաստում*):

ՀԱՅԿ - Մա՛մ - մա՛մ, թվաբանությունից խնդիրը դժվար է, չեմ կարողանում լուծել, արի օգնիր:

ԻՍԿՈՒՏԻ - Հայկ, մի խանգարիր, չես տեսնո՞ւմ՝ կերակուր եմ պատրաստում, ժամանակ չունեմ: Պիտի հասցնեմ, որ դասից չուշանամ: Երեկ դպրոցի ուսմասվարն հանդիմանեց՝ եւ հայկն է ուշանում դասից, եւ դու: Ասաց՝ ե՞րբ եք վերջ տալու այդ ուշացումներին: (*Այդ պահին կերակուրը նախուց թափվում է կաթսայից: Իսկուհին ճիգ է գործադրում, որ կերակուրը չթափվի*): Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, Հայկ, ինչպես ես խանգարում մամայիդ: Համ էլ դիմեցեք ձեր հորը, թող մի անգամ էլ նա օգնի ձեզ: (*հայկը խոսված գալիս է հայկանուշի մոտ*):

ՀԱՅԿ - Հայկանուշ,

մաման գբաղված է, չի կարող օգնել, ասում է՝
դիմեցեք ձեր հորը:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Հայկ, ես գնամ պապային արթնացնեմ,
որ մեզ օգնի:

ՀԱՅԿ - Գնա, Հայկանուշ, պապան քեզ շատ է սիրում,
կօգնի: (Հայկանուշը տեսրը վերցրած նետվում է ննջա-
սենյակ, ուր քնած է հայրը):

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Պա՛պ, պապա՛: (Հայրը խոր քնած է):
Պա՛պ, պապա՛: (Հայկանուշը ձեռքը դնում է հոր ճա-
կատին եւ շոյելով գոռում): Պա՛պ, հե՛ պապա:

ԳՈՒՐԳԵՆ - (Հանկարծակի վեր է թռչում, տեսնելով աղջկան,
զղայնացած ասում է). Ի՞նչ է, շան աղջիկ, ինչո՞ւ չես
թողնում քնեմ, ամբողջ գիշեր աչքս չեմ կացրել:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Վա՛, բա՛ քնեի՛ր, հա՛ գինի ես խմում քն-
եի Արտաշեսի հետ, խմո՛ւմ ես, խմո՛ւմ, խմո՛ւմ,
քիչ է մնում հարբես, բա էլ ե՞րբ քնես, հր՛, ասա՛:

ԳՈՒՐԳԵՆ - Ծատ ես ռեյսիդ տալո՞ւ, շան աղջիկ, բա աս-
ում ես՝ պապա՛, քեզ շատ եմ սիրում, դա՞ է քո
շատ սիրելը, ինչո՞ւ չես թողնում, որ սիրելի պա-
պադ հանգիստ քնի: Ծան աղջիկ:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Պաա, ախր դասս դժվար է, չեմ կարողա-
նում մենակ սովորել, վեր կաց, օգնիր, պա՛պ:

ԳՈՒՐԳԵՆ - (Քնարթարթախ): Գնա, թող մամադ օգնի, ես
ինժեներ եմ, մամադ՝ ուսուցչուհի, թող նա սովո-
րեցնի: (Բերանքսիվայր խոնկացնելով քնում է):

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - (Նտոված): Դե՛ որ այդպես է, թող «2» ստա-
նամ, տեսնեմ ո՞վ է ծնողական ժողովում կարմ-

րնլու, ե՞ս, թե՛ դու: (Հայկանուշը խոսված դուրս է գալիս հոր ննջասենյակից եւ գալիս Հայկի մոտ): Հայկ, պապան էլ չի օգնում, բա ի՞նչ անենք:

ՀԱՅԿ - Ի՞նչ պիտի անենք, մենք էլ դպրոց կգնանք արապատրաստ:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Հա՛, թող մաման էլ, պապան էլ կարմրեն մեր փոխարեն, ծնողական ժողովում ո՞ւմ են ամաչեցնում, աշակերտների՞ն, թե՛ ծնողներին:

ՀԱՅԿ - Ճիշտ ես ասում, Հայկանուշ: Դասագրքերդ ծալիր, դիր պայուսակում: (Դասագրքերն ու տետրերը դնում են պայուսակներում եւ միասին կրկնում բարձրաձայն). Տեսնենք ծնողական ժողովում ովքե՞ր են կարմրելու, մե՞նք, թե՛ իրենք:

S t u a p a ն ե ր կ ր ո ռ դ

Դպրոցից վերադարձել են Հայկն ու Հայկանուշը: Բացում են օրագրերը եւ թախծալից զննում:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Այսօր էլ «2» ստացանք: Ընկեր Աշխենն ասաց՝ հորդ ես քաշել՝ քնկոտ ու ծույլ: Նա էլ էր միշտ թվաբանությունից «2» ստանում: Թե՛ ո՞նց ինժեներ դարձավ, գարմանալի է:

ՀԱՅԿ - Հայկանուշ, ընկեր Սաթենիկն էլ ասաց՝ մայրդ էլ մի բան չի: Չի էլ ամաչում, դասերդ չի սովորեցնում, միայն գլուխս է տանում, հա՛ կրկնելով. «Ես էլ եմ ուսուցչուհի, դու՛ էլ, բա օգուտս ո՞րն է, ինչո՞ւ պիտի երեխայիս «2» նշանակես, հետո՞

ինչ, թե՛ դասը չի սովորում, բա՛ ինչո՞ւ եմ քո ծուլիկ երեխային «10» նշանակում: Այսուհետ կտեսնես, թե՛ ով ում կհաղթի»:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հայկ, սա արդեն իմ չորրորդ «2»-ն է, բա ո՞նց կլինի, հը՛, Հայկ:

ՀԱՅԿ - Թող մաման ու պապան մտածեն, սկի էլ մի տանջվիր, ծնողական ժողովում իրենք են քրտնելու, ոչ թե՛ մենք:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հա՛, Հայկ, ճիշտ ես ասում, թող պապան ու մաման ամաչեն, մի տես ինչքա՛ն եմ ծույլ, չեմ ուզում մեզ օգնել:

ՀԱՅԿ - Հայկանուշ, մի մտածիր, մագնիտոֆոնը միացրու՝ Թաթային լսենք: *(Հայկանուշը միացնում է մագնիտոֆոնը, «Անապատի արև» երգի տակ սկսում են պարել: Այդ պահին ներս են մտնում Գուրգենն ու Իսկուհին):*

ԳՈՒՐԳԵՆ- *(Շայտ է Հայկանուշին):* Ի՞նչ ես ստացել, սիրուն բալիկս: Իսկ դո՞ւ, Հայկ, դո՞ւ ինչ ես ստացել: *(Երեխաները դադարեցնում են երաժշտությունը եւ լուռ ու մունջ կանգնում մի կողմ):* Ինչո՞ւ չեք խոսում, ի՞նչ եք ստացել:

ՀԱՅԿ - *(Բերում է օրատետրը եւ մեկնում հորը):* Վերցրու, նայիր. ի՞նչ պիտի ստանամ, երբ չես օգնում:

ԳՈՒՐԳԵՆ- *(Վերցնում է տետրը եւ կարդում).* ԹՎաբանություն - «2», մայրենի լեզու - «2», ընթերցանություն - «2», ռուսաց լեզու - «2», ֆիզկուլտուրա - «2», երգեցողություն - «10»: Ծան լակոտ, այսքան «2»-ներ ես ստանում, դեռ երգո՞ւմ էլ ե՛ս:

ԻՍԿՈՒՏԻ- (Հայկանուշի օրատեսրը առած, փրփրում է): Էս ի՞նչ է, հր՛, նորից «2»-ներ են շարել, չեն էլ ամաչում, բա էլ ինչո՞ւ են դարձրել այնքան աշխատում, հր՞, բա չեն ամաչո՞ւմ իմ ուսուցիչ ընկերները, ես էլ վաղը իրենց լակոտներին են «2»-ներ նշանակելու, թող իմանան Ավետարանի խորհուրդը՝ «Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման»: Ինձ Իսկուհի կասեն, հա՛...

ԳՈՒՐԳԵՆ - Էհ, ա՛յ կնիկ, բախտի բան է, մեր հացում աղ չկա, ափսո՛ւ: Թող էդ ընկեր Աշխենին եւ ընկեր Սաթենիկին հանդիպեմ, խայտառակելու եմ, մի տեսնեմ ի՞նչ են մտածում, որ ինժեներ Գուրգենի եւ ուսուցչուհի Իսկուհու երեխաներին «2»-ներ են շարում: **ԿՐՏՔՅՏ ռաջՏոՐՈջՌա...**

ԻՍԿՈՒՏԻ- (Վրդովված վերցնում է ցուցափայտը եւ հարձակվում երեխաների վրա: Հայկն ու Հայկանուշը մի անկյունից մյուս անկյունն են վազում): Շան լակոտներ, ինչո՞ւ եք մեզ խայտառակում, ի՞նչ եք դառնալու, ինչո՞ւ չեք սովորում: (Շարունակում է հետապնդել երեխաներին):

ՀԱՅԿ - Բա ինչո՞ւ մեզ չեք օգնում: Դարձրել ենք օգնում, լավ չեն սովորեցնում, դուք էլ հալածում եք մեզ: Դե՛ որ այդպես է, էլ մեզ չեք տեսնի այս տա՛նը: (Մտտնում է Հայկանուշին, բռնում ձեռքից ու գոչում). Գնա՛նք, Հայկանուշ: (Դուրս են վազում տնից): Գնա՛նք անտառ, թաքնվենք, պապան ու մաման տեսնենք ոնց են գտնում մեզ:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

S ն ա ր ա ն ա ռ ա ջ ի ն

Անտառ: Խավար: Հայկն ու Հայկանուշը մոլորված, չգիտեն, թե ուր գնան:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Հայկ, վախենում եմ: (Այդ պահին կռնչում է գիշերային բուն): Վա՛յ, Հայկ, այն ի՞նչ է: (Փարվում է եղբորը):

ՀԱՅԿ - (Անվախ, հպարտ): Մի վախեցիր, Հայկանուշ, թռչուն է, բու է, մի վախեցիր (քոջը շոյում է):

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Չե՛, Հայկ, բու չի, սատանա է, ա՛յ, տես, նա նրա պլոգ-պլոգ աչքերը տեսա: Նայիր, կեռ քիթն էլ կարծես ընկեր Պոլոզյանի քիթը լինի: (Այդ պահին նորից է կռնչում բուն: Հայկանուշը վախից վեր է թռչում եւ ընկնում):

ՀԱՅԿ - (Չի կորցնում իրեն, քոջը բարձրացնում է): Ա՛յ, տես, նա էլ եմ բուի պես կռնչում, մի վախեցիր (եւ բուի պես մի քանի անգամ կռնչում է, Հայկանուշը սիրտ առած ծիծաղում է եւ ընդօրինակում եղբորը, սկսում են իրար արձագանքել՝ բուի պես կռնչալով):

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - (Նայելով հեռուն): Վա՛յ, Հայկ, հեռվում լույս կա, նայիր, ճրագ է, նայիր (Յոյց է տալիս հեռուն):

ՀԱՅԿ - (Նայում է լարված): Հա՛, էլի, Հայկանուշ, ճրագ է, գնանք, գնանք, երեւի մարդ կա այնտեղ, գուցե անտառապահն է (Գնում են ճրագի ուղղությամբ: Տեղ են հասնում: Քարանձավ է՝ անտառ քարե դռնով: Ճեղքից

ծրագի աղոտ լույս է երևում):

ՏԱՅԿԱՆՈՒԾ - (Նայում է ճեղքից): Տայկ, ծերունիներ են, տն՛ս, մի ծերունի է եւ մի պառապ կին:

ՏԱՅԿ - (Նայում է ճեղքից): Տն՛յ, ո՞վ կա այդտեղ, օգնեցեք: (Քիչ անց ներսից թափով քաշում են քարը, բացվում է քարանձավի դուռը: Երևում են զգզված մազերով, կնճռապատ դեմքով, քարանձավի մարդիկ - երկու պառավներ):

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Բարի ժպտալով, ձեռքերը տարածում է եւ մոտենում հայկանուշին: Հայկանուշը վախվորած անցնում է հայկի հետև): Վա՛յ, քոռանամ ես, խոխան վախում ա: Ախչիզը՞ս, թա՞ տղա: Մազերդ հալա փխսալ չը՞ն, խնյա՞ էսքան կարճ:

ՏԱՅԿԱՆՈՒԾ - (Վախից կմկմում է): Բո՛ւ - բո՛ւ - բուսել են, կը՛ - կը՛ - կը՛, կտրել եմ, կարճացրել, հի՛ - հի՛ - հիմա մոդա յա:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Մոդան հինչ ա՞, օտո՞ւմ ըն:

ՏԱՅԿԱՆՈՒԾ - (Դարձյալ վախվորած): Չե՛, ձե՛ն է, հիմա այսպես են սանրում մազերը: Հիմա ամեն ինչ մինի՛ յա:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Քնքշորեն շոյում է հայկանուշի գլուխը): Մինին հինչ ա՞, օտո՞ւմ ըն:

ՏԱՅԿԱՆՈՒԾ - Մինին կարճն է, այա, կարճը:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - (Քնքույշ կոպտությամբ դիմում է հայկին): Ա խոխա, տղայը՞ս, թա՞ ախչիզ, խն վախո՞ւմ ըս, հինչա՞, մարդ չը՞ս տեսալ, հինչը՞ս ըլբատրակու նման ունջուկնետ խշալ: Քիզնտն ա՞րջ ըմ, խն վախո՞ւմս: Եկե՞ք, նի մտե՞ք տոն, ցորտ ա, վախիլ մեք: (Բարեժպիտ ներս է հրավիրում: Բոլորը ներս են մտնում քա-

բանձալ: Քարն սեղան է, քարն աթոռներ: Տեղավորվում են):

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Պատավական ծամածռությանը): Դե մեկնոց ըսնցեք տեսնամ հուվը՞ք, հինչը՞ք, էս քիշերվա կեսին հի՞նչ ըք անում ստեղ:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հայրիկից խռովել եմ:

ՀԱՅԿ - Ես էլ մայրիկից եմ խռովել: Տնից փախել եմք:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Յա՛, խե՞ ըք խռավալ, պա խոխան ուրան հորան-մորան կխռավի՞: (Դիմում է Հայկին): Անըմըտ հինչա՞, բալաս:

ՀԱՅԿ - Հայկ է, պապի: Քույրիկիս անունն էլ Հայկանուշ է:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Ես ծեր ընըմներին մատաղ, հա՛, քաշվիլ մեք, ես ծեր ընըմներեն մատաղ: Բաղդասա՛ր, թող խոսին, տեսնանք հի՞նչա պտահալ:

ՀԱՅԿ - Պապան ծույլ է, մաման էլ ժամանակ չունի, որ մեր դասերը սովորեցնի:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հա՛, մամայի գործերը շատ են, պապան էլ քնկոտ է, մեր դասերը չեն սովորեցնում:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Հի՞նչ բիդի սըվըրցընին, արջ փռնի՞լը, թա կյուլ սպանի՞լը:

ՀԱՅԿ - Չե՛, պապի, պատմության դասն է դժվար:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Էտ պատմությունը օտո՞ւմ ըն:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - (Նախշունին): Ախչի, տեն չը՞ս կընական, խազյ-խազյ խոսելո՞ւ ըս: (Հայկին) – Պա պապան հըմանչը՞մ չի:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Մաման էլ մայրենի լեզուն չի սովորեցնում:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Բալա, էտ մայրենի լուզուն հոմ ը՞ն օտում:

ԲԱՂԴԱՍՍՐ - Այսչի, ա շաշ, հինչա՞, տնաւրս Չանգի-
գրանգին, հինչ կա, գյուղումըս թա ուտելի ա:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Դե թող խոխան կլխու քրցի, տնսնանք էտ
պատմությունը հինչ ա:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Տատի...

ՆԱԽՇՈՒՆ - (*հասցած*) Չա՛ն, համա ես տատի չըմ է՛,
այա՛ յըմ, այա՛:

ՀԱՅԿ - Հա, այա, պատմությունը դպրոցում ենք անց
կենում: Էդ պատմությունը մեր ժողովրդի մասին
է, մեր նրկրի, նրա անցած ճանապարհների
մասին է:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Դժվար առարկա է, այա, շատ է դժվար:
Դպրոցում ուսուցչուհին է գլխից ռադ անում,
տանն էլ պապան ու մաման չեն սովորեցնում:

ԲԱՂԴԱՍՍՐ - Եկ ստեղ, էտ պատմությունից հինչն ա՞,
վեր կլխու չըս ընգնում:

ՀԱՅԿ - Ուսուցիչը հարցնում է, թե Արցախը քանի՞
գավառներ է ունեցել, ինչո՞ւ է կոչվում քարե դար,
ի՞նչ են օգտագործել մեր նախնիները քարե
դարում:

ԲԱՂԴԱՍՍՐ - Վա՛, այ քեզ մատաղ, պա մեր տանը
հինչ կա, քարեյա, սպասիր, քինամ-պիրիմ:
(*Բաղդասարը գնում է եւ քիչ անց բերում քարե կացին,
դանակ, մուրճ, բրիչ եւ այլն*): Ա՛յ, տես, ջանիկա, տես,
ամեն ինչ քարեյա: Ա՛յ, տես, էս քարե կացինը
Արցախի Մյուս Հաբանդ գավառից ըմ պերալ, էս
տննակը՝ Վայկունիքից, էս մուրճը պերալ ըմ
Բերդաձորից, էս մեծ մուրճը՝ Մեծ Կվյանքից, էս

բրիչը պնրալ ըմ Հարճլանքից, էս հատիչը՝ Մեծիրանքից, էս կուճուր աստղը պնրալ ըմ Պարգվանքից, էս մեծն էլ՝ Փառիսուսից, Պիանքից պնրալ ըմ էս մուրճը, Կողթից՝ էս գուրզը, Փառնեսից մի կնրպ պնրալ ըմ մի սանդ, իսկ Մուխանքից մի մեծ ճիրքքամիչ: Բալիկս, մհենգ կարո՞ղ ըս ուրուր հետա մնր գավառների ընրմնեն տաս:

ՀԱՅԿ - Հա՛, պապի, (թվարկում է): Մյուս Հաբանդ, Վայկունիք, Բնրդաճոր, Մեծ Կվյանք, Հարճլանք, Մեծիրանք, Պարգվանք, Փառիսուս, Պիանք, Կողթ, Փառնես, Մուխանք:

ԲԱՂԴԱՍՍՐ - Ապրես, բալիկս: Վեչ մին անգամ չմուռանաս, որ Արցախը Առան մեծ պապի աշխարհն է եղել: Առան պապին Հայկ նահապետի որդին է, ես Առան պապի, իսկ դու իմ ծոռա՛ն-ծոռա՛ն-ծոռա՛ն ծո՛ռն ես, Արցախի տնրը, իսկ Արցախը Մեծ Հայքի 10-րդ նահանգն է: Իմ քաղցր ծոռնիկ, մեր Արցախի Հարավային սահմանը Արաքս գետն ա, Հյուսիսային սահմանը Մեւանա լճին ա հասնում, Արեւելյան սահմանը Արաքս եւ Քուռ գետների միացման կետն ա, իսկ Արեւմտյանը՝ Սյունիքին ա հասնում:

ՀԱՅԿ - Ի՛նչ լավ է, որ հանդիպեցիք, պապի: Քո խոսքը չեմ մոռանա:

ԲԱՂԴԱՍՍՐ - Հա, բալաս, ժողովուրդը մի տոհմածառ ա, որ իր տկճտենքն ու ճղներն օճն: Ճյուղն արմատով ա առողջ, արմատը ճյուղով: Ես արմատն եմ, դու ճյուղը: Քաջ ու խելոք եղիր, որ մեր

տոհմաժառը միշտ կանգուն մնա եւ երգի դարե-
դար:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Բաղդասար, բոլա, խոխեքը հոգնալ ըն:
(Վազնով գնում է եւ բերում քարե սանդ եւ թակիչ): Եշի,
մատաղ ինիմ, հասե՛ սրանալ էլ կուրկուտ ընք
թակում:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Այա, դասերին այդպիսի բաներ ենք
անց կենում, ոչ մաման է սովորեցնում, ոչ էլ պա-
պան, ուսուցիչն էլ գլխից ռադ է անում:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Վախիլ մեք, ա խոխեք, էսա ծեգ նհետ
կյամ, ծեր պապուն ա մամուն մին լավ տաս
տամ, վեր ծեգ օգնին: Համ էլ ըսեցեք տեսնամ
հուր ցեղա՞ յըք, ծեր մեծ պապի անըմը հինչ ա՞:

ՀԱՅԿ - Պապի, մեր ազգանունը Բաղդասարյան է, ո-
րովհետեւ մեր մեծ պապի՛, նրա պապի՛, պապի՛
- պապի՛, մեկ էլ պապի՛ - պապի՛ անունը Բաղ-
դասար է եղել:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Դիմում է ամուսնուն): Վա՛յ, Բաղդասա՛ր, էս
հայ խոխեքը մեր ծոռներն ըն: Վա՛յ, քուտանամ
ես (սկսում է շոյել մերթ հայկին, մերթ հայկանուշին):

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - (հայկին): Ա՛ խոխա, իմ անըմը Բաղդա-
սար ա՛, ես ըմ պահ տվալ, վեր մեր ցեղի տղա-
մարդկանց լոխեն անըմը տինին Բաղդասար,
մեր ցեղին էլ ապին՝ Բաղդասարա՛նք...

ՀԱՅԿ - Վա՛յ, պապի, ուրեմն դու մեր մեծ պապն ես (ու-
րախ է):

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - Պապի, ի՛նչ լավ է, որ դու իմ մեծ պապն
ես (թաչկոտում է, ուրախ է) ի՛նչ լավ է:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Ուրախ) Մեծ պապին էլ ծեղ մատաղ, այսն էլ, այ իմ խոխեք: (Դիմում է ամուսնուն) Բաղդասար, խոխեքը տուզնըն, քյնամ մին պեն պիրիմ, օտին:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Պեր, Նախշուն, էն արջը արդեն խրաված կինի: Ես քյնամ արջը պիրիմ, տու էլ քյնա՝ ածեգյը պեր (Պապն ու տատը գնում են ուտելիք բերելու):

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հայկ, խորոված արջի միսը ուտո՞ւմ են: Ածեգյը ի՞նչ է, Հայկ:

ՀԱՅԿ - Պապան պատմել է, որ մի անգամ արջի միս է կերել, թթվաչ է, համա օգտակար է: Իսկ ածեգյը թե՛ ի՞նչ է, չգիտեմ: (Թիչ անց Բաղդասարը արջի կենը գրկած բերում է, դնում քարե սեղանին, իսկ Նախշունը կավե մեծ գավաթում ածիկն է բերում):

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Հա, եկեք, մուտացեք, կերեք, տուզն ըք: (Արջի բռի կենը ձեռքով պատռում է եւ տալիս Հայկին: Իսկ Նախշունն էլ ածիկի ամանն է դնում Հայկանուշի առջև: Ինքը մատով լիզում է եւ Հայկանուշին էլ սովորեցնում):

ՆԱԽՇՈՒՆ - Մանաավ կեր, մատաղ ինիմ քեզ, կեր, հրմանչիլ մեր: (Երեխաները սկսում են ճաշել):

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Ա խոխեք, մունք ճաշելիս միշտ երգ ընք ասում, պար ընք կյամ: Տուք երգիլը, պարիլը գյուղո՞ւմ ըք:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հա՛, պապի, գիտենք, ես էլ, Հայկն էլ:

ՀԱՅԿ - Հա, պապի, այա, գիտենք: Հայկանուշը հիմա կերգի, ես կպարեմ (դիմում է Հայկանուշին): Այսչի, երգիր, համ էլ պարենք:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - (Երգում է).

Նախշուն արևր, Նախշուն արևր,
Թրշերը կարմիր, Նախշուն արևր,
Ունքերը կամար, Նախշուն արևր,
Նախշուն արևր, Նախշուն արևր:
Օջախի արև, Նախշուն արևր,
Մեծ պապուն սիրտը, Նախշուն արևր,
Թռռների գիրկը, Նախշուն արևր,
Նախշուն արևր, Նախշուն արևր:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Ուրախացած) Բաղդասար, սա քո հնարած նրզն ա, վեր ինձ հետևե նրգալրս, եր կագ, խնցըր նհետ պար կյանք: (Բաղդասարը պարում է բոլորի հետ: Պարից հետո ուրախացած շարունակում են ճաշել):

ՎԱՅԿ - (Նայում է շուրջը): Պապի, էս ի՞նչ քարանձա՞վ է, հիմա մենք որտե՞ր ենք:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ- Բալիկս, էս Ագոխի քարանձավն ա, Քիրսա սարի լանջին ընք, վե՛չ մի՛նը տեղը գյուղում չի, առաջինը տուք ըք եկալ մեր կոխքը: Ստի մին քարանձավ էլ Չագեճորում կա, շատերը Չանգեգու ըն ասում: Քու էս այուն ընդեղանքն պերալ: Մին քարանձավ էլ Արաքս կյետեն կողքեն ա, Խորեան շենին կողքեն, ընդեղ շատըմ իլալ, խոզու վրերս ըմ ըրալ... համ էլ թողալ չըմ, վեր թշնամին անցնի մեր վեղը:

ՎԱՅԿ - Պապի, Ագոխը հիմա մեր գյուղերից է... Բայց Խորեա գյուղը թուրքերը գրավել են, անունը դրել Խորադիզ: Պապան է ասել:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Թորքե՞րը (զայրանում է), արա, թորքը հի՞նչ ա անըմ մեր վրեղումը, արա թորքը հո՞ւվա, վեր մեր վրեղըմը ծռտըմ ա, ա ես թորքեն... (ուզում է շարունակել):

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Զգուշացնում է): Արա, խոնցը կողքեն ուշունց չտաս:

ԲԱՂԴԱՍՍԱՐ - Ա, ես թորքեն... թյո՛ւ (թքում է)...

ՆԱԽՇՈՒՆ - Արա, հանգստացա՞ր...

ԲԱՂԴԱՍՍԱՐ - Ախչի, հունց հանգստանամ, հուվա՞ տեսալ թորքը մեր վնդըմը, հր՞, թորքը հինչա՞, վեր կյա մեր աշկեն կուկուն կտրի: Պա գլիդա՞մ վնչ էտ հուվա՞ թողալ, վեր թորքը վրեննը տինի մեր հանդավարումը:

ՆԱԽԿ - Պապի, մեր պատմության ուսուցիչը ասել է, որ Մելիք Շահնազար Երկրորդն է Շուշին սովել թուրքերին:

ԲԱՂԴԱՍՍԱՐ - Ա՛, ես Մելիք Շահնազարի նամուր...

ՆԱԽՇՈՒՆ - Արա, խոնցը կողքեն ուշունց չտաս:

ԲԱՂԴԱՍՍԱՐ - (Զղայնացած): Ա՛, ես Մելիք Շահնազարի նամուր... Թյո՛ւ (թքում է): Շոն շան որդի, քեյնամուս, հեյվան, հա իմ ծերքն ինգլի, մին վնզը հոռ անիմ է, հունցը կյուլին վնզն ըմ հլորում:

ՆԱԽԿ - Պապի, հիմա մեր հողում թուրք չկա, մերոնք քշել են:

ԲԱՂԴԱՍՍԱՐ - Մընր վրնդան մին հափուտ էլ քիդի մնա վնչ թորքեն ծերքեն:

ՆԱԽԿԱՆՈՒՇ - Պապի, քեռի Սեյրանն էլ է այդպես ասում, մեր քեռին է, պապի, գեներալ է:

ԲԱՂԴԱՍՍԱՐ - Լավ ա ասըմ, ես ընդրա խելքեն մատաղ, իմ սրտաս ա խոսում:

ՆԱԽԿ - Պապի, դու էլ իմ սրտից ես խոսում:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - (Ուրախացած եւ հպարտ) Հայկ, եկ, եկ էս արջնն մնար լոխ կեր, լավ մնա ա, կեր, վեր ճելիի մրժանաս, մեր վրեղը պահիս:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Բաղդասար, ասըմ ըմ քյընանք տեսնանք մեր խոխեքը շտե՞ղ ըն ապրում, համ էլ տեսնանք էս խոնցը տասերը խե՞ չըն սրվորցընըմ:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Լավ կընի, Նախշուն, կյանքըմըտ հալա իտի խոլունք պեն ասած չըս: (Ճաշելուց հետո պատրաստվում են ճանապարհվելու):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Ղ

Այգաբաց է: Գուրգենն ու Իսկուհին դեռ քնած են: Դռանը մոտենում են նախ՝ Հայկը, ապա՝ Հայկանուշը: Նրանց հետևում են Բաղդասարն ու Նախշունը: Պապիի հագին ոչխարի մորթուց սարքած կարճ շալվար է, Նախշունի տրուսիկը կխտարի մորթուց է, ունի նաև կրծքակալ՝ թռչունի փետուրից սարքած: Հայկը ծեծում է դուռը:

ԻՍԿՈՒՀԻ- (Տեղից վեր է թռչում, աչքերը տրորում, բացում դուռը, ուրախանում). Հա՛յկն է, Հայկանո՛ւշն է: (Դիմում է ամուսնուն) Գուրգե՛ն, Գուրգե՛ն, վեր կաց, երեխաները եկել են, Գուրգե՛ն: (Գուրգենը դժվարությամբ արթնանում է, Իսկուհին բացում է դուռը: Չարմացած է: Փարվում է երեխաներին, զարմանքով նայում Բաղդասարին ու Նախշունին): Այս ի՞նչ է, երա՞օ է, թե՛ ...

ՀԱՅԿ - Երազ չէ, մայրիկ, մի վախեցիր:

ԳՈՒՐԳԵՆ - (Մոտենում է դռանը) Վա՛, սա ի՞նչ է, իսկապես երա՞օ է, թե՞ տեսիլք...

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Հայրիկ, երագ չէ, մի վախեցիր, մամա՛, պապա՛, մեր մեծ պապի՛ն է, մեր այա՛ն է, ուրախացե՛ք:

ԳՈՒՐԳԵՆ- (*Մեկուսի*) Ուրեմն ճիշտ է, որ մեռելները կարող են հարություն առնել: (*Խաչակնքում է*): Փա՛ռք քեզ, Աստվա՛ծ...

ՀԱՅԿ - Հայրիկ, ինչո՞ւ ես զարմացել, ուրախացիր, մենք գտել ենք մեր մեծ պապիկին եւ այայիս:

ԳՈՒՐԳԵՆ - (*Զգոն է*) Համեցե՛ք, համեցե՛ք, մեծ պապի, այա, համեցե՛ք, ձեր տունն է, ուրախ ենք, որ եկել եք:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Հա, քն մատաղ, մունք էլ ընք ուրախ, վեր ծեզ նման թոռներ օնինք, ստի էլ ծոռներ (*ցույց է տալիս հայկին ու հայկանուշին*):

ԻՍԿՈՒՎ- (*Հյուրերին հրավիրում է սեղանի մոտ*) Խնդրեմ, նստե՛ք: (*Բաղդասարն ու Նախշունը նստում են, զարմացած դիտում շուրջը*):

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Մունք բիդի ճելլի յետ տեռնանք, մեր գործը շատ ա, տոռնը թողալ ընք պեց, արջերը, կյուլերը, ըղվրանեն նի կըտեռնան փոնած կիխտարս օտին: Եկալ ընք ծեզ տեսնանք, համ էլ գիդանք, խն չը՞ք էս վարդի նման խոնցը տասերը սըվրըցընըմ:

ԳՈՒՐԳԵՆ- (*Ժպտալով*) Մեծ պապ, կպատահի, ոչինչ, սրանից հետո ուշադիր կլինենք: (*Դիմում է կնոջը*) Իսկուհի, շուտ թեյնիկը դիր գազին, գուցն սուրճ էլ խմեն: Պապին, այան թող նախաճաշեն, հոգնած են, սոված են: (*Իսկուհին գնում է խոհանոց*):

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Տուգնը չընք, ուռութանա եւ մին կըրխտար, մին էլ կեւ արջ ըմ կերալ: Այան էլ մին թեշտ ածեգյ ա կերալ, շնորհակալ ընք:

ԻՍԿՈՒՆԻ - (Սինու վրա բերում է սրճի թեյնիկը, նրբերշիկ, հաց, դնում սեղանին): Նամեցեք, պապի, այա, համեցեք, նախաճաշեք:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Դիտում, զննում է սեղանին դրած ուտելիքը): Այսչի, էս հի՞նչըք օտում, պա էս ուտելի պե՞ն ա (բարձրացնում է նրբերշիկը): Այսչի, էս կատվի չուրացած կտետը հո՞ւնց ըք օտում: Էս խե ածեգյ չրս իփում, էս խե արջու մընս չըք օտում, շտե՞ղ ա կըրխտարեմ մընսը, ըլբաստրակը, միրհավը, հը՞, էս հինչ օ՞ր ըք քցալ էս խոնցը, պա հըմանչըմ չը՞ք, էս հինչ ուրեմքըմ ըք ապրում, պա՛հ-պա՛հ-պա՛հ: Ես էլ ասում ըմ, խե՞ էս խոխեմքըմ էսքան ճլագ ըն, հանցըն խնջլոգ ինին:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Նախշուն, մին հըրցըրու, տես կընընչեղա՞ն ըն օտում, հըրցըրու:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Դիմում է Իսկուհուն): Այսչի, գյուղո՞ւմ ըս հինչ ա շիրիշը, կըրմըգուկը, պեքին, խագագը, թրթնջուկը, փիփերթը, սիբեխը, ճրիկոտեմնը, ուփուլուկը, շեպը, կաճապը, ճրճըռուկը, ծմըկթափանը, պեմջարը, տանդուռնը, պռավեմ պորտը, կըճմընճուկը, կինճը, սամեթը, անանուխը, ռեհանը, թարխունը, տաղճը, ծթըրեմը: Այսչի, էնա ծըմըկեմն լցած, վախտեմ խե քյունը՞մ չրս պիրում, էս խոնցը ուտուցընում, վեր հուշուրեմն լավ ինի: Պատառ էլ տաս էն վարժուի՞ յա, հի՞նչըք ասըմ, տաս ուրան, օտի, ուժուվանա, վեր խոնցը մին պեմ սըվըրցընե:

ԻՍԿՈՒՏԻ- Այա, քո ասած կանաչեղենին ծանոթ ենք, էնքան էլ կերել ենք, կաշիներս կանաչել են: Էն քո ասած փիփերթից ամուսինս էնքան է կերել, որ բեղերի տեղը փիփերտ է բուսել:

ՆԱԽՇՈՒՆ- Իփիլ մեք, հոմ կերնք, հանցու փուրուրներս ցավի վեչ: համ էլ մին պեն էլ հրրցրնիմ: Մազերս խն էսքան կարճ ա, հանեժ ա՞ ինգյալ, թաբուչուլ, խն մուխրուճիրավ լրվանը՞մ չրս, խն կլոխտ թամո՞ւզ չրս պահում, պա խն իմ կլոխս հանեժ չի ինգյում, մազերս էլ տեսնըմրս՝ հինչքա՛ն ա էրկան:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Նախշուն, բոլ ա հինչքան խրատ ըստվալ: Մեր հարսը հենց ա խնլուք ա, համա վեր խոնցըր տասերը սրվրրցընըմ չի, լավ չի:

ԳՈՒՐԳԵՆ - Պապի, մեր գործն էլ է շատ, մենք էլ ենք հոգնում: Համ էլ սրանից հետո երեխաների դասերը լավ կսովորեցնենք:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Ապրիս, տղաս, մուք քինըմ ընք, քեզ էլ մին պեն ըմ պահ տալու, մընատ քրցիս վեչ:

ԳՈՒՐԳԵՆ - Հա, մեժ պապի, պահ տուր:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Խոնցըր լավ յիշեցեք, տասերը սրվրրցըրեք, նամուսավ կացեք: Ծատ գործ ըրեք, ուրուշու ծերքն յեշիլ մեք, նամուսը տվալ ըն շանը, շոնը կերալ չի, մեր վրեղն էլ լավ վրեղ ա, պենդ պրեցեք, թողեք վեչ թշնամին կյա, ծեր տոշին նստի, ծեր հոգին հանի:

ԳՈՒՐԳԵՆ - Հա՛, պապի, ճիշտ ես ասում, խորհուրդդ չենք մոռանա:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Իսկուհուն) Ա հառնը, նս էլ քեզ օնիմ պեն ըսնլի: Խոնցը լավ յեշի, մարթիտ համ ծըռայն, համ խրատն: Ռաշիդ կաց: Սնդանին յրա մինակ էն կատվեն կտնտը մեր տինիլ: Մեր աշխարհում ամեն հինչ կա: Մինակ լոբավ 15 տնսակ կերակուր կսարքիմ (մատենրի վրա հաշվում է). խաշած լոբի, քաշած լոբի, սխտորած լոբի, շլորած լոբի, լոբավ շիլա, լոբավ շորվա, լոբավ հալվա, մոշավ լոբի, կանաչ լոբի, լոբավ փլավ, ճղպորավ լոբի, տպակած լոբի, տիքտնդավ լոբի, թերխաշ լոբի, աղ տիրած լոբի: Ախչի, վե՞ր մինն ասիմ: Հա, դե մուսք քինանք: Խոնցը ծեզ ընք պահ տամ: Մարթիտ էլ համ սիրի, համ էլ խրատի:

ԻՍԿՈՒՏԻ- Շատ լավ, այա, պապի, ձեր խրատը չենք մոռանա:

(Պապն ու այան ուզում են գնալ: Հայկն ու Հայկանուշը վազում են, փարվում նրանց՝ Հայկը՝ պապին, Հայկանուշը՝ այսյին):

ՀԱՅԿ - Պապի, մի գնա, մեր տանը մնա, նս քեզ սիրում եմ:

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ - Այա, մի գնա, մեր կոխկեն մնա, որ ածիկ եփես:

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Չէ, մատաղ ինիսք ծեզ, մուսք բիդի քինանք, վեր ժամանակեն տեղ հրսնինք: Գուրգեն, խոնցը ծեզ ընք պահ տամ: Ծոռներես լավ կյեշիք:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Դե, մնացնք պարով, խոխեք: Իսկուհի, խոնցը տասները լավ սրվորցրրեք, վարժուհուն էլ

ասի, թող հոմ փիփերտ շատ օտի, վեր հիշողությունը կյա տեղը: Մազերտ էլ էրկան պահի, իմ մազերեն նման (ցույց է տալիս իր մազերը):

(Հնչում է երաժշտությունը: Պապն ու այան ուզում են թողնորին հրաժեշտ տալ: Հայկն ու Հայկանուշը արտասովում են):

ՀԱՅԿ - Պապի, այա, դասերը լավ ենք սովորելու, չանհանգստանաք:

ՀԱՅԿԱՆՈՒԾ - (Արտասովելով) Հա՛, պապի, այա, լավ ենք սովորելու, չանհանգստանաք: Այս ամառ գալու ենք ձեզ մոտ, կապասնք մեզ:

(Հրաժեշտի պահ է: Բաղդասարը շոյում է Հայկի գլուխը):

ԲԱՂԴԱՍԱՐ - Հայկ բալա, խնկոք ու քաջ եղիր, լավ սովորիր, եւ վեչ մին ժամանակ մոռանաւ վեչ խոսքս, էս մընր վընդն ա, մընր երգիրն ա, մընր վընդը վեչ մին թշնամու տաք վեչ:

ՀԱՅԿ - Շատ լավ, պապի, երբեք չենք մոռանա, որ մեր Արցախը մեր պապերից մեզ հասած օջախն է, որ պիտի պահպանենք ու պաշտպանենք ձեզ նման, մեզ համար:

Վարագույր

ՎԵՐՁ

2003 - 2006թթ.

ՀԵՔԻԱԹ ԻՐԱԿԱՆ *

Մանկապատանեկան թատրոնների համար

*Նվիրվում է Արցախի ազգային-
ազատագրական պայքարին*

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

- ՊԱՌԱՎ ԱՅԾ Նախշուն անունով
- ԱՅԾ Ջառի անունով, Նախշուն այծի
աղջիկը
- ՈՒԼ Նանար անունով, Ջառի այծի
երեխան
- ԾԱՂԻԿՆԵՐ Վարդը, Մանուշակը, Մելիսակը,
Շուշանը, Հասմիկը
- Ա. ԳԱՅԼ Արնախում գորշուկ անունով
- Բ. ԳԱՅԼ Մարդակեր գորշուկ անունով
- ՆԵՐԻ Պետրոս անունով, տարիքով,
Նախշուն այծի հարևանը
- ԱՐՁ-ՏՈՊՏԻԳԻՆ Պոլյաչ անունով, պարետ
- ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ
- ՀՈՒՐՀԵՐ ԿՈՐՅՈՒՆ
- ՍԱՐՍԱՓԱՁԱՅՆ ԿՈՐՅՈՒՆ
- ԱՐԵՎԱԶ ԿՈՐՅՈՒՆ
- ՎԱՀԱԳՆԱԿԵՐՊ ԿՈՐՅՈՒՆ

**) Բնմադրվել է մանկապատանեկան թատրոնում ժողովրդական արտիստ
Քաջիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ գլխավորությամբ, ներկայացվել Ստեփանակերտի
երիտասարդական պալատում, ՊԲ տարբեր գործամասերում, առանձին մրցույթնե-
րում, արժանացել ջերմ ընդունելության:*

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

S ն ա ր ա ն ա ռ ա ջ ի ն

Բնմը ներկայացնում է արցախյան սրահով մեկ հարկանի տուն: Սրահում իլիկ է մանում Նախշուն այծը: Գարնանային օր է: Իրիկնամուտ: Դրսից վազելով բակ է մտնում Ջառի մայր այծը: Մկկում է կարոտով:

ԶԱՌԻ ԱՅԾ - Մա՛ - ա՛ - ա՛ ... մա՛ - ա՛ - ա՛ ...

ՆԱԽՇՈՒՆ - Ջա՛ն, ջա՛ն...

ՈՒԼԻԿ - (Սրահի անկյունում կապված է թոկով, որ արծագանքում է մորը)

Մա՛ - մա՛ ...

ՆԱԽՇՈՒՆ- Ջա՛ն, ջա՛ն...

(Իլիկը դնում է մի կողմ, սրահից իջնում բակ, ձեռքից կաթի աման – կաթսա կամ գավաթ: Նա շոյելով այծին, բռնում է պոզերից, կանգնեցնում մի հարմար տեղ եւ սկսում կթել: Ե՛վ կթում է, ե՛ւ երգում).

Իմ սիրուն այծ, իմ աղջիկ,
Մենք ապրում ենք քո կաթով,
Նեղ օրերի հույսն եւ մեր,
Պարտական ենք քեզ կյանքով:
Դու եւ պահում մայրիկիդ:
Եվ մինուճար բալիկիդ:

ԶԱՌԻ - Մա՛ - ա՛ - ա՛ ... հա՛ ...

ՆԱԽՇՈՒՆ- (Ավարտում է կիթը, տեղից վեր կենում, շոյում այծի սիրուքը եւ ասում).

Մեռնեմ երկար միրուքիդ,
Գնամ-բերեմ ուլիկիդ...

(Կաթի ամանը տանում-դնում է սեղանին, ուլին տեղից ազատում, բերում այծի մոտ: Ուլիկը թռվալով չորում է մոր առջև և սկսում սնվել կրծքից):

ՁԱՌԻ - Մա՛ - ա՛ - ա՛... մա՛ - ա՛ - ա՛ ...

Իմ բալիկ,
Դու իմ բախտի
Ջինջ ալիք,
Դու խելոք ես, սիրուն, հեզ,
Կաթս հալալ լինի քեզ...

(Ուլիկը կշտանում է և մոր առջև թռչկոտում):

ՈԻԼԻԿ - Մա՛, գիտե՞ս ինչ, տատիկը
Անվանում է ինձ Նանար,
Համբուրում է թաթիկըս,
Որ պարում եմ իր համար:

ՁԱՌԻ - Սիրում եմ քեզ, իմ Նանար,
Որ լսում ես տատիկին,
Տատին լսող աղջիկը
Դառնում է լավ տանտիկին:

ՈԻԼԻԿ - (Ոգնտրված, թռչկոտելով)
Ես սիրում եմ տատիկին,
Դառնալու եմ լավ տիկին:

ՁԱՌԻ - (Խանդադատանքով)
Մեռնեմ ես քո գալիքին
Եվ քո գալիք բալիկին:

ՈԻԼԻԿ - (Ուրախությամբ չափ չկա)
Մա՛մ, երբ իջնի երեկոն,
Հացի նստենք երեքով,
Տատը կերգի. «Նա՛ - Նա՛նար»,
Ես կպարեմ քեզ համար:

Տ ն ս ա ր ա ն ն ր կ ր ո ր ղ

Երեկո է: Վառվում է սրահի առաստաղից կախված էլեկտրական լամպը: Իրար քով նստած են Նախշունը, Չառին, Ուլիկը:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Խնդրենք Նանարին՝

Վեր կենա պարի:

(Երգում է)

Մե՛կ - նրկո՛ւ - նրե՛ք - չո՛րս,

Իմ հավան ա՛ տասնչորս:

ՉԱՌԻ - (Ուլիկին)

Նանար բալիկ,

Վեր – պարիր:

ՈՒԼԻԿ - (Թռչկոտելով առաջ է գալիս, տատի օրինակով բարձրաձայն երգում է պարում)

Մե՛կ - նրկո՛ւ - նրե՛ք - չո՛րս,

Ես պարում եմ տասնչորս...

(Ուլիկի հետ պարի մեջ են մտնում Նախշունն ու Չառին էլ ապա քիչ անց դադարեցնում պարը):

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Դիմում է Չառին էլ ապա Ուլիկին)

Արդեն ուշ է, իմ Չառի,

Իմ սիրունիկ, իմ Նանար,

Քնենք, տեսնենք ի՞նչ բարի

Լույս է բացվում մեզ համար:

ՈՒԼԻԿ - Բարի գիշեր, տատիկ ջան:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Գիշեր բարի, բալիկ ջան:

(Բաժանվում են՝ քնելու):

Տ ն ս ա ր ա ն ն ր ր ո ղ

(Առավոտ է: Բնմի հետևից լսվում են այծերի մկկոցներ:
Աշխույժ են Նախշունը, Ջառին, Ուլիկը: Ջառին շտապում է
զնայ-միանայ նախիրին):

ՆԱԽՇՈՒՆ- Թեկուզ ուշ է, իմ Ջառի,
Մազերդ քիչ հարդարիր:

(Այծը նայում է պունից կախված հայելուն, մատները
լիզում եւ շոյում միրուքը՝ հարդարվում է):

ՈՒԼԻԿ - Մա՛ - մա՛, մա՛ - մա՛, ինձ էլ տար,
Թե՛ գնում ես Մռով սար,
Մա՛մ, տե՛ս, հասակ եմ առել,
Դեռ ոչ մի տեղ չեմ տարել:

ՋԱՌԻ - Դեռ փոքրիկ ե՛ս, իմ Նանար,
Դու տատիկի մոտ մնա,
Իսկ ես գնամ Մռով սար,
Որ կաթ բերեմ քեզ համար:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Շոյելով Ուլիկին)
Դու իմ խելոք, իմ անգին,
Նրաժեշտ տուր մայրիկին,
Մաման գնա Մռով սար,
Որ կաթ բերի քեզ համար:

ՈՒԼԻԿ - (Նրաժեշտ է տալիս մորը)
Մա՛ - մա՛, մա՛ - մա՛, շուտ կգաս,
Որ ինձ քաղցր համբույր տաս:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Նորդորելով)
Իմ Ջարուհի, դե՛ գնա,
Նախիրից հետ մի մնա,
Խոր անտառը չմտնես,
Գորշ գայլեր կան, այդ գիտես:

(Ջառին շտապ-շտապ հեռանում է բեմից):

Տ ն ա ր ա ն չ ո ր ր ո ր դ

(Սարեր, ստորոտում կանաչ ծփանք: Տեղ-տեղ երևում են ծաղիկների կոկոններ: Արևի շողերի տակ աստիճանաբար կոկոնները բացվում են, հերթով բարձրանում եւ երգում).

ՎԱՐԴ - Մեր սարերի ալ Վարդն եմ ես,
Երգիչների անուշ տաղն եմ,
Սրտով, հոգով հպարտ եմ ես,
Որ երկիրս Ղարաբաղն է:

ՄԱՆՈՒՇԱԿ - Ինձ կոչում են Մանուշակ,
Մեր լեռների հրաշքն եմ,
Ես համեստ եմ, անուշակ,
Սիրո հավերժ կրակն եմ:

ՄԵԽԱԿ- Մեխակն եմ ես նրբագեղ,
Սիրո հուր եմ, սիրո դեղ,
Զրահարսն եմ Թարթառի,
Սրտով քնքուշ ու բարի:

ՇՈՒՇԱՆ- Սարի Շուշան ծաղիկն եմ,
Երգիչների տաղիկն եմ,
Աղջիկները մեր նագուն,
Իմ անունն են երագում:

ՀԱՍՄԻԿ - Մեր դաշտերում, հանդերում,
Ես ծաղկում եմ բուրավետ,
Մարդկանց խինդ եմ միշտ բերում,
Ես ծնվել եմ սիրո հետ:

ՄԻԱՍԻՆ- (Շուրջպար են բռնում եւ երգում)
Մեր հայրենի Ղարաբաղ,

Մեր սրտերի հույսի շաղ,
Դու մեր մայրն ես լուսաշող,
Մենք՝ դուստրերդ, քեզ պաշտող:

(Այդ պահին երկու գորշ գայլեր անսպասելի, թփերի արանքից ցատկում են եւ նետվում պարող ծաղիկների մեջ եւ սկսում տրորել: Ծաղիկները պաշտպանվում են, բայց չեն կարողանում դիմադրել):

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - Ղարաբա՞ղն եք գովերգում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - Տեսնք ո՞նց ենք ձեզ փրթում:

(Շարունակում են ծաղիկներին տրորել, Բեմի ծայրից Ջառի այծը նկատելով գորշ գայլերի դաժանությունը, համարձակ վագում է դեպի նրանց եւ սկսում պրզահարել):

ՋԱՌԻ - Վայրենիներ անկշտում,

Ի՞նչ եք անում մեր դաշտում:

(Գորշ գայլերը զգուշանալով շրջապատում են Ջառիին):

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - Կանգնիր, հայի հարամ այծ,

Ի՞նչ ես այստեղ տարածում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - Մեր քրտինքով աճեցրած

Յորնի ա՞րտն ես արածում:

ՋԱՌԻ - *(Ջարմացած)*

Այստեղ արտ չկա,

Սարեր են, հանդեր:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - *(Նենգորեն)*

Ուրեմն դու ես

Մեր արտը քանդել:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - *(Դիմելով առաջին գայլին)*

Այո, սա ինքն է, Արնախում գարդաշ,

Մեր թշնամին է, ոտխը մեր հին,

Սա է միշտ գալիս մեր Մռվա սար,
Եվ փչացնում թե՛ արտ եւ թե՛ ծառ:

ՁԱՌԻ - (վրդովված)

Ի՞նչ, Մռվ սարը ձե՞րն եք համարում:

(Ձգտում է պոզահարել):

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ- Հայի հարամ այժ, ի՞նչ ես համառում:

ՁԱՌԻ - (համարձակ)

Հարամն էլ եք դուք, գողերն էլ եք դուք,
Մռվը մեր հին սարն է վեհաշուք,
Այդ դուք եք ուզում տիրանալ նրան,
Ձեր կեղտոտ թաթը միշտ պահել վրան:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - (Դիմում է Ձառիին)

Լեզուդ քեզ պահիր,

Պոզավոր շնյթան:

ՁԱՌԻ - (Տեղից ուժգին պոկվում է, որ պոզահարի)

Ավազակներ արնախում,

Դուք սար չունեք Արցախում...

(Նորից պոզահարելու փորձ է անում):

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - (վախով ու հոխորտանքով բռնում է Ձառիի

պոզերից, թոկով կապում եւ ասում)

Ժամանակ չունենք, որ պատասխանենք,

Ոչինչ, քիչ հետո կաշիդ կհանենք:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - Այ, այդպես, դե՛ շու՛տ, Արնախում

գորշուկ,

(Դիմում է Ձառիին)

Տես ինչքա՛ն լավն են միսը եւ կաշին:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - (Արհամարանքով եւ վստահ դիմում է
Զառիին)

Այծիկ, մերն է անտառը,
Մերն են այս դաշտն ու սարը,
Մեր խոտերն եւ դու կերել,
Մեր ծառերն եւ դու քերել,
Մազդ կտաս մեր յուրտին,
Իսկ կաթո՞ մեր չոջուխին:

ԶԱՌԻ - (Համարձակ)

Ե՛վ սարն է մերը, ե՛ւ ծառն է մերը,
Անտառն է մերը, Թարթառն է մերը,
Քոչվոր ցնդեր եք, հեռվից ներխուժած,
Վանքերն են մերը, բարբառն է մերը:
Քիչ էլ սպասեք, գող ավազակներ,
Պատասխան կտաք առյուծներին մեր:

(Թափով բաց է ընկնում Արնախում-գայլի ձեռքից եւ ուժ-
գին պոզահարում Մարդակեր-գայլին: Վերջինս տապալ-
վում է գետնին, նորից վեր կենում: Զառիի պոզերից բռնած՝
Արնախումը առջևից քաշում է, Մարդակերը հրում է հե-
տևից):

Վարագույր

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԿՐՈՂ

Տ ն ս ա ր ա ն ա ռ ա ջ ի ն

(Առավոտ է: Նախշունը թախժոտ շրջում է բավում: Նրան դիմացի դռնից մոտենում է հարևան Պետրոս Ներին):

ՊԵՏՐՈՍ - Բարի լույս քեզ, խնամի Նախշուն,

Շատ ես անհանգիստ, ի՞նչ է պատահել:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Չի վերադարձել հանդից Ջառին տուն,

Մինչևի լույս նրա ճամփան եմ պահել:

ՊԵՏՐՈՍ - Ջառին ջահել է, ուժեղ է, խիզախ,

Ուր որ է, կգա, ինչո՞ւ ես հուզվում:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Փոքրիկ Ուլիկը մինչևի լուսաբաց

Հա՛ մկկում էր, իր մորն էր ուզում:

Ջառուն երևի գողերն են տարել,

Քանի՛ գայլի է նա պոզահարել:

ՈՒԼԻԿ - (Տատիկի մոտից չի հեռանում)

Մա՛ - ա՛ - ա՛, մա՛ - մա՛ ...

ՆԱԽՇՈՒՆ - Մի խորհուրդ տուր ինձ, խնամի Պետի:

ՊԵՏՐՈՍ - Հենց հիմա գնա, դիմիր պարենսին:

Տ ն ս ա ր ա ն ն ր կ ր ո ր դ

(Պարենատուն՝ փշալարերով շրջափակված: Ծննքը հսկվում է խորհրդային աստղակիր զինվորների կողմից: Մոտենում է Նախշունը՝ Ուլիկի հետ: Ջինվոր արջուկները փորձում են ներս չթողնել: Բայց Նախշունը դիմադրելով ներս է մտնում, հետևից էլ՝ Ուլիկը):

ՆԱԽՇՈՒՆ - Այս ի՞նչ կարգեր են,

Ինչո՞ւ չեն թողնում ազատ ներս մտնենք,

Հազար ու մի հոգս ու ցավեր ունենք:

ՏՈՊՏԻԳԻՆ-ՊՈԼՅԱԶ - Կարգ ու կանոն կա,
Լսում եմ, պառավ...

ՆԱԽՇՈՒՆ - Մեր գեներալն ես,
Դա հայտնի է մեզ.
Ինչո՞ւ թուրքերը
Թալանում են մեզ:
Գյուղում չթողին
Ոչ կով, ոչ ոչխար,
Չեք պատժում գողին,
Իմ այժն էլ տարան:

ՏՈՊՏԻԳԻՆ-ՊՈԼՅԱԶ - *(Տղում է մատր)*
Վերցրու Ուլրդ, հեռացիր:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Հաստատ գիտեմ, իմ այժին
Գողացել է դրացին:
Ասա, հիմա
Ի՞նչ անեմ,
Այս որբուկին
Ո՞ր տանեմ,
Ինչո՞վ սնեմ
Ես նրան,
Գտեք մորը,
Գեներալ...

ՏՈՊՏԻԳԻՆ-ՊՈԼՅԱԶ - *(Դանդաղ բարձրանում է տեղից,
ուրորում շեկ բեղերը, բազում գրառումների գրքույկը, իբրև
ստուգում է դեպքը, շոյում է հաստ փորը և մեղադրանքով
ասում).*

Այժդ խախտել է սահմանն ուրիշի,
Նա պետք է լիներ զգոն և ուշիմ,

Ինձ հայտնել են, որ նա գաղտագողի,
Աչքը տնկել է հարևան հողին:
Ես չեմ զբաղվում գողության հարցով,
Այծդ կարող ես հետ բերել վարձով:

ՆԱԽՇՈՒՆ - (վրդովմունքով)

Ճիշտ է ասել ժողովուրդը՝
Ձուկը գլխից է հոտում:

ՏՈՊՏԻԳԻՆ-ՊՈԼՅԱԶ - Որ պատիժ տան մեղավորին,
Դիմիր Գորբաչ Թագավորին:

ՆԱԽՇՈՒՆ- (համարձակ)

Հողեմ գլուխը այդ թագավորի,
Նա ժողովրդին հասցրեց այս օրին,
Աստված, տես ո՞վ է երկիրը վարում,
Դու նրա գահը ինչո՞ւ չես վառում:

ՏՈՊՏԻԳԻՆ-ՊՈԼՅԱԶ – Պառավ, քո այծը գողերն են
տարել,

Մեր թագավորը քեզ ի՞նչ է արել,
Նա շատ բարի է, արդար, անզիջում,
Ինչո՞ւ ես նրան այդպես անիծում:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Թե՛ն լավ է, իրոք, քո թագավորը,

Այդ չալճակատը,
Ինչո՞ւ է ապա
Վեզիրը վատ,
Իշխանը վատ,
Կարգը վատ,
Միլպետը վատ,
Պարետը վատ,
Կյանքը վատ:
Ինչո՞ւ է նա պաշտոն տալիս գեփողին,

Եվ գոփողն էլ պաշտպանում է միշտ գողին,
Թուրքն էլ ազատ գողացել է իմ այծին:

Ա՛խ, որտեղի՞ց մեզ համար լույս կբացվի:

Հողեմ գլուխը այդ թագավորի,

Նա՛ ժողովրդին հասցրեց այս օրին:

(Ուլիկի վզից բռնած հեռանում է պարենատանից):

Տ Ե ս ա ր ա ն ն ր ր ր ր ր

(Աշյուծների ցույց: Ամբիոնի մոտ գլխավոր Աշյուծն է: Նա խոսում է: Ներս է մտնում Նախշունը՝ Ուլիկի հետ և կանգնում ցուցարարների մոտ):

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - Ձեզ եմ դիմում ես, կոբյուններ
իմ քաջ,

Ապավինենք մեր սեփական ուժին,

Արցախը մերն էր տարիներ առաջ,

Նենգ աղվեսները տվին ուրիշի:

Հիմա տանջում են մեր ժողովրդին

Գորշ գայլերը և արջերը ծախու,

Չի մեռել մեր քաջ պապերի ոգին,

Նա թնւածում է մեր մայր Արցախում:

Մենք գորշ գայլերի լուծը պիտ ջարդենք,

Եվ ազատության մեր ուղին հարթենք:

ԿՈՐՅՈՒՆՆԵՐ - Ա՛ - գա՛ - տո՛ւթ - յո՛ւն...

ՆԱԽՇՈՒՆ - *(Ճեղքելով ցուցարարների շարքը, Ուլիկի հետ մտնում է գլխավոր Աշյուծին և խոսք խնդրում).*

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ – Խոսքը տրվում է Նախշուն
տատիկին:

ՆԱԽՇՈՒՆ - Մեր հույս ու հավատ,

մեր քաջ կորյուններ,
Մեր ցավը մեծ է, մեր ցասումը՝ թե՛ծ,
Մեզ թախանում են գորշ գայլերը նենգ,
Եկել է պահը, որ կոչենք՝ վրեժ:
Իմ խեղճ Ուլիկի մորն էլ գողագան,
Մռվ սարի մոտ, Թարթառի ափին,
Հավատով-հույսով նանի սրտաբաց
Այսօր դիմնցի Պոլյաչ պարետին:
Նա Գորշ գայլերին պաշտպանեց կրկին
Եվ առաջարկեց բարձր փրկագին,
Ես ինչպե՞ս գնեմ իմ այծը փողով,
Ձեզ մոտ եմ եկել իմ սրտի դողով:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - Երկրի ապավեն կորյուններ
արի,
Մեր հողն են մտել գորշ գայլերն անթիվ,
Վտանգ է սպառնում Արցախ աշխարհին,
Ելնենք՝ փրկելու օջախ ու պատիվ:

ԿՈՐՅՈՒՆՆԵՐ - Ելնենք՝ փրկելու օջախ ու պատիվ:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ-կորյուններ ծնող մեր Լեռնաս_
տանի
Հույսը ուժն է մայր Առյուծստանի,
Նրանով է մեր սիրտը թնւածում,
Կոչենք՝ միացում:

ԿՈՐՅՈՒՆՆԵՐ - Մի՛ - ա՛ - ցո՛ւմ, մի՛ - ա՛ - ցո՛ւմ...

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - Արդար պահանջ, ոչ մի
նահանջ...

ԿՈՐՅՈՒՆՆԵՐ - Արդար պահանջ, ոչ մի նահանջ...

Տ ն ս ա ր ա ն չ ո թ թ ո թ ղ

(Արցախյան բնության տեսարան: Անտառածածկ լեռներ, լեռների վրա՝ վանքեր, գահալիժող գետ: Բնմի հենտից լսվում են կրակոցներ: Ավտոմատը պատրաստ բռնած բևե է մտնում Գլխավոր Առյուծը, հենտից՝ կորյունները զինված):

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - (Դիմում է կորյուններից մեկին՝
Հուրհերին)

Քո ջոկատով, Հուրհեր կորյուն,
Սարալանջով բարձրացիր վեր:

ՀՈՒՐՀԵՐ ԿՈՐՅՈՒՆ - (Պատիվ է տալիս)
Կա՛, Սպարապետ...

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ- Իսկ դու՛ կորյուն Սարապիա-
ձայն,

Քո ջոկատով անցիր ներքև:

ՍԱՐՍԱՓԱՋԱՅՆ ԿՈՐՅՈՒՆ - (Պատիվ է տալիս)
Կա՛, Սպարապետ...

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - (Դիմում է Արևաչին)

Արևաչ կորյուն, դու քո ջոկատով
Բարձրացիր դեպ վեր, հենց գետի մոտով:

ԱՐԵՎԱՉ ԿՈՐՅՈՒՆ - (Պատիվ է տալիս)
Կա՛, Սպարապետ...

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - (Դիմում է Վահագնակերպին)

Վահագն կորյուն, մենք էլ այստեղ,
Խաչմերուկում լեռնապարի,

Պիտի բռնենք ամուր դիրքեր,
Պահենք ճամփան Գորշ գայլերի:

Գորշ գայլերի ռիմակը մեծ
Թաքնված է ժայռերի տակ,

Նրանց հետ է Պոլյաչը նեռ,

Մահ թշնամուն, առա՛ջ, կրա՛կ:

(Գլխավոր Առյուծը եւ կոչյունները սկսում են կրակել: Այդ պահին բեմի հետևից ներս է խուժում Գորշ գայլերի մի ունակ՝ մեջքներին գրած. «Մահ հայերին»: Նրանք սկսում են կրակել Գլխավոր Առյուծի ջոկատի ուղղությամբ: Թե՛ ժանում է կռիվը: Դիրքավորվում են թշնամական կողմերը: Վահագնակերպ Կոչյունը կրակահերթով գետնին է տապալում Գորշ գայլերի հրամանատարին: Վերջինիս թիկնապահը վիրավորում է Վահագնակերպ Կոչյունին: Գլխավոր Առյուծը շարքից հանում է Գորշ գայլերի հրամանատարի թիկնապահին: Այդ պահին Կոչյունների երեք հրամանատարները բեմ են քշում Տոպոկգին-Պոլյաչին, Արնախում եւ Մարդակեր գորշ գայլերին):

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ – (Իր սանիտարուհուն)

Փաթաթիր վերքը Վահագնակերպի:

(Իր զինակիցներին)

Փոսը նետեցեք այս գորշ գայլերի

Դիակները պիղծ...

(Մոտենում է դիակներին)

Հանդիպեցի՞նք, Պոլյաչ Դահիճ

Եվ գորշ գայլեր՝ Արնախում եւ Մարդակեր:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - (Ստորագած)

Ես մեղք չունեմ, ինձ խղճացեք...

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - (Դողալով)

Ինձ էլ խղճացեք, ես էլ չունեմ մեղք...

ՏՈՊՏԻԳԻՆ-ՊՈԼՅԱՉ - (վստահ)

Ես... ծառայել եմ արգախցիներին,

Գիտեմ, Առյուծը ինձ պիտի ների...

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - Դու թշնամին ես արգախցիների,

Արգախը, Պոլյաչ, երբեք չի ների:

ՊՔԱՄԱՏՔԱՎԱՎԱՆ ԵՔԱԵՔ

(Դիմում է հորինը կորյունին)

Բանտարկեք դրան, թող գլխի ընկնի՝

Սրով եկողը սրով էլ կընկնի:

(Տանում են):

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ, ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - (Իրար հպված,

չոքած, խնդազած, դողազող ձայնով)

Առյուծ քիրվա, ներնցեք մեզ,

Երբեք էլ չենք խանգարի ձեզ,

Քիրվաներ ենք մենք շատ վաղուց,

Միրտդ մեծ է, ներիր, Առյուծ:

(Այդ պահին երկու կորյուն ներս են բերում Ջառի այծին՝
պոզերին պարանի փունջ):

ԿՈՐՅՈՒՆ Ա. - (Պատիվ է տալիս Առյուծին)

Այծին փրկեցիք գայլերի որջից...

ԿՈՐՅՈՒՆ Բ. - Կաթ էին ուզում ես նրա պոզից...

(Ընդհանուր ծիծաղ, շոյում է այծի պոզը)

ՋԱՌԻ - (Տեսնելով գորշ գայլերին, վրա է վազում, պոզահարելով
երկուսին տասպալում գետնին):

Առնք, արնախում ես դաժան գայլեր,

Միշտ գողությանք եք ամենուր փայլել:

ԿՈՐՅՈՒՆՆԵՐ - (Ծափահարելով լիաթոք ծիծաղում են):

ԿՈՐՅՈՒՆ Ա. - (Ծաղրում է Գորշ գայլերին)

Մեզ անվանում են ճուտիկներ խոզի:

ԿՈՐՅՈՒՆ Բ. - Չե՛ս էլ դիմանում մեր այծի պոզին:

(Թնդում է կորյունների ծիծաղը: Ընդհանուր ծիծաղի տակ
բեմ է մտնում Նախշունը Ուլիկի հետ):

ՈՒԼԻԿ - (Նկատելով մորը, կարոտով վազում է, փարվում նրան)

Մա՛ - մա՛, մա՛ - մա՛, եկե՞լ ես...

ՋԱՌԻ - (Փայփայում է Ուլիկին).

Եկել եմ, բախկ, իմ սիրուն Նանար,
Մռվա կաթ եմ բերել քեզ համար:

ՆԱԽՇՈՒՆ- (Մոտենում է Գորշ գայլերին)

Ձեր բրիչակը դուք հեռվում թողել,
Ապրում եք ինչպես արնախում գողեր:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - Լոկ գողեր չեն, Նախշուն
տատի,

Մեր Արցախն են ուզում խլել,

Դեհ, տատի ջան, հրամայիր

Սուրը դրանց սիրտը խրել:

(Պատյանից հանում է սուրը):

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ,

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - (Ծնկաչոր պաղատում են Առյուծին)

ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՅԼ - Ներեցեք մեզ, Արյուծ քիրվա...

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՅԼ - Հարևան ենք ամենօրյա...

ՆԱԽՇՈՒՆ - Ավազակ եք, ուրիշ ոչինչ,

Ձեզ նմանին մահն էլ է քիչ:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ – (Դիմում է գայլերին)

Ավազակներ եք, գայլեր՝ անկշտում,

Դուք գողությունն ու թալանն եք պաշտում,

Գնացեք, ապրեք անտառներում ձեր,

Էլ ոտք չդնեք սահմաններում մեր,

Բայց եթե մեկ էլ մեր հողը մտնեք,

Դուք ձեր խայտառակ մահը կգտնեք:

(Դիմում է կորյուններին)

Ճանապարհ դրեք, թող գնան-կորչեն:

(Տանում են):

ՆԱԽՇՈՒՆ - Բո կյանքին, բոյին մեռնեմ,

Առյուծ ջան,
Ես ձեր անունին մեռնեմ, կորյուններ:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ – (կորյուններին)

Ջինվորներ, խնդրենք կորյուն հուրհերին՝

Մեր ազատության դրոշը բերի:

(Հուրհեր կորյունը պատիվ է տալիս եւ գնում: Բոլորը սրտատրոփ սպասում են: Քիչ անց նա բերում է Արցախի նռագույնը եւ ամրացնում բեմի մեջտեղը: Հնչում է քոչարին, բոլորը շուրջպար են բռնում: Առաջ են գալիս Նախշունը, Ուլիկը, Ջառին, Գլխավոր Առյուծը):

ՆԱԽՇՈՒՆ - (Դիմում է դաշիճին).

Միրուն բալիկներ, մեր այս հեքիաթը

Մեր պատմությունն է իրական ու նոր:

ՋԱՌԻ - Մեր բոլորինն է, հիշենք ամեն օր:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԱՌՅՈՒԾ - Մենք զավակներն ենք

Հայոց լեռների,

Թշնամիներին երբեք չենք ների,

Մեր երագների մայրն է Մասիսը,

Նրա հետ կապրեն Մռվն ու Քիրսը:

ՈՒԼԻԿ - (Փարվում է մորը)

Ուրախ է անցնում միշտ նրա՝ օրը,

Ով գտնում է իր հարազատ մորը:

(Փարվում է մորը, մայրը փայփայում է):

(Վերջիններս կրկին միանում են շուրջպարին):

Վարագույր

ՎԵՐՋ

Փետրվար-մարտ-1998թ
փետրվար-մարտ-2006թ.

**ՆԱՀԱՏԱԿ ԼՈՒՍՈ
(ՄԵՐ ԱՎՈՆ)**

Չափածո դրամա՝ երկը գործողությամբ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻ ՆՔ

ՄՈՆԹԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ (ԱՎՈ)

ԺԱԿ (հայ երիտասարդ) } (վրիժառուներ, Մոնթեի
ՄԱՅՔԼ (հայ երիտասարդ) } ընկերները)

ԴԱՏԱՎՈՐ (ֆրանսիացի)

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒՀԻ (ֆրանսուհի)

ՍՎԵՏԼԱՆԱ ՅՎԵՏԱԵՎԱ (բուլղարուհի)

ՄՈՆԹԵԻ ՊԱՊԸ (տնսիլբային)

ԱՐԳԻՇՏԻ ԹԱԳԱՎՈՐ (տնսիլբային)

ԳՆԴԱՊԵՏ

ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆ (հայուհի)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՆ (հայուհի)

ԵՐՐՈՐԴ ԿԻՆ (հայուհի)

ՉՈՐՐՈՐԴ ԿԻՆ (հայուհի)

ԱԼՎԱՐԴ (ուսանողուհի)

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ (հայ զինվոր)

ԿՈՄԻՏԱՍ (լեյտենանտ)

Ա. ԹՈՒՐՔ

Բ. ԹՈՒՐՔ

Գ. ԹՈՒՐՔ

ԱԼԻ (թուրք գնդապետ)

ՋԱԲԻ (գնդապետ)

ԱՐԹՈՒՐ (լեյտենանտ)

ՆՎԱՐԴ (Արթուրի կինը)
ՍՄԲԱՏ (սպա)
ԱՐԱՄ (սպա)
ՍԵԴԱ (Ավոյի Սերը)
ԶԻՆՎՈՐՆԵՐ, ԲՆԱԿԻՉՆԵՐ

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Պ ա տ կ ե ռ ա ն ա ջ հ ն

Փարիզ: Դատարանի շենք: Դահլիճում հայորդիներ են:
Նրանց հետ է Մոնթեն Մելքոնյանը, որ նստած է մեղադ-
րյալի աթոռին: Սպասում են դատարանի որոշմանը:

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒՆՏԻ - Ոտքի՛, դատարանն է գալիս:

(Բոլորը ոտքի են կանգնում:

Ներս է մտնում Փարիզի քաղաքային դատարանի գլ-
խավոր դատավորը, զբաղեցնում իր տեղը եւ կարդում
որոշումը).

ԴԱՏԱՎՈՐ - Քաղաքացի Մոնթեն Մելքոնյան:

ՄՈՆԹԵ - (Ոտքի է կանգնում) Լսում եմ:

**ԴԱՏԱՎՈՐ - (Կարդում է առզանությամբ) Փարիզի քաղա-
քային դատարանը, նկատի ունենալով քաղա-
քացի Մոնթեն Մելքոնյանի ահաբեկչական ա-
րարքը Փարիզում Թուրքիայի դեսպանատան
հանդեպ, որի արդյունքում զոհվել է Թուրքիայի
դեսպանը, որոշել է Ֆրանսիայից վտարել՝ նրան
տրամադրելով 24 ժամ ժամանակ:**

Պա՞րզ է, քաղաքացի Մոնթեն:

ՄՈՆԹԵ - Պարզ է, հարգելի դատավոր: Սակայն
համաձայն չեմ ինձ ահաբեկիչ կոչելուն...

Ոչ ես, ոչ էլ իմ ընկերները,
Ովքեր նետված են բանտերը տարբեր,
Ահաբեկիչ չեմք, այլ վրիժառու:
Մեր երկու միլիոն հարազատների
Կորստի ցավն է մեզ տանջում անվերջ,
Դա ցավ չէ միայն, այլև արդար ճիշ,
Որ կոչ է դարձել մեր իսկ արյան մեջ:
Թուրքիան պետք է որ գղջա, ճանաչի
Յեղասպանությունը 15 թվի,
Թուրքիո պետության մրոտ ճակատին
«Մարդասպան» բառը պետք է որ գրվի:

ԴԱՏԱՎՈՐ - Քաղաքացի Մելքոնյան,
Ֆրանսիան ծանոթ է
Պատմությանն այդ սևի,
Նայ ժողովրդին ճանաչում է նա,
Եվ ընծայում է խոր հարգանք ու սեր,
Սակայն օրենքը մնում է օրենք,
Եվ պիտի հարգենք թե՛ դուք եւ թե՛ մենք:

ՄՈՆԹԵ - Օրենքն օրենք է, հասկանում եմ ես,
Բայց ո՞նց մոռանանք
Մեր երկրում մորթված մեր պապիկներին,
Մեր տատիկներին ինչպե՞ս մոռանանք,
Եփրատի գիրկը նետված մայրերին,
Քույրերին մեր նուրբ մոռանանք ինչպե՞ս:

Դեր-Ձորում ջարդված մեր մանչուկներին,
Աղջնակներին ինչպե՞ս մոռանանք:
Մորբոնի հայտնի կաճառն ավարտած
Միամանթոյին մոռանանք ինչպե՞ս,
Մեր Վարուժանին ու մեր Ձոհրապին
Ինչպե՞ս մոռանանք:

Կորույսյալ էրգիր ունենք, դատավոր,
Էրգիրը մեր հին մոռանանք ինչպե՞ս...
Մեր հայրենիքից վտարված երգը,
Մեզ տանջող վերքը ինչպե՞ս մոռանանք:

ԴԱՏԱՎՈՐ - Պարոն Մելքոնյան...

Մեր սրտին մոտ են երգերը ձեր նուրբ,
Իմ հարևանը Շառլ Ազնավուրն է,
Նրա երգերը սիրո թևեր են
Ու ձեր կորույսյալ երկրի մրմուռն է:
Իմ մորապապը, գիտե՞ս, արմեն է,
Սիրած երգչուհիս Ռոզի Արմենն է:
Յնդասպանությունը մոտ ապագայում
Ճանաչելու է ամբողջ Ֆրանսիան,
Սակայն օրենքը մնում է օրենք,
Եվ պիտի հարգենք թե՛ դու եւ թե՛ մենք:
Քսանչորս ժամ է տրված ձեզ, Մոնթե՛,
Ուրիշ ելք չկա... օրենքն օրենք է:
(Դատավորը խոսքն ավարտում է, գարկում մուրճը եւ
հեռանում):

Պ ա տ կ ն ր ն ր կ ր ո ղ ղ

(Մոնթեն էւ ընկերները գտնվում են Մոնթեի մտերիմ ընկերոջ՝ Ժակի բնակարանում: Բոլորը դատարանի որոշման տպավորության տակ են):

ԺԱԿ - Մոնթեն, ախպերս, չհուզվես նրբեք,
Մեկտեղ ենք եղել, մեկտեղ կմնանք,
Ինչ էլ պատահի
Մեր ճանապարհին,
Մեր պայքարի մեջ կդառնանք մի կամք:
Ես պատվիրել եմ ավիատոմսն արդեն,
Վաղը կճամփենք քեզ կալիֆոռնիա,
Հարազատներիդ հեռագրել եմ,
Քեզ է սպասում քո Սերն էլ հիմա:

ՄՈՆԹԵ - Ծնորհակալ եմ,
Իմ լավ ընկերներ,
Դեռ առջևում է
Թե՛ժ պայքարը մեր...
Գաղտնի բանակը մեր ազատակամ
Պետք է որ հասնի իր նպատակին՝
Թուրքիան իր մեղքը պիտի ճանաչի,
Մեր հարվածներից ո՞ր պիտի փախչի:

ԺԱԿ - Ես հավատում եմ մեր ուժին, կամքին,
Կգա այն օրը,
Երբ ընկերներով
Շուրջապար կբռնենք Վանա լճափին:

(Բոլորն արտահայտում են իրենց խանդավառությունը եւ երգում միասին ֆիդայական մի երգ: Այդ պահին ծնծում են դուռը: Ներս է մտնում ընկերներից մեկը՝ Մայքլը եւ բուլդարուհի Ստեփանա Յվետանան: Ջերմորեն ողջունում են նրանց):

ՄԱՅՔԼ - Ընկերներ, այսօր մենք շատ թանկագին հյուր ունենք, խնդրեմ, ծանոթացեք (ներկայացնում է Սվետլանային: Ծանոթանում են):

Սվետլանան Փարիզ է հասել Երևանից: Նա եղել է Արցախում, այցելել է Ծառուսյանի շրջան, նկարահանել հայ ֆիդայիների մղած մարտերը ադրբեջանական զավթիչների եւ խորհրդային բանակի ջոկատների դեմ:

(Բոլորը հետաքրքրությամբ տեղավորվում են հեռուստացույցի առջև: Սվետլանան միացնում է կոսմոսան: Ցուցադրվում է ահեղ ճակատամարտը Ծառուսյանում):

ՍվԵՏԼԱՆԱ - (Ֆիլմը դիտելուց հետո) Բարեկամներ, ահա այդպես են ընթանում մարտերն Արցախում: Ադրբեջանական օմօնը, խորհրդային զինվորներին միացած, սանձազերծել է պատերազմ Արցախի դեմ: Արցախն օգնության կարիք ունի:

ՄՈՆԹԵ - (Տեղից վեր է թռչում եւ դիմում ընկերոջը): Ժակ, ես կալիֆոռնիա չեմ մեկնելու: Կգնամ Երևան, իսկ այնտեղից՝ Արցախ: (Ընկերներն ուրախացած ողջունում են Մոնթեն եւ արտահայտում իրենց գոհունակությունը):

ՍվԵՏԼԱՆԱ - Սիրելի Մոնթե...
Արցախ գալու Ձեր վճիռը

Մի զինվորի քայլ չէ միայն,
Արհավիրքի այս թևժ պահին
Կամքն ես տանում ողջ Սփյուռքի:
Ես Արցախին ասել եմ՝ մայր...
Ես քեզ քույր եմ, դու ինձ՝ եղբայր:
Մարտերի մեջ անհավասար
Սեզ Արցախը ձեզ է կանչում...

(Սվետլանան միացնում է »Արցախն է կանչում« երգը: Ծիկանում է մթնոլորտը):

ԺԱԿ - (Երգը լսելուց հետո մոտենում է Մոնթեին):

Մոնթե, եղբայրս, շատ ես հոգնած: Քնի՛ր մի քիչ: Ես
կհոգամ Փարիզ- Երևան ավիատոմսի հարցը:
Քնի՛ր, հանգստացիր: Մենք Սվետլանայի հեն
կզնանք զբոսնելու: (Գնում են):

ՄՈՆԹԵ - Տե՛ր Աստված, օգնի՛ր մեզ՝ այս արհավիրքի
մեջ փրկենք մեր Արցախը:

(Մոնթեն պառկում է քնելու: Հոգնած է, քնում է: Երագի մեջ
նրան է այցելում պապը: Միասին բարձրանում են Մասիս
սարի գագաթը: Պապը ձեռքը դնում է Մոնթեի ուսին եւ
ասւմ):

ՊԱՊ - Ինչ որ տեսնում ես, քոնն է, իմ որդի,

Հիշողությանդ թող ժանգ չչոքի,
Քոնն է Տիգրիսը,
Եփրատը քոնն է,
Քոնն են Մասիսը,
Սիփանը, Սիսը...
Մշո արտերի ծփանքը քոնն է,

Սուրբ Կարապետի սուրբ վանքը քոնն է,
Վանա կապուտաչ լճակը քոնն է,
Քոնն է ե՛ր Ղարսը, ե՛ր Արդասհանը,
Քոնն է ե՛ր Անին, քոնն է ե՛ր Վանը,
Հայոց աշխարհի վանքերը բոլոր,
Զարդերից լռած զանգերը բոլոր,
Խաչքարերը պերճ, ամուր բերդերը,
Կապույտ աստղերին մոտիկ ծերպերը,
Երգերի օրրան Նախիջևանը հին,
Հայոց Ուտիքը, Արցախը անգին,
Բոլոր դաշտերը, լանջերը քոնն են,
Քո նախնիների կանչերը քոնն են,
Նրանց հետ, որդիս, խոսիր հայերեն,
Նրանց սրտի մեջ հոսիր հայերեն,
Նրանց պատկերը ա՛ռ հոգուդ խորքում,
Եվ առանց նրանց չառնես դադար-քուն:

Մինչև չփրկես Հայրենիքը քո,
Չասես, թե՛ թռդ եմ, իմ պապի Մելքոն:

Փրկես երկիրդ, դու կառնես համբավ,

Իմ որդի Մոնթե, քեզ բարի ճամփա:

(Մոնթեն վեր է թռչում տեղից, նստում: Անհանգիստ է: Նորից պատկում է ու քնում: Այս անգամ նա երագի մեջ այցելում է Էրեբունի, Նրան մոտենում է Արգիշտի թագավորը՝ իր Արծիվ անունով ձիու սանձից բռնած):

ԱՐԳԻՇՏԻ - Որդիս, կհեծնես, ինչպես արծվաճուտ,

Նժույզիս գույնը արյանդ գույնն է,

Արևելք գնաս, գնաս արևմուտք,

Հայաստանը քո պապերի բույնն է,
 Նրա անունով կապրեն աշխարհում,
 Նրան կրնձայն ուժերդ բոլոր,
 Կկոփվն նրա արնի հրում,
 Կչափեն նրա անդունդները խոր,
 Եվ այդ խորությամբ կպաշտեն նրան,
 Այդ խորությամբ էլ կբարձրանաս վեր,
 Պատգամս գրիր քո սրտի վրա,
 Իմ սուրբ պատգամով միշտ կառնեն թեւեր,
 Կփարվն հողին քո քաջ պապերի.
 Արևդ նրա խորքում է քնած,
 Նա քո մայրն է սուրբ, նա՝ քո պաշտելին,
 Կհիշեն խոսքս, որտեղ էլ գնաս:
 (Մոնթեն այս անգամ վեր է թռչում տեղից եւ սկսում է
 սենյակում քայլել աջ ու ձախ եւ ապա մենախոսում է).

ՄՈՆԹԵ - Ծիածանը մեր հին ազգի
 Ո՞ւմ մեղքերով ցնդվեց այսպես,
 Ազգն էլ ապրի վտարանդի՞,
 Ծվեն-ծվեն ամպերի պես:
 Պապը Սասնա սարերի ծուռ,
 Թողը՝ օտար ափի ծաղիկ,
 Ճակատագիր, ինչո՞ւ եւ ծուռ,
 Հային տվիր արցունքն աղի:
 Տոհմածառի արմատը մեր
 Ախր շա՛տ էր, շա՛տ էր ամուր,
 Բայց մնացինք որբ ու անտեր,

Մեր հոգում լույս, սրտում՝ մրմուռ:
 Արևելքի դռների մոտ
 Հառնել էին Երվանդունիք,
 Առանց նրանց Դարենի գոռ
 Օտար հյուրեր չէր ընդունում:
 Արտաշես Մեծ թագավորի
 Հիմնած տունը ինչպե՛ս փլվեց,
 Տիգրան Մեծը իր թնավոր
 Պատգամ-փառքը ո՞ւմ պահ տվեց:
 Արշակունյաց գահը հզոր
 Ո՞ւմ ավանդով անվերջ սնվեց,
 Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ մեր Պատմահոր
 Հավերժական «Ողբը» ծնվեց:
 Տոհմաժառի արմատը մեր
 Ախր շա՛տ էր, շատ էր ամուր,
 Նա ծառս ելավ խալիֆի դեմ,
 Ու չմնաց ավեր, ամուլ:
 Բագրատունիք ի մի բերին
 Ծվեն-ծվեն հողերը մեր,
 Մեր արծիվը թնիին տվեց,
 Նոր շունչ առան ասքերը մեր...
 Սակայն ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ
 Արծրունիք դարձան գոռոգ,
 Խռովեցին Ղարս ու Սյունիք,
 Ձորագետը թերվեց խռով,
 Մի մայր երկիր, հինգ թագավոր,

Բյուզանդիոնի, սելջուկի դեմ,
Ա՛խ, հայաստան, վերքերդ խոր,
Ավերակված՝ հողդ եղևն:
Աջից եկան, եկան ձախից,
Ավերեցին, զարկին անվերջ,
Տերն էլ չանսաց մեր ախ-վախին,
Մեծ եղևնի դժոխքի մեջ:
Մեզ Դեր-Չորի բաժին դարձրեց
Յաթադանի ծարավը սուր,
Եվ քայլում ենք այդ օրվանից
Մեր սրտերում՝ ցավի սարսուռ:

Պ ա տ կ ե թ ե թ թ թ թ

(Շահումյանի շրջան: Մռվ սարի հոյակապ տեսարանը: Գյուլիստան գյուղը՝ սարի ստորոտում: Հայ ֆիդայիները դիրքերի մեջ են: Դիմացը ազերի հրոսակներն են՝ խորհրդային զինվորների հետ: Միասին կրակում են հայկական դիրքերի վրա):

ՄՈՆԹԵ - Տղերք, այսօր

Մանաշիդն է մեզ սպասում,
Բաժանվում ենք երեք խմբի...
Մեկն Աշոտը պիտի վարի,
Մեկն՝ Արսենը:
Մենք դեմից, իսկ դուք՝ երկու կողմերից,
Պիտի արցանի մեջ առնենք նրանց,
Գլխովին ջարդենք,
Դեպի Մանաշիդ ու դեպի Էրքեջ

Ճանապարհի հարթենք,

Արծիվներ իմ քաջ,

Սարն ի վեր՝ առաջ:

(Հայ ֆիդայիներն ուժեղ կրակահերթով ելնում են դիրքերից՝ դիմացից, աջ ու ձախ թևերից օդակի մեջ առնում թշնամուն: Թշնամական զինվորները խուճապի մատնված՝ փախչում են աջ ու ձախ, գլխովին ոչնչացվում: Մոնթեի գլխավորությամբ հայ ֆիդայիները հասնում են բարձունք: Այնտեղ Մանաշիդ գյուղի դարավոր եկեղեցին է: Հայ ազատամարտիկները գոհունակությամբ աղոթում են, սակայն զգույշ են: Այդ պահին նրանց են մոտենում մի զնդապետ եւ մի զինվոր: Գնդապետը բարևում է, ծանոթանում Մոնթեին եւ պատրաստվում հայտնելու կարևոր լուր):

ԳՆԴԱՊԵՏ - Հայոց արծիվներ, լսե՛ք ուշադիր:

Ներկայացնում եմ Լեւոնային

Ղարաբաղի Պաշտպանության կոմիտեի

հրամանազիրը: (Կարդում է): «Նկատի առնելով

կարճ ժամանակաընթացքում դրսևորած

խիզախությունն ու կազմակերպչական

զինվորական տաղանդը՝

Մոնթե Մելքոնյանին նշանակել Մարտունու

պաշտպանական

շրջանի հրամանատար»:

(Բոլորը ոգևորված ողջունում են Մոնթեին եւ շնորհավորում):

ՄՈՆԹԵ - Ծնորհակալ եմ ձեզնից, տղաներ,

Եղևք միշտ արի ու նշանառու,

Թշնամին նենգ է

Եվ արյունարբու:

Նա կջախջախվի, ինչ էլ որ անի,
Լինենք միակամ՝ ոնց մի ընտանիք,
Թե՛ժ մարտերի մեջ զգանք մեր կողքին
Անդրանիկի եւ Նժդեհի ոգին...

(Բոլորը շրջապատում են Մոնթեին ու ջերմ վերաբեր-
մունքով հրաժեշտ տալիս):

ԳՈՐԾՈ ՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Պ ա տ կ ն ր ա ռ ա ջ ի ն

(Մոնթեն Մարտունի քաղաքում է: Տեղավորված է շրջանա-
յին շտաբում: Մենակ է: Բացել է շրջանի քարտեզը, գնում է:
Հուզված է: Մենախոսում է).

ՄՈՆԹԵ - Որդին չի երգվում մոր սիրո առաջ.

Թող բացառություն լինի այս անգամ,
Հավատա դու ինձ, վիրավոր Արցախ,
Հեռվից քո գիրկն եմ եկել ինքնական:
Իմ երակները գետերն են քո խենթ,
Կարկառ ու Վարանդ, Խաչեն ու Թարթառ,
Իմ բաղձանքները սարերն են քո սեզ,
Արևսար ու Զիրս, Դիզափայտ, Մռով:
Իմ երագները թներն են հայոց,
Թեւերիս մեկը դու ես հաղթական,
Ինչ որ փրկվել է, աշխարհում Հայոց,
Իրենց գոյությամբ քեզ են պարտական:
Ով քեզ ընծայեց դաժան օտարին,

Իմ թշնամին է նաև, մայր իմ սուրբ,
 Որդուդ հայտնվելը գրկում քո բարի,
 Համարիր սիրո, նվիրումի տուրք:
 Քո մաքառումն է գիրկդ բերել ինձ,
 Եկել եմ ես իմ եղբայրների մոտ,
 Քո բաղձանքները միշտ գերել են ինձ,
 Իմ մեջ եղել ես ոնց կապույտ կարոտ:
 Եկել եմ՝ փրկեմ երագդ անմար,
 Որ հար կամարվես Մայր Հայաստանին,
 Կլիներ քեզ հետ, կապրեմ քեզ համար,
 Բախտն այս աշխարհում ինձ ուր էլ տանի:
 Վրիժառու եմ, մայր իմ, իմացիր,
 Երկու միլիոնի արյան սուրբ կանչով,
 Մենք ինչքա՞ն ապրենք այսպես ցանուցիր,
 Այսպես բզկտված ու խոր հառաչով:
 Գիրկդ եմ եկել ափերից օտար,
 Դարձել գավակդ՝ մաճկալաշենցի,
 Որդիդ՝ քեզ պաշտպան, մայրդ՝ ինձ սատար,
 Ես այս օրվանից մաճկալդ եմ զենքի:
 Զինվորի երդում ես քեզ եմ տալիս
 Ու պիտի անսամ քո հրամանին,
 Երբ հրամանը մորից է գալիս,
 Այնտեղ անելիք չունի թշնամին:
 Մայրս հեռու է, մայրություն արա,
 Մայրն է տառապում գավակի ցավով,
 Ինձ նոր անուն ես տվել սիրառատ,
 Ընդունում եմ, մայր, ինձ կոչիր՝ Ավո:

(Մենախոսությունից հետո ներս են մտնում մի խումբ ֆիզիկներ՝ սպայի հետ: Դրում ժողովրդի ներկայացուցիչներ են):

ՄՊԱ - Ժողովուրդը պահանջում է քեզ, Ավո:

ԱվՈ - Ի՞նչ է պատահել: (Շտապ քայլում է դեպի դուրս:

Մի քանի կին հուզված ու տագնապած մոտենում են նրան):

ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆ - Ավո, մեր որդի՛,

Լսի՛ր ուշադիր.

Ամիրանյարը՝ այդ թուրքի գյուղը,

Չարիք է դարձել մեր ճանապարհին,

Ունեն թնդանոթ, գնդացիր, ական,

Կրակ են մաղում Մարտունու վրա:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՆ - Տարիներ առաջ Մարտունու ծայրին

Եկան, խմբվեցին մի քանի չոբան,

Նետո թուրքերն այդ մոլուցքով վայրի

Ասես տերերն են մեր բակի, մեր տան:

ԵՐՐՈՐԴ ԿԻՆ - Կուրոպատկինոն՝ հայկական ավան,

Դարձրին թուրքերի ավազակաքուն,

Մեր օջախներում, այգիներում մեր

Նրանց պատճառով չունենք հանգիստ, քուն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԿԻՆ - Դիմացի ձորում Ղարադաղուն է,

Կրակում են հա՛, գիշեր ու ցերեկ,

Մարդասպաններ են դարձել արնախում,

Մի հայ պատանու մորթեցին երեկ:

(Լաց է լինում)

ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆ - Ի՞նչ անենք, Ավո, ասա՛՛ ո՞ր գնանք,

Այս կրակի տակ մենք ինչպե՞ս մնանք:

ԱՎՈ - (Հանգիստ) Իմ հարազատներ, ո՞ր պիտի գնանք,
Ո՞ւմ պիտի թողնեք մեր լավ շեները,
Մեր օջախներում մենք պիտի մնանք,
Մենք Արցախինն ենք, Արցախը՝ մերը:
Պիտի բռնեցվենք՝ ճակատ ու թիկունք,
Պիտի պաշտպանենք մենք՝ ինքներս մեզ,
Արցախցին ե՞րբ է ցույց տվել թիկունք,
Դժվար օրերն այս կանգնեն ծխի պես:

ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆ - Ավո ջան, ճիշտ եք, կմնանք, այո:
ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՆ - Ծնորհակալ ենք, մեր որդի Ավո:
ԵՐՐՈՐԴ ԿԻՆ - Եթե հարկ լինի, մենք էլ կկռվենք:
ԱԼՎԱՐԴ - Մեզ էլ զենք տվե՛ք, մենք էլ ենք զինվոր:

Պ ա տ կ ե ր ե ր կ ր ո ր դ

(Երևկո է: Մարտունու կենտրոնում Ավոն խորհուրդներ է տալիս հայ ֆիդայիներին: Հեռվում թնդանոթի պայթյուններ են լսվում: Այդ պահին մի երիտասարդ ֆիդայի հեռի-հեռ հասնում է խմբին եւ դիմում Ավոյին)։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ - (Պատիվ է տալիս Ավոյին եւ ասում)։

Ամիրանյարի մոտ
թուրքերը շրջապատեցին մեզ, շատ էին:
Մենք ճեղքեցինք
շրջափակումը, բայց իմ ընկերոջը՝
Կոմիտասին, գերի
տարան: Ավո, կսպանեն Կոմիտասին,
օգնությամբ հասեք
(արտասվում է):

ԱՎՈ - Տղերք, ինձ հե՛տ... (Շտապում են: Հեռվից կրակոցների ձայներ են լսվում: Ավոն իր խմբով մոտենում է Ամիրանյարին: Նկատվում է, որ թուրքերը խարույկ են վառել ու տանջում են կոմիտասին):

Ա. ԹՈՒՐՔ - (Դիմում է կոմիտասին).

Կոմիտա՞ս ես, թե՛ Արմեն ես,
Մեկ է՝ հայ ես, թշնամի,
Խելոք պատասխանի՛ր մեզ,
Թե՛ չէ այստեղ, այս ժամին,
Այս թեժացած խարույկում
Քեզ կվառենք կենդանի:

Բ. ԹՈՒՐՔ - Կարաբախ քիմիկոսի՞ր, ա՛...

Գլխի չես ընկնո՞ւմ, վախկոտ նապաստակ,
Ղարաբաղը ո՞ւմն է, ասա՛:

ԿՈՄԻՏԱՍ - (Համարձակ) Դա ի՞նչ հարց է, որ տալիս եք,

Դուք էլ գիտեք, որ հայինն է
Ղարաբաղը,
Մե՛րն է, մե՛րը Ղարաբաղը...

Ա. ԹՈՒՐՔ - Դուք եկվոր եք, լա՛վ իմացեք,

Թուրքերինն է Ղարաբաղը:

ԿՈՄԻՏԱՍ - Ոչ, ձերը չէ՛, սա մեր հողն է,

Տունն ու տեղն է մեր պապերի,
Վկան՝ հայոց գիր ու բառն է,-
Ամարասի սուրբ պատերին:
Գանձասարն է, Դադիվանքն է,
Գտչավանքն է հազարամյա:

(Թուրքերը հռչում են ձեռք առնելու պես):

Գ. ԹՈՒՐՔ - Ես լավ գիտեմ այդ հայ գյաղին,

Մուալլիմ է նա պատմության...

(Մոտենում է քծնանքով)։

Ադա, Կոմիտաս, քեզ չեն ների,

Թեկուզ տղան ես Արսեն դայու:

(Ձեռքը շողորրոթաբար դնում է Կոմիտասի ուսին)։

Ասա՝ ձերն է Ղարաբաղը,

Ձերն է՝ դուք էլ ղեկավարեք,

Թե՛ չէ, գիտե՞ս,

Խարույկի մեջ կվառեն քեզ:

ԿՈՄԻՏԱՍ - (Աներեր) Ղարաբաղը մերն է եղել,

Մեր օջախն էլ պիտի մնա,

Ես էլ քեզ լավ գիտեմ, Մամեդ,

Դու էլ գողն ես մեր պատմության:

Ա. ԹՈՒՐՔ - Դե, հերիք է, հայի՛ գյաղա,

(Դիմում է ընկերներին)։

Պատմությունը կեղծում է դա.

(Թուրքավարի բերանը ծռնելով ասում է)։

Արա, ա գիժ էրմանի, լջխարքավս Մին ըք

ըրալ, վեր Ղարսն էլ ա

զերը, Վանն ալ, Արարադ սարն ալ: Բա վեր

զերն ա, խե՞ զեր զեռքեն

չի, հր՞: Մհենգ էլ ասում ըք՝ Ղարաբաղն ա մերը:

Ամեն միներդ դեռալ

ըք մին Վազգեն քաթողիքոս, մին նասիոնալիստ

Չորի Բալայան:

Մենք էլ, սարմըն, Ամերիգայից ըք մի իմպորտնի
հայ բերա՞լ,

անըմըն էլ փոխալ, դիրալ Ափո: Արա, էդ հյո՞ւր ըք
վրխըցնում, դուք

գյուդում չը՞ք, վեր ամեն մի թորք մին Բյոռօղլի ա:
(Դիմում է ընկերներին).

Ներիք է, սրան խարույկը նետնք...

(Սորից է մոտենում Կոմիտասին).

Մոռացել նք Շուշվա դասը.

Բաքվի դասը, Սուվգայիթի...

(Դիմում է ընկերներին).

Շտապեցնք, իմ ասլյարնե՛ր,

Լավ դաս տվե՛ք այս գիժ հային...

(Թուրքերը հրելով Կոմիտասին, մոտենում են խարույկին:
Նենց այդ պահին հայ ֆիդայիները Ափոյի գլխավորությամբ
վրա են հասնում, ավտոմատներով ոչնչացնում թուրք հրո-
սակներին, ազատում Կոմիտասին):

ԱՎՈ - (Խանդադատանքով).

Ապրե՛ս, Արսեն դայու որդի,

Ղարաբաղը, այո, մերն է,

Պետք է հավերժ մերն էլ մնա,

Բայց խարույկն այս թող դաս լինի,

Զգույշ լինենք, չհավատանք

մեր թշնամուն,

Մաքրենք հողը մեր հայրենի...

Նիշենք խորհուրդը Ավետարանի.

«Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման»:

Պ ա տ կ ն ր ն ր ր ր ր դ

(Ուրյան սարի տեսարանն է՝ դեմը հայկական գյուղերի պատկերներ: Սարի գագաթից կրակում են ազերի-թուրքերը: Ստորոտում հայ ֆիդայիների ջոկատն է՝ Ավոյի հրամանատարությամբ):

ԱՎՈ - (Դիմում է ֆիդայիներին).

Պետք է, տղերք, հենց այս գիշեր
Վերցնել բարձունքն Ուրյան սարի,
Եթե թողնենք թուրքի ձեռքին,
Ողջ Մարտունին նա կվառի:
Թվով շատ է մեր թշնամին,
Բայց կցնդվի, ինչպես քամի,
Մեկս տասի դեմ կկռվենք,
Հաղթանակը մեր կկռենք:
Նրանք սարի գլխին թառել,
Մեր գյուղերն են նշան առել,
Ունեն ե՛ր տանկ, ե՛ր թնդանոթ,
Ականանետ,
Նռնականետ,
Բայց կլինենք խեղճ ու մոլոր,
Թե չխլենք զենքերն այդ նոր:
(Գրպանից հանում է պլանը, խորհուրդներ տալիս զինվորներին, խրախուսում).
Հենց այս բացվող արշալույսին,
Պիտի լինենք սարի ուսին:
(Ջոկատը ելնում է սարն ի վեր: Թեժանում են կրակոցները:
Ավոն հորդորում է զինվորներին).

Որ թշնամին ուշքի չգա,
Արագ ելե՛ք, ելե՛ք թափով,
Մեր հարվածը պիտի զգան
Զավթիչները սարի վրա...
Որ բարձունքում ուշքի չգան,
Թափով ելե՛ք, ելե՛ք արագ:

(Թափով ելնում են հայ ազատամարտիկները, մոտենում սարի գագաթին: Կրակոցներն ուժգնանում են: Թշնամու գնդակից վիրավորվում է մի հայ ֆիդայի: Ընկերը դժվարությամբ իջնցնում է սարից: Ավոյականները կրակի տարափի տակ հակահարված հասցնելով, շրջապատում են սարի գագաթը, շուրջկալ անում թուրք կռվողներին: Գետնին տապալված են մի քանի ազերի զավթիչներ: Գերված թուրքերից մեկն առաջ է գալիս)։

Ա. ԹՈՒՐՔ - Մեզ խնայեցե՛ք...

ԱՎՈ - Դուք խնայո՞ւմ եք:

Բ. ԹՈՒՐՔ - (Լրբորեն). Այդ ի՞նչ եք ասում,

Ինչո՞ւ խնայե՛նք եւ հանուն ինչի՞...

Եկել եք, տիրել մեր հողին, ինչքին...

ԱՎՈ - (Զարմացած)։

Կորցրել եք, այո, թե՛ խիղճ, թե՛ հոգի,

Ի՞նչ ես բարբաջում, տո շուն-շան որդի:

Բ. ԹՈՒՐՔ – Ղարաբաղում մերն է տուն-տեղ,

Հին վանքերը թուրքն է կերտել,

Եկեղեցում թուրքն է երգել,

Թուրք է Դավթակ բանաստեղծը,

Թուրք է պատմիչ Գանձակեցին,

Մերն են բոլոր խաչքարերը,
Կամուրջները կամարակուռ,
Մերն են հին ու նոր դարերը,
Եվ դարավոր վանք ու մատուռ:

ԱՎՈ - (Քահ-քահ ծիծաղում է).

Տո, շա՛ն որդի,
Յնորվա՞ծ ես, թե՞ խելագար,
Ստին շորեր հագցրել դորթի,
Զարմացնում ես մի ողջ աշխարհ:
(Ավոյի մոտ բորբոքված է Կոմիտասը).

ԿՈՄԻՏԱՍ - Տո, շա՛ն որդի,

Պապիս տունն ու տեղը հայ է,
Ծիրիմը հայ, խաչքարը՝ հայ,
Սրբավայրն ու մատուռը՝ հայ,
Աղբրի ակը ու գուռը հայ,
Պատի հիմքում պատգամը հայ,
Կալի ե՛ր թին, ե՛ր կամը՝ հայ,
Պապենական խոսքը արդար,
Եվ հայերեն, ե՛ր հայատառ,
Ամարասի պատերը կուռ,
Հայերեն են խոսում դարեր,
Հայերեն են աղոթք կարդում,
Գտչավանքի վե՛մ ու քարեր,
Հայերեն են միշտ գրուցում
Գանձասարի պատերը սեզ,
Հայերենն է իր մատուցում
Դադիվանքը՝ ինչպես մի բերդ:

- ԱՎՈ - (Դիմում է թուրքին).
 Մոզոնում ես դու, շան որդի,
 Ծռում ես քո կնիտոտ հոգին,
 Պատմությունն էք մեր գողանում,
 Անցյալ չունեք դուք Արցախում:
 Վերցրու բրիչ, բահ եւ ուրագ,
 Վեր կաց մի օր, գնա Թուրան,
 Փնտրիր գանգը Ալի-Արսլանի,
 Որ ավերեց Ղարսն ու Անին,
 Լենկ-Թեմուրին փնտրիր այնտեղ,
 Որ ծնվել է՝ ոնց մկնդեղ,
 Եվ ավերել ու ավարել,
 Վարպետներին քշել-տարել,
 Դարձած անգղ, դարձած հովագ,
 Իրար խառնել հունդ ու ավագ:
 ԿՈՄԻՏԱՍ - (Թուրքին). Գնա Միջին Ասիա, գնա,
 Այնտեղ հարցրու քո անցյալից,
 Ի՞նչ էք ուզում մեր մանանա
 Մեր սրբատուն լեռնաշխարհից:
 ԱՎՈ - (Թուրքին). Մեկ էք արել խոսքերը ձեր,
 Թե՛ պատմաբան, թե՛ բանաստեղծ,
 Թե՛ նենգամիտ պրեզիդենտ,
 Թե՛ գեներալ՝ պոռոտախոս,
 Տա՛ գրում էք, գոռում, գոչում,
 Իբր՝ ձերն է Ղարաբաղը...
 (Ավոն դիմում է ազատամարտիկներին).

Սրանց տարնք, տարնք շտաք,
Թող որ դատվեն ըստ օրենքի...

(Ազատամարտիկները եւ Ավոն գերիներին քշելով ուղղվում են դեպի Մարտունի: Ճանապարհին կանգ են առնում քիչ հանգստանալու: Ավոն նայում է շուրջը, Արցախի լեռներին ու գյուղերին եւ ասում).

Լավ լսեք, իմ արծիվներ,
Արցախը թանկ հողն է մեր,

Դպրոցը ու դասը մեր:

Այս կռվում ազգը հայոց

Արցախը եթե զիջի,

Հայոցը դարձրած վայոց,

Կփակի էջն իր վերջին:

(Ազատամարտիկները ոգեշնչված արձագանքում են).

Մեր կյանքը կտանք, Ավո՛,

Արցախը չենք տա նրբեք...

Արցախը չենք տա նրբեք...

Արցախը չենք տա նրբեք...

(Շարունակում են քայլել դեպի Մարտունի):

Պ ա տ կ ե ռ չ ո թ թ ո թ ղ

(Ֆիզուլի քաղաքի տեսարանը: Քաղաքի մուտքի մոտ՝ մի բարձունքի, ազերիներն են՝ երկու զնդապետների գլխավորությամբ: Թուրքերը զինված են տանկերով, գրադներով, ավտոմատներով, զենքի ժամանակակից այլ տեսակներով:

ԳՆԴԱՊԵՏ ԱԼԻ - (Դիմում է իր գորագնդին).

Իմ Քյոռոզիներ, դռչիներ իմ քաջ,

Բարձունքին այս, որ կա մեր ոտքերի տակ,
Թաղված է հայի մի եկեղեցի...

Մեր քաջ պապերն են թաղել, իմացե՛ք,
Որ սելջուկ մնանք մենք միշտ, ամենուր,
Պիտի ջարդոտենք թե՛ վանք, թե՛ մատուռ,
Պիտի վերացնենք տառերը հայի,
Որ էլ չխոսեն դարերը հայի:

ԳՆԴԱՊԵՏ ՀԱԶԻ - Այո, Սելջուկի թռռներն ենք
խիզախ,

Մեր սրտում չկա ոչ սարսափ, ոչ՝ վախ:
Մեր երակներում արյունն է գորշ գայլի:
Պետք է վերացնենք հետքերը հայի.

Մեր Ղարաքաղը դարձրել են Արցախ,
Իբր թե չունեն ոչ ահ ու ոչ՝ վախ:
Մենք այսօր պիտի հասնենք Խանքենդի,
Մախմար չայ խմենք, խմենք Բրենդի:

ԳՆԴԱՊԵՏ ԱԼԻ - Մաճկալաշենը պիտի գրավենք

Ու կարմիր շուկա մտնենք կեսօրին,
Սակայն, իմ քաջեր, այդ ճամփի վրա
Սպասում է մեզ գորքը Ավոյի,
Ավոյին գիտենք, նա շատ է հմուտ,
Նրա դեմ պետք է մենք լինենք անգութ:

Մենք շատ ենք ուժեղ,
Մեր տանկերի դեմ, գրադների դեմ
Ավոյի գորքը կդառնա մժեղ:

Տղերք, իմացե՛ք, որ լեռան ուսին
Մեզ սպասում է մեր անգին Շուշին:

ԳՆԴԱՊԵՏ ՀԱԶԻ - Ավոն ունի միայն մի տանկ,
Մի թնդանոթ, մի բետե՛ր,

Թե դառնա էլ կայծակ ու շանթ,
Տեղովը մեկ դառնա վառող,
Ոչինչ անել մեզ չի կարող:

ԳՆԴԱՊԵՏ ԱԼԻ - (Գոռոզ) Շղթայակապ ու լրիվ մերկ,
Ավոյին կտանենք Ստեփանակերտ,
Որ արյան մեջ վերջին հայի
Խնկազարի նման պարի:

ԳՆԴԱՊԵՏ ՀԱՋԻ - Նա դեռ մեր ուժը չի տեսել, խամ է,
Նրա արյունը (թաթերը բռունցքում է) այսպե՛ս
կքամենք...

(Հաջին եւ Ալին հրամայում են գորքին: Շարժվում են դեպի
Մաճկալաշեն: Դորդում է զինված գորքի շարասյունը):

Պ ա տ կ ե ռ հ ի ն գ ն ը ռ ղ

(Մաճկալաշեն... Գյուղամերձ ճանապարհ: Հայկական դիր-
քերն են: Ավոն շրջում է դիրքից դիրք: Ֆիդայիները տոկուն են,
անվախ):

ԱՎՈ - Արթո՛ւր, ախպերս,
Դիպուկ կխփենք հրասայլերին,
Պետք է որ փակենք այս ճանապարհը,
Նրանց տանկերը պիտի գրավենք
Եվ մերը դարձնենք զենքի ավարը:

ԱՐԹՈՒՐ - Հանգիստ եղիր, Ավո՛,
Նրանց հախիցը կգանք,
Մոխիրը քամուն կտանք:
(Քիչ անց Ավոյի գորագնդին է մոտենում ազերական գորքը:
Սկսվում է ճակատամարտը: Հայ ազատամարտիկները դի-
պուկ կրակոցներով կանգնեցնում են թշամական գորքի ա-

ռաջընթացը: Սկսվում է դաժան գոտեմարտ: Ազերիները խուճապահար նահանջում են՝ դիմելով փախուստի: Հայ ատագամարտիկները հետապնդում են նրանց: Գետնին են թավափում թշնամիները: Արթուրը կրակ է կտրել: Խփում է աջ ու ձախ: Թշնամու գնդակից անսպասելիորեն զոհվում է մաճկալաշենցի Արթուրը: Ավոն քրտնաթոր ու հուզված՝ զոհյալի մոտ է: Գյուղից դեպի զինվորներն ու Ավոն են գալիս ծերեր, կանայք, երեխաներ: Ձուլալի մայրը լացելով փարվում է որդուն: Արթուրին է մոտենում նաև կինը՝ Նվարդը: Նա լացում է գուսպ ու թախծոտ: Քիչ անց Նվարդը դիմում է ներկաներին)։

ՆՎԱՐԴ - Մի՛ լացեք, մայրեր, քույրեր, մի՛ լացեք,
Թողեք նա լացեմ Արթուրի համար,
 Ես սպասում եմ մեր նոր Արթուրին,
 Աշխարհ կբերեմ նրան այս ամառ:
 Նրան Արթուրի անունը կտամ,
 Եվ նա կդառնա իր հոր պես՝ Արթուր,
 Գրքի հետ նրա ձեռքին կդնեմ
 Իր հոր վրեժով կոփված Սասնա թուր...
 Իսկ հիմա, Ավո՛,
 Ի՛նձ էլ համարեք ֆիդայի-զինվոր,
 Ինձ հրազենը տվեք Արթուրիս,
 Ես իմ վրեժը պի՛տ լուծեմ թուրքից:
 (Բոլորը հուզված են: Ավոն խոհերի մեջ է: Խանդաղատանքով դիմում է Նվարդին)։

ԱՎՈ - Ի՛նձ անգին քույրիկ,
 Քո խոսքով դու մեզ տվիր նոր թեւեր,
 Ներիր, որ զգույշ չնդանք մարտի մեջ,
 Կորցրի՞նք Արթուրին, նա ջահ էր անշեջ,
 Նա իր ջոկատի ոգին էր, ուժը,
 Նա էր միշտ հանում մեր սրտի փուշը...
 Մաճկալաշենցի իմ լավ ծնողներ,

Դուք եք պարզելի անունն իմ Ավո,
Ես գավակն եմ ձեր, ձեր զինվոր որդին,
Արթուրի վրեժը կլուծեմ, այո...

Իսկ դու, Նվարդիկ,
Ուսուցչուհի ես, դասդ կվարես,
Պատանիների ազնիվ սրտերում
Ցասման, վրեժի հուրը կվառես,
Դեռ առջևում է կռիվը մեր թեժ,
Դադիվանքը դեռ սպասում է մեզ...

(Զինվորները մոտենում են Արթուրին, հրազենների վրա դնում նրան եւ սգո թափորով ուղղվում դեպի գյուղ: Արևու դանդաղ սարից սահում է վար: Իջնում է խորհրդավոր երեկոն):

Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ե Ր Ր Ո Ր Դ

Պ ա տ կ ե ր ա ռ ա ջ ի ն

(Թարթառ գետը անտառապատ ժայռեղեն ավերով: Ավոն իր մարտիկների հետ գետափին է: Հեռվում երևում են Դադիվանքի խաչագարդ գմբեթները: Ավոն կարոտով նայում է Դադիվանքի կողմը, դիմում զինվորներին).

Ավո - Ի՛մ արժիվներ...

Կռվում չամիչ չեն բաժանում,
Կռվում գնդակներն են պարում,
Մահը կռվում քեֆ է անում,
Չի կշտանում, չի ալարում
Պիտի կռվենք առանց զոհի,
Ամեն մեկդ սյուն է մի տան,
Ամեն մեկդ թեժ գրոհի
Ոգին է եւ հույսի ճամփան,

(Գունդը բարձրանում է Թարթառի ափն ի վեր: Առջևից
Ավոն է: Նրան է դիմում Կոմիտասը).

ԿՈՄԻՏԱՍ - Թույլ տուր, Ավո՛,
Իմ նոր գրած նրզը կարդամ:

ԱՎՈ - Հաճելի է, կարդա լսենք...

ԿՈՄԻՏԱՍ - (Կարդում է ոգևորված).

Իմ Զրաբերդ,
Հոգուս մեջ ես եւ իմ նրզում...
Դու մեզ համար սովորական
Մի տարածք չես, դու հայրենի
Մեր օջախն ես՝ բիբլիական,
Դու լեզո՛ւն ես մեր մայրենի,
Ես գգում եմ սիրտը հողիդ,
Ու գրուցում կարոտանքով,
Ամեն մի թիզ հողիդ համար
Չեմ խնայի կյանքս ջահել,
Դո՛ւ Արցախի վեմ ու կամար,
Դո՛ւ Արցախի հզոր թներ...

ԱՎՈ - Ապրես, իրոք, բանաստեղծ ես -

Երկրի զինվոր, նրզի զինվոր,
Երբ մեկտեղ են գնդակ ու նրզ,
Մենք կհաղթենք ամենուրեք...

(Այդ պահին ազերական մի խումբ թփերի հետևից կրակ
է բացում: Ավոյի գունդը նետվում է մարտի: Աջ ու ձախից
ազատամարտիկները շրջապատում են ու ոչնչացնում թշ-
նամուն: Ճարունակում են վերնլքի ճամփան: Մոտենում
են Դադիվանքին եւ քիչ կանգ առնում՝ հանգստանալու):

ԿՈՄԻՏԱՍ - (Ժպտաղեն ու ոգևոնչված).

Ավո, նրեկ գիշեր, դադարի ժամին

Մի երգ եմ գրել մեր վանքի մասին,
Մեր Դադիվանքի՝
Մեր անցյալ փառքի,
Մեր ծով կարոտի...

ԱՎՈ - Կարդա, Կոմիտա՛ս,
Խաչքարերն անգամ երգո՞ կլսեն:

ԿՈՄԻՏԱՍ - Դադիվանքն իմ հրաշք՝
Խաչի պապիս հոգին,
Դարձել է մի երազ,
Թեկուզ մեր տան կողքին:

Գնամ՝ գրերը հին
Կարդամ իմ շուրթերով,
Խաչքարերի փոշին
Սրբեմ իմ մատներով:

Որ նորից-նոր դառնա
Մեր սուրբ ուխտատեղին,
Ինչքա՞ն անտեր մնա
Մոլուցքի մեջ դեղին:

Մեր արարող մտքի
Բացված թևերն է նա,
Մեր դարավոր խճի
Մետաքս թելերն է նա:

Մեր լեզվով է խոսում,
Աղոթում մեր լեզվով,
Մեր սրտով է հոսում,
Խորհում մեր երազով:

Գնամ փարվեմ նրա
Գերված քիվ ու նախշին,
Առնեմ սրտիս վրա
Խաչքարերի փոշին:

ԱՎՈ - (Ուրախ). Ապրե՛ս, Կոմիտա՛ս,
Դու պոետ ես՝ կյանքի,
Շուտով մենք կփարվենք
Մեր սուրբ Դադիվանքին:

(Զինվորները ոգևորված են: Ոգևորում են Կոմիտասին:
Մի զինվոր խնդրում է նրան, որ բանաստեղծությունը տա՝
արտագրելու: Կոմիտասը նրան է տալիս երգը եւ խնդրում).

ԿՈՄԻՏԱՍ - Արտագրիր, վերադարձրու:

ԶԻՆՎՈՐ - Լավ, Կոմիտա՛ս,
Անգիր պիտի անեմ երգըդ,
Դա լոկ երգ չէ, այլ մեր վերքը...

Պ ա տ կ ե ռ ե ռ կ ը ռ ը

(Գունդը Դադիվանքի մոտերքում է: Ավոն տանում է դեպի
սրբատեղին: Մոտենալուն պես ազերիները մարտի մեջ են
մտնում: Մարտը թեժանում է: Ազատամարտիկներն անց-
նում են առաջ, շրջապատում վանքը եւ զգույշ մոտենում
համալիրին: Կոմիտասը վանքի խաչագարդ դուռը տեսնե-
լուն պես չի համբերում, վազքով մոտենում է ու սկսում
կարդալ վիմագիրը: Դարան մտած թուրքը կրակում է
հրազենից: Ձոհվում է Կոմիտասը... Ավոն ու ազատամար-
տիկները տագնապահար ու ցնցումով վազում են, գերում
թուրքին: Ֆիդայիները Կոմիտասին դուրս են բերում վան-
քի դռան մոտից ու պառկեցնում մուտքի մոտ):

ԱՎՈ - Ինչպե՞ս պատահեց, այս ինչո՞ւ եղավ
Ասել եմ ձեզ չէ՞, որ զգույշ լինեք...

(Բոլորը գլխիկոր սգում են: Զինվորը, որ Կոմիտասից
վերցրել էր բանաստեղծությունը, գրպանից հանում է,
արտասավելով շոյում ու մոտենում Ավոյին)։

ԶԻՆՎՈՐ - Ավո, Կոմիտասի

«Դադիվանք» երգն է...

Այն քեզ եմ հանձնում,

Որ պահես մոտդ,

Այն Կոմիտասի շունչն է պահում տաք,

Պահիր հիշատակ:

ԱՎՈ - (Վերցնում է, բացում կարտով ու ափսոսանքով
նայում, ծալում ու գորովանքով դնում գրպանը: Ապա
դիմում է երկու զինվորի)։

Զանգել եմ, շուտով մերենան կգա,

Որ Կոմիտասին հասցնեն հոսպիտալ,

Այնտեղից պիտի իրենց գյուղ տանեն,

Ինչպես հերոսի՝ պահ տան մայր հողին...

(Ապա դիմում է զինվորներին)։

Տղա՛յք, լսեք ինչ եմ ձեզ ասում,

Քարվաճառն է մեզ սպասում,

Կենտրոնացված ուժերը մեր

Մոտեցել են Քարվաճառին:

Հենց այս գիշեր պիտի փրկենք

Մեզնից խլած քաղաքը մեր,

Այն խլել է թշնամին չար,

Ու մեր հայոց Քարվաճառը

Դարձրել լեզվով իր՝ Զյալբաջար:

Պատկեր նրբորդ

(Զինվորները պատրաստ են նետվելու մարտի: Հետևում են Ավոյին՝ դեպի Քարվաճառ: Քաղաքին մոտենալուն պես քաղաքի երեք կողմից հայ ազատամարտիկների կողմից հրաձգությունը թեժանում է: Կռիվը շահում են հայ ազատամարտիկները: Քաղաքի կենտրոնում Ավոյին ողջունում են Գորիսի և Ստեփանակերտի պաշտպանական շրջանների հրամանատարները: Հաղթանակի ցնծություն է: Գորիսի ներկայացուցիչը՝ Սմբատը, առաջ է գալիս և ողջունում Ավոյին):

ՍՄԲԱՏ - Ավո, եղբայր, ուրախ եմ շատ,

Որ հենց այստեղ հանդիպեցիք,

Դու Սփյուռքից, ես՝ Գորիսից,

Իսկ Արամը՝ Մարտակերտից,

Հաղթանակը մեր այսօրվա

Խորհուրդն է մեր միասնության,

Մեծ Չարենցի խորհուրդն է թանկ.

«Ո՛վ հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը

Քո հավաքական ուժի մեջ է»:

ԱՎՈ - Իմաստո՛ւն խորհուրդ է, որ պետք է հիշենք,

Ուր էլ որ լինենք...

Ախր, տանուլ ենք տվել դարերում,

Ինչպես հայաշունչ մեր այս սարերում.

Այս ինչպե՛ս են սուր սեպ խրել՝

Հայոց հողի ու սրտի մեջ,

Մեր շեները մեզնից խլել,

Հանգցրել են ջահերն անշեջ,

Դարձած դաժան մի կեղեքիչ,

Գողացել են գիր ու մատյան,
Չարդել վանք ու եկեղեցի,
Ոչ դատ գիտեն, ոչ էլ ատյան...
Ուր նայում ես՝ հայոց մատուռ,
Հայոց գրեր ու հայոց վանք,
Հողի խորքում՝ կարաս ու խաչ,
Հայոց երագ ու անրջանք:
Նա մեր շունչն է, նա՝ մեր ոգին,
Իսկ մենք՝ նրա զինվոր որդին:

(Մմբատը, Ավոն, Արամը ու էլի սպաներ խմբվում են:
Մեջտեղում Ավոն է: Հաղթանակի ցնծություն է):

Պ ա տ կ ե ր չ ո ր ր ո ր դ

(Մարտունի: Շտաբ: Ավոն մտքերի հետ է: Սպասում է:
Դուր ծնծում են: Բացում է: Ներս է մտնում սիրած աղջիկը՝
Սեդան: Գրկախառնվում են կարոտով, գորովալից...)

ՄՈՆԹԵ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ խորանվեր հոգիս քո դեմ,
Սիրտս քեզ հետ մտներ եղևմ
Ու մատաղվեր գառնուկի պես:

ՍԵԴԱ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ բուրվառվեր հոգիս քո դեմ,
Որ լուռ վառվեր հոգիս քո դեմ
Ու խնկարկեր իմ սիրո պես:

ՄՈՆԹԵ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ արևեր տենչս ճամփիդ,
Թեևեր առներ սիրտս ափիդ,
Քո երագած թռչունի պես:

ՄԵԴԱ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ հուր դառնար սիրտս ափիդ,
Որ ջուր դառնար կյանքս ճամփիդ,
Քո նրագամ աղբյուրի պես:

ՄՈՆԹԵ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ դառնայի նրազը քո,
Որ դառնայի մուրազը քո,
Մեր թագավոր Արայի պես:

ՄԵԴԱ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Հնքիաթվնի քո սրտի մեջ,
Միշտ ծաղկնի քո գրկի մեջ,
Մեր թագուհի Նվարդի պես:

ՄՈՆԹԵ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Գիրկդ գայի՝ դարձամ Մասիս,
Դարձամ Մռվ ու դարձամ Քիրս,
Բոլոր գերվամ սարերի պես:

ՄԵԴԱ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ դառնայի ուժը բազկիդ,
Մատյաններում՝ հուշը փառքիդ,
Մասնա Խանդութ խաթունի պես:

ՄՈՆԹԵ - Այնպես լիներ, լիներ այնպես,
Որ ձուլվեինք հայոց շողին,
Որ ձուլվեինք հայոց հողին՝
Սրբանվեր գոհերի պես:

ՄԵԴԱ - Քոնն եմ, դու իմ Աղբյուր-Սերոբ,
Իմ գորապետ, իմ Արեւ - Մեր...

ՄՈՆԹԵ - Արցախի մեջ դարձամ Ավո,
Ես էլ քոնն եմ, դու իմ Սոսն...

Պ ա տ կ ն ր հ ի ն գ ն ր ո ղ

(Ադրամի հարավային մասում բլուր, շուրջը հասուն արտեր: Ամառ է: Դիրքերում հայ ազատամարտիկներն են: Կենտրոնում Ավոն է: Մոտը սպաներ Սմբատն ու Արամն են: Ավոն հեռադիտակով դիտում է հեռուն: Երևում է Ադրամը, ուր ազերիների շարայունն է: Ավոն ձեռքը դնում է Արամի ուսին եւ ասում).

ԱվՈ - Քանի՛ տարի է՝ գալիս եմ, գալիս,
Բաղիրով փաշան - հրացաններով,
Վեզիրով փաշան - ավտոմատներով,
Մութալիբով փաշան - գնդացիներով,
Էլչիբեյ փաշան - ինքնաթիռներով,
Ալին փաշան - նոր հրթիռներով,
Եվ ամեն մեկը երազ ուներ մի՝
Որ Ստեփանակերտում մալսմար չայ խմի:

ԱՐԱՄ - Յոթ միլիոնի անունից՝ գոռոզ-բացբերան,
Դագանակով, մտրակով քշեցին բերան
Հազար-հազար ազերի՝ բեղը նոր ծլած,
Հազար-հազար ազերի՝ քունքերը չլած,
Հազար-հազար ազերի՝ չոջուլսների տեր,
Հազար-հազար ազերի՝ օջախը անտեր,
Հազար-հազար ազերի՝ արտը նոր վարած,
Հազար-հազար ազերի՝ հովիվ, գառնարած...

ՄՄԲԱՏ-Ազգությունը շուռ տված, հազար-հազար քուրդ,
Իբր Ազարբայջանի մեծության խորհուրդ,
Քուրդը քիչ էր, քշեցին լեզգի ու թալիշ,
Որ նոր էին աչք բացում եւ ուշքի գալիս:

Անցան Իրան ու Թուրան եւ օրենքով հին
 Գնեցին ու քշեցին անթիվ մոջահեդ,
 Որ ազերու հետդարձի ճամփան պատնելեն,
 Գնդակի տակ փախչողին գնդակով պատժեն:

ԱՐԱՄ - Հետո առան ու բերին գանձերով հնչուն,
 Հազար-հազար շիկահեր փորձված օդաչու...

ԱՎՈ - Գնեցեալներ օսմանյան, ինզիլիգ եւ ռու,
 Այդ ամենը տեսնում է աշխարհն աննամուս...

ՍՄԲԱՏ - Ու ելան, ելան ու ելան անվերջ,
 Հայորդիները՝ սրտում մի վառ տենչ,
 Ելան, ելան, ելան ցասամբ,
 Մի վճիռով, դարձած մի կամբ.
 Նժդեհի թոռ քաջ Սամվելը,
 Թե՛՛՛՛ Սեյրանը, Արջ Մանվելը,
 Սուր Բեկորը, Ժայռ Տիգրանը,
 Գայլ Խորենը, Սեւ Միհրանը,
 Գրադ Ժորան, Գնդակ Վաչոն...
 Արեւ Արան, Հրթիռ Խաչոն,
 Թուր Մեհերը, Արծիվ Բենոն,
 Բազն Սուր, Աստղ Հենոն,
 Հույս Մուրադը, Հմուտ Վիտոն,
 Լույս Վիզենը, Սարսափ Պետոն,
 Միրուք Սեթը, Թույլս կարմենը,
 Կրակ Յուրին, Խենթ Արմենը,
 Ծուռ Վազգենը, Կաղնի Դավոն...

ԱՐԱՄ (Ձեռքը մեկնում է Ավոյին).
 Իմաստուն ու կտրիճ Ավոն,

Ելան, ելան թշնամու դեմ,

Որ Արցախա հողը փրկեն:

ԱվՈ - Ճիշտ եք, տղայք, մեր Արցախը

Պիտի փրկենք...

(Մի պահ զգուշանում է, դիմում Արամին)

Արամ, նայիր՝ Մարգիլլուից

Շարայունն է ելնում տանկի,

Պետք է դիմենք համազարկի:

(Դիմում է ջոկատին).

Պետք է Մարգիլլու գյուղի ճակատին

Առաջինն իջնի մեր հատու թուրը:

Նրանց տանկերը պիտ շարքից հանենք,

Հետո շուրջկալենք հետնուակներին,

Բնակիչ չկա, կրակ կցանք,

Գլուխներին չար ավազակների:

(Ավոն բացականչում է).

Առա՛ջ...

(Նետվում է առաջ: Գունդը հետնուից պանում է:

Թեժանում է կռիվը, թշնամու տանկերը վառվում են:

Ավոն ճչում է ուրախությունից).

Կրակել այդպե՛ս, թո՛ղ այրվի հիմքից,

Բունն այս չարաղետ եւ տրվի քամուն:

(Այդ պահին Արամի ու Սմբատի գլխավորությամբ հայ

ազատամարտիկներից մի խումբ մխրճվում է կռվի

խորքը եւ շրջափակվում թշնամու կողմից: Արամը

ռադիոկապով հասցնում է հաղորդել).

Ավո՛, լսո՞ւմ ես, օգնություն է պետք:

(Ավոն լսում է եւ դիմում զինվորներին).

ԱՎՈ - Տղաներ, առաջ, իմ հետևի՛ց...

(Հայ ազատամարտիկները Ավոյի ղեկավարությամբ շրջապատում են թշնամուն, ոչնչացնում նրան, ազատագրում ընկերներին: Սակայն մոտակա մի դիրքից ազերի հրոսակը կրակում է դեպի Ավոն: Անապասնի էր: Ավոն ուզում է մնալ ոտքի վրա, բայց չի ստացվում: Արամը գրկում է նրան: Ավոյին զգուշորեն պատկեցնում են գետնին: Ավոն մարտնչում է մահվան դեմ: Ասես արևին է մարում: Ընկերները ծնկաչոք շրջապատել են նրան: Տեսիլքային պատկերների աշխարհում է Ավոն: Նա խոսում է Արցախի հետ)։

Արցախ իմ, քայլիք հաղթության հունով,
 Ծառայել եմ քեզ որդիական սիրով,
 Անհունի մեջ էլ որդիդ կմնամ,
 Հոգիս վառել եմ քո հոգու հրով,
 Կռվող ոգուդ մեջ մարտի կզնամ:
 Կզնամ մարտի վրեժով անհուն,
 Մինչև որ հասնես քո հաղթանակին...
 Երջանիկ եմ ես, մայր իմ, որ հեռվում
 Ձայնդ լսեցի ճիշտ ժամանակին,
 Եկա՝ մի հյուլեն դարձա հույս շողիդ,
 Եկա՝ ձուլվեցի սրբազան հողիդ,
 Չակնկալեցի ոչ փառք, ոչ համբավ,
 Ես գնում եմ, մայր... Քեզ՝ բարի ճամփա...

Վ Ե Ր Ձ

Նոյնմբեր - ղեկտնմբեր, 2008թ.

Հունվար - փետրվար, 2009թ.

Ռ Ռ Ի Չ Ա Ն *

Լիբրետտո

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

ՀԱՍԱՆ ՉԱԼԱԼ	Խաչենի իշխանապետ
ՄԱՄՔԱ	Չալալի կինը
ՌՌԻՉԱՆ	նրանց աղջիկը
ՆԵՐՍԵՅ	իշխան՝ գորավար, Ռուզանի նշանաձր
ԹԵՆԻ	Ռուզանի դայակը
ՄԱՆՈՒՇԱԿ	Ռուզանի նաժիշտը
ՓԱՐԱՄԱԶ	Վարանդայի իշխանը
ՖՐԻԿ	բանաստեղծ
ՀՈՌՈՄ	Ֆրիկի կինը
ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ	պատմիչ
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ	սկզբում աղքատ գեղջուկ, ապա զինվոր
ԽԱՉԱՏՈՒՐ	Դիզակի իշխան
ԲԵԳԼՅԱՐ	Գյուլխատանի իշխան
ԲՈՒՐԱ-ՆՈՒԻՆ	մոնղոլ գորապետ
ԱՂՎԱՆՔԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ	

Հայ գուժկան, մոնղոլ գուժկան,
 Մոնղոլ գորավարներ, զինվորներ,
 Գլխավոր մակար, մակարներ, քավոր, հայ զինվորներ,
 Աղջիկներ, տղաներ, գեղջուկներ, գեղջկուհիներ

*Կոմպոզիտոր Էդվարդ Ղազարյանցը գրել է «Ռուզան» բալետի նրաժշտությունը: Նա հավանել էր իմ ստեղծած լիբրետտոն: Եղել էր Երևանում, պայմանավորվել, որ բալետը բեմադրվի: Սակայն պատերազմական ծանր ու դժվարին օրերին հնարավոր չեղավ բեմադրել այն: Ապա (ափսոս) նա մեկնեց Իսրայել եւ անժամանակ հեռացավ կյանքից: Այդպես էլ բալետի բեմականացումը չիրականացավ:
Ստեղծող ԽԱՆՅԱՆ

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Պ ա տ կ ն ր ա ռ ա ջ ի ն

Խաչենի իշխանապետ Հասան-Ջալալի պալատը Խոխանաբերդ ամրոցում: Հեռվից անտառապատ սարեր են: Սարի վրա բազմած երեսում է Գանձասարի վանքը: Հասան Ջալալի աղջկա՝ Ռուզանի հարսանիքն է: Նրան ամուսնացնում են գորավար-իշխան Ներսեհի հետ: Փնսան է նրա խումբը դեռ չեն հաճախել հարսնացուի տուն: Տան մի անկյունում, վարագույրի հետևի նստած է Ռուզանը: Հարսանքատանը աշխույժ իրարանցում է: Ռուզանի նաժիշտը է ընկերուհիները զարդարում են Ռուզանին: Այդ պահին հնչում է զուռնա-դեղի ձայնը: Տանը մոտենում է փնսայի խումբը: Հնչում են նվագն ու բացականչությունները: Հարսի հայրական տան մուտքի մոտ փնսային է ընկերներին դիմավորում են Ռուզանի հայրը է մայրը: Ռուզանի մայրն առաջ է գալիս, համբուրում փնսայի է քավորի ճակատը, նրանց ձեռքին վառվող մամեր կան: Մակարները նստում են վարագույրի դիմաց: Նրանց կողքին կանգնում են փնսան ու քավորը: Մոմերը շարունակվում են վառվել: Գալիս է տան ամենաավագը, փնսային նվիրում է արծաթե գոտի է հրավիրում փնսային, որ գրավի իր տեղը: Փնսան նստում է իր գահին: Ռուզանի ազգականներից մեկը մոտենում է փնսային, մի զույգ զույնգզույն գուլպա նվիրում: Փնսան տեղից ելնում է, համբուրում նրա ձեռքը: Մյուս ազգականուհիները համբուրում են փնսայի է քավորի ճակատը: Փնսան ամոթխած է պահում իրեն: Հավաքվում են հարսի ընկերուհիները, սկսում են մենապարերը, հետո անցնում կոլեկտիվ շուրջպարի:

Այնուհետև բերում են սկուտեղ՝ սինի, լի մրգերով եւ ամեն տեսակ քաղցրեղենով, մեջտեղը գինու սափոր, սափորի վրա՝ վառվող մումեր: Հետո բերում են դարձյալ մրգեղենով զարդարված փայտե սկուտեղները՝ խոնջաները: Դրանք բերում են տարբեր ազգականները: Հետո ամենամերձավորները բերում են ծառեր՝ ճյուղանման սարքած, շիվերից կախված խնձորներ, նռներ, կարմիր ու կանաչ թելեր, աղանձած սիսեռներ ու չամիչ: Ծառերի վրա էլ մումեր են վառվում: Այդ ամենը մատուցում են մակարներին: Սկզբում դրանք շարում են փեսայի դիմաց, այնուհետև գլխավոր մակարի ցուցումով նրա օգնականները բաժանում են հարսանքավորներին՝ ճաշակելու: Ամբողջ ընթացքում վարանդայի իշխան Փարամազը անդադար, վավաշոտ հայացքով հետապնդում է Ռուզանին: Այնուհետև սկսվում է նվիրատվություն: Գալիս են երկու դարբիններ: Մեկը գլխից վեր պահում է իր սարքած արորը, մյուսը՝ սուրը: Փեսային ցույց տալով, տալիս են գլխավոր մակարին, սա մակարների միջոցով անց է կացնում մյուս սենյակը: Հետո գալիս է հյուսնը՝ բարձր բռնած իր սարքած օրորոցը: Ներս է մտնում Ռուզանի ազգականուհին՝ մի փոքիկ տղա գրկած: Նա այդ երեխային դնում է Ռուզանի գրկում (այսինքը՝ տղա ունենաս): Նվեր է բերում խաղողագործը՝ բարձր բռնած քթոցը խաղողով լիքը: Գալիս է Ֆրիկը՝ կնոջ հետ: Մագաղաթի վրա գրած բանաստեղծություն է կարդում: Աշխուժանում են հարսանքավորները: Ֆրիկը բանաստեղծությունը նվիրում է Ռուզանին: Հետո մոտենում է պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, նվիրում իր Պատմությունը: Սկսում են պարերը: Գլխավոր մակարը հրավիրում է Ռուզանի ծնող-

ներին՝ պարելու: Պարում են Հասան-Չալալն ու կինը: Այնուհետև հրավիրվում են հարսն ու փեսան: Պարում են: Միրո իսկական հաղթանակ: Նրանք պարից հետո նստում են իրենց գահերին: Ռուզանի մայրը դրամով լիքը քսակը ձեռքին առաջ է գալիս եւ ըստ սովորության արժաթն դրամները ցանում է գետնին: Հանկարծակի ամբողջ դարպասների մոտից ներս են խուժում ցնցոտիներ հագած, աղքատ գյուղացիներ եւ հավաքում դրամները: Աղքատության բեռնի իսկական ցուցադրում:

Այդ աղքատների մեջ իր հաղթական հասակով աչքի է ընկնում երիտասարդ Հարությունը: Երբ Փարամազը դուրս էր անում աղքատներին, Ներսեհը նկատում է Հարությունին եւ հրավիրում իր մոտ: Մակարները տեղ են անում, եւ նա նստում է նրանց կողքին:

Ցանկանում է պարել գլխավոր մակարը: Նա դեռ տեղից վեր չելած՝ տազնապով ներս է մտնում հայ գուժկանը: Նա հայտնում է, որ մոնղոլները մոտեցել են Խաչենի սահմաններին: Հայ երկու զինվորներ ներս են բերում մի գերված մոնղոլ զինյալի: Իրարանցում: Հասան Չալալը հուզված է: Մտորում է...

Պ ա տ կ ե ռ ե ռ կ ը ռ ը

Նույն տեսարանը: Բայց չկան հարսանքավորները: Միայն Ռուզանն ու Ներսեհն են հարսանեկան շորերում: Անհանգիստ են: Տխուր պարում են: Դա բաժանման ու խանգարված հարսանիքի թախճոտ պար է: Ռուզանը լավ բան չի գուշակում: Ներսեհը սփոփում է նրան: Ներս է մտնում Հասան Չալալը: Թիկնապառն բերում է Ներսեհի ռազմական զգեստը, թուրն ու վահանը: Հասան

Չալալը հասկացնում է, որ անհրաժեշտ է կազմակերպել գորահավաք: Ներսեհը փոխում է վերնազգեստը, հագնում գորավարականը: Հասան Չալալն ու թիկնապահը գնում են: Դարձյալ Ռուզանն ու Ներսեհն են: Պար: Ռուզանը պարելիս միաժամանակ լցվում է հպարտությամբ: Մա ճանապարհում է զինյալ իր նշանածին, առանց հարսանեկան առազաստ մտնելու:

Ռուզանը մենակ է: Տխուր խոհերի մեջ է: Նայում է այն տեղը, ուր քիչ առաջ նստած էր Ներսեհը: Փայփայում է Ներսեհի հարսանքի շորերը: Վառվող երկու մոմերը վերցնում է երկու ձեռքով: Քայլում է: Ասես Ներսեհը իր կողքին է: Ներս է մտնում իշխան Փարամազը: Մոտենում է Ռուզանին: Սեր է բացատրում՝ օգտվելով Ներսեհի բացակայությունից: Պարում են: Տազնապ եւ ատելություն կա Ռուզանի պարում: Տիրելու ձգտում՝ Փարամազի շարժումներում: Փարամազը ցանկանում է հասկացնել, որ մարտից չի վերադառնա Ներսեհը, որ ինքը կառնի Ռուզանին: Կրակի պես գալարվում է Ռուզանը: Փարամազը ճանկում է նրան, ուզում է համբուրել, Ռուզանը թափով հրում է, ապտակում նրան, տազնապած հեռանում քեմից: Անճոռնի զգացում եւ վիրիժառության մուրացը կա Փարամազի աչքերում:

Պ ա տ կ ե ը Ե ը ը ը ը ը

Խոխանաբերդի ամրոցի հրապարակը: Հավաքվել են Խաչենի մեծամեծերը: Կենտրոնում՝ Հասան Չալալն է: Սրա մոտ է կաթողիկոսը: Ներկա են Ֆրիկն ու Կիրակոս Գանձակեցին: Ներկա են նաև կանայք: Սրանց հետ Ռուզանը: Խորհրդակցում են՝ ինչպես կազմակերպել

մոնղոլների դեմ մղվող ճակատամարտը: Տեղի է ունեցել զորահավաքը: Ներս է մտնում Ներսեհը իր զորագնդով: Այնուհետև իր զորագնդով, դրոշով ու զինանշանով ներս են մտնում Դիզակի իշխան Խաչատուրը, Գյուլիստանի իշխան Բեգլյարը, նրանց հետևում են զորագնդերը՝ դրոշով ու զինանշանով: Ռազմական նվազի տակ Արցախի գավառների միասնությունը խորհրդանշող պար են պարում Ներսեհը, Խաչատուրը, Բեգլյարը: Հասան Ջալալը համբուրում է նրանց ճակատը: Կաթողիկոսը օծում է նրանց, օրհնում ճանապարհը: Ֆրիկը ռազմակոչ բանաստեղծություն է կարդում: Պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին հանում է մագաղաթյա մատյան եւ սկսում գրի առնել այդ ամենը: Այդ պահին ներս է խուժում մոնղոլ գուժկանը՝ մոնղոլական դրոշ-զինանշանով: Նրան մինչև Խոխանաբերդի դռները ուղեկցում է դավաճան Փարամազը եւ զգույշ թաքնվում: Մոնղոլ գուժկանի երեսալը ցնցում է բոլորին: Մոնղոլական ռազմական պարի տակ նա մոտենում է Հասան Ջալալին եւ հանձնում նամակ: Մոնղոլ զորապետ Բուրա-Նուինը հայտնում է, որ Խաչենի տները ենթարկվի եւ իրեն կնության տա Ռուզանին: Այլապես կբնաջնջի ամբողջ Խաչենը: Նախապես սրի քաշելով գերված հազարավոր կանանց, երեխաներին՝ Հասան Ջալալը գայրույթի մեջ է: Ներսեհը տաքարյուն ցանկանում է սրախողխող անել մոնղոլ գուժկանին, Հասան Ջալալը չի թողնում: Վերջինս սակայն վրդովված պատռում է նամակը:

Հարությունը չի համբերում, արծվի պես վրա է տալիս, Մոնղոլի ձեռքից խլում դրոշը, ոտքերի տակ տալիս: Ապա կռանում է մի բուռ հող վերցնում, համբուրում այն,

նորից քնքշորեն ցանում է իր ոտքերի տակ նի հպարտորեն կուրծքը դեմ տված քայլում դեպի մոնղոլը: Վերջինս սարսափած հետ-հետ է գնում նի հեռանում բեմից: Հարությունը ոգևորված մոտենում է Ներսեհին նի հասկացնում, որ ինքը պատրաստ է զինվորագրվելու հող հայրենիի պաշտպանությանը: Ռազմակոչ նվագի տակ գորքերն ու զորավետները այլեկոծվում են, որպես պայքարի ազդանշան: Բոլորը դուրս են գնում բեմից: Մնում են Ռուզանն ու Ներսեհը: Պարում են: Թախծոտ է Ռուզանը: Նա խնդրում է Ներսեհին, որ իրեն էլ տանի ռազմադաշտ: Ներսեհը հորդորում է նրան, որ խաղաղվի: Ներսեհը նրան է նվիրում իր փոքրիկ սուրը, որպես հավատարմության նշան: Ռուզանը համբուրում է սուրը: Ճանապարհում է Ներսեհին:

Պ ա տ կ ն ր չ ո թ թ ո թ դ

Նույն տեսարանը: Ռուզանը տառապում է: Նրան տանջում է Խաչնի հազարավոր գերի կանանց նի նրելխանների վիճակը, իր հարցականի տակ դրված սիրո ճակատագիրը: Ի՞նչ անի: Ո՞նց օգնի հայրենիքին ու ժողովրդին, իր հորն ու սիրած Ներսեհին: Ներսեհը մտնում Ռուզանի նաժիշտը: Ձգտում է նրան հանել այդ ծանր ապրումներից: Չի ստացվում: Ռուզանը հոգեկան փոթորկի մեջ է: Նաժիշտը շոյում է Ռուզանին նի հեռանում: Գալիս է դայակը: Մայրական քնքշանք կա նրա վերաբերմունքում: Հորդորում է Ռուզանին, որ ամեն ինչ լավ կլինի: Ռուզանը չի խաղաղվում: Ճանապարհ է փնտրում՝ օգնել ժողովրդին, գերյալներին: Նա համոզված է, որ մինչևի հոր զորագնդերը ազատեն գերյալներին, մոնղոլները կոչնչացնեն նրանց: Ռուզանը ցանկանում է

Կարճ ճանապարհով հասնել մոռնոլ գորապնտին, առնրնս համաձայնվել՝ նրա կինը դառնալու, ազատել գերյալներին, ժամանակ շահել, որ հոր ու Ներսնիի գորագնդերը կարողանան հաջողության հասնել: Անդրդվելի է դայակը: Վախենում է հասան Ջալալից: Սակայն աստիճանաբար տնդի է տալիս: Խոխանաբերդի գաղտնի ճանապարհը ցույց է տալիս Ռուզանին: Ռուզանը գգեստի տակ թաքցնում է սուրը եւ գնում: Տագնապած ներս է մտնում Ռուզանի մայրը: Որոնում է, աղջիկը չկա: Խփում է ծնկներին եւ աղոթում աստծուն, որ օգնի աղջկանը:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐ

Պ ա տ կ ե ր հ ի ն գ ե ր ո ր դ

Բնմի խորքում, հեռվից երնում են մոռնոլական գորքերի վրանները, ինչպես նան հայկական գյուղերը: Մոռնոլական զինվորները վխտում են սանձարձակ: Նրանք մտնում են տները, թալանում, ավերում, գերում կանանց ու երեխաներին: Նրանք կենտրոնանում են Ֆրիկի տան բակում: Յանկանում են խլել երեխային: Մոռնոլների հետ է դավաճան Փարամազը: Ֆրիկն ու իր կինը դիմադրում են, չեն ցանկանում տալ տղային: Մոռնոլ զինվորներից մեկը գազազում է եւ աչքերն արնակոխ, սրահարում Ֆրիկի կնոջը եւ խլում նրա տղային: Իսկ Ֆրիկին կապկպում ու գերի են վերցնում: Համաժողովրդական սուգ է: Բնմի վրա սրախողխող ընկած են ծերունիներ, կանայք: Բնում շարք են կանգնեցնում գերված կանանց ու երեխաներին եւ կապկպում, որպես պատասխան հասան Ջալալի հանդուգն վերաբերմունքի: Մոռնոլական զինվորների չարախնդուն պարեր: Ներս է մտ-

նում մոնղոլ զորապետ Բուրա-Նուիհը՝ աչքերում արյուն, չարամիտ ու չարանենգ, գազանորեն հրճվում է գերյալների տառապանքով: Նրա հետևից քարշ է գալիս դավաճան Փարամազը: Գերյալների շարքից Ֆրիկին իր մոտ է ձգում զորապետը: Դավաճան Փարամազը նրան առաջարկում է գերված կանանց անունից կրկին նամակ գրել Նասան Ջալալին, որ Ռուզանին կնության տան մոնղոլ զորապետին, այլապես կսպանվեն բոլորը: Ֆրիկը թքում է Փարամազի նրնսին, մոնղոլ զինվորները ծնծում են Ֆրիկին: Ողբում են կանայք, նրանց կապկալված շարքերը տագնապալից նրաժշտության տակ գալարվում են այնպես, կարծես նրկրաշարժ է, փլվում է նրկինքը, խորտակվում նրկիրը:

Պ ա տ կ Ե ր վ Ե ց Ե ր ո ր դ

Նույն տեսարանը: Իջնում է նրենկոն: Ոչ որ չկա: Միայն գոհվածներն են, մխում են թալանված ու ավերված գյուղերը: Տագնապահար ներս է մտնում Ռուզանը: Նայում է չորս կողմ: Մոտենում է մի արյունլվա նրելսայի: Նանում է թաշկինակը, սրբում նրա դենքը: Նետո մոտենում է մի կնոջ: Ճանաչում է, Ֆրիկի կինն է: Բարձրացնում է գլուխը, մազերը շոյում, համբուրում ճակատը: Գալարվում է Ռուզանը: Ողբում է կործանվող Նայրենիքի համար: Նրա յուրաքանչյուր շարժում կարոտի, վշտի նւ միաժամանակ ցատումի արտահայտություն է: Քիչ է մնում խելագարվի: Նրա ականջին կանացի ձայներ են հասնում. «Ռուզան օգնիր մեզ, օգնիր, Ռուզան»: Ռուզանը կրկին նայելով գոհվածներին ու մխացող տներին, շտապ հեռանում է բնից:

Պատկեր յոթերորդ

Արևը արյունոտ աչքով նայում է հորիզոնից: Բնւր ներկայացնում է մոնղոլական գորակայանը: Կենտրոնում Բուրա-Նուինը գլխավոր վրանն է: Բնւի մի կողմում գերյալ կանայք են՝ կապկպած: Մահվան պար է պարում Բուրան: Նրան հետևում են մոնղոլ զինվորները: Օղակի մեջ են առնում դավաճան Փարամազին: Սա քծնանքի ու ստորության պար է պարում: Բուրան մի պահ կանգ է առնում: Բոլորը հետ են քաշվում: Նա հրամայում է մեկ-մեկ գլխատել գերյալներին եւ հարձակվել Խոխանաբերդի վրա: Զինվորներից մեկը հենց որ մոտենում է կանանց շարքին, որ կատարի Բուրայի հրամանը, հնի-հնի, այլայլված ներս է մտնում Ռուզանը: Դավաճան Փարամազը այլանդակ հրճվանքով մոտենում է Բուրային, ձեռքով նշան անում, որ Ռուզանը եկել է: Բուրան հրամայում է դադարեցնել կանանց պատժելը: Ռուզանը մոտենում է Բուրային: Վերջինս շլացել է Ռուզանի գեղեցկությամբ: Ռուզանը հասկացնում է, որ ինքը կհամաձայնվի նրա կինը լինել միայն այն ժամանակ, եթե Բուրան ազատի գերյալ կանանց, Ֆրիկին, երեխաներին: Բուրան հրամայում է կատարել Ռուզանի գանկությունը: Բուրայի դիմաց ցցվում է Փարամազը: Բուրան նրան է շարտում մի քակ դրամ: Բուրան պարում է, ոնց սոված գայլ: Նրա ճանկերի մեջ է Ռուզանը: Վերջինս պարում է ինչպես գիշատիչ գազանի ճանկերն ընկած եղնիկ: Բուրան ձգտում է համբուրել Ռուզանին: Ռուզանը հասկացնում է, որ սպասի մինչև երեկո:

Պ ա տ կ ն ր ու թ ն ր ո ղ

Իրիկնամուտ է: Լուսինը պռունկը հանում է սարի հետևից: Նույն տնասրանը: Մոնղոլ գորքերը քիչ խաղաղված են: Նրանց մոտ է Փարամազը: Հրճվանքի մեջ է Բուրան: Նա պատրաստվում է մտնել վրանը: Շոյում է Ռուզանին: Մտնում է վրանը: Մոմ է վառվում վրանում: Բուրան պառկում է հատուկ պատրաստած, բարձրադիր առագաստում: Նա հանվում է, անզեն է: Մտնում է Ռուզանը, հանգչում է մուրը: Մթություն մեջ նրա սիլուէտն է երևում: Հանում է վերնագզեստը, պառկում Բուրայի մոտ: Յույց է տալիս, որ համբուրում է: Արագությանը հանում է սուրը և խրում Բուրայի կուրծքը: Բուրան գոռում է, ձգտում է վեր կենալ, չի ստացվում: Տագնապով իրար են անցնում մոնղոլ զինվորները: Մինչև նրանք մոտենում են Բուրայի գլխավոր վրանին, բնմ են մտնում Հասան Ջալալի գորագնդերը: Զորքը գլխավորում է Ներսենի, այդտեղ են օգնության եկած գորքերը, իրենց գորապետներով: Սկսվում է մարտը՝ թերով: Ներսենի և մոնղոլ գորավարներից մեկի միջև թեժանում է մարտը: Ներսենի սրայտղխող է անում նրան: Այդ պահին տագնապած դեպի նրան է վազում Ռուզանը: Ներսենի զարմանում է: Գողեզող, ճարակորեն մոտենում է դավաճան Փարամազը և սրահարում Ներսենին: Վերջինս երերում է և ընկնում: Սկատելով այդ, Հարությունը անսպասելիորեն հանում է սուրը և սպանում դավաճան Փարամազին: Սկսում են նահանջել մոնղոլները: Դեպի Ռուզանն է գալիս Հասան Ջալալը: Գրկում է աղջկանը: Հեռվից մոնղոլական մի զինվոր աղեղից արձակում է նետը դեպի

Հասան Ջալալը: Իշխանապետը վիրավոր ընկնում է: Խաչատուրը ուժեղ ցատկով թրատում է մոնղոլ զինվորին: Մոնղոլ զորքերը շարունակում են նահանջել: Նրանցից մեկը նետը ձգում է դեպի Ռուզանը: Խաչատուրը կանգնում է սլացող նետի առաջ, ինքը զոհվում, ազատում Ռուզանին: Բնմում նահատակվածներն են: Կենդանի են Հասալ Ջալալը, Ֆրիկը, Կիրակոս Գանձակեցին, Հարությունը, Ռուզանը: Առաջ է գալիս Ֆրիկը եւ բողոքում աստծո դեմ: Պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին մախադից հանում է մագաղաթյա գիրքը եւ սկսում գրել պատմությունն այդ դեպքերի: Գլուխը բարձրացնում է Հասան Ջալալը, բոլորը նայում են նրան: Նա ասում է. «Կիրակոս, Ֆրիկ, կտակեք սերունդներին, որ միասնական լինեն, Հայրենիքը չտան թշնամուն»: Երգչախումբը բնախորքից կրկնում է. «Հայրենիքը չտան թշնամուն»: Ապա Հասան Ջալալը իր թուրը հանձնում է Հարությունին, որպես հողի պաշտպանի: Ռուզանը առաջ է գալիս՝ սուրը ձեռքին, նրա կողքից Հարությունը: Դանդաղ հառնում են նահատակները՝ սկզբում Ներսեհը, Խաչատուրը, ապա՝ մյուսները եւ սկսում քայլել Ռուզանի հետևից, ասես նետվում են մարտի: Բացվում է արշալույսը: Ռուզանը սուրը ձեռքին դանդաղ ու մարտական քայլում է, կարծես ձուլվում է քացվող արշալույսին:

1988թ. Ստեփանակերտ

ԵՐԳԻԾԱՆՔ ԵՎ ՀՈՒՄՈՐ

Գրեց-կարդաց, կարդաց-գրեց,
Ամեն մի տող ու բառ ջրեց,
Ջրեց, երկը շատ հաստացավ,
Ինքը ոչինչ չհասկացավ,
Կինը ասաց,- Լավ ես ճառել,
Արդ, կանվանեն քեզ հանճարեղ...

Ծաղիկ երգեց, ասին՝ հին է,
Շաղիկ երգեց, ասին՝ հին է,
Սրտեր երգեց, ասին՝ չոր է
Արտեր երգեց, ասին՝ լոր է,
ճարահատյալ
Թուղթ ու մատիտ մի կողմ դրեց,
Ասին՝ ափսո՛ս, ինչո՞ւ լռեց:

Մեծ էր, եկավ փոխեց հինը,
Ասին - «Գցեց խոսքի գինը,
Այս խենթը տես ի՞նչ է անում,
Կոշտ բառեր է անվերջ ցանում,
Ծուռվիզ ուղտն ի՞նչ ունի երգում,
Անբույր տուղտն ի՞նչ ունի երգում,
Վարդը խեղդեց գոռ ծափի մեջ,
Մարդուն դրեց նեղ ափի մեջ:

Մեր լավ երգը հունից հանեց,
Ընթերցողին մեզնից վանեց...»:
Իսկ երբ մարեց արեւի պես,
Բաց արեցին մի մեծ հանդես,
Թե պոետ էր նա հաղթական,
Մենք նրան ենք միշտ պարտական...

Մի ձախողված բանաստեղծ դարձավ քննադատ,
Ով գրում էր, նրա դեմ բացեց դաժան դատ:
Հարցրին,- Ախր ամոթ է, այդ ի՞նչ ես անում,
Ասաց.- Հանուն լավ երգի կայծեր եմ ցանում,
Թող չգրեն, թող իջնի նրանց քանակը
Չէ՞ որ երգի կարոտ չէ մեր ժամանակը:

Բոլորինն է,- ասին,- հո՛ղ, ջո՛ւր,
Բե՛րքը՝ դաշտում ու հանդում...
Սակայն ոչ ո՛ք չասաց.- Բակուր,
Երկիրն ինչո՞ւ ես քանդում:

Կոոպերատիվ ռեստորան
Բացեց մի օր քաջ Հովասը,
Խանութի ողջ միսը տարավ,
Մեկի դիմաց առավ տասը:

Գյուղն ուտողներին պատժեց անվարան
Վարչության պետը՝ «սակավապետ»
Պահեստապետին դարձրեց նախագահ,
Իսկ նախագահին՝ պահեստապետ:

Կուլեկտիվի մեջքին ելավ
Եվ շատերին պայտեց,
Այնքա՛ն գռփեց, այնքա՛ն կերավ,
Որ վերջապես...պայթեց:

Ազգայինը այնքան հերքեց
Պոռոտախոսն ինքնահավան,
Որ այլազգի ընկերները
Անվանեցին ազգադավան:

ԵՐԿԻՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՏԱԿ - Սեթ, Արցախը թողի, փախար,
Վերք կա սրտի վրա:

Ով ապրում է մայր Արցախում,

Նա էլ նրա տերն է:

ՍԵԹ - Մի՞թե քիչ են բացականչում,

Որ Արցախը մերն է:

ՏԳԵՏԸ

Գովում էք նրան ու լսում կանչին,
Բանաստեղծ է նա, հո մի մեծ բա՞ն չի:

ՄԵԾԱՄԻՏԸ

Շատ մի գովեք, հնացել է Մեծ Վարպետը,
Ես եմ հիմա պոեզիայի նավապետը:

ՍՐԱՄԻՏԸ

Անվերջ, անդադար թախանձանքներից,
Լուրջ պատասխանեց որդին իր մորը.
- Ես հալալ ծծկեր որտեղի՞ց առնեմ,
«Խտացված կաթ» է ուտում ծնվողը:

ՋԱՐԴԱՐԱՐԸ

Ես հներին պիտի ջարդեմ,
Որ նորերի ուղին հարթեմ...

«ԱՐԴԱՐԸ»

Գոռում եմ. - Սեթը ամեն ինչ կերավ
Էլ չեն ասում, թե
Մի աշխատող է ու տասը բերան:

ՓՈՂԱՍԵՐԸ

Ո՛չ գործ եմ ուզում, ո՛չ այգի, ո՛չ հող,
Ինձ փո՛ղ տվեք, փո՛ղ:

ԱՂՎԵՍԱԿԵՐՊԸ

Հաբեթին դարձրին
Հավաբուժական ֆերմայի վարիչ,
Սակայն չգնաց,
Ասաց. - Չեմ կարող, արես վկա,
Մեր անտառներում էլ աղվես չկա:

ՊԵՏԸ

Բանվորն իր պետի
Թերությունները տեսավ, չներեց,
Ուղիղ տաս տարի
Պետը բանվորի քթիցը բերեց:

ՔԱՐԱՑԱԾԸ

Վերահսկիչը կգա-կգնա,
Բայց մեր կոշիկը նույնը կմնա:

ՀԱՏՈՒՑՈՒՄ

Մի ամբողջ տարի պետի պատճառով
Անբանուկ մնաց նոր երկաթուղին,

Իսկ շրջխորհրդի նիստերից մեկում
Գործից հանեցին պահակ Բարթուղին:

ՎԱՅ ՀԱՑԹՈՒԽԸ

Հացթուխ վարպետը կոնֆերանս գնաց,
Գովեց մեր օդը, մեր լուսաբացը,
Բայց տնաշենը մի բառ էլ չասաց,
Թե ո՞նց լավ թխեն մեր ցորեն հացը:

ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾ

Մի ամբողջ շաբաթ
Վերանորոգման արհեստանոցում
Հանգիստ էր տիրում...
Կարելոր գործ կար՝
Նոր վերադասի որոշումն էին ուսումնասիրում:

ԻՆՔՆԱՎԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

- Ի՛նչ լավ օրենք է, իսկը՝ հարսանիք,
Կուզեմ կքնեմ, կուզեմ գործ կանեմ,
Ինձ պետք չեն լինի հրաման, կնիք,
Ինչ սիրտս ուզի՝ մեր տուն կտանեմ:

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԿԱՏԱԿՆԵՐ

Կիսաապուշ այս փալանջին
Գյուղապետն է մեր թալանջի:

- Ինչո՞ւ դարը մեր անգութ է:
- Քանզի կուսակալը բութ է:

Երգը սրտեր շոյող փեշ է,
Ափսոս գնահատողը էշ է:

Գլուխը դատարկ, փորը տռոզ է,
Դրա համար էլ այդքան գոռոզ է:

- Ի՞նչ ես քնել, թեժ ամառ է:
- Ով աշխատի՝ ինձ համար է:

- Ո՞ւմ եմ համարում հնուտ նախարար:
- Ով որ դառնում է ճարպիկ գործարար:

Ով դառնում է պատգամավոր,
Նա դրժում է պատգամն իր մոր:

Ով աչքածակ է՝
Գդակը ծակ է:

Քնուն է գիշեր ու ցերեկ,
Ու գոռուն՝ ռոճիկս բերեք:

Ջոքանչիս մատը խառն է,
Որ կյանքս այսքան դառն է:

Մի կերպ սովորեց կլպել խաշած ծու,
Դարձրին գիտության հայտնի թեկնածու:

- Ինչո՞ւ թեթել է դարձել գրամը:
- Արժեզրկվել է նաեւ դրամը:

- Ի՞նչ է երազում այս չար ազահը:
- Ուզում է գնել Աստծո գահը:

Փոխվել է դարը՝ ով որ ալարում,
Ուրիշի հաշվին նա է դալարում:

Մեկը դառնում է քաջ սպարապետ,
Մյուսը՝ գաճաճ կուսակցության պետ:

ԱԳԱՐԸ

Սիրտն ամեն օր ահի մեջ,
Կյանքն է տեսնում շահի մեջ:

ՀԱՐԲԵՑՈՂԸ

Եթե ձրի նրան բերեն մի շիշ օղի,
Նա կլքի անգամ իրեն կյանք տվողին:

ՉԱՐԸ

Թե օգնես մաքրի շորերի կեղտը,
Քո դեմ կնետի օրերի կեղտը:

ԱՆՍԿՁԲՈՒՆՔԸ

Այսօր կարող է մեծ ջանքով հերկել,
Վաղը այդ հերկը հեշտությամբ հերքել:

ՆԱԽԱՆՁԸ

Լավ է իր գույգ աչքը հանեն,
Քան ընկերոջն առաջ տանեն:

ՁՐԻԱԿԵՐԸ

Այսօր մեկի հաշվին, վաղը՝ մյուսի,
Ծանր բեռ է դարձել բոլորի ուսին:

ԵՐԿԵՐԵՍԱՆԻՆ

Խոսքով վատին է ատում,
Սակայն լավին է դատում:

ԵՐԱՆՏԱՍՈՈՐ

Իր գործն անես՝ կպաչի,
Բայց միշտ վրադ կհաչի:

ԳՈՂԸ

Չունի դադար, չունի քուն,
Մահվան գույժ կա իր սրտուն:

ԳՈՌՈՋԸ

Ինձ ասուն են՝ ծիվ-ծիվ են,
Նախանձուն են, արծիվ են...

ԲԱՆՏԱԽՆԴԻՐԸ

Ասուն են, թե Սահյանը
Նոր խոսք է բերել...
Ես էլ Լորուն ծնվեի՝
Բախտս կբերեր:

ՏԳԵՏԸ

Ասուն են՝ Սերոն գյուղը լավ գիտեր,
Ախր նա ե՞րբ է մեր գյուղը մտել:

ԷՇԸ

Էշի նալը ոսկուց արին,
Էլի զռռաց էշավարի:

ՄՈՆՈՐՎԱԾ ԶԱՎԱԿԸ

- Նամարդ որդիս,
Քեզ իմ կաթն եմ տվել ես...
- Փոխարենը մի էժ կառնեն,
Կտամ քեզ:

ԲԱԶՄԱՍԵՐԸ

«Պաշտեց» կնոջը՝ իր «միակ» լորին,
Բոլորին սիրեց՝ փոխվեց աքլորի:

ԱՔԼՈՐԱԿԵՐՊԸ

Այնքան սեր տվեց ու սեր առավ,
Որ պոչը խուզած աքլոր դառավ:

ԱՆՃԱՐԱԿԸ

Հին, իմաստուն ասացվածք է,
Որ շողուն է ոնց ճրագ.
«Անճարակին միշտ թվում է,
Թե բոլորն են անճարակ»:

ՍՊՈՐՏԻՆ ԷԼ ԾԻԾԱՂ Է ՊԵՏՔ

ՏԿԱՐ ՖՈՒՏԲՈԼԻՍԸ

Ես նիհար եմ ու տկար,
Հագնեմ շորերս՝ ինչ որ կա,
Ջուրս էլ խմեմ՝ մի քիչ գոլ,
Որ կարենամ խփեմ գոլ:

ՄՐՍԿԱՆԸ

Վազքի դասը դրսում է,
Ինչպե՞ս վազեմ, մրսում եմ:

ՇԱՏԱԿԵՐԸ

Եթե ուտեմ ես բոլ-բոլ,
Լավ կխաղամ վոլեյբոլ:

ՍՆԱՊԱՐԾԸ

Աղջիկն ուզեց խաղալ թենիս,
Հայրը ասաց. «ամոթ՝ գենիս»:

ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄ

Մրցության մեջ
Իմ մարզիչը չէր հուշում,
Ահա ինչու՝
Տանուլ տվի ես ուշուհ:

ՊԵՏՔՍ ՉԷ

Ձոքանչիս հանդեպ սերս առատ է,
Իմ ինչի՞ն է պետք ջարդող կարատեն:

ԿԱՐԾԻՔ

Ե՛վ հողվոր եմ, ե՛լ քաջ մարտիկ,
Ինչո՞ւ դառնամ ըմբշամարտիկ:

ԳՅՈՒՏԱՐԱՐԸ

-Դահուկն ինչո՞ւ առար, Անակ,
-Որ նրանից սարքեմ սահնակ:

ԳԻՆԵՄՈԼԸ

Ասում են շատ լավ բան է թռիչքը,
Ախր ես ինչպե՞ս թողնեմ խմիչքը:

ՕՔԵՅ

Երանի ունենայինք հոկեյ,
Որ մեզ էլ ասեին «օքե՛յ»:

ՋՐՈՒՅՑ

-Հայրիկ, գնիր ջրի գնդակ:
-Ձուր չունենք, ի՞նչ ջրագնդակ:

ՀՆԱՍՈԼՆԵՐԸ

Մենք երկիր ենք լուսաշող,
Ոչ վազք է պետք, ոչ էլ լող,
Հավատարիմ մեր բախտին,
Չմոռանանք «ջջլախտին»:

ԶԱՐՄԱՆՔ

Զարմանք է, թե այս թեթև ատլետը
Ոնց է մոռացել յուզոտ կոտլետը:

ՀՈՐ ՊԱՏԳԱՄԸ

Հայրը ասաց. «Իմ Անի,
Ինչի՞դ է պետք հեծանիվ,
Սպորտ պետք չէ քեզ կյանքում,
Ես եմ ճամփան քո հարթում»:

ՏԱՏԻԿԻ ԶԱՐՄԱՆՔԸ

Թոռանս անունը դրել եմ Պիոն,
Ինչո՞ւ բոլորը կոչում եմ՝ Չեմպիոն:

ՕՏԱՐԱՄՈԼԻ ԽՐԱՏԸ

Լսիր, որդիս, խառն է դարը,
Հարդի տակով լուռ հոսիր,
Որ ընդունի քեզ օտարը,
Նրա լեզվով միշտ խոսիր:

ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆԱՔՆԵՐ

ԾՈՒՅԼ ՈՒՍԱՆՈՂԻ ԵՐԳԸ

Սիրեցի, յարս տարան,
Սիրտս, աշխարհս տարան,
Ինչպե՞ս մտնեմ քննության,
Ծածկագիր-դավթարս տարան:

Քելե-քելե, քելքիդ մեռնեմ,
Սիրուն աղջիկ, ձեռքիդ մեռնեմ,
Արի սենյակս էլ մաքրիր,
Գերազանցիկ խելքիդ մեռնեմ:

ԳՈՎՔ ԾԱԾԿԱԳՐԻ

Ամեն խոսքի մեջն գոված դու թամամ տասն իս,
ծածկագիր,
Դասախոսը քեզ չի տեսնի, դու նրա պասն իս,
ծածկագիր,
Ղաստ արա, որ «երեք»-ի եղիվն հասնիս,
ծածկագիր,
Քեզ ինձնից ո՞վ կանա խըլի, ուղեղիս բասն իս,
ծածկագիր:

ՈՂԲ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻՑ ՀԵՌԱՑՎՈՂԻ

Ուստի՞, գու քաս, դարիբ բլբուլ,
Դու մի լաց լի, ես եմ լալու,

ԵՐԳԻԾԱՆՔ ԵՎ ՉՈՒՄՈՐ

Երրորդ «երկուն» էլ, որ ստացա,
Դու մի լաց լի, ես եմ լալու:

ՈՒՍԱՆՈՂԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ԴԱՍԱԽՈՍԻՆ

Դու՛ն է՛ն զըլխե՛ն իմաստուն իս, խելքդ հիմարին
բար մի անի,
Առաջին կուրսի տղաներին միզի մե հեսաբ մի անի,
Նրանք սերը չեն հասկանում, էնդուր համար են
լավ սովորում,
Մի «երեք» է, գրիր, գնամ, քե՛ֆս խարաբ մի անի:

ՎԱՏ ՍՈՎՈՐՈՂԻ ԵՐԳԸ

Արի ինձ անգաճ կալ, այ դիվանա սիրտ,
Պարտեզ սիրե, զբոսնել սիրե, սար սիրե,
Կարմիր դիպլոմը քունն ըլի, ի՞նչ պիտիս տանի,
Խորոված սիրե, գինի սիրե, յար սիրե:

Էն բանն արա, վուր լոթիների շարքումն է,
Խըրատնիրըն գրած մեր սեփական վարքումն է,
Երեք բան կա՝ ուսանողի կարքումն է.
Քնել սիրե, խմել սիրե, յար սիրե:

ՍԵՄԻՆԱՐԻՆ ՉՊԱՏՐԱՍՏՎՈՂԻ ԵՐԳԸ

Համալսարանի ճամփեքի վրա
Օրերս դանդաղ, ծույլ կղողանջեն,

Կանգնեցեք, օրեր, ինձի կթվա,
Թե ինձ օգնության մի ձեռք կկանչե:

Գնացեք օրեր, ինձ էլ քարշ տվեք,
Քննությունների հուշերի վրա,
Ապրեն իմ քեռին եւ հորեղբայրը,
Ինձ չեն թողնելու փշերի վրա:

ԱՅ ԻՄ ԹԱՐԹԱՌ

Թարթառը եկավ լափին տալով,
Ժեռ քարերին, ափին տալով,
Ինչպե՞ս թաքցնեմ «երկուններս»,
Չոր գլուխս տափին տալով:

Այ իմ Թարթառ, ջուրդ վարար,
Ինչո՞ւ «վատերն» իմ չտարար,
Հիմա մորս ես ի՞նչ ասեմ,
Խելքս ինձնից, ա՛խ, ո՞վ առավ:

Ամպերն ընկան Մռով սարին,
Միշտ քնեցի, անցավ տարին,
Անհոգությունս ինձ խիստ պատժեց,
Կորցրի նաեւ իմ լավ յարին:

Գիշերն անքուն ես ա՛խ կանեմ,
Դարդըս ինձնից ինչպե՞ս վանեմ,
Ինձ հատուցեց ծուլությունս,
«Երկուններս» ինչպե՞ս տանեմ:

ԱՐԾԻՎՆԵՐԸ, ԳԻՇԱՆԳՈՐԸ
ԵՎ ՑԻՆԵՐԸ
(Առակ)

Աղավնիների սրբազան բնում
Գիշանգղից սերված մի ձագ է ծնվում:
Աղավնու լեզուն սերտում է մորից,
Գիշանգղի լեզուն՝ գիշատիչ հորից,
Խենթ տարիները անցնում են հերթով,
Նա գահ է նստում մի ցինի ձեռքով:
Իր գործերը նա սկսում է ճառով,
Փայլել է ուզում չեղած հանճարով:
Իր նախորդների փետուրը քանդում,
Փառաբանում է իր գործը «անդուլ»:
«Բուլին զոհ դարձան հավքերը ազնիվ,
Իսկ ապրողները կորան ցանուցիր,
Բազեններ սառան գրկում Յյուսիսի,
Չագերին թողած պինգվինի հուլսին:
Քաջ արծիվների հայրենիքը հին,
Բուն կիսեց անսիրտ ու տվեց Ցինին:
Վերակառուցման օրերն են եկել,
Արդարությունը սուրբ, պետք է փրկել»:
Եվ արծիվները փարված այդ կանչին,
Ելան թեւ-թեւի, սիրով առանձին,
Ասացին. «Արդար ժամն է թեւածում»,
Եվ իրենց կոչը դարձրին «միացում»:
Բայց թագավորը լսեց, հռիռաց,
Նրա գիշանգղի արյունը եռաց,

Կռնչաց. «Ցինն է իմ հորեղբայրը»,
 Արծիվների դեմ լարեց «հանճարը»,
 «Ձեր սահմանները Լազլազն է գծել,
 Ջուր եք ձայներիդ աշխարհը գցել,
 Սոռացել եք ձեր ցեղակիցներին,
 Ուզում եք բաժի՞ն դարձնել ցիներին»:
 Ասաց, արծակեց ահավոր մի ճիչ,
 Ցիները բազում... արծիվները քիչ...
 Քաջ արծիվներին ցույց տվեց ժամիք,
 Երեք օր սարքեց արյան բաղանիք:
 Սարերն է ուզում նրանցից առնել,
 Ցեղակիցների հողերին խառնել:
 Բայց արծիվը միշտ մնում է արծիվ,
 Բույնը՝ սարերում, դարերը՝ անթիվ:
 Փարված երկնամերձ իր Լեռնաստանին,
 Թելերն է մեկնել մայր Արծվաստանին:
 Գիշանգողը, սակայն, ցնցվում է, փրփրում,
 Իր հրեշաժին կռիւնչն է կրկնում.
 «Ձեր սահմանները Լազլազն է գծել,
 Ջուր եք ձայներիդ ձորերը գցել»:
 Շղթա է նետում սեզ Լեռնաստանին,
 Գանփեքը փակում մայր Արծվաստանի:
 Գիշատիչ է նա, նենգ է ու դաժան,
 Քաջ արծիվներին պահում է բաժան,
 Քանդում է արծվաց բույնը սարերում,
 Արծիվները, բայց, նրան չեն ներում:
 Թելում են անվերջ աստղերը լույսով,
 Մայր Արծվաստանին հասնելու հույսով...

1988թ., Ստեփանակերտ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՐԳԻԾԱՆՔ

*Ստեղծված է 2008թ. փետրվարի 19-ին
կայացած նախագահական հետընտրական
իրադարձությունների թարմ հետքերով*

ՉԸՆՏՐՎԱԾ ՆԱԽԱԳԱՅԻ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԸ

Իմ ընտրողներ, իմ արհմեր,
Ամենաթեժ մեր տարին է,
Չընտրվեցի ես նախագահ,
Սակայն պիտի գործենք անահ,
Ժայռի նման պիտի հառնենք,
Ընտրվածի հոգին առնենք,
Իմ գահ տանող ճամփան հարթենք,
Ով խանգարի՝ վառենք, ջարդենք,
Չխնայենք կորով ու ջանք,
Խանութները թալանի տանք,
Հրի մատնենք քաղաքն անգամ,
Որ ենթարկվի մեզ ինքնական:
Մեր հավաքը խրախճան է,
Ով մեզ հետ չէ՝ դավաճան է...
Հենց որ դարձնեք ինձ նախագահ,
Ամեն մեկիդ կտամ մի գահ,

Մի գործարան, երեք խանութ,
Մեքենաներ ու շինանյութ,
Որ մեր ամուր բերդը կերտենք,
Ով մեզ հետ չէ՝ բանտը նետենք,
Դառնանք տերեր՝ ոգով շինիչ,
Արցախը տանք եւ ապրենք դինջ...
Ինձ հուշում է միտքս հասում,
Որ մոռանանք Մուշ ու Սասուն,
Արդահանը, Ղարսն ու Վանը,
Մեզ հերիք է Երեւանը:
Քայլենք, քաջեր, ահեղ ճիչով,
Գահին հասնենք արյան միջով,
Արյամբ խլած գահը ձերն է,
Ես ձեր ծառան ու ձեր տերն եմ...
Դեհ, ուրեմն, աճապարենք,
Գահակալի պարզ պարենք...

06.03.2008թ.

ՀԱՅՈՑ ՄԱՐՔՍԻՍԸ

Ես ընտրել եմ
Լուսե ուղին մարքսիստական,
Որ հին Գյումրին
Նորից դարձնեն Լենինական:

ՉԸՆՏՐՎԱԾ ՆԱԽԱԳԱՅԻ
ՁԻՆԱԿՑԻ ՎԱԽԸ

Եթե Արցախը
Չվերադարձնենք
Ազերիներին,
Մեր գալիք արքան
Ձինակիցներիս
Երբեք չի ների:

ՏԱՊԱԼՎԱԾ ՎԱՐՉԱՊԵՏԻ
ՆՈՐ ԾՐԱԳԻՐԸ

Ես քաջակորով ու խիզախ այր եմ,
Իմ կուսակցության հանձարեղ հայրն եմ,
Որոշ է երկրիս ճակատագիրը,
Կազմել եմ արդեն իմ ծրագիրը.
«Երկիրը պիտի դարձնենք խանություն,
Բանակը՝ հսկիչ ոստիկանություն,
Մոռանանք հնոց Նախջեւան-բաղը,
Ազերուն նորից տանք Ղարաբաղը,
Ցեղասպանություն բառը մոռանանք,
Ապրենք ապահով, դինջ ու խանաբար,-
Աթոռ ունեի ես վարչապետի,
Ինձ շատ է սազում աթոռը պետի:

ՉԸՆՏՐՎԱԾ ԲԱՐԵՐԱՐԻ ԴԻՍՈՒՄԸ

Քանի՜ հարյուր հեռուստացույց
Բաժանեցի ոնց նվեր...
Չընտրվեցի...
Ընտրությունը
Համարեցեք անվավեր...

ՉԸՆՏՐՎԱԾ ՆԱԽԱԳԱՀԻ
ՄԱՍԼՈ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ ԿՈՉԸ

Մենք՝ չորս հարյուր հազար հոգի,
Չի մարել մեր հզոր ոգին...
Հայ է միայն հայաստանցին,
Մեզ օտար է դարաբաղցին...
Կոչում են ձեզ՝ հենց այս տարի
Մեզնից նետենք լուծն օտարի,
Պետությունը պիտի խլենք
Որ մեր զուռնան նորեն զլենք,
Ի զե՛ն, առա՛ջ, մեր քաջ այրեր,
Գրպան ու ծոց լցրեք քարեր,
Պատրաստեցեք սուրսայր ձողեր,
Նռնակ-շշեր, անվաղողեր,
Մարդաորսի որսորդն ինչպես,
Հրացաններ հանեք ի տես,
Զենքերն առեք ձեր անքանակ՝
Ավտոմատ ու ատրճանակ,

«Ոգնի» սարքեր պողպատ-ձողից,
«Վրեժ» կանչեք լսափողից:
Պետությունը պիտի խլենք
Եվ հաղթողի անուն կրենք...
Ով գա մեր դեմ, թշնամի է,
Չվախենաք՝ թույլ քամի է,
Մեր թեկնածուն մեր արքան է,
Մենք նրա գոռ առաքյալն ենք,
Երեւանը հրի մատնենք,
Որ պետության ուղին գտնենք...
Ջարդեք դռները խանութների,
Մեր նոր տերը ձեզ կների,
Թալանեցեք, ինչ որ լինի,
Վերցրեք կոնյակ, վերցրեք գինի,
Խմեք քաղցր մեր կենացը,
Մեր ճամփեքը արդեն բաց են,
Կասկածանքը հեռու վանենք,
Նոր տերերի հոգին հանենք,
Ով ալարի,
Ոչ դալարի...

08.03.2008թ., Ստեփանակերտ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Սոկրատ Խանյան-75	3
Հիշատակարան մեր հին ու նոր գոյամարտի	6
Ազատագրական պայքարը՝ էպիկական շնչով	9
«Արցախի արծիվը» ասք է	12
Խաչի օրհնանքն ու թրի շառաչը	15

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ, ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ, ՊՈԵՄՆԵՐ (1960-2008)

Հայրենի գյուղ (քնարական պոեմ)	64
Ուխտաձոր (լեգենդ).....	72
Արելը (լեգենդ).....	74
Արեսար (լեգենդ).....	75
Եսթիզներ	77
Դեպի հավերժություն.....	80
Բալլադ սիրո մասին	87
Արեսարի հեքիաթը (բալլադ).....	89
Բալլադ Մամունցի եւ հողի մասին.....	90
Վարպետի հետքերով.....	93
Արցախցիները	96
Ազգային հարց	99
Սուրբ հացը վկա (եսթիզներ).....	102
Սեր.....	109
Հանդիպում	115
Բալլադ պատերազմի կրակից ծնված պատանի Առանի մասին.....	118
Սիրո կրակներ	120
Եվ դու եկար միանգամից	125
Քո սերը	130

ՊՈՆՄՆԵՐ

Արցախի արծիվը (պատմական պոեմ)	136
Նահատակ լուսո (պոեմ).....	210
Միեր (վավերագրական պոեմ).....	258
Արցախուհի (պոեմ).....	284

ԴՐԱՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ (1962-2008)

Աստղերի հյուրը (չափածո դրամա).....	316
Ամարասի կանթեղը (պատմական դրամա).....	322
Քարանձավի ձայնը (դրամա).....	359
Չեքիաթ իրական	380
Նահատակ լուսո (Մեր Ավոն) (չափածո դրամա).....	399
Ռուզան (լիբրետտո).....	438

ԵՐԳԻԾԱՆՔ ԵՎ ՉՈՒՄՈՐ

Երգիծանք եւ հումոր.....	450
Իմաստասիրական կատակներ	456
Սպորտին էլ ծիծաղ է պետք	461
Ուսանողական հանաքներ	464
Արծիվները, գիշանգող եւ ցիները (առակ).....	467
Քաղաքական երգիծանք	469

Սոկրատ Աղալարի Խանյան

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

Երրորդ հատոր

Խմբագիր՝	Հովիկ ՄՈՒՄԱՅԵԼՅԱՆ
Գեղ. խմբագիր՝	Մնացական ԱԶԻԶՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր՝	Ժամնա ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ
Վերստուգող սրբագրիչ՝	Գայանե ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Հանձնված է շարվածքի 17.11.2009թ.: Ստորագրված է տպագրության 24.12.2009 թ.:
Տառատեսակ՝ «Arial Armenian»: Թուղթ՝ օֆսեթ, 42x60 1/16: Տպագրական 30
մամուլ: Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Տպաքանակ՝ 250: Գինը՝ պայմանագրային:

«ՄՈՆԱ» գրահրատարակչություն
ք. Ստեփանակերտ, Ագատամարտիկների, 16

Հեռ. 951555

ՀԱՐԱԶԱՏՆԵՐԻ ԱԾԽԱՐՀՈՒՄ

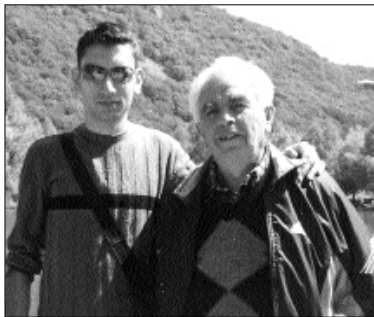
Բանաստեղծի պապն ու տատը՝ Խաչատուր եւ Նարբաթ Խանյանները

Ջախից՝ բանաստեղծի ավագ որդին՝ Համլետը, հորեղբոր որդին՝ Սեյրանը, թոռնուհին՝ Ելենան, հարսը՝ Օլյան, թոռը՝ Ալեքսանդրը

Ջախից՝ բանաստեղծի որդին՝ Կարենը, դուստրը՝ Կարինեն, փնսան՝ Ավետիքը

Թոռան՝ Հայկի հետ

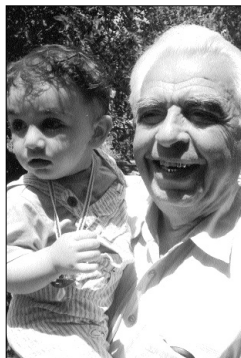
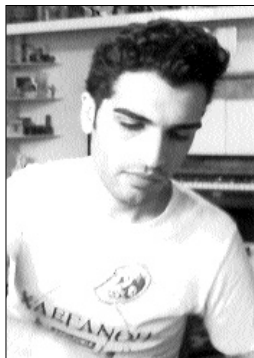

Թոռան՝ Արսենի հետ

ՀԱՐԱԶՁԱՏՆԵՐԻ ԱԾԽԱՐՀՈՒՄ

Ջախից՝ որդին՝ Կարենը, հարսը՝ Սուսաննան, կինը՝ Մարգոն

Ջախից՝ թոռը՝ Արամը, հարսը՝ Վարդուհին, ծոռը՝ Ավետիքը

Ս.Խանյանը, թոռնուհին՝ Ելենան, որդիները՝ Համլետը եւ Սուրենը

ԳՐԶՊՆԱԵՐՆԵՐԻ ԶԵՏ

Աջից՝ Ժ.Անդրյան, Ի.Աղավերյան, Ս.Գրիգորյան, Գ.Աղաջանյան, Գ.Գաբրիելյան, նրկրորդ շարքում՝ ձախից՝ Հ.Բեգլարյան, Վ.Աբրահամյան, Ս.Խանյան, Մ.Հովհաննիսյան, Վ.Օվյան

Ձախից՝ Ս.Խանյան, Ռ.Գաբրիելյան,
Գ.Գաբրիելյան

Աջից՝ Ս.Խանյան, Ա.Սևրյանյան,
Գ.Գաբրիելյան

ԳՐԶՊՆԱԵՐՆԵՐԻ ԶԵՏ

Գրիգոր Նարեկացի համալսարանում հերթական հանդիպումից հետո

Գառնի տաճարում նվագով զրուցում են հերթանոս աստվածների հետ...
Աջից՝ Ս.Խանյանը, Ծովինարը, Ա.Բեգլարյանը, Ն.Ավագյանը